

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

SAMİR AMİN'DE EMPERYALİZM VE AZ GELİŞMİŞLİK

Nesiba KURBANOĞLU
14920006

Danışman
Doç. Dr. Naciye YILDIZ

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

SAMİR AMİN'DE EMPERYALİZM VE AZ GELİŞMİŞLİK

Nesiba KURBANOĞLU
14920006

Danışman
Doç. Dr. Naciye YILDIZ

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Samir Amin’de Emperyalizm ve Az Gelişmişlik” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

09/06/2019

Nesiba KURBANOĞLU

İmza

T.C.

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Nesiba KURBANOĞLU tarafından yapılan “Samir Amin’de Emperyalizm ve Az Gelişmişlik” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Rüstem ERKAN

Üye: Doç. Dr. Naciye YILDIZ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Adnan ÇETİN

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 11/10/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

Bağımlılık Ekolü kuramcılarında biri olan Samir Amin ve diğer Marksist kuramcılar, günümüz dünya sistemi dahil olmak üzere emperyalizm ve az gelişmişliğin oluşumunu dünya kapitalist sistemin varlığı ile açıklamışlardır. Kapitalizmin dünya sisteminde değişen niteliklerini sorgulayarak, emperyalizm ve az gelişmişlik kavramının yeni görünümünü ele almışlardır.

Emperyalizm ve az gelişmişlik arasındaki ilişki nedir? Emperyalizm ve az gelişmişlik olguları kapitalizmin doğasında olan dışsal sürecin bir ürünü müdürler? Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik olgularına yönelik düşünceleri günümüzdeki emperyalizm ve az gelişmişlik olgularını yeterli bir şekilde açıklayabilmekte midir? gibi sorular, bu çalışmanın merak edilen sorularıdır.

Çalışmanın güncel zemini bir yandan da emperyalizm ve az gelişmişlik olgularının neden kaynaklandığı ve bu olgulara nasıl yön verileceği üzerinde de düşünmeyi gerektirir. Buna temel olarak da emperyalizm ve az gelişmişlik olgularının, ideolojik bir şekilde ele almaktan uzak bu kavramların tarihsel zemine oturtularak bütünsel bir şekilde ele alınması gerekir.

Nesiba KURBANOĞLU

Diyarbakır 2019

ÖZET

1960'larda modernleşme teorilerine karşı çıkan Bağımlılık Ekol'ününün güncel temsilcileri arasında bulunan Samir Amin'in düşünceleri, az gelişmişlik ve emperyalizm konularının anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik konusundaki düşüncelerini ele almak ve bu düşüncelerin günümüz dünyasındaki geçerliliğini sorgulamak amaçlanmıştır. Amin de diğer Bağımlılık kuramcıları gibi az gelişmişliğin nedenlerini kapitalist sistem ile beliren iş bölümü olgusu ile, bu ülkelerin dünya sisteminde aldıkları rollerle açıklamıştır. Çalışmada da emperyalizm ve az gelişmişlik olgularının oluşumunda etkili olan XVI. yüzyılda bir dünya sistemi olarak beliren kapitalizmin genişleme süreci içerisinde geçirdiği değişimlerin, bu olgular üzerindeki etkileri sorgulanmıştır. Amin'in düşünceleri bugün yaşanan sorunların temel nedenlerinin geçmişte yattığını ileri sürmesi ve bunları ana hatları ile ortaya koyması açısından önem taşır.

Çalışmanın cevap aradığı ana sorular, az gelişmişlik ve emperyalizm olguları XVI. yüzyılda merkantilist aşama ile şekillenen kapitalist üretim şeklinin ortaya çıkmasıyla mı oluştu? Kapitalist üretim sisteminin dışına çıkılmadan, bağımlılık ilişkisi kopmadan üçüncü dünya ülkeleri emperyalizm ve az gelişmişlikten çıkabilirler mi? Merkez ve çevre ülkelerin bir araya gelerek kapitalist sistemin dışına çıkmak için oluşturdukları enternasyonalizmin inşası mümkün müdür? Bu sorular Amin'in düşünceleri çerçevesinde ele alındı. Öncelikle emperyalizm ve az gelişmişlik kuramlarını anlama yoluna gidildi. Bu kuramlardaki düşünceler çerçevesinde bir bütün olarak bu olgular değerlendirildi. Sonuç olarak Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik modeli günümüz dünyasındaki gerçeklikler dikkate alındığında eksik kalmaktadır. Genel olarak emperyalizm ve az gelişmişlik olgularının bir üretim şekli ile belirlenmediği, üçüncü dünya ülkelerinin de kapitalist üretim sisteminin dışına çıkamayacağı, kapitalist üretim ilişkisi içinde gelişmelerinin

sağlanacağı ve merkez-çevre ülkelerinin birleşerek oluşturacağı enternasyonalizm inşasının oluşturulamadığı sonucuna varıldı.

Bu çalışmada, Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik açıklamalarında kullandığı yedi kavram bu tez çalışmasının konusunu oluşturur. Emperyalizm ve az gelişmişliğin temel nedeni olarak ele aldığı kapitalizm, kapitalist sisteme bağlı olarak oluşan merkez-çevre, kapitalist sisteme karşı çıkabilmek için merkez ve çevre halklarının birleşimine dayanarak inşa ettiği enternasyonalizm, merkez ve çevre ülkeler arasında ücret farklılığını ele aldığı eşitsiz mübadele, ABD, Avrupa Birliği Japonya'nın birleşimini esas alan TRIAD¹, Hindistan, Rusya, Çin işbirliğini ele alan Avrasya Projesi, az gelişmiş ülkelerin az gelişmişlikten çıkabilmelerine yönelik önerdiği kopuş kavramıdır. Çalışmada bu kavramlar etrafında az gelişmişlik ve emperyalizm olguları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Samir Amin, Emperyalizm, Az Gelişmişlik, Bağımlılık Ekolü, Kapitalizm.

¹ Çalışmanın ileriki bölümlerinde de üçlü arasındaki birlik yerine TRİAD kullanılacaktır.

ABSTRACT

Samir Amin's opinions who is one of the current representatives of the Dependency Ecole that opposed modernization theories in the 1960s; has an important role on understanding the issues of underdevelopment and imperialism. In this work, the effects of the spreading of capitalism that a system of world for XVI. century on the imperialism and the underdevelopment are examined. Amin, like other Dependency theorists, explained the reasons for underdevelopment through the roles that these countries took in the division of labor in the historical process. The effect of the spreading of capitalism that a system of world for XVI. century on the underdevelopment are examined is investigated in this study. It is important for Amin's thoughts to put forward causes of the today's problems lie in the past and bring up the matters in terms of outlines.

The main questions that the study looks for answers formed with the cases of underdevelopment and imperialism shaped by the mercantilist process with the emergence of the capitalist mode of production? Can the third world countries emerge from imperialism and underdevelopment without leaving the capitalist production system and breaking the dependency relationship? Is it possible to construct the internationalism created by the central and neighboring countries to come out of the capitalist system? These questions are handled within the perspective of Amin's thoughts. Firstly, it is tried to understand the theories of imperialism and underdevelopment. These phenomena is evaluated as a whole within the framework of the thoughts in these theories. As a result, Amin's model about imperialism and underdevelopment is incomplete considering the realities in today's world. In general, it is concluded that the phenomena of imperialism and underdevelopment is not determined by a mode of production, that third world countries would not go outside the capitalist system of production, that they would develop within the

capitalist production relationship and that the central-periphery countries would unite to form the construction of internationalism.

In this study, the seven concepts used by Amin in his explanations about imperialism and underdevelopment constitute the subject of the thesis. The main reason of imperialism and underdevelopment is capitalism, the center-periphery that is connected to the capitalist system, the internationalism it builds based on the union of the central and peripheral peoples to oppose the capitalist system, the unequal exchange between the central and peripheral countries and Eurasia Project, which deals with the cooperation of TRIAD, India, Russia and China, which is based on the unification of Russia, is the concept of the breakdown that the underdeveloped countries can undergo. In this study, the concepts of underdevelopment and imperialism are discussed around these perspectives.

Keywords

Samir Amin, Imperialism, Underdevelopment, Dependency Theory, Capitalism.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLO LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	5
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	6
1.3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

EMPERYALİZM KAVRAMI VE TARİHSEL SERÜVENİ

2.1. EMPERYALİZM.....	12
2.2. EMPERYALİZMİN TARİHSEL EVRELERİ.....	15
2.2.1. Modern Öncesi Emperyalizm.....	17
2.2.1.1. İmparatorluklar Dönemi.....	18
2.2.1.2. Avrupa Ticaretinin Dünya Sahnesine Çıktığı Dönem (XV. - XVIII. Yüzyıl).....	18
2.2.2. Modern Emperyalizm.....	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMPERYALİZM KURAMLARI

3.1. MARKSİST OLMAYAN KURAMLAR.....	28
3.2. MARKSİST EMPERYALİZM KURAMLARI.....	36
3.2.1. Birinci Dalga Emperyalizm Kuramları.....	49

3.2.2. İkinci Dalga Emperyalizm Kuramları	75
3.2.3. Üçüncü Dalga Emperyalizm Kuramları	93
3.2.4. Marksist Emperyalist Kuramların Karşılaştırılması.....	106

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZ GELİŞMİŞLİK SORUNU VE AZ GELİŞMİŞLİK KURAMLARI

4.1. AZ GELİŞMİŞLİK KAVRAMI	110
4.2. AZ GELİŞMİŞLİK KURAMLARI.....	111
4.2.1. Geleneksel Kalkınma İktisadı Kuramı (Ortodoks Kuramlar)	112
4.2.2. Yapısalcı Kuram.....	122
4.2.3. Neoyapısalcı Kuram	126
4.2.4. Bağımlılık Kuramı.....	127
4.2.5. Neolibereal Kuram	132
4.3. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÖZELLİKLERİ	133
4.3.1. Sosyokültürel Bakımdan Özellikler:	133
4.3.1.1. Okur Yazar Olmama:	133
4.3.1.2. Kadının Farklı Statüsü:.....	134
4.3.1.3. Çocukların Çalıştırılması:	134
4.3.1.4. Sağlığı Korumada Yetersizlik:	134
4.3.2. İktisadi Bakımdan Özellikler	135
4.3.2.1. İşsizlik	135
4.3.2.2. Milli Gelirin Düşüklüğü	135
4.3.2.3. Sınırlı Bir Sanayileşme.....	136
4.3.2.4. İktisadi Bakımdan Gelişmiş Ülkelere Bağlılık.....	136
4.3.2.5. Dış Ticaret	137
4.3.2.6. Dış Borç.....	137
4.3.3. Sosyal Yapı Bakımından Özellikler	138
4.3.3.1. Nüfusun Özellikleri ve Yapısı.....	138
4.3.3.2. Tarımla Uğraşanların Çokluğu.....	139
4.3.3.3. Orta Sınıfların Zayıflığı.....	140
4.3.3.4. Demokratik Kurumların Yokluğu ve Otoriter Yönelim Eğilimi	140
4.3.3.5. Özel Sektör ve Kamu Sektörü.....	140

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAMİR AMİN'İN EMPERYALİZM VE AZ GELİŞMİŞLİĞE BAKIŞI

5.1. SAMİR AMİN'İN EMPERYALİZM VE AZ GELİŞMİŞLİK

KURAMINDA ÖNEMLİ OLAN KAVRAMLAR.....	145
5.1.1. Kapitalizm	145
5.1.2. Merkez-Çevre	154
5.1.3. Eşitsiz Değişim.....	157
5.1.4. Kopma ve Kalkınma.....	158
5.1.5. Bağımlılık.....	163
5.2. AZ GELİŞMİŞLİK	164
5.3. EMPERYALİZM	168
5.4. EMPERYALİZM VE AZ GELİŞMİŞLİK.....	176
5.5. AMİN'İN EMPERYALİZME VE AZ GELİŞMİŞLİĞE KARŞI	
ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	177
5.6. AMİN İLE MARKSİST KURAMCILARIN BENZERLİK VE	
FARKLILIKLARI.....	195
SONUÇ.....	211
KAYNAKÇA	221

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 1: Samir Amin'in Kavram Tablosu.....	8
Tablo 2: Emperyalizmin Beş Türü	14
Tablo 3: Modern Öncesi Emperyalizm- Modern Emperyalizm Karşılaştırması	26
Tablo 4: Birinci Dalga Kuramcılarının Karşılaştırılması	74
Tablo 5: İkinci Dalga Kuramcılarının Karşılaştırılması	92
Tablo 6: Üçüncü Dalga Kuramcılarının Karşılaştırılması	104
Tablo 7: Marksist Kuramların Karşılaştırılması	106
Tablo 8: Amin İle Marksist Kuramcılarının Emperyalizm Tanımlamasında Kullanılan Kavramların Karşılaştırılması	204
Tablo 9: Amin İle Marksist Kuramcılarının Emperyalizme Yönelik Çözüm Önerilerinin Karşılaştırılması	208

GİRİŞ

XX. yüzyılda emperyalizm ve az gelişmişlik analizini Marksist temeller üzerine oluşturan, kapitalist dünya sistemine anti-emperyalist perspektifle bakan, Bağımlılık Okulu temsilcilerinden biri olan Samir Amin, içinde yaşadığımız çağın önde gelen sosyal araştırmacılarından biridir. Amin'in emperyalizm, sömürgecilik, az gelişmişlik, siyasal islamcılık, eşitsiz gelişme alanlarında yapmış olduğu çalışmalar günümüz dünyasında önem kazanmıştır. Bu çalışmada Amin'in bir sosyal araştırmacı olarak seçilmesinin en önemli nedeni emperyalizm ve az gelişmişlik kavramını tarihsel bir zemin üzerine kurarak açıklaması ve bu olguyu üçüncü dünya halklarının bakış açısını yansıtarak Kuzey ülkelerine karşı bir duruş sergilemesidir. Emperyalizm ve kapitalizmin işleyişini anlamak, günümüzde yaşanan olayları ve dünyada gerçekleşen küresel ölçekteki savaşları anlamlandırmada büyük önem taşımaktadır. Amin'in ve diğer Marksist kuramcılarının emperyalizm, az gelişmişlik sorunlarının aydınlatılmasına yönelik görüşleri, Üçüncü Dünya ülkelerine sunduğu çözüm yolları da önemli katkılar sunmaktadır. Ancak kuşkusuz Amin ve diğer Marksist kuramcılarının görüşleri de diğerleri gibi tartışmaya açıktır.

Birçok kuramcının değindiği emperyalizm ve az gelişmişlik kavramları Amin tarafından da ele alınmıştır. Bir kavramın birkaç kuramcı tarafından ele alınması, o kavramın özgünlüğünü yitirmez. Bilakis içinde yaşanılan ortam dikkate alınarak kavram yeni bir içerik kazanır. Eski olan bir kavramı yeni bir şekilde ele almak kişinin çalışmalarının kendine has olduğunu, dünya hakkındaki bilgiyi yeniden yorumladığını ortaya koyar. Bunu yapmak, kişinin yeni düşüncelerle insanların dünyaya bakışını değiştirmesine yol açar. Amin bu kavramı ele alırken diğer kuramcılarının emperyalizm analizlerini arka plana atmamıştır. Bu kavramı ele alan kuramcılarının görüşlerini inceleyerek, sentezleyerek, açıklamalarını özgün bir şekilde güncel bir zemin üzerine oturtturarak kendi kuramını oluşturmuştur.

Toplumların sosyal, coğrafi, ekonomik yapıları emperyalizm ve az gelişmişlik olguları üzerinde etkilidir. Dolayısıyla az gelişmişlik ve emperyalizm tek bir nedene bağlı olarak açıklanabilecek bir olgu değildir. Fakat Bağımlılık yaklaşımı az gelişmişliği ve emperyalizmi bütünsel yaklaşımla açıklamaktan ziyade, bu olguları merkez ülkenin varlığına bağlı bir şekilde analiz etmiştir. Çalışmamızda da bu kavramlar merkez ülkelerin çevre ülkeleri sömürmesi, çevre ülkelerin merkez ülkelere olan bağımlılığını araştıran emperyalizm ve az gelişmişlik kuramcılarında Bağımlılık ekolü temsilcilerinden Amin'in düşünceleri dikkate alınarak tartışılmıştır. Bir Bağımlılık kuramcısı olan Amin genel olarak kapitalizm, merkez-çevre ilişkileri üzerinde durmuştur. Amin'in analizinin arkasında yatan temel unsur kapitalizmle birlikte şekillenen merkez-çevre ilişkisidir.

Emperyalizm sadece siyasal alanda bağımlı olma, toprak ele geçirme ve askeri müdahale doğrultusunda var olan bir olgu değildir. Siyasal bağımsızlık sağlanarak toprak işgali veya askeri müdahale olmadığında bile borçlular ile kreditorler arasındaki güç ilişkileri yoluyla da emperyalizm gerçekleşir. Bu açıdan bu çalışmada tüm bu olgular gözetilerek emperyalizm olgusu bir bütün şeklinde ele alınmıştır. Birinci Dalga kuramcılarının küresel finans sistemi üzerinden finansın emperyalist baskı ilişkilerini belirlemedeki merkezi rolü, İkinci Dalga kuramcılarının kapitalist üretimin işgalci özelliğine vurgu yaparak emperyalizmin kapitalizmden kaynaklandığı, Üçüncü Dalga kuramcılarının ise çok uluslu şirketlerin ülkelerin ekonomik bağımlılığına neden olduğu ve ABD'nin küresel emperyalist sistemdeki hegemonik rolü düşünceleri çerçevesinde emperyalizm kavramı karşılaştırmalı ve bir bütünlük oluşturacak şekilde ele alınmıştır.

Az gelişmişlik kavramı da emperyalizm gibi sadece dışsal süreçlerin bir ürünü olan kapitalist sistemin yayılmasının bir sonucu değildir. Ya da İktisat kuramcılarının ele aldığı şekilde sömürü olgusunun görmezden gelinerek iktisadi verilerle ilişkilendirildiği bir kavram da değildir. Az gelişmişlik süreci içsel ve dışsal koşulların bütünsel bir şekilde ele alınmasına bağlı olarak anlaşılır. Kalkınma olgusu sadece geleneklerden uzaklaşmak, tarımda verimliliğin artırılması, ülkenin sanayileşmesi, devletin rolünün azalması, kapitalist dünya sisteminden çıkış gibi nedenlerle tek başına anlaşılabilir. Bu açıdan çalışmada tüm bu unsurlar dikkate

alınarak az gelişmişlik kuramlarına yer verilmiştir. Dışsal süreci vurgulayan Bağımlılık Ekolü, içsel süreçlere vurgu yapan İktisat kuramı, ithal ikâmecî politikalarla gelişmişliğin sağlanacağını ileri süren Yapısalcı yaklaşım, kalkınmanın sağlanabilmesi için devletin rolünün azalması gerektiğini ileri süren Neoliberal yaklaşım, üretim modellerin modernize edilmesi ve teknolojik yeniliklerin sağlanması ile kalkınmanın sağlanabileceğini ileri süren Neoyapısalcılık kuramlarının görüşleri bir bütünlük oluşturacak şekilde incelenmiştir.

Emperyalizm ve az gelişmişlik kavramları yukarıda da belirtildiği gibi birçok kuramcı tarafından ele alınmıştır. Bu yüzden bu kavramların ortaya çıktığı dönem ve taşıdığı anlam kuramcılara göre değişir. Bu çalışmanın dayanacağı temel yaklaşım Amin'in emperyalizm ve az gelişmişliğe yönelik düşüncelerini irdelemek, bu görüşlerin günümüz dünyasındaki geçerliliğini sorgulamak ve küresel kapitalizmden çıkışına yönelik öne sürmüş olduğu önerilerin günümüz dünyasındaki etkilerini tartışmaktır.

Bu çalışmada Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik analizine yönelik varsayımları etrafında bir tartışma yürütülmüştür. Amin'in emperyalizm ve az gelişmişliğe ilişkin varsayımları şunlardır: Birincisi emperyalizm ve az gelişmişlik olguları XVI. yüzyılda merkantilist aşama ile beliren dünya kapitalist sisteminin yayılmasının bir sonucudur. İkincisi, kapitalizm çevre ülkeleri az gelişmişliğe ve emperyalizme mahkûm eden bir dünya sistemidir. Amin kapitalizmin eleştirisini yaparak kapitalizm içinde kalkınmanın mümkün olmadığını ve bağımlılık altında emperyalizmden çıkışın olanaksız olduğunu belirtmiştir. Üçüncüsü, az gelişmiş ülkeler kendi güçlerine dayanarak kalkınabilirler. Dördüncüsü, az gelişmişlikten kurtulmanın tek yolu dünya kapitalist sisteminin dışına çıkmaktır. Kapitalist sisteme alternatif yol sosyalizmdir. Sosyalizmin yolu da güçlü bir devlet olgusuyla mümkündür. Beşincisi kapitalist emperyalist sisteme son vermek için merkez ve çevre ülkelerin bütün halkları birleşerek bir enternasyonalizm inşa edilmelidir. Altıncısı, emperyalizmden ve az gelişmekten çıkmak için TRIAD güçlerine karşı Avrasya Birliği oluşturulmalıdır. Bu çalışmada Amin'in varsayımları dikkate alınarak emperyalizm ve az gelişmişlik olguları karşılaştırmalı bir şekilde ele alındı.

Çalışmanın içeriği beş bölümden oluşur. Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle araştırmanın konusu, amacı ve metodolojisi ele alındı.

Çalışmanın ikinci bölümü; emperyalizm kavramının tarihsel serüvenini içerir. İlk olarak, emperyalizm kavramına yönelik farklı tanımlamalara yer verildi. Emperyalizm kavramının taşıdığı ilk anlamı ve geçirdiği dönüşümlerle birlikte kavramın taşıdığı yeni anlamlara değinildi. Daha sonra emperyalizmin dönemleri ele alınarak emperyalizm kavramı modern öncesi emperyalizm ve modern sonrası emperyalizm şeklinde ikiye ayrıldı. Bu kavramların tanımlamaları yapıldı ve özellikleri ele alındı.

Çalışmanın üçüncü bölümünde emperyalizm kuramları ele alındı. Çalışmada bu kuramlar Marksist Emperyalizm Kuramları ve Marksist Olmayan Emperyalizm Kuramları şeklinde iki kategoriye ayrıldı. Marksist emperyalizm kuramları Birinci Dalga olarak bilinen Klasik Emperyalizm Kuramları, İkinci Dalga olarak bilinen Bağımlılık Ekolü ve Üçüncü Dalga olarak bilinen Yeni Emperyalizm Kuramları olmak üzere üç dalga şeklinde ele alındı. Bu kuramcıların emperyalizm kavramına yönelik tanımlamalarına yer verildi. Marksist Olmayan Emperyalizm Kuramları ise ele alınırken Marksist Emperyalizm Kuramları ile benzerlik gösteren kuramcılar ele alındı, diğer kuramcılara yer verilmedi. Bu kuramcıların seçilmesinin nedeni ise bu kuramcılarının düşüncelerinin Marksist kuramlarla ortak özelliklere sahip olmasıdır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde az gelişmişliğin tanımı, az gelişmişlik kuramları, az gelişmiş ülkelerin özellikleri incelenmiştir.

Çalışmanın beşinci bölümünde ise ilk olarak Amin'in hayatına yer verildi. İkinci olarak düşünürümüz Amin'in emperyalizm kuramında önemli olan kavramlara değinildi. Üçüncü olarak Amin'in küresel kapitalizme karşı çözüm önerilerine değinildi. Son olarak Amin ile diğer Marksist kuramcılarının benzerlik ve farklılıklarına değinilerek Amin'in kuramının özgün yanı ele alındı.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde araştırmanın konusu, araştırmanın hangi amaçla yapıldığı ve araştırmanın metodolojisine yönelik bilgiler verilecektir.

1.1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmada emperyalizm olgusu ve emperyalizmle ilişkisel bir şekilde ele alınan az gelişmişlik sorunu, emperyalizm ve az gelişmişliğe yönelik çözüm önerileri, İkinci Dalga Emperyalizm teorileri olarak da bilinen Bağımlılık Ekolü kuramcısı olan Samir Amin 'in görüşleri çerçevesinde ele alınmıştır. Çalışmada emperyalizm ve az gelişmişlik kuramlarına da değinilerek Amin'in bu konuda emperyalist ve az gelişmişlik kuramcıları ile ortak ve bu kuramcılardan ayrılan yönleri verilmiştir. Amin ve diğer kuramcıların emperyalizm ve az gelişmişliğe yönelik çözümlerinin günümüzdeki geçerliliği sorgulanmıştır.

Amin'in azgelişmişlik ve emperyalizm olgularının kapitalist üretim şekliyle beraber ortaya çıktığı ve bu yapılanmadan çıkmanın yolunun kapitalist üretim biçiminden çıkarak gerçekleşeceğine yönelik varsayımı çalışmada tartışmaya sunulmuştur. Amin'in analizinin en önemli özelliklerinden biri emperyalist sömürü altında kalan toplumların bu bağımlılık ilişkisinden nasıl kopacağı ve bu ülkelerin nasıl gelişeceği sorusunu açıklamaya çalışmasıdır. Çalışmanın konusunu da bu doğrultuda Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik arasında kurduğu ilişki, emperyalizm ve az gelişmişliğe yönelik çözüm önerileri, içe dönük sanayileşme, TRIAD olarak belirlediği güçlere karşı oluşturduğu Avrasya Birliği, kapitalist sisteme karşı gelmek için oluşturulan enternasyonalizmin inşasına yönelik düşüncelerinin günümüz dünyasındaki yansımaları oluşturur.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Samir Amin'in kapitalist sistemin tarihsel süreç içinde temel taşlarını sistemli bir biçimde ele alması, kapitalizmin değişen niteliklerini vurgulaması, üçüncü dünya ülkelerine yönelik çözüm önerileri bugünkü emperyalizm ve az gelişmişlik olgularının anlaşılması açısından önem taşır. Bilindiği gibi az gelişmiş ülkeler siyasi bağımsızlıklarını kazanmadan önce sömürge döneminden geçişlerdir. Az gelişmiş ülkeler siyasi bağımsızlıklarını kazanmaları ile bu sömürünün yarattığı bağımlılık ilişkisinden tamamen kopamamışlardır. Bir bağımlılık kuramcısı olan Amin de kapitalist ekonominin yarattığı bağımlılık ve sömürü olgusunun emperyalizme ve az gelişmişliğe neden olduğunu belirtmiştir. Çalışmada da Amin'in varsayımlarından yola çıkılarak emperyalizm ve az gelişmişlik olgularının kapitalist bağımlılık ve sömürü ile olan ilişkisi üzerine bir tartışma yürütülmüştür.

Bu çalışmanın amacı emperyalizm ve az gelişmişlik sorunlarını Bağımlılık Ekolü kuramcılarında Amin'in düşünceleri çerçevesinde açıklayabilmek, kuramını canlı tutmak, düşüncelerini günümüz koşullarında değerlendirmek, az gelişmişlik ve emperyalizm kuramları ile ilgilenen kesimlere yönelik verimli bir tartışmayı taşımak, bilinen bazı gerçekleri tekrarlamak pahasına da olsa soruna yeni bir ışık tutabilmek ümidiyle bu sorunun önemli boyutlarını kapsayan bir biçimde ele almaktır. Bu çalışma, az gelişmişlik ve emperyalizmin XVI. yüzyılda ortaya çıkan kapitalizmin bir ürünü olduğunu savunan ve üçüncü dünya ülkelerinin küresel kapitalizmden çıkmaya yönelik çeşitli çözüm önerileri ileri süren Amin'in düşüncelerini tartışmayı amaçlar.

Bu bağlamda çalışma, Amin'in düşüncelerinin günümüz dünyasındaki geçerliliğini aşağıdaki sorular çerçevesinde tartışmayı amaçlar.

. Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik tanımlamalarının özgün yanı nedir? Emperyalizm ve az gelişmişlik kavramı dikkate alındığında Amin'in açıklamaları bu kavramları tam olarak yansıtır mı?

. Amin'e göre emperyalizm ile az gelişmişlik arasındaki ilişki nedir?

. Çevre ülkeler mevcut dünya düzeni ve bu düzenin kurumsal yapıları içinde kalarak gelişebilirler mi?

. Amin'e göre emperyalist-kapitalist sistemden çıkabilmek için neler yapılmalı ve bu düzene nasıl bir son verilmelidir? Amin'in bu konudaki çözüm önerileri ile emperyalizm tecrit edilir mi?

. Dünya ekonomisi içinde bulunan ve az gelişmiş olarak tanımlanan ülkelerin Amin'in ele aldığı şekilde koparak gelişmeleri mümkün müdür?

. Amin'in küresel kapitalist sistemin etkilerinden kurtulmak için sunduğu merkez ve çevre ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu enternasyonalizmin inşası ile Marksist kuramcılarının önerdiği proleterya devrimi, sosyalist devrim arasında ne tür farklılıklar vardır? Günümüz dünyasında bu çözüm önerileri ne ölçüde gerçekleştirilebilir?

1.3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırma niteliksel olduğu gibi aynı zamanda kuramsal bir çalışmadır. Bu çerçevede araştırmada Amin'in eserleri kullanılmıştır. Bu eserlerden veri oluştururken emperyalizm ve az gelişmişlik kavramları temele alınmıştır. Bu kavramlar çerçevesinde elde edilen nitel veriler yorumlayıcı ve betimsel bir teknikle incelenmiştir. Yorumlamanın temelini "bu söylenen ya da gözlenen ne anlama gelmektedir" sorusu oluşturur. Görüldüğü gibi yorumlama aşamasında anlam ön plana çıkmaktadır. Böylece veriler anlamlandırılmaktadır. Ancak anlamlandırmada öznellik olduğu için yorumların herkes tarafından aynı şekilde kabul edilmesi beklenemez (Yıldırım, Şimşek, 2018: 238). Çalışmada sadece Amin'in düşüncelerine yer verilmemiştir. Yapılan tanımlamalar ve açıklamalar sonrasında elde edilen bilgilerin ne anlama geldiği, Amin'in kavramlarının günümüzdeki geçerliliğine yönelik yapılan tartışmalar ve değerlendirmeler yorumlama aşamasının önemini ortaya koyar. Bununla beraber bu çalışmada Amin'in eserlerinde emperyalizm ve az gelişmişlik temalarına ilişkin veriler betimsel bir analizle ele alınmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2018: 39-40) göre betimsel analiz, "elde edilen verilerin belirlenen

temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasıdır.” Betimsel analizde önceden belirlenmiş bir kavramsal çerçeve oluşturulur ve bu çerçeveye göre veriler tematik olarak analiz edilir. Kavram analizi sürecinde aşağıdaki tabloda Amin’e ait kavramlar belirlenmiştir.

Tablo 1: Samir Amin’in Kavram Tablosu

Artı değer	Entelejensiya
Mülsüzleştirmeye Dayalı Birikim ⁷	Burjuva ve Köylü Devrimi
Enternasyonalizm	Haraççı Sistem
Merkez ve Çevre Ülke	Lümpen Kalkınma
Rekabetçi ve Tekelci Kapitalizm	Küreselleşmiş Değer Yasası
Ultra emperyalizm	Lümpen Kalkınma
Bağımlılık	Komprador Devlet
Kopuş ²	
Bağlantısızlar Hareketi	
TRIAD	
Eşitsiz Mübadele	
Avrasya Projesi	
Beş Tekel	
Dünya Sistemi	
İçe Dönük Sanayileşme	
Emperyalizm	
Devlet Sosyalizmi	

Tablo 1’de Amin’in sık kullandığı kavramların bir dökümü verilmiştir. Bu inceleme sonucunda sağ sütunda Amin’e has olan ve Amin’in çalışmalarında kullandığı kavramlara, sol sütunda ise bu çalışmada Amin’in kullanılan kavramlarına yer verilmiştir. Çalışmanın sol sütununda Amin’in kullandığı kavramlar ile çalışmada yer alan diğer kuramcılarının kullandığı kavramlarla benzer özellik taşıyan kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramların verilmesi çalışmanın anlaşılır kılınması açısından önem taşır. Bu kavramlardan ilki Marx’ın da kullandığı artı değer kavramıdır. Amin artı değer kavramı ile çevre ülkeden merkez ülkeye doğru gerçekleşen ekonomik artı değerlerinin gaspı ve kaynaklarının kullanılmasını ifade etmiştir. Bu kavram Marx tarafından da kullanılmıştır. Marx, burjuvazi ve proleterya

² Amin tarafından “disconnection” olarak verilen bu kavram Türkçeye kopuş, olarak çevrilmiştir (Savran, 2018)

arasında gerçekleşen emek sömürsü ile bu kavramı açıklamıştır. Marx'ın ilkel birikim kavramı Amin'de mülksüzleştirmeye dayalı birikim şeklinde ele alınmıştır. Marx ilkel birikim kavramını halkın üretim araçlarından zorla kopartılıp mülksüzleştirilmesi şeklinde ele almıştır. Amin ise kapitalist üretimin merkez ülkelerin çevre ülkelerin zenginliğini ele geçirmesi, ülke halklarını sömürmesi şeklinde ele almıştır.

Çalışmada benzer özellik gösteren bir diğer kavram ise enternasyonalizm kavramıdır. Amin enternasyonalizm kavramı ile merkez ve çevre ülkedeki herkesi kapsayacak bir devrimi ifade etmiştir. Marx'ın proleterya devrimi kavramı Amin ile benzer özellik taşır. Amin de Marx gibi kapitalist topluma son verecek olan bir devrimden söz etmiştir. Fakat Amin burada sadece proleterya'yı değil, merkez ve çevre ülkedeki herkesi kapsayacak şekilde bir enternasyonalizmin oluşturulmasından söz etmiştir. Buradaki devrim, işçilerin ve dünya halklarının enternasyonalisi şeklinde olacaktır. Bir diğer kavramsal benzerlik çatışma kavramıdır. Marx'ın burjuvazi-proleterya şeklinde ele aldığı sınıf çatışması kavramı Amin de merkez-ülke çatışması şeklinde ele alınmıştır. Amin Marx'ın kuramı üzerine kendi kuramını inşa etmiştir. Amin'in kuramındaki emek sömürsü, kapitalist yıkım, insanın ve doğanın tahribi konusundaki düşünceleri Marx'ın kavramları ile benzerlik gösterir. Amin'in kapitalizme karşı enternasyonalizm çağrısı Leninist özellik taşır. Benzer düşünceler Bukharin, Baran, Wallerstein, Magdoff gibi kuramcılarda da görülür. Bu kuramcıların kapitalizmin kendiliğinden yok olmayacağını söylemesi, kapitalizmin bilinçli bir müdahale ile sona ereceğini vurgulamaları ortak özellikler taşır.

Bir diğer kavramsal benzerlik Kautsky'nin ultra emperyalizm kavramıdır. Amin bu kavramı kollektif emperyalizm ya da TRIAD şeklinde ele almıştır. Amin de Kautsky gibi emperyalist güçlerin birleşiminden söz etmiştir. Fakat Kautsky tüm merkez ülkelerin birliğini ele alırken, Amin ABD, Japonya ve Avrupa Birliği ülkelerinin beraberliğini ele almıştır. Amin'in kavramları içinde bir diğer benzer özellik gösterdiği kavram merkez-çevredir. Bu kavram Baran, Frank, Wallerstein gibi İkinci Dalga kuramcılar tarafından da kullanılmıştır. Amin gibi diğer kuramcılara göre de merkez ülke sanayileşen, gelişmiş ülkeler, çevre ülkeler ise sanayileşmemiş, merkez ülkeler tarafından sömürülen ülkelerdir. Amin tarafından

kullanılan merkez-çevre kavramı bu kuramcılarla benzer özellik gösterir. Baran ve Frank'ın kullandığı bağımlılık kavramı Amin ile benzer özellik gösterir. Bu kuramcılar da Amin gibi çevre ülkelerin merkez ülkelere siyasal, ekonomik anlamda bağımlı olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Çalışmada yer alan bir diğer kavram da kopuş kavramıdır. Amin'in kopuş kavramı, İkinci Dalga kuramcılarının kullanmış olduğu bağımsız olma kavramı ile ortak bir özellik gösterir. Frank, Baran gibi İkinci Dalga kuramcılar da çevre ülkelerin merkez ülkelerin egemenliğinden çıkmaları gerektiğini belirtmiştir. Fakat Amin merkez ülkeler ile çevre ülkelerin ticari anlamda ilişkilerinin devam etmesi gerektiğini belirterek bu kuramcılardan ayrılır. Amin ve İkinci Dalga kuramcılar bağlantısızlar hareketi ile az gelişmiş ülkelerin kurduğu ortaklık ilişkisini ifade etmişlerdir.

Eşitsiz mücadele kavramı da İkinci Dalga kuramcılardan Emmanuel ile benzer özellik gösterir. Amin de Emmanuel gibi merkez ve çevre ülkelerde emeğe ödenen ücretin emperyalizme neden olduğunu belirtmiştir. Dünya sistemi kavramı da Wallerstein ile benzerlik gösterir. Her iki kuramcı da dünya sistemi kavramı ile kapitalist sistemin yayılmacı bir sistem olduğunu ve bütün ülkelerin bu sistemden etkileneceğini ifade etmiştir. Devlet sosyalizmi kavramı da İkinci Dalga kuramcılarla benzer özellik gösterir. Amin ve İkinci Dalga kuramcılar bir ülkenin gelişiminde devletin önemli olduğunu ve yatırımların ülke halkının refahını sağlamak doğrultusunda devlet tarafından yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu çalışmada Amin'in diğer kuramcılardan farklı olarak kullandığı ve derinleştirdiği kavramlar TRIAD, enternasyonalizm, beş tekel, içe dönük sanayileşme ve Avrasya Projesi' dir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu çalışma niteliksel, kuramsal ve betimsel nitelikte bir çalışmadır. Konu itibariyle Amin'in eserlerinin emperyalizm ve az gelişmişlik kavramları çerçevesinde analizini içermektedir. Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik kavramlarının tanımlanmasına yönelik veriler niteliksel analizle elde edilmiştir. Burada önemli olan Amin'in bu kavramları yorumlayış şeklidir. İkinci olarak, emperyalizm ve az gelişmişlik kavramlarının ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı

ve bu kavramların yorumlanmasına ilişkin veriler kuramsal çerçevede ele alınmıştır. Üçüncü olarak ise Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik kavramlarının anlaşılması için betimsel bir analizle kavramsal bir şema oluşturulmuştur. Bu kavramsal şema ile çalışmada değinilen kavramlara yer verilmiştir. Bu kavramlar Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik tanımlamalarının anlaşılması açısından önem taşır.

İKİNCİ BÖLÜM

EMPERYALİZM KAVRAMI VE TARİHSEL SERÜVENİ

Geçmişten günümüze dünyanın batı kesimindeki ülkelerin doğu kesimindeki ülkelere baskı uyguladıkları ve bu ülkeleri sömürdükleri görülmüştür. Ancak baskı kurma ve sömürü günümüzde devam etse de zamanla biçim değiştirmiştir. Tez konusu itibarıyla ‘emperyalizm’ kavramı ele alınacağı için, emperyalizmin geçirdiği dönüşümlerin ve yapılan emperyalizm tanımlamalarının açığa kavuşturulması gerekir. Bu sebeple bu bölümde ilk olarak ‘emperyalizm’ kavramı tanımlanacaktır. İkinci olarak emperyalizmin tarihsel evreleri ele alınarak ‘emperyalizm’ kavramı ‘modern öncesi emperyalizm’ ve ‘modern emperyalizm’ şeklinde iki kategoriye ayrılarak ele alınacaktır. Aşağıda emperyalizm kavramı, emperyalizmin geçirmiş olduğu dönemler ve içerik olarak sahip olduğu kavramsal dönüşümlere ilişkin bir tartışma yürütülecektir.

2.1. EMPERYALİZM

Emperyalizm kavramı, “Latince imperium kökeninden (imparatorluk) gelen, Fransızca bir kavram olup bu şekliyle dünya literatürüne girmiştir. Empire, imperial, gibi kavramlar toprak genişliğini, toprak büyüklüğünü” ifade eder (Gündüz, 2016: 764). Emperyalizm, “bir imparatorun despotik ya da keyfi yönetimi, imparator ilkesi ya da ruhu, emperyal (buyruk, üstün güç) denilen çıkarların savunuculuğu” olarak da tanımlanmıştır (İplikçi, 2017: 1530). Emperyalizm kavramı ilk olarak III. Napoleon’un siyasal ve askeri taleplerini yerine getirmek için ve daha sonraki süreçte ise büyük devletlerin rekabetini ifade etmek için ortaya atılmış bir kavramdır (Marshall, 2003: 193-194). Çeşitli kaynaklar emperyalizmi aşağıdaki şekilde tanımlamıştır:

Türkçe Sözlüğe göre (2005: 634) emperyalizm kavramını “ bir milletin sömürü temeline dayanarak başka bir milleti egemenliği altına alıp yayılması veya yayılmayı istemesi, yayılmacılık” olarak tanımlamıştır

Türk Ansiklopedisi (1981: 174) emperyalizm kavramını “üstün güçlü bir milletin, ırkları ve kültürleri başka olan çeşitli milletleri iktisadi, siyasi bir bütün halinde kendi merkezi yönetimi altında bir araya getirme, yani imparatorluk kurma eğilimi veya böyle bir eğilimi haklı gösteren doktrin” olarak tanımlamıştır.

Büyük ve Lügat Ansiklopedisi (1981: 238) emperyalizm kavramını, “aynı iktisadi ve sosyal bütün içinde etnik ve kültürel bakımdan farklı hakların, egemen halkın elinde olan merkezi bir iktidarın otoriter yönetimi altında bir araya getirilmesi eğilimi” olarak tanımlamıştır.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisine (1768: 240) göre emperyalizm, “bir devletin kendi sınırları dışında yaşayan başka halklar üzerinde onların rızası olmaksızın denetim kurmayı amaçlayan politikadır.”

Genel Bilgi Ansiklopedisine göre (1981: 490) emperyalizm, “bir devletin öteki ülkeleri yönetimi altına alması veya ekonomik ve kültürel denetimi altında bulundurmasıdır. Önceleri bir devletin sınırlarını genişleterek imparatorluk kurmak istemesi anlamına geliyordu. Günümüzde daha çok ekonomik üstünlük sağlamak ve ticaret yapılan bölgeleri genişletmek eğilimi anlamındadır.”

Emperyalizm kavramı yakın zamanlarda ise giderek daha gelişmiş ülkelerin sömürge ülkeler üzerinde egemenlik kurması, güç oluşturması anlamında kullanılmıştır (Marshall, 2003: 193-194). Sömürge ülkeler üzerinde kurulan güç, bir devletin siyasal kontrolü altına aldığı sömürgelerin toprakları üzerinde uyguladığı siyasal güç şeklinde olabileceği gibi, ucuz işgücü ile daha geniş pazarlardan yararlanma şeklinde ekonomik ve düşünce sistemlerinin işleyişlerini yöneten kurallar şeklinde kültürel olarak da gerçekleşir (Eyrice, 2008: 42). Bu tanımlamada emperyalizmin siyasal, ekonomik, kültürel, yönlerine vurgu yapılmıştır. Bu tanımlamada emperyalizmin siyasal, ekonomik, kültürel, yönlerine vurgu yapılmıştır.

Yukarıda verilen emperyalizm tanımlamalarına ek olarak bu kavrama yönelik temelde üç temel bakış açısı vardır. Birincisi, emperyalizm, gelişmiş kapitalist ülkelerin, sömürelere doğru yapılan sermaye ihracı ile ilişkilendirilir. İkincisi, kendisini, dünya sisteminin merkezinin dünyanın sömürgecilik sonrası bölgelerindeki ekonomik egemenliği; ulus ötesi şirketlerin etkileri, ticarete eşitsiz değiş-tokuş ve teknolojik egemenlik olarak tarif eder. Bu ikinci anlamında devletler arasındaki ya da sistem dâhilindeki eşitsizlikler çevrenin merkez tarafından sömürülmesi için fırsatlar yaratır. Üçüncü bir bağlamda emperyalizm, ABD'nin üstünlüğüne ve sayısız sömürgecilik sonrası devlet üzerinde 1945'ten bu yana süregelen askeri zorbalığa göndermede bulunur (Bracking ve Harrison, 2003: 110).

Galtung (2004: 44) ise emperyalizmin iletişimsel ve kültürel alanda da yapıldığını ileri sürmüştür. Galtung, merkez ve çevre arasındaki çıkar uyumu ilişkisi çerçevesinde açıklamaya çalıştığı yapısal emperyalizm kuramında emperyalizmi; “ekonomik, siyasal, askeri, iletişimsel ve kültürel” olmak üzere beşe ayırır ve merkez ile çevre ülke arasındaki hâkimiyet ilişkisini şu şekilde açıklar:

Tablo 2: Emperyalizmin Beş Türü

Tür	Merkez Ülkenin Sağladığı	Çevre Ülkenin Sağladığı
Ekonomik	İşlemler, üretim araçları	Hammadde, Pazar
Siyasal	Kararlar, modeller	İtaat, taklitçilik
Askeri	Koruma, yıkım araçları	Disiplin, geleneksel donanım
İletişimsel	Haber, iletişim araçları	Olaylar, yolcular, meta
Kültürel	Öğretim, yaratıcılık, otonomi araçları	Öğrenim, onaylama, bağımlılık

Kaynak: (Galtung, 2004: 44).

Tablo 2’de görüldüğü gibi Galtung emperyalizmin beş ögesini vurgulamıştır. Buraya kadar genel olarak “emperyalizm” kavramının ne anlama geldiği üzerinde

duruldu. Yukarıda verilen bilgilere göre “emperyalizm” kavramı, Latince imparatorluk anlamındaki ‘empire’ kelimesinden türetilmiştir. Kelime anlamıyla imparatorluk kurma eğilimi anlamına gelir. İlk kez “emperyalizm” kavramı 1860’larda günümüzdeki anlamından çok farklı bir anlamda III. Napoleon’un askeri ve siyasal isteklerini karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Günümüze geldikçe bu kavram bir ulusun ya da ülkenin diğer uluslar, ülkeler üzerindeki siyasi, ekonomik, askeri, kültürel üstünlüğünü sağlamak için kullanılmıştır.

Yukarıda verilen bütün emperyalizm tanımlamalarının bir doğruluk payı vardır. Fakat ‘emperyalizm’ kavramının iyi anlaşılması için emperyalist dönemlerin bilinmesi gerekir. Döneme göre ‘emperyalizm’ kavramının tanımlanmasında da farklılıklar olacaktır. Çünkü emperyalizm insanlık tarihi kadar eskidir. Bu kavram Roma İmparatorluğu döneminde olduğu gibi günümüzde kapitalist küresel sistemdeki toplumlar için de kullanılır. Bu kavram sadece içinde yaşanılan döneme göre niteliksel olarak farklılaşır ve yöntemleri değişir. Geçmişteki imparatorlukların yayılımını esas alan bir emperyalizm tanımlaması günümüzde kapitalist küresel sistemdeki emperyalizm tanımlamasından farklı olacaktır. Dolayısıyla ‘emperyalizm’ kavramı tanımlanırken, içinde bulunulan dönemin özellikleri dikkate alınmalıdır. Bu sebeple çalışmanın bir sonraki bölümünü emperyalizmin tarihsel dönemleri oluşturacaktır. Yapılan dönemselleştirmeler “modern öncesi emperyalizm” ve “modern emperyalizm” kavramlarının tanımlanmasında yardımcı olacaktır.

2.2. EMPERYALİZMİN TARİHSEL EVRELERİ

Emperyalizm kavramı içinde bulunduğu döneme göre farklı anlamlara sahiptir. Bu sebeple öncelikle emperyalizm kavramının hangi dönemlerde ortaya çıktığı ele alınacaktır. Daha sonra dönem itibarıyla kazandığı anlamlar ‘modern öncesi emperyalizm’ ve ‘modern emperyalizm’ başlıkları altında ele alınarak aralarındaki farklılıklarına değinilecektir. Emperyalizmin ortaya çıkışı farklı kaynaklarda farklı şekillerde dönemselleştirilmiştir.

Görsel Dünya Ansiklopedisi (1985: 913) emperyalizm tarihini üç büyük evreye ayırmıştır. Birinci dönem eski çağ dönemidir. Bu dönem XVI. yüzyıla kadar olan süreci kapsar. Bu dönemde Asur, Babil, Yunan Mısır ve Roma

imparatorluklarının yabancı toprakları ele geçirmesi ve buralarda yaşayan halkların sömürülmesine dayanan savaşa dayalı ve yayılcı bir sömürü siyaseti mevcuttur. İkinci dönem Coğrafi Keşifler'in başladığı XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan Avrupa ticaret sömürgeciliğidir. Bu dönemde Britanya, İspanya gibi denizlerde güçlü olan ülkeler, dünyada önemli olan ticaret merkezlerini ele geçirmekle birlikte büyük toprak parçalarını da ele geçirerek hâkimiyet alanlarını artırmışlardır. Bu dönem Avrupa kıtasının yeni kıtalardaki halkları sömürmesine dayanan bir siyaseti içerir. Üçüncü dönem ise 1870'lerde başlayan sömürgeciliğin en yüksek aşamada olduğu, Afrika ve Asya'nın büyük devletler tarafından paylaşıldığı ve dünya savaşlarının da dâhil olduğu dönemdir ve bu dönem günümüze kadar devam etmiştir. Bu dönemdeki emperyalizm şekline 'modern emperyalizm' adı verilmiştir. Bu dönemde Fransa haricinde Almanya, Belçika, ABD ve İtalya arasında sömürgeciliğin hız kazandığı görülür.

Alex Callinicos (2009: 259) da emperyalizm tarihini belli dönemselleştirmeler yaparak ele almıştır. İlk dönem 1870-1945 arası süreci kapsayan, Hobson ile Kautsky'nin, Lüksemburg ile Hilferding'in ve Lenin ile Bukharin'in incelediği klasik emperyalizm evresidir. İkinci dönem, 1945-1991 arası süreci kapsayan, ABD ve Sovyetler Birliği'nin olduğu, dünyanın iki bloka ayrıldığı emperyalizm evresidir. Üçüncü dönem ABD üstünlüğünün ve ekonomik gücün küresel dağılımında yaşanan değişimin damgasını vurduğu 1991'den günümüze kadar gelen soğuk savaş sonrası emperyalizm dönemidir.

Harry Magdoff (2006: 126-127) ise dönemleştirmeyi kapitalist yayılma biçimlerinde görülen önemli farklılaşmaları dikkate alarak, yayılma biçimini beş ayrı dönem şeklinde incelemiştir. Bu dönemler şunlardır: 1) XV. yüzyılın sonundan XVII. yüzyılın ortalarına kadar süren, ticari sermayenin yükselişe geçtiği ve dünya ticaretinin hızla büyüdüğü dönem. 2) XVII. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın sonlarına dek süren, ticaret sermayesinin hâkim ekonomik güç haline geldiği dönem. 3) XVIII. yüzyılın sonlarından 1870'lerin sonlarına kadar süren, Sanayi Devrim'inin etkisiyle sanayi sermayesinin ortaya çıktığı ve güç haline geldiği dönem. 4) 1880 yılından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar süren, tekelleri sermayenin hâkim güç haline geldiği, dünya topraklarının paylaşıldığı ve yeniden paylaşım için küresel

ölçekli ilk kavganın yaşandığı dönem. 5) Birinci Dünya Savaş'ından günümüze dek süren, sosyalizmin ortaya çıktığı, sömürgeciliğin çözüldüğü ve çok uluslu şirketlerin boy gösterdiği dönem.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere emperyalizmin tarihi gelişimini, genellikle üç evrede incelemek mümkündür. Birinci dönem askeri işgalle doğrudan siyasi egemenlik kurarak toprakların ele geçirildiği ve buralardaki halkların kendilerine bağımlı hale getirildiği eski çağ dönemidir. Bu dönemde imparatorluk kurma isteği emperyalizmin başlıca nedeni olmuştur. Bu emperyalizm türüne Babil, Asur, Mısır, Roma gibi imparatorluklar örnek gösterilir. İmparatorluklar döneminin emperyalist politikaları toprak genişletmeye ve toprak yağmalamaya dayanıyordu. İkinci dönem XV. yüzyılda ortaya çıkan Coğrafi Keşiflerle, emperyalizmin sömürgecilik yönünün belirgin hale geldiği dönemdir. İspanya, Portekiz, Britanya İmparatorluğunun emperyalist politikaları ise sömürgelerden getirilen altın ve gümüş gibi madenlere dayanıyordu. Coğrafi Keşiflerle birlikte emperyalist devletler sınırlarını genişletmekten ziyade keşfettikleri yeni ülkelerde sömürgeler kurarak yer altı ve yer üstü değerlerini ve köle ticareti ile insanları sömürmüşlerdir. Üçüncü dönem ise 1870'lerde başlamış, günümüze kadar devam eden 'modern emperyalizm' olarak da bilinen dönemdir. Bu dönemdeki emperyalist politikalar iktisadi vasıtalarla, piyasa güçleri ile gerçekleşmiştir. Rusya, İtalya, Almanya, Japonya ve ABD üçüncü dönemdeki emperyalist güçlerdir. Yapılan emperyalizm dönemlerine bakıldığında genel olarak XV. yüzyıl ve günümüze kadar gelen bir süreç ele alınmıştır. Tüm dönemselleştirmelerde ortak nokta 1870'ten sonraki dönemleri 'modern emperyalizm' kavramı şeklinde tanımlamalarıdır.

2.2.1. Modern Öncesi Emperyalizm

Emperyalizm kavramı genel olarak kapitalizm sonrası sömürgecilik olarak adlandırılmıştır. Fakat emperyalizm kavramı sadece kapitalizm sonrası şeklinde ele alındığında kapitalizm öncesinde emperyalizmin olmayacağı söylenir. Bu durum da kavramın içeriğine ters düşer. 'Emperyalizm' kavramı batı dillerinde XX. yüzyıl başlarında ortaya çıkmış bir kavram değildir. Daha önce ifade edildiği gibi 'emperyalizm', bir imparatorun sınırlarını genişletmesi, baskıcı ya da keyfi yönetimi,

şeklinde tanımlanmıştı. Emperyalizm modern dünya sistemi içinde oluşturulan bir kavram değildir. İlk bakıştaki anlamı, tamamen yayılcılık, sömürü üzerine var olmuştur. Dolayısıyla yayılcılık, sömürü olarak ortaya çıkan bu yapının içeriğini incelemek gerekir.

Modern öncesi dönemde var olan emperyalizmde eski tip sömürgecilik söz konusudur. Eski tip sömürgecilik, güçlü bir ülkenin bir toprağı eline geçirmesi ve burayı kendi kolonisi haline getirmesidir. Bu sömürgecilik türünde bir baskı ve sömürü söz konusudur (İplikçi, 2017: 1529). Eski sömürgeci imparatorluklarda sömürü biçimini haraçlar ve vergiler oluşturmuştu. Sömürgeci dönemde ise emperyalizmin temelini sömürgelerden gelen değerli madenler oluşturmuştu (Wood, 2016: 49). Yani eski sömürgecilikte belirli bir toprak parçasını ele geçirmek, baskı gücünü doğrudan kullanmak, doğrudan fetih söz konusudur.

Modern emperyalizm 1870 tarihi ile başlatılır. 1870 öncesi dönem ise modern öncesi emperyalizm olarak ele alınır. Fakat bu dönem, İmparatorluklar Dönemi ve Batı Avrupa'nın yayılcı faaliyetlerini de içerdiğinden modern öncesi emperyalizm olarak ikiye ayrılarak ele alınacaktır. Bu şekilde ele alınması emperyalizmin çizgilerinin birbirinden ayırt edilmesini sağlayacaktır. Modern öncesi emperyalizm, İmparatorluklar Dönemi ve Coğrafi Keşiflerle başlayan XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla uzanan ticari kapitalizm dönemi olarak ikiye ayrılır (Çağlı, 2004: 2).

2.2.1.1. İmparatorluklar Dönemi

Emperyalizm kavramının kökünde bir dünya imparatorluğu kurma eğilimi mevcuttur (Çağlı, 2004: 1). Mısır, Asur, Çin, Roma ve Meksika imparatorluğu gibi tarihte birçok somut emperyalist imparatorluklara rastlamak mümkündür (Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, 1985: 238). Bu dönemde emperyalizm, genel bir yayılcılık, bir dünya imparatorluğu kurma eğilimi şeklindedir (Eyrice, 2008: 40).

2.2.1.2. Avrupa Ticaretinin Dünya Sahnesine Çıktığı Dönem (XV. - XVIII. Yüzyıl)

Batı'da emperyalizmin gerçekleştiği ilk dönem Avrupa ticaretinin dünya sahnesine çıktığı XV. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın ortalarına kadar geçen

dönemdir. Bu dönemde Avrupalılar'ın sahip olduğu tek üstünlük, savaş gemileriydi. Yayılmacılığın bu döneminin temel bileşenleri (Güney Amerika'nın fethi, burada bulunan altın ve gümüş kaynaklarının sömürüsü) bu dönemin koşullarını yansıtır (Magdoff, 2006: 127-128). Üretim araçlarının az gelişmiş olması nedeniyle doğrudan soygunculuk zenginlikleri elde etmenin en etkili yöntemiydi. Bu dönemde emperyalizm yağma, talan ve soygunculuk şeklinde gerçekleşmişti ve zenginlikler de talan yoluyla ancak bir seferlik ele geçirilebilmişti. Bu yeniden dağılım, dünyanın diğer kısımlarında birikmiş olan artığın büyük bölümünün Avrupa'ya aktarılması ve önde gelen Avrupa ülkeleri (İspanya, Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiltere) arasında diğer kıtalardaki zenginliklere ulaşabilmek için verilen mücadele şeklinde gerçekleşmişti (Magdoff, 2006: 128-129). Doğu'dan yeni malların gelmesi, Amerika'dan akmakta olan değerli madenler, yeni pazarların ortaya çıkması Batı'da manifaktürün gelişmesine ve Avrupa burjuvazisinin doğmasına yol açtı. Bu durum kapitalizme giden yolu oluşturmuştu (Magdoff, 2006: 129-130). Bu dönem zenginliklerin yağmacılık, soygunculuk şeklinde ancak bir seferlik ele geçirildiği, batıda emperyalizmin gerçekleştiği ilk dönemdir.

Avrupa'nın yayılmasının ekonomik temellerinin atılmasında Coğrafi Keşifler'in varlığı önemli bir yere sahiptir. Avrupa'daki sömürgecilik faaliyetleri ve imparatorluk kurucularının işgalleri tüm dünyayı etkisi altına almıştır ve Avrupalılar dünyanın geri kalan bölümlerini ele geçirmişlerdir. XV. ve XVI. yüzyıllarda Coğrafi Keşifler sonrasında Avrupa yeni bir sürece girmiştir. Amerika kıtasının keşfi ile farklı toplumlarla karşılaşmış, Rönesans ve Reform hareketleri ile Avrupa'nın sosyal yapısı değişmiştir (Eyrice, 2008: 17).

İkinci dönem ticaret sermayesinin hâkim güç haline geldiği, İngiltere, Fransa gibi yeni güçlerin ortaya çıktığı XVII. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın sonuna kadar geçen dönemdir. Bu dönemi belirleyen ve diğerlerinden ayıran askeri ve siyasi koşullar mevcuttur. Bu koşullar, İspanya'nın üstünlüğünün sona ermesi, Portekiz'in Fransa'ya olan bağlılığının yerini İngiltere'ye olan bağlılığının alması, gemicilik alanında Hollanda'nın sahip olduğu büyük tekellerin gücünün sona ermesi, Fransa ve İngiltere arasında sömürgeci bir rekabetin başlaması, uluslararası ticarete ve denizlerde Britanya'nın üstünlüğünün ortaya çıkmasıydı. Bütün bu değişimlerin

temelindeki etken, XVIII. yüzyıldaki İngiliz Devrim’inde olgunlaşan ticaret sınıfının, sınıf mücadelelerinden zaferle çıkmış olmasıydı. Bu gelişme bu dönemin tamamını etkilemişti ve Britanya’nın finans, ticaret ve imparatorluk alanlarındaki lider rolünü şekillendirmişti (Magdoff, 2006: 130).

Bu dönemde Britanya’nın geçmişte izlemiş olduğu pasif politikaların aksine, ticaret sermayesinin elde ettiği zafer, Britanya’nın ticari üstünlüğünü güven altına alacak politikaları da beraberinde getirmiştir. Britanya, kendi kendine yetebilen bir imparatorluk oluşturabilmek için, anavatanın ihtiyaç duyduğu hammaddeler ile gıda ürünlerinin fazla üretilmesi ve ürünler için pazarların oluşturulmasını hedeflemiştir. Burada ele alınan dönem, Sanayi Devrim’ini önceleyen, manifaktürün hızlı bir biçimde büyümekte olduğu dönemdir (Magdoff, 2006: 130, 131).

Tarımsal koloniler ve beyaz göçmenlerin oluşturduğu koloniler, buralardaki yerleşimcilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için Avrupa’da üretilen mallara ihtiyaç duyulmasından ötürü, bu mallara dönük bir talep patlamasının yaşanmasına neden olmuş ve bu talep patlaması, Sanayi Devrim’ini teşvik etmiştir. Bu genişleme dalgasının özü köle ticaretidir. Son derece kârlı olan şeker kamışı tarlalarının oluşturduğu zenginlik, Afrika’dan köle ithalatına dayanıyordu. Köle ticareti de Britanya’nın önemli bir ihracat kalemi niteliğindedir (Magdoff, 2006: 131-132). Özetle, ihracat pazarlarının ve mal ile köle ticaretinin savaş, denizlerin denetimi ve politik hâkimiyet aracılığıyla korunarak zirveye ulaştığı bu dönemde, Sanayi Devrim’inin tohumları ekilmişti.

Üçüncü dönem, sanayi sermayesinin yükselişe geçtiği XVIII. yüzyılın sonundan 1870’lere kadar geçen süreyi oluşturur. Sanayi Devrim’inin eşliğinde, eski sömürgelerdeki kârlılığın düşmüş olması, yeni sömürgeler elde etmeye dönük arayışların hızlanmasına ve var olan sömürgelerin yeniden paylaşımı için rakip imparatorluklar arasındaki savaşların canlanmasına neden olmuştu. 1760’larda İngiltere, Hollanda ve Portekiz’in egemenliğinde bulunan Asya ve Afrika kıtalarında Güney Amerika’da yeni sömürgeler elde edebilme seferberliğine girişmişti. 1756-1763 yıllarında gerçekleşmiş olan Yedi Yıl Savaşları da Fransa’nın neredeyse bütün bir sömürge imparatorluğunu kaybetmesine, İngiltere’nin ise Kuzey Amerika’daki sömürgelerini iki katına çıkarmasına, Hindistan’ı fethetmek ve Hint Okyanus’una

egemen olmak için önünün açılmasına yol açtı. Bu dönemde en önemli mücadele Britanya ve Fransa arasında yaşanan Napolyon Savaşları ile belirlenmiştir. Britanya'nın XVIII. yüzyılın büyük bölümünde devam edecek olan üstünlüğünün zeminini hazırlayan da bu savaş olmuştur (Magdoff, 2006: 133-134).

Emperyalizmin geleceğine damgasını vuracak olan Napolyon Savaşları'nın bir diğer sonucu da Britanya'ya, Güney Amerika, Afrika ve Uzak Doğu'da ticaret ve bankacılık ağları kurarak rakip güçlerin deniz aşırı pazarlarını ele geçirme olanağı vermiş olmasıdır. Britanya'nın önce Güney Amerika'daki İspanyol ve Portekiz sömürgelerinin bağımsızlığına destek verip ardından da bu kıtada mali ve ticari bir üstünlük tesis etmiş olması, siyasal bağımsızlık kazanılsa dahi emperyalizmin ortadan kalkmadığını gösterir (Magdoff, 2006: 134-135). Artık bankacılık ve ticaret ağlarının ele geçirilmesiyle gerçekleşen bir emperyalist sistem belirginleşmeye başlamıştır. Bununla birlikte, ülkelerin bağımsızlığını kazanmasının sömürünün yapılmasında engel olmadığı da emperyalizmin değişen özelliklerinden bir tanesidir. Bu durum emperyalizmin önceki sömürgecilik döneminden farklı olduğunu, siyasal bağımsızlığın bir ülkenin tamamen bağımsızlığı için yeterli olmadığını ortaya koyar. Sömürge stratejisinin bu değişen karakterine, onun uygulanmasını mümkün demiryolları eşlik ediyordu. Daha önceki iki dönem boyunca Güney Amerika kıtası haricinde sömürgelerin hep kıyı şeridinde ya da küçük adalarda toplanmış olmasına karşılık bu dönemdeki sömürgeci yayılmanın temel niteliği, kıtaların iç kesimlerinin de fethedilmesidir (Magdoff, 2006: 135-136). Emperyalizmin niteliği gittikçe farklılaşır. Artık kendi kendine yetebilen bir emperyalist politikadan kendi dışına açılan bir emperyalist süreçten söz edilecektir.

Buraya kadar modern öncesi emperyalizm kavramından söz edildi. Bu dönem ise İmparatorluklar Dönemi ve Batı'nın yayılcılığı ile başlayan emperyalist dönem olmak üzere iki dönem şeklinde ele alındı. Genel olarak modern öncesi emperyalizm, siyasi egemenlik kurarak, yeni toprakları ele geçirme ve bu topraklarda yaşayan halkı kendilerine bağımlı hale getirme şeklinde tanımlanır. Ancak emperyalizme XIX. yüzyılın sonlarında atfedilen anlamla, XIX. yüzyıldan önce atfedilen anlam aynı olmayacaktır. Eski sömürgecilik dönemindeki yayılcılık eğiliminin sonucunda gerçekleşen emperyalizm ile günümüzde yeni sömürgecilik dönemine ait mali

oligarşinin gücüne dayanan emperyalist tarzda yayılma eğilimi birbirinden farklıdır. Bu bakımdan modern dönemdeki emperyalizm kavramını ele almak gerekir.

2.2.2. Modern Emperyalizm

Modern emperyalizmde, sömürgeciliğin farklı şekillerde yapıldığı ‘yeni sömürgecilik’ söz konusudur. Modern emperyalizmin bilinmesi için yeni tip sömürgeciliğin ne olduğunun bilinmesi gerekir. Bu nedenle öncelikle bu kavram açıklanacak, sonrasında yeni sömürgeciliğin yöntemlerinden söz edilecektir.

Yeni-sömürgecilik, 1960’lı yılların başında Afrika ülkeleri için sömürge ülkelerinin siyasi olarak bağımsız olmalarına rağmen toplumsal, ekonomik yönden bağımsız olamayışlarını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır (Altınbaş, 2011: 36). Yeni-sömürgeciliğin özelliklerinden biri, sömürülmekte olan halkların kendilerini bağımsız millet olarak görmeleridir. Sömürge sonrası döneme bakıldığında bağımsız devletler kurulsa da bu ülkelerde, sömürgeci ülkelerin kültürel alandaki varlığı bazı bölgelerde etkisini devam ettirmiştir. Bu bölgeler sömürge ülkeler tarafından ekonomik açıdan sömürülmeye devam edilmiştir (Altınbaş, 2011: 39-40). Yeni-sömürgeciliğin bir diğer özelliği ise sömürü sisteminin dolaylı olarak kurulmuş olmasıdır. Günümüz dünya sisteminde sömürge kavramı yerini serbest ticaret, mali yardım, gibi kavramlara bırakmıştır (Altınbaş, 2011: 37). Burada asıl amaç yeni sömürme yolları ile güçlü ülkelerin az gelişmiş olarak adlandırılan ülkeleri hâkimiyet altına almak istemeleridir.

Yeni sömürgeciliğin sömürü yollarından biri fakir ülkelere çeşitli yollarla ucuz hammadde alınması ve bu hammaddelerin işlenmesi ve bu devletlere kendi sanayi mallarının tekel fiyatlarıyla pahalı satılmasıdır. Kollektif emperyalist devletlerin diğer ülkelere kârlı yatırımları, bilim ve teknoloji ihracatları, finans oligarşisinin para politikalarıyla ve döviz kurlarıyla diğer devletler üzerindeki finans hareketliliği, geri bırakılmış ülkelerin dış borçları üzerinden verdikleri kredilerin faizleri, yeni sömürgeciliğin bir diğer yöntemlerinden biridir (Sönmez 2015: 95, 2015: 100).

Yeni sömürgecilikte yeni olan bir diğer sömürü yolu da ülkelerin ele geçirilmesinde yeni yöntemlerin kullanılmasıdır. İbrahim Okçuoğlu, (2011: 323-324)

bu durumu bağımlı ülkelerin uluslararası sermaye tarafından mülksüzleştirilmesi şeklinde tanımlamıştır. Okçuoğlu, Latin Amerika örneği üzerinden bu durumu açıklamıştır. Mali krizden dolayı IMF'yi, neoliberalizmi, özelleştirmeyi, kabul eden Latin Amerika ülkeleri, yeni sömürgeciliğin bu yeni yöntemiyle yani mülksüzleştirme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu ülkelerden birisi de Arjantin'dir. Bu ülkeye yapılan doğrudan yatırımların miktarı 1085'te 6,6 milyar dolardan 2000'de 73,1 dolara çıkmıştır. Son yıllarda Arjantin'in en büyük 20 tekel grubunun 15'i doğrudan yabancı sermayenin eline geçmiş ve geriye kalan 5'i de yerli yabancı ortaklığına dönüşmüştür. Bu ülkede otomobil sektörünün tamamı, gıda sektörünün yüzde 60'ı, kimya ve petro kimya sanayinin resmi olarak yüzde 80'i denmesine rağmen tamamı yabancı tekellerin elindedir. Okçuoğlu Latin Amerika ülkesi olan Arjantin'in mülksüzleştirilerek 'yeni sömürgecilik' çatısı altında bağımlı hale getirildiğini ileri sürmüştür.

Okçuoğlu'na (2011: 11-12) göre yeni sömürgecilikte bir diğer yöntem de modern neoliberal politikaların uygulanmasıdır. Neoliberal uygulamaların 70'li yıllardan bu yana belirgin olması ve IMF tarafından bağımlı ülkelere dayatılması, tekellerin uluslararası örgütlenmiş olmalarının bir ifadesidir. Neoliberal politikalar ile dünya çapında hareket özgürlüğü elde edilmiştir. Bu şekilde bütün ulusal duvarlar yıkılmış ve sermayenin giremeyeceği hiçbir alan kalmamıştır. Okçuoğlu, modern emperyalizmle birlikte ortaya çıkan neoliberal politikaların, gelişmiş ülkelerin sermaye ve üretimi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarının dünya çapındaki kutuplaşmayı derinleştirdiğini belirtmiştir.

Yukarıda da değinildiği gibi modern emperyalizmde var olan sömürgecilik türü siyasal bağımsızlığını kazanan ülkelere uygulanan 'yeni sömürgecilik' tir. Bu ülkelerin resmen bağımsızlıklarını kazanmaları emperyalizmden çıkmış oldukları anlamına gelmez. Serbest ticaret, mali yardım, bilgi ve teknoloji yardımı, demokratik rejimlerin sağlanması şeklinde emperyalizmin uygulanışında farklı yöntemler izlenmiştir. Buradaki asıl amaç yeni sömürü yolları ile güçlü ülkelerin az gelişmiş ülkeleri hâkimiyet altına almalarıdır. Sömürgecilik günümüzde tam olarak ortadan kalkmamıştır, 'yeni sömürgecilik' adı altında varlığını sürdürmüştür. Modern öncesi dönemde yapılan 'eski sömürgecilik' ile modern dönemdeki 'yeni

sömürgecilik' kavramlarının anlaşılması için aradaki farklılıkların ele alınması gerekir. Buna göre şu ayrımlara dikkat çekilebilir:

1. Eski sömürgecilikte “doğrudan sömürgecilik” yeni sömürgecilikte ise “dolaylı sömürgecilik” söz konusudur. Yeni-sömürgecilikte eski sömürgecilikteki gibi doğrudan askeri bir işgal gerçekleştirilmediği, ancak belirlenen toprakların, liberal siyasi sistemler, hukuk devleti, gibi uygulamalar empoze edilerek, bir şekilde himaye altına alındığı belirtilmelidir. Bu durumda, işin içinde doğrudan zor kullanmak yoktur, ülke baskı altında dahi olsa, sonuçta kendi isteği ile sömürülmeyi kabul etmiştir (Altınbaş, 2011: 36).

2. ‘Yeni-sömürgecilik’, klasik sömürgecilikte olduğu gibi askeri güce dayanmaz. Mali yardımlar ve ekonomik kontrol sağlayan uygulamalar, siyasi gücü ikinci plana itmiştir, askeri gücü ise çoğu zaman devre dışı bırakmıştır. Güç kullanımının asgari düzeyde olduğu sistemde eskisi gibi toprakların işgal edilmesi yoktur; kontrol yönetimi özellikle ekonomi, ikinci derecede de kültürel alan üzerine kurulmuştur (Altınbaş, 2011: 36).

3. ‘Eski sömürgecilikte’ baskı altına alma sadece bir toplumun dışından gelip gerçekleşen bir durum iken, ‘yeni sömürgecilikte’ bu durum farklı bir şekilde içeriden kaynaklanıp güç kazanabilir. Fakir ülkeler içinde bu ülkelerin üretici güçlerinin gelişmesinde etkin bir rol oynayamayacak olan toplumsal sınıfların egemenliği söz konusudur. Hâkim güçlerin, belirledikleri toplumlardan beklentileri, kendilerinin ve belirlemiş oldukları yerel yöneticilerin yerleştirmeye çalıştıkları yeni yapıya ve sınıai ülkelerinin çıkarlarına uygun davranmalarıdır (Gülalp, 1979: 55). Bu durumda, eski sömürgecilikten yeni sömürgeciliğe geçişte artık yerleşimci olarak bulunulmasa da üzerinde güç kurulmuş olan toplumun denetlenmesinde, o toplum içerisinden kendi amaçlarına hizmet edecek önde gelen kişilerin seçilmesi önemli bir noktadır.

4. İki kavram arasındaki farklılıklara bakıldığında, öncelikle bugünkü sömürgecilerin önceki misyonerlik ve askeri yöntemlerle kıyaslandığında daha zarif yollarla amaçlarına ulaşmakta oldukları görülür. Doğrudan bir yönetim ve açıktan açığa bir sömürü söz konusu olmadığından sömürme işi seçilmiş ve eğitilmiş araçlar

eliyle gerçekleştirilir. Ekonomik yardımlar, iç karışıklar ve askeri darbeler bu araçlardandır. Sömürgecilik ilişkisi sona ermemiştir, fakat bu sefer ilişkilerin içine sömürülen tarafın isteği dâhil olmuştur. Eski sömürgecilikte olduğu gibi toptan bir itiraz söz konusu değildir. Diğer taraftan, yeni sömürgecilikte en önemli noktalardan biri, sömürülen insanların onların iyiliği için bir şeyler yapıldığına ikna edilmesidir. Sömürge konumundaki bir ülkenin birtakım siyasi faydalar için sömürgeleştirilmeyi veya işgal edilmeyi istediği düşünülür. Bu görüşe verilebilecek en uygun örnek, ABD'nin Irak halkını özgürleştirmek, onlara demokrasi getirmek için yaptığı askeri operasyonlardır (Altınbaş, 2011: 36).

5. 'Eski sömürgecilik', yeni topraklara el koyma, buraları siyasal ve hukuksal açıdan metropol ülkeye tamamen bağlamak üzere toprak ilhak etme eğilimiydi. Bu kavram, siyasal ilhakı, üzerinde egemenlik kurulan ülkenin siyasal bağımsızlığının yok edilmesi anlamını taşır. Oysa mali sermayenin dünya imparatorluğu olarak şekillenen 'yeni sömürgecilik'in ekonomik ilhakı, zayıf ülkelerin üzerinde hegemonya kurma ve bu temelde emperyalist güçlerin kontrolü altına alacakları nüfuz alanlarının oluşturulması anlamına gelir (Çağlı, 2004: 3).

Yukarıda 'eski sömürgecilik' ve 'yeni sömürgecilik' kavramları karşılaştırmalı bir şekilde verildi. Emperyalizm kavramının anlaşılmasında bu sömürü şekillerinin bilinmesi gerekir. Bu sömürü şekilleri ile birlikte oluşan 'modern öncesi emperyalizm' ve 'modern emperyalizm' arasındaki farklılıklar aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır.

Tablo 3: Modern Öncesi Emperyalizm- Modern Emperyalizm Karşılaştırması

Modern Öncesi Emperyalizm (1870 ve Öncesi)	Modern Emperyalizm (1870 ve Sonrası)
Doğrudan toprağı ele geçirerek, kolonilere bağılı gerçekleşen ‘eski tip sömürgecilik’ görülür.	Kolonilerin olmadığı, baskının gizli bir şekilde yapıldığı ‘yeni tip sömürgecilik’ görülür.
Ekonomi dışı baskı, toprak işgali, toprak genişliği, sömürgeci yayılcılık, askeri işgal ve doğrudan politik egemenlik yoluyla topraklar ve onun üzerindeki insanlar zorla egemenlik altına alınır.	Birinci derecede ekonomi, ikinci derecede kültürel alan üzerinde gerçekleşen hâkimiyet söz konusudur.
İmparatorluk kurma eğilimi, kuvvete dayanarak genişleme eğilimi söz konusudur. Roma, Bizans İmparatorluğu.	Mali sermayenin egemenliği, tekellerin uluslararası örgütlenmesi, ulus devlet yapılanması görülür.
Sömürü biçimi, haraç alma, köleleştirme ve koloniler kurulmasına dayanır.	Modern emperyalizmde sömürü biçimi, iktisadi vasıtalarla, piyasa güçlerinin yönlendirilmesiyle oluşur. Bankacılık şirketlerinin gelişimi, çok uluslu şirketlerin yükselişi ve ulus ötesi oluşumlar ortaya çıkmıştır.
Siyasal bağımlılık görülür.	Siyasal bağımsızlık görülür. Fakat ekonomik, kültürel bağımsızlık sağlanamamıştır.
Askeri işgal yoluyla denetim, doğrudan fetih söz konusudur.	Özel ticaret antlaşmaları, borç veren uluslara tabi olma şeklinde işgale ihtiyaç duymayan denetim görülür.
Sermaye ulusal bir görünüme sahiptir.	Sermaye uluslararasılaşan bir görünüme sahiptir.
Sömürü zor kullanılarak gerçekleşmiştir.	Sömürü her zaman zor kullanılarak gerçekleşmemiştir. Bu sömürü önceki sömürüden farklı olarak insanların rızası doğrultusunda yapılır.
Güçlülük ölçütü, sömürge fethine dayanır.	Güçlülük ölçütü, mali sermayenin dünya ölçeğinde yayılmasına dayanır.

Bu bölümde emperyalizm kavramı açıklandı. Emperyalizmin tarihsel dönemlerine yer verildi. Bu dönemler dikkate alınarak ‘modern öncesi emperyalizm’ ve ‘modern sonrası emperyalizm’ kavramları ele alındı. Bu kavramlar ele alınırken emperyalizmin temelinde olan sömürü olgusuna yer verildi. Sömürünün her dönemde olduğu fakat niteliklerinin dönemlere göre değiştiğine değinildi. Bu nedenle sömürü olgusu da ‘eski sömürgecilik’ ve ‘yeni sömürgecilik’ şeklinde ele alındı. Günümüzdeki emperyalizm politikalarının yeni sömürgecilik yoluyla yapıldığı belirtildi. Bir sonraki bölümde emperyalizm kuramcılarının emperyalizme yönelik açıklamalarına yer verilecek.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EMPERYALİZM KURAMLARI

Çalışmanın ikinci bölümünde emperyalizmin tarihsel dönemlerine yer verilerek emperyalizm kavramı tanımlandı. Bu bölümde emperyalizm kuramları üzerinde durulacaktır. Farklı kaynaklarda emperyalizm kuramları, Muhafazakâr Kuram, Marksist Kuram, Toplumsal Psikolojik Kuram, Liberal Kuram şeklinde farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Bu çalışmada ise bu kuramlar Marksist Kuramlar ve Marksist Olmayan Kuramlar şeklinde iki ayrı başlık altında incelenecektir. Bu çalışmada böyle bir ayrıma gidilmesinin nedeni ise Samir Amin'in emperyalizm kavramını hangi kuram bağlamında ele aldığını ortaya koymaktır.

Emperyalizm kuramları iki kategoride toplanabilir. Birinci kategori Marksist Olmayan Kuramcılardır. Bu kuramcılar içinde John Atkinson Hobson ve Joseph Alois Schumpeter'e yer verilecektir. İkinci kategori, Marksist Kuramlara, yani iktisadi kuramlara dayanır. Bu kuramlar da üç dalga halinde ele alınacaktır. Birinci Dalga Emperyalizm Kuramcıları (Klasik Marksist Emperyalizm Kuramcıları) ; Rudolf Hilferding, Nikolay Bukharin, Vladimir İlyinç Ulyanov Lenin, Rosa Luxemburg, Karl .Kautsky. İkinci Dalga Emperyalizm Kuramcıları (Bağımlılık Ekolü) Paul Baran, Andre Gunder Frank, Arghiri Emmanuel, Samir Amin. Üçüncü Dalga Emperyalizm Kuramcıları (Yeni Emperyalizm Kuramcıları) David Harvey, Ellen Meiks Wood, Prabhat Patnaik, Giovanni Arrghi, Leo Panitch, Sam Gindin, Peter Gowan, John Belamy Foster, James Petras, Harry Magdoff gibi yazarların çalışmalarından oluşan yazını ifade eder (Öztürk, 2015: 271-272).

3.1. MARKSİST OLMAYAN KURAMLAR

Marksist olmayan kuramcılar çağdaş emperyalizm kavramını, Marksizmi çürüterek açıklamışlardır. Burada emperyalizm kapitalizm öncesi alışkanlıkların sürdürülmesi biçiminde tanımlanmıştı (Andersson, 2004: 5). Bu kuramcılar içerisinde Joseph Schumpeter ve John Atkinson Hobson'un görüşleri önem taşır. Hobson'un

görüşleri Marksist kuramcılara yakın olmakla birlikte, kapitalizme sunmuş olduğu çözüm önerisi ve reformlarla kapitalizmin emperyalizme dönüşmeyeceği düşüncelerinden dolayı Hobson Marksist olmayan kuramcılar içerisinde ele alınacaktır. Bu bölümde öncelikle Schumpeter'in daha sonrasında Hobson'un görüşlerine yer verilecektir.

En sistematik alternatif emperyalizm teorisi, XX. yüzyılın ilk yarısının en ünlü iktisatçısı olan Schumpeter'den gelmiştir (Magdoff, 2006: 57). Schumpeter'e (2018: 12) göre emperyalizm, "bir devletin herhangi bir sınır tanımaksızın şiddet yoluyla genişlemeye yönelik amaçsız eğilimidir." Bu eğilim, "toplumsal yapının bireysel, psikolojik ve duygusal alışkanlıkların bir atavizmidir" (Schumpeter, 2018: 102). Dolayısıyla emperyalizmin temelinde amaçsızca eğilimler, savaşa, fethetmeye yönelik rasyonel olmayan, sadece içgüdüsel yatkınlıklar vardır (Schumpeter, 2018: 101). Bu nedenle emperyalizm kapitalist üretim ilişkilerinden ziyade geçmişten kaynaklanan bazı yaşam koşulları, toplumsal gruplar ve zihinsel alışkanlıklardan kaynaklanır. Pers, Mısır, Asur imparatorluklarında savaşçı ve yayılmacı eğilimlere sahip olan toplumsal grupların varlığı olduğu için bu toplumlarda da emperyalist yapılanma mevcuttu (Schumpeter 2018: 11-12).

Schumpeter (akt. Magdoff, 2006: 57) için emperyalizmin 3 genel karakteri vardır. Bunlardan birincisi; yukarıda da ifade edildiği gibi emperyalizmin kökeninde savaşmaya ve fethetmeye dönük bir dürtü vardır. Bu dürtü onu görünürde faydacı hiçbir amaca hizmet etmeyen gelişmelere sevk etmiştir. İkincisi; bunlar insanın doğuştan gelen dürtüleri değildir. İnsanların ve sınıfların varlıklarını sürdürebilmek için birer savaşçıya dönüştükleri dönemde edinilmiş deneyimlerden türerler. Savaşçılara özgü düşünsel yapı ve savaşçı sınıfların çıkarları, savaşa ve fetihlere duyulan yaşamsal ihtiyacın ortadan kalkmış olmasına rağmen bir biçimiyle hâlâ varlığını korur. Üçüncüsü; savaşa ve fetihlere yönelim, iktidardaki sınıfın yurt içindeki çıkarları tarafından şekillendirilir ve genellikle savaşta ekonomik ve toplumsal olarak en büyük çıkarı elde edecek olan bireylerin liderliğinde gerçekleşir.

Schumpeter (akt. Magdoff, 2006: 57-58) kapitalist toplum geliştikçe emperyalizmin tarihin çöp kovaşına atılacağını, kapitalizm ile emperyalizm arasında tam bir karşıtlık olduğunu ve kapitalizmin en iyi biçimde gelişiminin barış ve serbest

ticaretle mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre, emperyalizmin ortaya çıkmasında kapitalizmin barışçı doğasına karşın, yabancı toprakların ele geçirilmesinde fayda sağlayan kimi çıkar grupları yatar. Schumpeter, tekeli kapitalizmin ancak yüksek gümrük duvarlarının koruması altında ortaya çıkabileceğini, böylesi bir korumanın ortadan kalkması durumunda büyük ölçekli sanayinin var olacağını ancak, tekeli düzenlemelerin olamayacağını ileri sürmüştür. Gümrük duvarlarının yükseltilmesi politik bir karar olduğundan, tekeli teşvik eden şey devlettir. Bu sebeple emperyalizmin nedeni; özellikle de kapitalist çıkarlarının yanı sıra feodal çıkar ve düşüncelerin, önceki döneme ait otokratik devletin ve mirasıyla harmanlanmış olan devletlerin doğasıdır. Schumpeter'e (2018: 145-146) göre savaşçı içgüdüler, savaş odaklı unsurlar yok olmadıkça emperyalizm de sona ermeyecektir. Bu nedenle, kapitalist sistemdeki tekeli çıkarlardan, bu savaşçı odakların eğilimlerine ve iç siyasi çıkarlarına ağırlık vermek gerekir. Her ne kadar bu savaş tehlikesi duygusu ulusların içinde var olsa da bunların siyaseten aşamalı bir şekilde üstesinden gelinecektir. Ve bunlarla birlikte emperyalizm sona erecektir. Schumpeter, bu görüşleriyle emperyalizmin temelinde savaşçı dürtülerin olduğunu, saf bir kapitalizmin emperyalizme yol açmayacağını, fakat kapitalizmin bireylerin çıkarları doğrultusunda kullanılmasıyla emperyalizmin ortaya çıkacağını savunmuştur.

Schumpeter'in görüşleri esas olarak XX. yüzyılın başlarındaki Marksist düşünceyi ve özellikle de emperyalizmin kapitalizmin doğal bir sonucu olduğu düşüncesini hedef alıyordu (Magdoff, 2006: 57). Schumpeter (2018: 11-12) Marksist kuramcılarının emperyalizmin ekonomik yorumuna yönelik düşüncelerine karşı çıkmamıştır. Schumpeter'in bu kuramcılardan ayrılan yönü, kapitalizmin emperyalizme evrilmesine yönelik varsayımına karşı çıkmasıdır. Schumpeter'e göre kapitalizm çağındaki emperyalizm, kapitalist üretimin kendisinden kaynaklanmaz. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte kapitalizmin özünde olan bireysellik, rasyonalizm ve demokratikleşme de gelişecektir (Schumpeter, 2018: 11-12)

Yukarıda Schumpeter'in görüşleri ele alındı. Özet olarak Schumpeter'in emperyalizm kuramına yönelik şunlar söylenebilir:

1. Schumpeter'e göre kapitalizm rasyoneldir. Schumpeter kapitalizmin kendisine karşı değildir, tekelci şirketlerin doğuşu ile şekillenen kapitalizme karşıdır.

2. Schumpeter emperyalizmi, bir devlet tarafından sınırsız genişleme amacıyla yapılan bir eğilim olarak tanımlamıştır.

3. Schumpeter, emperyalizmin kapitalizmden önce var olduğunu, kapitalizm ve emperyalizm arasında bir ilişkinin bulunmadığını savunmuştur. Bu kurama göre, savunma ihtiyacının bir gerekliliği olan savaşçı sınıfın varlığını sürdürebilmesinin bir sonucu olarak emperyalizm ortaya çıkmıştır. Bu sebeple emperyalizm, kapitalizmin bir ürünü değildir, ilk çağların kalıntısıdır. Schumpeter, emperyalizmin kapitalizmden önce de var olduğunu savunarak, emperyalizmi Marksist kuramlar çerçevesinde açıklayan görüşlerden ayırır.

4. Schumpeter'e göre emperyalizm, kapitalizmin özelliklerinden çok tekelleşmenin bir ürünüdür. Kapitalizm yayılmadan varlığını sürdürdüğü için doğası gereği antiemperyalisttir. Schumpeter bu açıklamalarına bağlı olarak kapitalizmin emperyalizmi ürettiği görüşüne karşı çıkar. Çünkü ona göre kapitalizm rasyoneldir ve kapitalizmin özünde serbest pazar ekonomisi vardır. Serbest pazar emperyalizme neden olmaz.

5. Günümüzde var olan kapitalizm mülkiyet tekeline sahip olanların koyduğu kurallar tarafından belirlenen bozulmuş kapitalizmdir. Burada tekelliliği teşvik eden de devletlerin çıkarıcı politikalarıdır. Bu sebeple emperyalizmin nedeni kapitalizm değildir. Emperyalizmin nedeni kapitalizmi kendi çıkarları doğrultusunda kullanan devletlerin çıkarıcı politikalarında aranmalıdır. Bu politikalar olmadığı takdirde tekellilik de olmayacaktır, kapitalizm de emperyalizme dönüşmeyecektir.

Bir diğer Marksist olmayan kuramcı Hobson'dur. Hobson, liberal ve emperyalist kapitalizm arasındaki ayrımı geliştiren ilk kişidir. Hobson'a göre emperyalizm, kapitalistlerin kendi pazarlarındaki eksik tüketime yönelik eğilimlerin üstesinden gelmek için pazarın genişlemesi ve sermaye ihracına yönelik çabasıdır. Eksik tüketim büyük şirketlerin büyüyen tekelci güçlerinin bir etkisidir. Dolayısıyla,

Hobson kendisini sömürgecilik ve militarizm olarak ortaya koyan emperyalizmi, büyük işletmelerin lehine bir politika olarak görmüştür (Anderson, 2004 : 7).

Hobson (akt Brewer, 2011: 85-86) yaygın tekelin ortaya çıkmasının yetersiz tüketime ya da aşırı birikime, git gide artan yabancı yatırıma ve emperyalist genişlemeye yol açtığını belirten argümanlar ortaya atmıştır. Hobson'a göre; 1) tekelleşme ile kâr payı artar ve bu pay bir azınlığın elinde kalır, 2) geniş bir tekel oranı korunur, böylece birikim artmaya başlar, 3) yerli yatırım fırsatları sınırlandırılır, böylelikle birikim yatırıma aşar, 4) aşırı birikim belli bir satış kanalı bulunmadıkça bir talep azlığı yaratır, 5) sermaye ihracatı, aşırı birikim için bir pazar oluşturabilir, 6) var olan yatırımları güvende tutmak ya da yeni yatırımlara yol açmak amacıyla bölge birleşimi için bir baskı ortaya çıkar. Hobson emperyalizmin, ihtiyaç fazlası sermaye ürünleri için pazar oluşturulmasında gerekli olduğunu ileri sürmüştür.

Hobson emperyalizm tartışmasını, siyasal-kültürel bir olgu boyutundan, iktisadi alanda bulan siyasal bir olgu boyutuna kaydırmıştır. Bu, Hobson'dan sonra kavramın temel anlamı ve sosyal bilimlerdeki kullanımının ilkesi haline gelmiştir (Sosyoloji Düşünce Sözlüğü, 2011: 230). Hobson'a (akt. Eyrice, 2008: 14-15) göre, iktisadi emperyalizmin en önemli özelliği yabancı yatırımlardır. Hobson, emperyalizmin, kapitalizmin ani gelişiminden kaynaklanan iktisadi baskıların bir ürünü olduğunu savunmuştur. Devletler sanayileştikçe üretimdeki artış tüketimdeki artışı geçmekte, belli bir kârla satılabilecek olandan daha fazla mal üretilmekte, iyi bir kazanç getirebilecek yatırım olanağından daha fazla sermaye bulunmaktadır. Emperyalizmin kökünü oluşturanlar, bu ekonomik koşullardır.

Hobson'un emperyalizmi, iktisadi yönleriyle açıklaması kendisinden sonra gelen Marksist kuramcıları etkilemiştir. Hobson (akt, Brewer, 2011: 85) Marksist değildi ancak, emperyalizme karşı mücadeleyle bir ilişki kurmakta olan Marksist düşünürlerin fikirleri üzerinde etkili olmuştur (Magdoff, 2006: 55). XIX. yüzyılın sonundaki Afrika kapışması ile emperyalistler arası rekabeti, tekelin gelişimine bağlayan ilk kişi olmuştur. Bu düşünceler emperyalizme dair Marksist yazıların ana konusudur (Brewer, 2011: 31). Nitekim Marksist Kuramcılar da iktisadi emperyalizmin doğuşunu kapitalizmin gelişimiyle açıklamışlardır. Örneğin Leninist

emperyalizm kuramının argümanı liberal kapitalizmin tekelci kapitalizme dönüşmesine odaklanmış olmasıdır. Emperyalizmi büyük tekellerin ideolojisi ve kapitalizmin gelişiminde kaçınılmaz bir aşama olarak ele alan Lenin'in bu görüşlerinin oluşmasında Hobson'un liberal kuramı belirleyici olmuştur. Marksist emperyalizm kuramcılarında biri olan Lenin, Hobson'un emperyalizm ile ilgili düşüncelerinden etkilenerek I. Dünya Savaşı ortasında "Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" makalesini kaleme almıştır (Brewer, 2011: 85). Lenin Hobson'un emperyalizmi tekelin gelişimine bağlı olmasıyla açıklayan düşüncelerinden etkilenmiş olmakla birlikte, Hobson ve Lenin'in analizlerinin genel çerçevesi ve ulaştıkları sonuçlar arasında farklılıklar vardır.

Bu farklılıklardan birincisi, emperyalizmin belli kapitalist grupların çıkarlarına hizmet etmekte olduğunu gören Hobson, kapitalist sistem sürdürülürken birtakım sosyal reformlar yoluyla emperyalizmin saf dışı edilebileceğine inanıyordu. Öte yandan Lenin'e göre emperyalizm, gelişkin kapitalizmin yapısı ile bir bütünlük içindeydi. Lenin dünyanın emperyalizmden kurtulmasının ancak kapitalizmin devrimci bir biçimde yıkılıp yerine sosyalizmin kurulması ile mümkün olabileceğine inanıyordu (Magdoff, 2006: 55).

İkinci fark (Sosyoloji Düşünce Sözlüğü, 2011: 231), Hobson emperyalizmin her şeyden önce sanayinin büyük denetçileri tarafından kendi kârları uğruna teşvik edildiğini düşünüyordu. Dolayısıyla söz konusu olan bazı sınıfların çıkarlarının dışavurumuydu. Lenin ise emperyalizme ilişkin görüşlerini, kapitalist sınıfın belirli bir kesimin çıkarlarından çok daha geniş bir bağlam içersine yerleştirmiştir (Magdoff, 2006: 55). Lenin'e (2014: 94-95) göre XIX. yüzyılın sonlarında kapitalizmin kendisi bir değişim yaşamıştır. Bu değişim, rekabetçi kapitalizmin yerini, mali sermayenin, büyük sanayi şirketler ve bankacılık şirketleri arasındaki bir ittifakla, toplumun ekonomik ve politik yaşamına hâkim olduğu daha gelişkin bir aşama olan tekelci kapitalizme bırakması oluşturuyordu. Rekabet, ulusal ve uluslararası ekonominin daha geniş alanlarını kontrol edebilen az sayıdaki şirketler arasında devam ediyordu. Bu tekelci kapitalizmi ve onun tekelci kapitalist uluslar arasında neden olduğu rekabet, emperyalizmi geliştiriyordu. Emperyalizmin ilerleyişi

de tekelci kapitalizmin gelişimini ve onun bütün bir toplum üzerindeki etkilerini güçlendiriyordu.

Genel olarak, Hobson ve Lenin kapitalizmin toplumsal yaşamdaki rolü konusunda farklı düşüncelere sahiptirler. Hobson'a göre çıkarları emperyalizm ile bir ilişki içinde olan sınıfların kazançlarının sınırlandırılması ve daha eşit bir gelir dağılımının kurulması yoluyla tüketicilerin kendi ulusları tarafından üretilenleri satın alabilmelerinin sağlanması gerekiyordu. Dolayısıyla Hobson kapitalizmin uzlaşmacı bir şekilde ele alınmasıyla emperyalizme dönüşmeyeceğini savunmuştur. Lenin ise kapitalizmin en yüksek aşamasının emperyalizm olduğunu ve emperyalizmin de savaflara neden olduğunu belirtmiştir. Hobson, emperyalizmi kapitalist sınıfın belirli bir kesimin çıkarlarına bağlı olarak açıklarken, Lenin kapitalist sınıfın belirli bir kesimin çıkarlarından çok daha geniş bir bağlam içinde, mali sermayenin egemenliği olarak açıklamıştır.

Hobson genel olarak kapitalizmin rasyonel bir şekilde gerçekleştiği takdirde emperyalizme dönüşmeyeceği düşüncesi üzerine kuramını oluşturmuştur. Öyleyse kapitalizm nasıl tedavi edilecektir? Hobson, tekelleşmeyi, emperyalizmi, eşitsizliğin sebeplerinden biri olarak gördüğü için aşırı birikimi suçlu bulmuştur (Brewer, 2011: 90) İlk kez Hobson (akt Anderson, 2004: 8), tekel kârlarından elde edilen gelirin ücretlere ve refaha yeniden dağıtımıyla eksik tüketimin üstesinden gelinebileceğine inanıyordu. Hobson'a göre demokratik ve toplumsal bir kapitalizm kaynaklarını sömürgeciliğe ve militarizme harcamamalıydı.

Hobson (akt Callinicos, 2009: 94) şöyle bir çözüm yolu önermiştir: Fazla birikimlerin sahiplerinden ayrılması ve bu birikimlerin yüksek ücretler olarak işçilere ya da vergiler yoluyla topluma akması bu fazlalıkların biriktirilmesi yerine harcanmasını sağlayacak ve dış yatırım alanları için mücadele etmeye gerek kalmayacaktır. Böylece emperyalizme yol açan etkenler ortadan kalkacaktır. Nitekim Hobson emperyalizmden kurtuluş yolunun sosyalist devrim olduğunu düşünen Lüksemburg, Lenin gibi Marksist kuramcılardan ayrılarak toplumsal reformla kapitalizmin ılımlılaştırılacağını savunmuştur.

Yukarıda verilen bilgilere göre Hobson'un görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Hobson, liberal ve emperyalist kapitalizm arasındaki ayrımı geliştiren ilk kişidir. Hobson günümüzdeki kapitalizmi emperyalist kapitalist sistem olarak ele almıştır.

2. Hobson'a göre, iktisadi emperyalizmin en önemli özelliği yabancı yatırımlardır. Hobson, emperyalizmin, kapitalizmin ani gelişiminden kaynaklanan iktisadi baskıların doğal bir ürünü olduğu görüşünü savunarak emperyalizmle finans sermayesi arasında ilişki kurmuştur. Böylece emperyalizmin sebebini finansörlere bağlı olarak açıklamıştır. Hobson'un emperyalizm ile finans sermayesi arasında kurduğu ilişki Marksist Kuramcılar üzerinde etkili olmuştur.

3. Hobson'a göre büyük sanayi çevreleri ülke içinde satamadıkları ya da kullanamadıkları mal ve sermayeleri dış piyasalara yönlendirme çabası içindedirler. Kendi ülkelerinde kullanamadıkları ya da satamadıkları sermayenin, ürünlerin satılabileceği yeni pazarlar arayışı, Hobson'a göre, emperyalist politikaların temelini oluşturur. Buna bağlı olarak Hobson, emperyalizmi, kendi finansal kazanımlarının peşinde koşan, çıkar gruplarının bir ürünü olarak tanımlamıştır.

4. Hobson kapitalizmde var olan serbest ticaret ilişkisini savunmuştur. Hobson serbest dış ticaret aracılığıyla ulusların ve insanların iletişim içine gireceklerine ve bunun da küresel barışa katkıda bulunacağına inanıyordu.

5. Hobson'da emperyalizm, Lenin'in savunduğu gibi zorunlu bir kapitalist aşama değildir. Lenin emperyalizmin getirmiş olduğu savaşın, sosyalist bir devrimle ortadan kalkacağını ileri sürmüştü. Hobson, Lenin'den farklı bir şekilde, bu duruma çözüm olarak bir toplumsal reform önermiştir. Bu toplumsal reform ise, kapitalizmi daha eşit bir gelir dağılımı sağlayarak kapitalizmin emperyalist bir aşamaya gelişini önlemeye ve halkın harcama standartını arttırmaya yöneliktir. Hobson'a göre daha iyi bir gelir dağılımı sağlanırsa kapitalizm emperyalizme dönüşmeyecektir.

Yukarıda Marksist olmayan kuramcılardan Hobson ve Schumpeter'in görüşlerine yer verildi. Schumpeter de Hobson'a yakın bir fikir ortaya atmıştı. Hobson emperyalizmi, sanayinin büyük denetçileri tarafından kendi kârları uğruna teşvik edilerek, bazı sınıfların çıkarlarının gerçekleşmesi şeklinde ele almıştı. Schumpeter de emperyalizmi, kapitalist sistem içindeki gerici bir geleneğin ve bu

geleneğin taşıyıcısı olarak aristokratik unsurların politikası olarak tanımlamıştı. Kapitalizmin belli bir grubun çıkarları doğrultusunda kullanıldığı takdirde emperyalizme dönüşeceğini ileri sürmüştü. Marksist olmayan kuramcıların ortak özellikleri, kapitalizmin rasyonel bir şekilde gerçekleştiği takdirde emperyalizme neden olmayacağı, fakat ulusların ticari çıkarları doğrultusunda kullanıldığı takdirde emperyalizme neden olacağıdır. Bu görüşler Marksist kuramcılara yakın olmakla birlikte kapitalizmin rasyonel bir şekilde gerçekleşeceği, emperyalizme dönüşmeyeceği düşüncesi Marksist kuramcılarda yer almamaktadır.

Schumpeter ve Hobson'un benzerliklerine karşın aralarında farklılıklar da mevcuttur. Schumpeter kapitalizmden önce de emperyalizmin olduğunu, emperyalizmin geçmiş yaşantıların bir ürünü olduğunu savunmuştur. Hobson ise emperyalizmi kapitalizmin gelişiminden kaynaklanan iktisadi baskıların doğal bir ürünü olduğunu, emperyalizmle finans sermayesi arasında ilişkinin bulunduğunu savunarak, Marksist kuramcılara daha yakın bir düşünce ortaya koymuştu. Hobson böylece emperyalizmin sebebini finansörlere bağlı olarak açıklamıştır. Hobson'un bu düşünceleri bir sonraki başlıkta verilecek olan Marksist kuramcılarının düşünceleri üzerinde etkili olmuştur.

3.2. MARKSİST EMPERYALİZM KURAMLARI

Marksist kuramcılara göre emperyalizm, “ulusal kapitalizmlerin dünyanın yeni özgürleşmiş olan ve kapitalizme geçmemiş son toplumları çevresinde giriştikleri rekabetle kendini gösteren kapitalist birikim sürecinin siyasal ifadesi” şeklinde tanımlanır (Büyük Larousse Ansiklopedisi, 1992: 3682). Marksist Emperyalizm Kuram'ının çıkış noktası Callinicos'un (2009: 32) da belirttiği gibi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş devam ederken, büyük güçler arasındaki küresel hâkimiyet mücadelelerinin ve XIX. yüzyılın sonunda kapitalizmin yapısında gerçekleşen değişikliklerin sonucudur. Marksist analizde temel hareket noktası sermaye birikimidir. Ancak dünya ölçeğinde sermaye birikimi farklılaşmamış bir mekânda değil, ulus-devletler tarafından bölünmüş bir ortamda gerçekleşir (Öztürk, 2015: 272-273). Marksist Kuramcılarının emperyalizme yönelik katkıları,

emperyalizmi ulus devletler arasında bir çatışma olarak ele almış olmalarıdır³ (Bahçe, 2014: 26). Buradaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Marksistler emperyalizmi biyolojik bir itki, insanın toprak ve fetih arzusu gibi tanımlamalarının ötesinde kapitalist toplumun belirli bir ürünü olarak görmüşlerdir.

Marksist Kuramcılarının ortak noktaları şunlardır: 1) Emperyalizm kavramını kapitalist gelişimin bir sonucu olarak ele almışlardır (Brewer, 2011: 23). 2) Savaş sonrası dönemde birçok Marksist ABD'nin önde gelen emperyalist güç olarak hâkimiyetini sürdürdüğünü savunmuştur (Brewer, 2011: 34). 3) Az gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin kapitalist dünya sisteminde yer aldıkça fakir hale geleceklerini ileri sürmüşlerdir. 4) Tekelin yükselişinin, sermaye ihracatının ve emperyalistler arası rekabetin baş göstermesi tüm Marksistlerin kabul ettiği bir durumdur (Brewer, 2011: 20).

Marksist Emperyalizm Kuramlarının değişmeyen özelliği, kapitalizmle emperyalizm arasındaki zorunlu bağların vurgulanmasıdır (Öztürk, 2015: 271-272). Fakat bu kuramcılarının vurguları, sermayenin uluslararasılaşmasının evrelerine bağlı olarak farklılaşmıştır. Bu sebeple bu kuramlar üç tarihsel dalga halinde incelenecektir (Öztürk, 2015: 305). 'Birinci Dalga Emperyalizm' kuramcılarında Hilferding, Lenin, Bukharin, Luxemburg, Kautsky'nin emperyalizm teorileri ele alınacaktır. Daha sonra "İkinci Dalga Emperyalizm" kuramcılarında Frank, Swezzy, Baran, Wallerstein, Emmanuel'in görüşlerine değinilecek, son olarak da 'Üçüncü Dalga' olarak bilinen 'Yeni Emperyalizm Kuramları' çerçevesinde; Magdoff, Harvey ve Wood'un görüşlerine yer verilecektir. Ayrıca çalışmada her üç dalga emperyalizm kuramlarının karşılaştırmalı bir analizi yapılacaktır.

Bu çalışmada konunun anlaşılır kılınması için Marksist Kuramcılarının görüşleri verilmeden önce Karl Marx'ın kapitalizm-emperyalizm konusundaki düşünceleri ele alınacaktır. Bu kuramcılarının görüşleri Marx'ın fikirleriyle birebir

³Uluslararası düzeydeki çatışmalardan hangisine daha büyük öncelik verildiği, uluslararası kapitalizmin yapılanmasındaki tarihsel ve iktisadi dönüşümlere bağlı olarak değişir. Örneğin Klasik Marksist Emperyalizm Kuramları döneminde vurgu daha çok emperyalistler arasındaki çatışmaya yönelikti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle de 1949'de Çin Devrimi'nden sonra, vurgu emperyalistlerle emperyalist tahakküm altındakiler arasındaki çatışmaya doğru kaymıştır (Bahçe, 2014: 26).

örtüşme de, Marx'ın kavramları bu kuramcıların düşüncelerinin oluşmasında bir alt yapı oluşturmuştur.

Marx, (akt. Selik, 1982: 17) genel olarak toplumların, özel olarak da kapitalist toplumun evrimi meselesi ile ilgilenmiştir. O, toplumların evrimini dayandıkları üretim biçiminin değişiminde görür. Üretim biçimi, toplumun yararlandığı üretim güçleri ile bunlara göre belirlenen üretim ilişkilerinin bütününe ifade eder. Üretim güçleri geliştikçe, üretim ilişkileri de değişikliğe uğrar, yeni bir üretim biçimine ve toplum şekline geçilir. Bu toplum Marx'ın analizlerinde değindiği kapitalist toplumdur.

Marx'a (1978: 614) göre kapitalist üretime ilk olarak, XIV. ya da XV. yüzyılda, dağınık olarak bazı Akdeniz kentlerinde rastlanmasına karşın, kapitalist dönemin başlangıcı, XVI. yüzyıldır. Kapitalizm ilk olarak Avrupa'da ortaya çıktı. Daha sonra Avrupa yerleşiminin bulunduğu (Amerika, Avustralya gibi) sömürgelere doğru genişledi ve aktarıldı. Japonya ise bağımsız olarak gelişti. Marx'a göre kapitalizmin gelişimi için gerekli şartlar toplumun önceki yapısına dayanır. Avrupa'da ve Japonya'da feodal üretim şekli görülürken, Hindistan ve Çin olmak üzere Asya'nın büyük bölümünde Asyatik Üretim şekli⁴ görülür. Kapitalist toplumun ekonomik yapısı, feodal toplumun ekonomik yapısından doğup gelişmiştir. Feodal üretim şeklinin çöküşü kapitalizmin büyüebilmesi için elverişli bir ortam oluşturmuştur. Fakat, Asyatik Üretim şekli için aynı şey söylenemez. Çünkü

⁴Bu kavram Marx tarafından geliştirilen, iklim ve bölgesel şartların, kanal ve su yolları ile yapılan yapay sulamanın doğu tarımının temeli olduğunu, tüm Asya'da kamu işleri için merkezi bir hükümetin şart olduğunu belirten, özel mülkiyetin yokluğu, ara sınıfların yokluğu, kendi kendine yeterli ve çevreden soyutlanmış köy birimlerinin varlığı gibi özelliklere sahip üretim biçimidir. Bu üretim biçiminde toprağın tasarruf hakkına sahip olan birey, kölelik üretim tarzının kölesinden farklı olduğu gibi, feodal üretim tarzının serfinden de farklıdır. Bu iki üretim tarzında emek, üretim aracının kendisidir. ATÜT' de ise, birey, üretim aracı değildir, emek hürdür. Birey burada, toprağın tasarruf hakkına sahip olduğundan dolayı hür ise de topluluğun birliğini temsil eden yani devletin genelleşmiş kölesidir. ATÜT' de üretici köylü devlete vergi biçiminde yolladığı artık ürün, devletin tarımsal artığı toplamasını mümkün kılan ideolojik hukuki aygıt ve Marx'ın genel kölelik diye adlandırdığı biçimde sistemde yerini almıştır (Avcılar, 2002: 6-7). Bu sistemde zamanla şehirler ortaya çıkmaya başlar, ticaret gelişir, tacirlerin devlet katında itibarları artar. Toprak en önemli üretim faktörü olduğundan zamanla devlete ait topraklar işgal edilmeye başlanır. Ticari kazançlar sanayiye akmaya başlarken, yabancı sermaye alt yapı yatırımlarında kendini gösterir. Şehirlerde bu gibi değişimler yaşanırken, köylerde klasik ilişkiler devam eder. Bu durum da Batı anlamında kapitalizmin gelişmemesi sonucunu vererek bu yerlerde tıkanıklıklar yaratır. Batı'da olduğu gibi feodal aşamadan kapitalist aşamaya girilememsinin nedeni Asya tipi üretim tarzına bağlı devlet teşkilatının oluşumudur (Baloğlu ve Erkal, 1997: 47).

feodalizm toprakta bir tür özel mülkiyet içerirken, Asyatik Üretim şekli komünal mülkiyeti üzerine dayalıdır (Brewer, 2011: 49).

Marx (akt. Öztürk, 2015: 275) 1850'lerde, 'Hindistan'da İngiliz Egemenliği' üzerine yazılarında, kapitalizm hakkında takındığı tavra yakın biçimde, İngiliz sermayesinin Hindistan'da biri yıkıcı biri yapıcı ikili bir misyonu olduğunu öne sürmüştür. Bir yandan arkaik (Asyatik) üretim biçimlerinin yıkılması, diğer yandan modern kapitalist üretimin (batı toplumunun) tesis edilmesi. Marx'a göre Hindistan'daki İngiliz egemenliği, geri toplumsal yapıları yıkarak, ilerici bir tarihsel işlev görmüştür. Bu görüşlerin tamamlayıcı bir parçası ise, doğu toplumlarının durağanlığına ilişkin 'ATÜT' kavramıdır. Ancak, Marx ve Engels'in söz konusu doğu toplumlarına ilişkin somut bilgileri, içinde yaşadıkları dönemin ve toplumun batı-merkezli bilgisiyle sınırlıdır. Marx daha sonraları, hem 'ATÜT' kavramından hem de sömürgeciliğin ikili misyonu fikrinden büyük ölçüde uzaklaşmıştır.

Marx (akt. Brewer, 2011: 49) geliştirdiği kuramsal çerçevenin temel örnekleminin Sanayi Devrimi İngiltere'si olduğunu söylemekle beraber, ele aldığı şeyin kapitalist üretim tarzı ve bu tarza karşılık gelen üretim ilişkileri ve değişim biçimleri olduğunu belirtmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi Marx, kapitalizmi önceden var olan sosyal yapıya bağlı olarak açıklamıştır. Kapitalizm, kökenleri belli tarihi koşullar ışığında açıklanması gereken bir süreçtir. Marx'a göre kapitalizmin belirleyici unsuru, üretimi gerçekleştiren emek gücünden başka hiçbir şeye sahip olmayan 'proleterya' olarak var olan sınıf ile üretim araçlarının özel mülkiyetini elinde bulunduran 'burjuvazi' olarak var olan hâkim sınıftır. Bilindiği gibi kapitalizm öncesinde üretim ilişkileri tarım egemenlikliydi. Köylünün, temel üretim aracı olan topraktan koparılışıyla, kapitalizm başladı. Köylünün topraktan özgürleşmesi, hem tarım hem de sanayi sermayesi için gerekli ücretli emeğin kaynağını oluşturur. Bu yüzden Marx kapitalizmin kökenlerinin, topraktaki üretim ilişkilerinin dönüşümünde aranması gerektiğini belirtmiştir (Marksist Düşünce Sözlüğü, 2012: 298).

Kapitalizmin yasalarını açıklayan Marx, kapitalizmin tahlilini iki açıdan yapmıştır: Birincisi, kapitalizmin artık değeri elde etmeye çalışan burjuvazinin emek sömürsüne dayalı bir sistem olduğunu ortaya koymak; ikincisi ise, kapitalizmde burjuvazi ve proleterya arasındaki uzlaşmazlıkların kapitalist sistemi krize

götüreceğini ve kapitalizmin çöküşünün, işçi sınıfının müdahalesiyle kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Kapitalizmin bu iki yönlü tahlilini yapmak için ilk olarak Marx'ın kapitalist bir dünya sisteminden neyi kastettiği sorusu sorularak başlanmalıdır.

Marksizm'in temellerinden biri, proletarya ile burjuvazi arasındaki ilişkiyi değerlendiren 'emek değer' kuramıdır. Kapital'in başlangıcındaki "kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, 'muazzam bir meta birikimi' olarak kendini gösterir, bunun birimi tek bir metadır. Araştırmalarımızın bu nedenle "metanın tahlili ile başlaması gerekir" sözleriyle Marx, kapitalist toplumun incelenmesinde 'meta' yı temel birim olarak belirlemiştir (Marx, 1978: 45).

Meta her şeyden önce bizim dışımızda ve insan ihtiyaçlarını gideren bir nesnedir. Metanın bu özelliği onun 'kullanım değeri' dir. Bir şeyin yararlılığı onu bir kullanım değeri haline getirir. Ama bu yararlılık belirsiz bir şey değildir. Metanın fiziksel özellikleriyle sınırlı olduğu için o metadan ayrı bir varlığa sahip değildir. Meta, maddi bir şey olduğu için yararlı bir şeydir. Metanın bu özelliği o metanın yararlı niteliklerinden yararlanmak için gerekli olan emek miktarına bağımlı değildir. Kısaca bütün metalar, meta olabilmek için her şeyden önce bir kullanım değeri taşımalı, yani faydalı olmalıdır (Marx, 1978: 45-46).

Meta, ikinci olarak, bir şey karşılığında değişilen bir şeydir. Değişim değeri ilk bakışta bir nicel ilişki olarak birbiriyle değişilen değişik türden kullanım değerlerindeki oran olarak zamana ve yere göre durmadan değişen bir ilişki olarak görünür. Böyle olunca değişim değeri, tamamen görelî ve bunun sonucu metanın özünde bulunan bir değer olarak görünür (Marx, 1978: 45-46). İki şeyin birbiriyle değişilebilmesi için her ikisinin de bir değer taşıması ve bu değerler arasında eşdeğerlilik ilişkisi kurulabilmesi gerekir. Metaların aralarında eşdeğerlilik ilişkileri kurulabilmesini sağlayan hepsinde ortak bir değer var demektir. İşte bu ortak değer de metaların 'değişim değeri' dir (Uysal, 2014).

Marksist 'emek değer teorisi', malların fiyatlarının belirlenmesinde malların değerlerini anlamaya çalışmada kullanılacak bir araç değil, sömürüye karşı sınıf mücadelesinin bir aracıdır. Bu çerçeveden bakıldığında, kapitalizmde kârın

kaynağının analizi, kapitalizmin yol açtığı sınıf çelişkilerinin kavranması açısından hayati önemdedir. Kârın kaynağının belirlenmesinde kullanılan yaklaşım ise, ‘emek değer’ kuramıdır (Koç, 2014: 239). Marx’ın emek değer kuramı kapitalizm kavramının anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. Burada vurgulanması gereken nokta şudur:

Marx açısından ‘emek değer’ kuramının önemi, kapitalizmde fiyatların nasıl oluştuğunu açıklamak değil, kapitalizmi tarih sahnesinden silmek için harekete geçecek toplumsal gücün belirlenmesidir. Bu toplumsal güç, kapitalist üretim ilişkileri içinde sömürülen işçi sınıfıdır. İşçi sınıfı, yoksul olduğu için değil, kapitalist tarafından sömürüldüğü için kapitalizme karşı olacaktır. Kapitalist sömürünün özü ise, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Buna göre, kapitalizmin yarattığı olumsuzluktan kurtulmak için sömürüye karşı mücadele etmekten başka çaresi olmayan işçi sınıfı, üretim araçlarını toplumsal mülkiyete geçirerek kapitalizme ve kapitalizmin getirdiği olumsuzluğa son verecektir. Marksist emek değer kuramının amacı, dünyayı değiştirecek gücü kavrayabilmektir. Amaç, kapitalistin kârının kaynağının ve bu ekonomik artığa el koyma sürecinin toplumsal ve siyasal sonuçlarının anlaşılabilir olarak kapitalizmin aşılmasıdır (Koç, 2014: 3-4).

Yukarıda belirtildiği gibi Marx’ın ‘emek değer’ kuramında iki değişken vardır. Malların ‘kullanım değeri’ ve ‘değişim değeri.’ Eğer bir mal sadece kullanan kişiye yarar sağlamak amacıyla üretilir ise buna ‘kullanım değeri’ denir. Marx kullanım değerini yararlı emek olarak açıklamıştır. ‘Değişim değeri’ ise, bir malın bir başka mal ile değiştirilmesi, satılması ‘meta’ haline gelmesidir. Burada Marx’ın kapitalizm teorisinde önemli olan bir diğer kavram belirir. Bu kavram ‘artı değer’ teorisidir.

Marx (1978: 215,216), ‘artı değer’ kavramını emek kavramıyla ilişkilendirerek açıklamıştır. Marx kapitalizmin dinamikleri içinde, artığa kapitalist sınıf tarafından el konulması ile sömürünün kaynağını ortaya koymuştur. Marx, bu mekanizmayı şu şekilde açıklamıştır: “İşçinin, emek-sürecinin bir kısmında yalnızca kendi emek-gücünün değerini, yani yaşaması için gerekli tüketim araçlarını ürettiğini görmüş bulunuyoruz. Emek gücünün bu yeniden üretimin yapıldığı kısmına ben ‘gerekli emek-zamanı’ ve bu sürede harcanan emeğe ‘gerekli emek’ diyorum. Emek

sürecinin, emeğinin artık gerekli olmadığı ikinci dönemi boyunca da işçinin çalıştığı ve emek-gücü harcadığı doğrudur, ama onun emeği artık gerekli emek olmadığından kendisi için bir değer yaratmaz. Bu dönemde kapitalist için, hiç yoktan yaratmanın bütün güzelliklerini taşıyan ‘artı-değeri’ yaratır. İşgücünün bu kısmına ben ‘artı-emek zamanı’ ve bu zamanda harcanan emeğe ‘artı-emek ‘adını veriyorum.’”

Marx’a (1978: 172) göre kapitalistin iki amacı vardır: Önce değişim değeri olan bir kullanım değeri üretmek ister; yani satılacak bir meta üretmek ister. Sonra değeri, üretiminde kullanılan metaların toplam değerlerinden daha fazla olan bir meta üretmek ister; yani ürettiği şeyin değeri, serbest piyasada satın aldığı üretim araçları ve emek gücünden fazla olmalıdır. Amacı yalnız ‘kullanım değeri’ değil, onunla birlikte ‘meta’ üretmektir, yalnız değer üretmek değil, ‘artık-değer’ üretmektir. Tüm bu söylenenler ışığında Marx’ın ‘artı değer’ teorisi şu şekilde özetlenir:

Marx ‘artı değer’ kavramını emeğin sömürülmesine bağlı olarak açıklamıştır. Marx’a göre, emek-gücünün değerini belirleyen emeğin kendini yeniden üretmesi için gerekli olan emek-zamandır. Kapitalist de emek-gücünün sahibi olan işçiye bu emek-zamana eşdeğerde bir ücret verir. Ancak emekçinin emek süreci içerisinde yarattığı değer bu ücret düzeyinin üstündedir. Emek gücünün değeri ile bu emek gücünün emek süreci içerisinde yarattığı değer arasında fark oluşur. Bu fark emekçinin kapitalist adına çalıştığı fazla zamandır. Marx bu fazla zamanı, emek gücünün yarattığı ‘artı değer’ olarak tanımlamıştır. Yani ‘artı değer’ işçinin kendi yeniden üretimi için gerekli emek müddetini aşan müddetle çalışmasından doğan değerdir.

Marx’ın (1978: 612-613) kapitalist üretim biçiminde önemli olan bir diğer kavram da ‘ilkel birikim’ dir. Marx’a göre, insanı işçi ya da kapitalist yapan, tarihsel süreç sonunda ortaya çıkan toplumsal koşullardır. Marx bu süreci ‘ilkel birikim’ kavramıyla açıklamıştır. Marx’a göre “üretim ve geçim araçları nasıl kendiliklerinden sermaye değillerse, para ve metalar da kendiliklerinden sermaye değildirler. Bunların sermayeye dönüşmeleri gerekir. Ama bu dönüşümün kendisi ancak belli koşullar altında olabilir. Yani birbirinden çok farklı türden iki meta sahibinin yüz yüze ve temas haline gelmesi gerekir. Bir yanda, başkalarının işgücünü satın alarak ellerindeki değerler toplamını artıran geçim aracı sahipleri. Öte yanda,

emeklerini satan özgür emekçiler. İki anlamda özgür emekçiler. Çünkü bunlar ne köleler, serfler vb. gibi üretim araçlarının ayrılmaz parçasıdır, ne de mülk sahibi köylüler gibi üretim araçlarına sahiptirler, demek ki bunlar kendi üretim araçları bulunmayan, böyle bir engel ve yükten kurtulmuş kimseler olmalıdırlar. Meta pazarındaki bu kutuplaşma ile kapitalist üretimin temel koşulları sağlanmış olur. Kapitalist sistem, emekçilerin emeklerini gerçekleştirebilecekleri araçlar üzerindeki her türlü mülkiyetten tamamen ayrılmış olmalarını öngörür. Kapitalist üretim kendi ayakları üstünde doğrulur doğrulmaz, yalnızca bu ayrılığı sürdürmekle kalmaz, aynı zamanda bu ayrılığı sürekli genişleyen ölçekte yeniden üretir. Bu nedenle, kapitalist sistemin yolunu açan süreç, emekçinin elinden üretim araçları sahipliğini alan süreçten başkası olamaz. Bu süreç, bir yandan toplumsal üretim ve geçim araçlarını sermayeye dönüştürür öte yandan da doğrudan üreticileri ücretli emekçilere dönüştürür. ‘İlkel birikim’ denilen şey, bu nedenle üreticiyi üretim araçlarından ayıran tarihsel süreçten başka bir şey değildir.

Yukarıda verilen bilgilere göre, Marx için kapitalist sistemin özü ‘ilkel birikimdir.’ İlkel birikimin başlangıç noktası insan kitlelerinin geçim araçlarından koparılıp proleterler olarak emek piyasasına atıldığı andır. İlk birikim, toprağını özgürce ekip biçen köylünün mülksüzleştirilmesi ile gerçekleşmiştir. Bu birikim, emeklerinden başka satacak bir şeyi olmayan özgür işçiler ve karşılarında da onların emeğinden elde ettiği artı ürünle sermayesini giderek büyüten kapitalist sınıfın varlığıyla oluşmuştur. Marx bu noktada ilkel birikimi zenginleşme amacıyla proleterya üzerinden bir birikim sağlayan burjuvaziye bağlı olarak açıklamıştır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Marx’ın kapitalist üretim biçiminde önemli olan noktalar şunlardır:

1. Marx, XIX. yüzyılın ilk yarısında İngiltere’de işçi sınıfı açısından bir olumsuzluk yarattığı ve işçilerin bu hayata tepki gösterdikleri koşullarda, kapitalist sömürünün serbest rekabetçi dönemdeki özünü kavramış. Bu kuramı kapitalizme karşı toplumsal ve siyasal mücadelenin geliştirilmesinin temel unsuru haline getirmiştir.

2. Marx'a göre kapitalist üretim XVI. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Marx kuramsal çerçevesinin örnekleminin Sanayi Devrimi İngiltere'si olduğunu söylemekle birlikte ele aldığı şeyin kapitalist üretim tarzı, bu tarza karşılık gelen üretim ilişkileri ve değişim biçimleri olduğunu belirtmiştir.

3. Marx'a göre kapitalizm üretim araçlarına özel mülkiyetin sahip olduğu, emeğin sömürüsüne dayanan, artık değere burjuvazi tarafından el konan sınırsız bir birikim örgüsüdür. Marx kapitalizmi, sermaye sahibi sınıf, mülksüz sınıf, serbest işçiler arasındaki ilişki üzerine tanımlamıştır. Bu yüzden Marx için kapitalizmin kökenlerinin, topraktaki üretim ilişkilerinin dönüşümünde aranması gerekir.

4. Marx'ın kapitalizm teorisinde üç kavram büyük bir öneme sahiptir. Bu kavramlar; emek değer kuramı, artı değer ve ilkel birikim'dir.

5. Marx, kapitalizmi sona erdiren kesimin işçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesi olduğunu ifade etmiştir. Çözüm yolu olarak üretim araçları mülkiyetinin toplumsallaştırılmasını önermiştir. İşçi sınıfının örgütlü mücadelesinin bu dönüşümü gerçekleştireceğini kuramında belirtmiştir.

Marx'ın düşünceleri kendisinden sonra gelen emperyalizmi Marksist açıdan değerlendiren Marksist Kuramcılar üzerinde etkili olmuştur. Marx emperyalizmle doğrudan uğraşmasa da çalışmalarının bazı bölümleri Marksist Kuramcılar tarafından emperyalizm kuramının ifade edilmesinde kullanılmıştır. Marx, kapitalizm çözümlemesinde kapitalizm öncesi bütün üretim tarzlarını dönüştüren sermayenin yayılmacı gücü üstünde durmuştur. Emperyalizm kapitalizmin zorunlu koşulu olmamakla birlikte, sermaye yayılmak ve birikimini devam ettirmek için tüm olanakları kullanmıştır (Anderson, 2004: 7). Bu sebeple, Marx için dünya pazarlarının yayılması ve dünya düzeyindeki eşitsiz gelişme kapitalizmin gelişmesiyle yakından ilintilidir. Birinci Dalga Kuramcılarının görüşlerinin oluşmasında, Marx'ın sermayenin yayılması, ilkel birikim, artı değer, Avrupa ülkelerinin yayılmacı politikaları konusundaki düşünceleri etkili olmuştur. Fakat Birinci Dalga Kuramcılar, bu kavramları ve Marx'ın emperyalizm tanımlamasını daha farklı bir şekilde alıp kuramlarına uyarlayacaklardır.

Marx (akt. Anderson, 2004: 7) kapitalizmin Avrupa’da ortaya çıkışını ‘ilkel birikim’ kuramına bağlı olarak açıklamıştı. ‘İlkel birikim’ Marx’ın analizinde büyük bir öneme sahiptir. Dünya pazarının ani yayılması, dolaşımdaki metaların çoğalması, Avrupa ülkelerinin Asya’nın ürettiklerini ve Amerika’nın hazinelerini elde etmek için birbirleri arasında girdikleri rekabet ve sömürge sistemi, tüm bunlar Marx için üretimin önündeki feodal engellerin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Marksist Kuramcılar da bu argümanı ‘emperyalizm’ olarak kavramsallaştıracaklardı. Kapital’in II. cildindeki yeniden üretim şemaları, Luxemburg tarafından kapitalizmin varlığı için her zaman kapitalist olmayan bir çevreye ihtiyaç duyduğunu ve emperyalizmin de bu sorunla ilgili olduğunu göstermek üzere eleştirel biçimde kullanılmıştır. Marx ‘ilkel birikimi’ sermayeye sahip olan sınıfın sahip olmayan sınıf üzerindeki hâkimiyeti şeklinde tanımlarken, Lüksemburg bu kavramı gelişmiş toplumların az gelişmiş toplumlar üzerindeki sermaye hâkimiyeti şeklinde tanımlayacaktır. Harvey ise günümüzde var olan özelleştirmeleri ilk birikim kavramı içersinde ele alacaktır (Öztürk, 2015: 275).

Marx ve Marksist Kuramcılar arasındaki ortak yön kapitalizmin sınıfsız ve sömürsüz bir dünya doğrultusunda dönüştürülmesinin amaçlanmasıdır. Marksist teorisyenlerin büyük çoğunluğu, kapitalizmin gelişmesiyle güçlenen emperyalizmin, sosyalist devrimin gerçekleşmesi için gerekli bir aşama olduğuna dair görüşü paylaşmışlardır. Marx kendisinden sonra gelen, Marksist Kuramcılar üzerinde etkili olsa da, Marx’ın kapitalizm kavramı ile Marksist kuramcıların kapitalizme yönelik değerlendirmeleri arasında farklılıklar vardır. Bu farklılıklar şunlardır:

1. Marx kapitalizm ile emperyalizm arasında bir ilişki kurmamıştır. Marx kapitalizmi, gelişmiş bir ulus devletini, kendisinden daha geri kalmış bir bölge üzerindeki hâkimiyetini tanımlayacak bir terminoloji de kullanmamıştır. Marx, kapitalizmin çevredeki kapitalizm öncesi topluluklara kadar genişlemeye ihtiyacı olmadan kendi başına gelişebileceğini ileri sürmüştür (Brewer, 2011: 37).

2. Marx’ın kapitalist üretim şekli kavramı, kapitalizmi merkez-çevre ilişkisi içersinde açıklayan Bağımlılık Kuramlarının aksine, kapitalizmi sermaye sahibi sınıf, sermaye sahibi olmayan sınıf arasındaki ilişki üzerine tanımlamasıdır (Brewer, 2011: 38). Marx’ın kapitalizminin ayırt edici özelliği, proleteryanın sömürsüzünü başlangıç

noktası olarak alması ve kapitalist düzeni işçi sınıfının sömürüsüne bağlı olarak açıklamasıdır. Marx'a göre kapitalizm, 'artı-değer' üretimi üzerinden devam eden ve kendisini yenileyen bir sistemdir.

3. Marx özel olarak az gelişmişlikle ilgilenmemiştir, batı kapitalizminin hangi koşullarda geliştiğini araştırmıştır. Marksist Kuramcılar ise gelişme sorunu üzerinde yoğunlaşarak, kapitalizmin az gelişmiş toplumlar üzerindeki yıkıcı etkilerini ele almışlardır (Cirhinlioğlu, 1999: 122).

4. Marksist teorisyenler kapitalizmin yerel bir olgu olduğu önermesinden başlayarak teorilerini kurdular. Ama Marx, büyük ölçüde var olan en olgun kapitalizmi, sanayi Britanya'sını keşfetmekle ilgileniyordu ve kapitalizmin mantığını açıklamak için onu çevresindeki büyük ölçüde kapitalist olmayan dünyadan soyutlayarak içe dönük bir sistem olarak inceledi. Marksist teorisyenler ise tarihsel ve siyasi nedenlerle bütün olarak kapitalist olmayan koşullarla ilgilendiler (Wood, 2016: 142).

5. Marx, kapitalizmin, çevredeki kapitalizm öncesi topluluklara kadar genişlemeye ihtiyacı olmadan, gelişebileceğini ileri sürmüştür. Marx için kapitalizmin ikincil derecede başka bir bölgeye ihtiyacı yoktur. Sanayi Devrim'ine kadar kapitalizmin dış ilişkileri tüccar sermayesi etrafında dönüyordu ve dünya pazarına çekilmiş diğer toplumları tam olarak dönüştürmemiştir. Endüstriyel sermaye devreye girdiğinde ise, kapitalist kuşatma kapitalist sanayileşmenin önünü açarak ilerici bir rol oynamaya başladı. Marksist kuramda ise emperyalizm, çevredeki kapitalizm öncesi topluluklara kadar genişleyerek, artı değeri elde ederek varlığını sürdürmüştür (Brewer, 2011: 67, 2011: 37).

Yukarıda Marx'ın kapitalist üretim biçimi, emperyalizm kavramına yönelik görüşleri verildi. Marx'ın kendisinden sonra gelen Marksist Kuramcılar üzerindeki etkileri ve Marx'ın Marksist Kuramcılardan ayrılan yönleri verildi. Marx'ın kapitalizme yönelik düşünceleri günümüzde geçerliliğini korumakta mıdır? Sadece Marx'ın görüşleriyle günümüz kapitalizmi açıklanabilir mi? Marx'ın kavramları ile ilgili yapılan analizlerde, kapitalizmi toplumsal ilişkiler sistemi bağlamında açıklaması kapitalizmin anlaşılması açısından önemlidir. Fakat, kapitalizmin diğer

toplumsal ilişkiler üzerinde oluşturduğu etkileri analiz etmemesi kapitalizmin bir bütün olarak değerlendirilmesi açısından eksik kalır. Daha önce de vurgulandığı gibi kapitalizm yayıldıkça varlığını sürdüren bir sistemdir. Önemli olan kapitalizmin diğer toplumlarla ilişkiye geçme süreci ve bu sürecin farklı toplumlar üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Daha önce de ifade edildiği gibi Marx, kapitalizm analizinde artık değer, kullanım değeri, değişim değeri, ilkel birikim, emek kavramını veri alan kuramsal bir model ortaya koymuştu.

Marx'ın kapitalizme yönelik çözümlenmeleri, kapitalizmin ortaya çıkışını anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Marksist emek değer kuramı, serbest pazarın olduğu kapitalizmde sınıf çatışmalarını açıklamada önemlidir. Marx'ın kuramı, sermayenin emek üzerindeki egemenliğini nasıl yeniden ürettiğini anlamada bizlere hâlâ yol gösterir. Günümüzde emperyalist ülkelerde üretim araçları mülkiyetine sermayedar sınıf sahiptir ve bir artık-değer sömürsü vardır. Marksist emek değer kuramı sınıf mücadelesinin özünü anlamada yol gösterici bir çözümlenmedir. Fakat, Marx'ın değerlendirmeleri küresel kapitalist çağda sermaye birikimini oluşturan süreci açıklamada yetersizdir. Küresel kapitalizmin günümüzdeki yapısı çözümlenmek isteniyorsa, sadece Marx'ın kuramı üzerinden yapılan değerlendirmeler eksik kalır. Çünkü kapitalist üretim sistemi, bugüne kadar pek çok dönüşüm yaşamış ve her dönüşüm uğrağında yeni bir yapıyla karşımıza çıkmıştır. Bugünkü kapitalist sistemde hâkim sınıf olan bir sermaye sınıfı mevcuttur. Bu sermaye sınıfı da kapitalizmin serbest pazar niteliğini bozmuştur. Günümüzdeki kapitalizm tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinde olan bir yapıya dönüşmüştür. Günümüzde kapitalistin kârı sadece artık değerın sömürülmesiyle gerçekleşmemektedir. Emperyalist ülkelerde kapitalistin kârının en önemli kaynağı, artık-değer olmaktan çıkmış, çevre ülkelerin halklarının yarattığı, emperyalistlerin teknelci piyasa ve borç ilişkileri aracılığıyla el koyduğu ekonomik artık olmuştur.

Kapitalizm bir dünya sistemidir. Bu dünya sisteminin oluşmasında cevaplanması gereken birtakım sorular mevcuttur. Küresel kapitalist çağda sermaye birikimini oluşturan süreç nedir? Ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizliğin temel nedeni nedir? Çevre ülkelerden merkez ülkelere yapılan sermaye aktarımları nasıl açıklanacak? Ya da günümüzde var olan çok uluslu şirketler, ülkelerin teknelcilik

yapılanmaları nasıl açıklanacak? Serbest rekabetin olduğu dönemde herkes kendi ürünlerini pazarlama olanağına sahipken, tekelciliğin olduğu dönemde nasıl bir pazarlamadan söz edilecek? Bu sorular sadece Marx'ın kavramlarıyla anlaşılmaya çalışıldığında eksik kalacaktır. Çünkü kapitalizm niteliksel olarak farklılaşmıştır. Marx bu sorunu yaşadığı dönemi dikkate alarak çözümlenmişti.

Günümüzde bu süreci oluşturan unsur sadece artık değer değildir. Günümüzde kapitalizmin bunalımı tüm olumsuzluklarıyla merkezden çevreye taşınmıştır. Burada Marx'ın analizlerinden ziyade uluslararası sermayenin dünya üzerindeki hegemonik arayışları önem taşır. Nitekim merkez, fazla üretimi çevreye aktararak, çevrenin ekonomisine zarar vererek bu ülkeleri bir yıkıma sürüklemiştir. Örneğin çevre ülkeleri, düşük maliyetli üretim alanları haline gelirken, çevrede çalışanlar da ucuz emek sömürsünün baskısı altında hızla yoksullaşır. Merkez ülkeler bu ülkeler üzerinde hâkimiyetlerini kurmak için de ekonomik, askeri, yöntemlere başvururlar. Bununla birlikte küreselleşme sürecinde ortaya çıkan tüm uluslararası kuruluşlar sermayenin küresel hâkimiyetini ele geçirmek istemişlerdir. Bu nedenle günümüzdeki kapitalist sömürü, merkez ülkeler tarafından çevre ülkelere yönelik yapılan militarist yöntemler, sadece bu kuramla açıklanamaz.

Emperyalizm Lenin'in savunduğu gibi kapitalizmin yeni bir aşaması mıdır? Tekelci, çürüten bir kapitalizm midir? Kautsky'nin öne sürdüğü şekilde devletlerin barışçıl bir şekilde bir araya gelerek oluşturduğu bir "ultra emperyalizm" midir? Aynı zamanda "ultra emperyalizme" doğru bütün dünyadaki emperyalizmlerin bir birliği ve aralarında bir savaş durumuna değil de dünyanın uluslararası finans sermayesi tarafından ortak sömürü aşamasına doğru mu gidiliyor? Luxemburg'un savunduğu gibi, emperyalist olmayan alanların ele geçirilerek sermaye birikiminin pazarlar için verdiği mücadele midir? Çevre ülkelere duyulan bir ihtiyacın ürünü müdür? Genel olarak Marksist kuramcılar emperyalizm kavramını kapitalist ekonominin isleyişini dikkate alarak tanımlamışlardır. Bu kuramcılar aralarındaki farklılıklardan dolayı üç dalga şeklinde ayrı ayrı ele alınacaktır.⁵ Aşağıda bu kuramcılara yönelik bir tartışma yürütülecektir.

⁵Birinci Dalga, Birinci Dünya Savaşı ve onu içeren dönemi kapsar. Bu dönemdeki kuramlar büyük güçler arasındaki rekabeti ve sömürgeci yayılmayı açıklamayı amaçlamıştır. Bu kuramların temel

3.2.1. Birinci Dalga Emperyalizm Kuramları

Marksist emperyalizm kuramlarının ilki olan Klasik Marksist Emperyalizm Kuramları olarak da bilinen Birinci Dalga Kuramları, 1910'lu yıllarda geliştirildi (Öztürk, 2015: 271-272). Bu dönemde Britanya kapitalizminin yükselişi, diğer önemli Avrupalı güçlerin de sanayileşmesini teşvik etmiştir. XIX. yüzyılda Avrupalı Devletler'in sömürgeci yayılmaları, sömürge dünyasının paylaşılması için vermiş olduğu mücadeleler, Birinci Dalga Kuramcılarının emperyalizm analizlerinin oluşmasında etkili olmuştur (Wood, 2016: 141). Dönemin koşulları içinde yaşayan kuramcılarının, emperyalizm tanımlaması da o dönemi yansıtacak şekilde oluşmuştur. Emperyalizm kavramını Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında ele alan Birinci Dalga Kuramcılar için emperyalizm, kapitalizmin yapısındaki değişiklikleri, büyük güçler arasındaki politik, askeri, ekonomik ve stratejik rekabeti ifade etmekteydi. Bu çerçevede, emperyalizm kuramı, dünya sisteminin merkezi şeklinde adlandırılan kapitalizmi anlamının bir yolu olarak görülmüştür (Harvey, 2008: 42). Birinci Dalga Kuramcılarının, emperyalizmi algılama biçimi daha güçlü ülkelerin zayıflar üzerinde kurduğu baskı fikrini içinde barındırır; fakat bu kuramcılarının odaklandıkları esas nokta, az gelişmiş devletlerin aktif birer katılımcı olarak değil, pasif savaş alanları olarak rol aldıkları en güçlüler arasındaki hâkimiyet mücadelesidir (Callinicos, 2009: 58).

Birinci Dalga Kuramcılar, üretken sermayenin uluslararasılaşmasının sınırlı kaldığı ve para-sermayenin hareketinin belirgin bir biçim kazandığı erken bir evrenin ürünü olmuştur. Bu kuramlar, tekelci kapitalizm argümanı çerçevesinde, emperyalist ülkeler arasındaki çekişmeleri vurgulamış, kapitalizmin dünya ölçeğindeki gelişimini ve sermaye ihracının rolünü analiz etmiştir (Öztürk, 2015: 305). Birinci Dalga Kuramcılarının genel olarak ilgilendikleri konular şunlardır:

1. Tekelci sermaye/finans kapital, 2. sermayenin ve emeğin uluslararasılaşması, 3. dünyanın büyük güçler arasındaki bölüşümü, 4. tekelci

özelliği, liberal kapitalizmin tekelci kapitalizme dönüşmesine odaklanmış olmasıdır. İkinci Dalga Vietnam Savaşı sırasında ortaya çıkmış, periferiyi tahakkümü altına alan merkez (ABD) ve onun müttefikleri yaklaşımı üzerine kurulmuştur. Günümüzde ise üçüncü bir evreden söz etmek mümkündür. Üçüncü dalga, küresel kapitalizmin tamamıyla hâkim olduğu durumu kavramaya çalışmıştır (Andersson, 2004: 5-6).

firmaların çıkarlarının bir koruyucusu olarak ulus devletler, 5. kapitalistler arası rekabet, 6. para ve ticaret savaşları, 7. karşılıklı bağımlılık, 8. iktisadi kriz ve emperyalist genişleme, 9. sermaye ihracı, 10. yeni piyasa arayışları, 11. hammadde kaynaklarını kontrol mücadelesi, 12. kapitalist olmayan alanların kapitalizmle bütünleşmesini sağlama, 13. uluslararası ücret eşitsizliği, 14. militarizm ve savaşlar 15.uluslararası hegemonyadır (Sarıöz Gökten, 2018: 4). Birinci Dalga Kuramcılarının emperyalizm tanımlamaları bu konular çerçevesinde ele alınmıştır.

Aşağıda Birinci Dalga Kuramcılarında Lenin, Hilferding, Bukharin, Luxemburg ve Kaustky'nin yukarıda verilen görüşler çerçevesinde emperyalizm yaklaşımlarına yönelik bir tartışma yürütülecektir. Bu kuramcılar ele alınırken ortak düşünceler tek bir kuramcı üzerinden ele alınıp tartışılacak, diğer kuramcılarda aynı kavramlar ele alınmayacaktır. Sadece diğer kuramcılarda farklı olan düşüncelere yer verilecektir. 'Modern emperyalizm' kavramı tanımlanırken en fazla referans gösterilen kuramcı Lenin olduğu için bu çalışmada da bu ortak kavramlar Lenin'de ele alınacaktır. Marksist kuramda en fazla başvurulan kaynak Lenin'in "Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" adlı eseridir. Bu eser Amin'in düşüncelerine kaynaklık etmesi açısından da önemlidir.

Emperyalizm kavramı tanımlanırken iki farklı görüş vardır. Birinci görüş, emperyalizmin kapitalizmden önce olduğu düşüncesine dayanır. İkincisi ise kapitalizmden sonra bu kavramın kullanıldığıdır. İki kavram arasında ayırım yaparken kapitalizmin temele konulması yani 'modern emperyalizm' kavramı Vladimir İLyiç Ulyanov Lenin'e dayanır. Lenin emperyalizm kavramını imparatorun despotik ya da keyfi yönetimi şeklindeki eski dönem anlamından ziyade, ekonomik ilişkilerin devreye girmeye başladığı yeni dönem anlamıyla ele almıştır. Böyle bir yaklaşımla emperyalizmin anlamı ise kapitalizmle biçimlenmiş onun da bir üst basamağı şeklinde ifade edilmiştir (İplikçi, 2017: 1531).

"Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" eserinde Lenin 1880'den I. Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönem olarak adlandırdığı tekelci dönemi ele almıştır. Tekelci sermayenin gelişmesi ve zaferi, yeryüzünün bölgesel paylaşımı ve yeniden paylaşımı için dünya ölçeğinde ilk çatışma Lenin'in emperyalizminde bütünüyle ele alınmıştır. Lenin'in analizinin temel amacı, Birinci Dünya Savaşı'na

neden olan emperyalistler arasındaki rekabeti ortaya koymaktı. Lenin emperyalizm teorisini, Hilferding'in (1995: 15) kuramsal analizleri doğrultusunda kurmuştur. Lenin emperyalizmin temel çizgilerini Hilferding'in tekeller, finans kapital, sermaye ihracı, uluslararası kartellerin oluşumu, dünyanın bölgeler halinde paylaşılması gibi kavramlara dayandırmıştır. Marksistler tarafından üretilen emperyalizm kuramları arasında etkili olan Lenin'in kuramının merkezinde yer alan esas düşünce neydi? Lenin için emperyalizm kapitalist dünya ekonomisinin gelişiminde yeni bir aşamadır. Lenin, kapitalizmin en yüksek aşamasını maddeler halinde tanımlamıştır. Bu maddeler Lenin'in emperyalizm tanımlanmasında çıkış noktası olarak alınabilir. Lenin'in çağdaşları ve ardından gelenlerin tartışmaları da Lenin'in maddeleştirilmesi temelinde incelenebilir. Lenin için, emperyalizmin özgün nitelikleri şunlardır:

1. "Üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma öyle yüksek bir gelişme aşamasına ulaşmıştır ki, ekonomik hayatta belirleyici olan tekelleri yaratmıştır,
2. Banka sermayesi sanayi sermayesiyle iç içe geçmiştir ve bu mali sermaye temeli üzerinde bir mali oligarşi ortaya çıkmıştır,⁶
3. Meta ihracından ayrı olarak, sermaye ihracı⁷ olağanüstü bir önem kazanmıştır,
4. Dünyayı aralarında paylaşan uluslararası tekelleri kapitalist birlikler kurulmuştur,

⁶Lenin Hilferding'i izleyerek, tekelleşme sürecinde bankaların önemini vurgulamıştır ve banka sermayesi ile sanayi sermayesinin kaynaşması sonucunda ortaya çıkan yeni sermayeyi yani "finans kapitali" emperyalizm çerçevesinde hâkim sermaye olarak ele almıştır (Savran, 2011: 85). Lenin (2014: 22) emperyalizm analizinde bankalara özel bir önem atfetmiştir. Lenin'e göre de bankaların ilk ve en temel görevi, ödemelerde aracı hizmeti görmektir. Bankalar bu yolla işletilmeyen para sermayeyi aktif sermayeye, yani kâr getiren sermayeye dönüştürür, her türlü para gelirini toplayıp kapitalist sınıfın emrine verirler. Lenin'e göre de bankalar geliştikçe ve az sayıda kuruluş halinde yoğunlaştıkça basit araçlar olmaktan çıkmıştır. Belli bir ülkenin ya da birçok ülkenin üretim araçlarının ve hammadde kaynaklarının çoğunu kullandıkları gibi kapitalistlerin ve küçük işverenlerin hemen hemen tümünün para-sermayelerinin toplamından da yararlanan güçlü tekeller haline gelmişlerdir. Bu manada, iktisadi denetim mali sektördedir ve emperyalizmin motoru bankacılık ve finans alanındaki gelişmelerdir. Emperyalizm çağı finans kapitalin ve tekellerin yükseliş çağı olmuştur. Buradan çıkarılan sonuç şudur: Lenin'in banka sermayesi ile mali sermayeyi bir bütün olarak ele almış olması Hilferding'in "finans kapital" kavramına dayanır. Lenin, Hilferding'in açıklamalarına dayanarak tekelleşme sürecinde bankaların önemini vurgulamıştır. Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin kaynaşması sonucunda ortaya çıkan yeni sermayeyi yani "finans kapitali" emperyalizm çerçevesinde hâkim sermaye olarak ele almıştır.

⁷Sermaye ihracı ile kast edilen hem uluslararası borçlar hem de üretim alanında doğrudan yapılan yabancı yatırımlardır (Savran, 2011: 85-86).

5. En büyük kapitalistlerce dünyanın toprak bakımından paylaşımı yapılmıştır” (Lenin, 2014: 96).

Lenin emperyalizm tanımlamasını yukarıda verilen beş özelliği dikkate alarak tanımlamıştır. Lenin’e (2014: 96) göre emperyalizm, tekellerin ve mali sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında bölüşümünün başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşümünün tamamlanmış bulunduğu gelişme aşamasına ulaşmış bir kapitalizmdir. Lenin bu tanımlamasında, emperyalizmin kapitalizmin gelişiminde önemli bir aşamayı ifade ettiğini belirterek, ‘emperyalizm kapitalizmin son aşaması’, şeklinde bir tanımlama yapmıştır.⁸ Lenin’in kapitalist ülkeler arasında bölüşümün tamamlanmış olduğunu belirtmesi, bu tamamlamanın nihai biçime ulaşma anlamında değil, emperyalistlerin denetiminde

⁸ Kapitalizmin emperyalizm evresine geçmeden önceki aşamaları şunlardır: **1. Merkantilizmin Belirleyici Olduğu Aşama:** Bu evre kapitalizmin ilk dönemi olarak bilinir. Yaklaşık üç yüz yıl sürecek olan (1500-1770) bu dönem dünya ticaretinin çok hızlı geliştiği bir dönem olmuştur. Merkantilist dönemde, bugünkü az gelişmiş ülkelerin işlevi, ticaret sermayesinin, altın ya da para sermayesinin Avrupa’nın batısında birikmesine katkıda bulunmak olmuştur. Merkantilist dönem dünya ticaretinin çok hızlı geliştiği bir dönemdir. Fakat Avrupalılar’ın dünya ticareti sayesinde servet biriktirmeleri ekonomik alandaki üstünlüklerinden ziyade talan, soykırım üstünlüğüne dayanıyordu. Avrupa’nın batısı ticari sermaye birikimiyle zenginleşirken, dünyanın diğer bölgeleri yoksullaşmaya ve zenginliklerini Batı Avrupa lehine kaybetmeye başladılar. Latin Amerika, Afrika’nın talan edilmesi, Asya’nın sömürgeleştirilmesi merkantilist dönemde kapitalizmin gerçekleştiğini somutlaştıran örnekleridir (Başkaya, 2015a : 67-68). Merkantilizm ve onu izleyen dönemde en çok sömürülen, en büyük ekonomik ve sosyal tahribata uğrayan yöreler, daha sonra az gelişmişliğin en yoğun geliştiği bölgeler olmuştur. Merkantilizmin, daha sonra az gelişmiş denilecek ülkeler bakımından doğurduğu en önemli sonuç bu bölgelerin yoksullaştırılması olmuştur (Başkaya, 2015a: 71). **2. Meta İhracatının Belirleyici Olduğu Aşama:** Bu dönem sanayide kapitalist üretim ilişkilerinin başladığı, rekabetçi evrenin olduğu aşamadır. Bu aşamada, sanayi üretiminde gözlemlenen artış beraberinde üretilen ürünlerin ihracını zorunlu kılmıştır. Taylor bunu İngiltere örneğinde göstermiştir. 1770 yıllarında ihracatın % 80’lere varan bir artış gösterdiğini ve toplam ihracatın üçte birinin sömürge ülkelere yapıldığını belirtmiştir. Sömürge ülkelere aktarılan bu malların bu ülkeler için anlamı, bu ülkelerde sürdürülen zanaatkâr üretimi tamamen tahrip ederek, kitle halinde üretim araçlarından mahrum kalan bir yığın insanın varlığına neden olmasıdır (Taylor’dan aktaran Ercan, 2012: 158). **3. Sermaye İhracının Meta İhracatının Belirleyici Olduğu Aşama:** Bu evre kapitalizmin tekeli kapitalizme dönüştüğü aşamadır. Bu aşamada ise, merkez kapitalist ülkede banka ve sanayi sermayesinin birleşmeleri ve sermayenin yoğunlaşması ile merkezileşmesinin oluşması, merkez kapitalist ülkelerin sermaye ihracını gündeme getirmiştir. Bu dönem ile çevre ülkelerde kapitalist ilişkiler daha belirleyici hale gelmiştir. Bu aşamada en önemli değişim, pre kapitalist üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasının daha bir hız kazanıp kapitalist ilişkileri yaratması, fakat bu ilişkinin eşitsiz bir yapıya sahip olmasıdır (Taylor’dan aktaran Ercan, 2012: 158-159). Lenin’in emperyalist kapitalizmde bahsettiği yeni dönem serbest pazar kapitalizminin tekeli kapitalizme dönüştüğü, sermaye ihracının, büyük firmaların ve tekellerin ortaya çıktığı, Taylor’un üçüncü dönem olarak ele aldığı dönemdir.

olmayan hiçbir bölgenin kalmaması anlamındadır. Lenin bu ifadeleri ile gelişmiş bir kapitalizmin emperyalizme dönüştüğünü savunmuştur.

Lenin'e göre kapitalist emperyalizmin üç temel ögesi bulunmaktadır. Birincisi, rekabetçi kapitalizmin yerini tekelleşmeye bırakması, ikincisi finans kapitalin sanayi sermayesi karşısında temel güç haline gelmesi, üçüncüsü ise mal ihracatının yerini sermaye ihracının almasıdır. Lenin'e göre XX. yüzyılda sermaye yoğunlaşmış ve tekellerin elinde birikmişti. Tekelleşme küçük özel işletmelerin yok olması, devletin giderek daha fazla tekellerin önünü açacak büyük kuruluşların çıkarlarını sağlayacak bir görev edinmesi anlamına geliyordu (Hülagü, 2018, 190-191).

Lenin (2014: 9-10) için Batı Avrupa'da kapitalizmin tekel öncesi aşaması 1876'da tamamlanmıştır. Lenin'e (2009: 11) göre Avrupa için, yeni kapitalizmin, eskisinin yerini aldığı tarih, XX. yüzyılın başıdır. Lenin tekellerin tarihindeki başlıca evreleri şu şekilde dönemselleştirmiştir: "(1) Serbest rekabetin gelişmesinin en yüksek noktaya eriştiği 1860 - 1880 yılları. Tekeller, ancak fark edilir embriyonlar halindedir. (2) 1873 bunalımından sonra, kartellerin önemli gelişme dönemi; böyle olmakla birlikte, bunlar henüz istisna halindedir. Oturmuş bir durumları yoktur, geçici bir niteliktedirler. (3) XIX. yüzyılın sonundaki ilerleyiş ve 1900 - 1903 bunalımı; bu dönemde, karteller, baştanbaşa ekonomik yaşamın temellerinden biri haline gelmiştir. Kapitalizm, emperyalizme dönüşmüştür. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Lenin XX. yüzyılın sermaye egemenliğinden mali egemenliğe geçilen bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde kapitalizm serbest pazar ekonomisinden farklı olarak tekelci bir yapıya bürünmüştür. Bu özelliği ile kapitalizm emperyalizme dönüşmüştür.

Lenin serbest rekabet evresinden tekelciliğe geçiş süreci üzerinde etkili olan koşulları ele aldı. Serbest rekabetin özelliği; üretim, dağıtım ve pazarda sınırsız bir rekabetin olmasıdır. Serbest rekabet kapitalizmi 1860-1870 yıllarında en üst gelişme seviyesine ulaştı. Bu devrede gelişmiş Avrupa ülkelerinde tekelleşmeyen, serbest rekabetteki küçük ve orta ölçekli milli firmalar, tekelleşen milli firmalar ve de başlangıç olarak sınır ötesi açılım yapan tekeller işleyişinde gelişen kapitalizm vardı. Finans kapitalin etkinliğinin artması ve bu süreci burjuva sınıfıyla devletin birlikte

yönlendirmesiyle tekellerin doğuşu, giderek de bu gelişimin tamamlanmasıyla 1890'larda ve 1900'lerin başında 'tekelci devlet kapitalizmi', Lenin'in söz ettiği anlamda emperyalizmin oluşumu görünür hale geldi (Sönmez, 2015: 28). Böylece XX. yüzyıl, eski kapitalizmin, genel olarak sermaye egemenliğinden mali sermaye egemenliğine geçilen yeni bir kapitalizme Lenin'in ifadesiyle emperyalizme yerini bıraktığı bir dönüm noktasıdır. Emperyalizme bu şekilde bir başlangıç tarihi verilmesi, kapitalist üretim biçiminden önce emperyalizm yok muydu? Emperyalizm, tekelci dönemin belirgin hale geldiği kapitalizmle birlikte mi ortaya çıktı? Sorularını gündeme getirir.

Lenin'e (2014: 87) göre gerek sömürgecilik gerekse emperyalizm, kapitalizmin son aşamasından hatta kapitalizmden önce de vardı. Lenin (akt. Wood, 2016: 143) kapitalizm öncesinde var olan ve sömürge politikası ile ilişkilendirilen emperyalizm ile kapitalizmin tekelci aşaması olan emperyalizm şeklinde iki ayrı emperyalizmden söz etmiştir. Emperyalizmin birinci dönemi kapitalizm öncesine dayanır. Kölelik üzerine kurulu olan Roma da sömürgeci bir siyasal çizgi izlemiş ve emperyalizm uygulamıştı. Emperyalizmin ikinci dönemi büyük sermayelerlerin kurduğu tekelci birliklerin egemenliğinin olduğu dönemdir. Bu tekeller, bütün hammadde kaynaklarını ellerine geçirdikleri zaman daha sağlam bir konum elde etmişlerdir (Lenin, 2014: 87-88). Lenin (akt. Magdoff, 2006: 121) için kapitalizmin önceki aşamalarında bile kapitalist sömürge siyaseti mali sermayenin sömürge siyasetinden özünde farklıdır. Bunu da üç farklı nedene bağlamıştır: Bunlardan birincisi; kapitalizm geliştikçe, hammaddeye duyulan ihtiyaç artar, dünyanın dört bir yanında hammadde arayışı hızlanır ve sömürge elde etme mücadelesi hız kazanır. İkincisi; sermaye ihracına duyulan ihtiyaç da sömürgelerin fethi için bir etken olmuştur. Üçüncüsü; finans kapital temelleri üzerine yükselen ekonomi dışı üst yapı ile onun politikası da sömürge fethetme eğilimlerini tetikler.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Lenin, her dönemin şartları içerisinde emperyalizmin değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Kapitalist dönemden önceki sömürge siyaseti ile kapitalist dönemin serbest rekabet ve tekelciliğin olduğu dönemlerdeki sömürge siyaseti, uygulanan emperyalizm özünde farklıdır. Emperyalizm kapitalist dönemden önce de, sonra da vardı. Fakat tekelci dönemdeki

mali sermayenin sömürge siyaseti önceki dönemlerden farklıdır. Lenin XX. yüzyılın başındaki kapitalizmin gelişimini ele almıştır. Bu gelişmenin kapitalizmin en yüksek bir aşaması olduğunu ve tekelleşme ile arasında bir bağın olduğunu ileri sürmüştür. XX. yüzyılın başında gelişmiş kapitalist ülkelerde kapitalizmin serbest rekabetçi döneminden tekelci dönemine geçilmiştir. Lenin bu geçişi bugünkü kapitalist ekonominin temel belirleyicisi olarak görmüştür. Bu sebeple “emperyalizmi” genel anlamda kapitalizmin temel niteliklerinin gelişmesi ve doğrudan uzantısı olarak tanımlamıştır.

Lenin (2014: 91) kapitalist emperyalist çağın sömürge siyasetinden söz ederken şu noktayı özellikle belirtmiştir: “ Mali sermaye ve onun dış siyaseti, yani büyük güçlerin dünyayı ekonomik ve siyasal yönden paylaşmak uğruna yürüttükleri mücadele, bazı devletler için geçici bağımlılık biçimleri yaratmıştır. İçinde yaşadığımız çağda ülkeler sömürgeci ülkeler ile sömürge ülkeler şeklinde iki ana gruptan ibaret değildir, aynı zamanda siyasal açıdan şeklen bağımsız olmalarına karşın gerçekte bu çağın tipik bir özelliği olarak mali ve diplomatik bir bağımlılık ağı içine düşmüş değişik bağımlı ülke biçimleri vardır.” Lenin günümüz emperyalizminde, siyasal bağımsızlığını kazanan ülkelerin emperyalizmden kopamadıklarını, çünkü mali sermayenin egemenliğinin bu ülkeler üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Lenin (2014:118) için, bugünkü emperyalizmin bir diğer ayırt edici özelliği, ekonomik ve siyasal koşulların egemenliğidir. Yeni emperyalist dönemde kapitalist tekeller ekonomide ve siyasette ilk sırayı işgal etmiştir; dünyanın paylaşılması tamamlanmıştır ve İngiltere'nin hâkimiyeti yerini bugün birkaç emperyalist gücün egemenliğine bırakmıştır. Bu mücadele XX. yüzyılın başındaki bütün dönemin temel özelliğidir.

Kapitalizmin en son aşaması olan emperyalist dönemin bir diğer özelliği ise büyük sermayelerlerin kurduğu tekelci birliklerin egemenliğidir. Bu tekeller, bütün hammadde kaynaklarını ellerine geçirdikleri zaman daha sağlam bir konum elde etmişlerdir. Uluslararası kapitalist birlikler, rakiplerinin her türlü rekabet imkânlarını yok ederek, onları demir cevherinden, petrol kaynaklarından mahrum bırakmaya çalışmışlardır. Kapitalizm geliştikçe hammadde sıkıntısı, bütün dünyada hammadde

kaynakları arama çabaları ve sömürgelelere sahip olma mücadelesi artmıştır (Lenin, 2014: 88).

Lenin'in emperyalizm analizine yönelik çözümlenmeleri verildi. Lenin'in emperyalizme yönelik açıklamaları günümüz dünyası açısından önem taşır. Öncelikle Lenin'in analizinde günümüz emperyalizminin ayırt edici temel özelliği 'ekonomik tekellerdir.' Günümüz açısından değerlendirildiğinde bugünkü kapitalist ekonominin temelini tekeller oluşturur. Sungur Savran (2011: 68) 'Kod Adı Küreselleşme' eserinde bir yüzyıl önce kapitalizmin yeni aşamasının temel unsuru olarak saptadığı bu özelliğin günümüz dünyasını tanımlamak için önemli olduğunu dile getirmiştir. Çok uluslu şirketler ve holdingler günümüz kapitalizmine damgasını vuran tekellerdir. Savran'ın (2011: 86) da belirttiği gibi tekellerin dev boyutlu şirketler olması, gerek kaynakların ele geçirilmesi, gerekse pazarlar açısından ülkelerin sınırlarının ötesine taşınmaları yönünde güçlü bir eğilim oluşturur. Bu sebeple tekeller hammadde, ucuz iş gücü ve pazar elde etme çabası içinde dünyaya yayılır, öteki tekellerden korunmaya çalışırlar. Bugün dünya ekonomisine baktığımızda çok uluslu şirketlerin üretim alanındaki hâkimiyeti ve sermayenin bütün dünyada dolaşıyor olması Lenin'in önemini bir kez daha ortaya koyar.

İkinci olarak, Lenin'e göre emperyalizm, genel anlamda kapitalizmin temel niteliklerinin gelişmesi ve doğrudan uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Lenin için kapitalizm geliştikçe hammaddelere olan ihtiyaç artar, rekabet sertleşir ve dünya çapında hammadde arayışı arttıkça sömürge elde etme mücadelesi de artar. Lenin'in bu açıklamaları günümüz dünyasında hâlâ emperyalist ülkelerin az gelişmiş ülkeler üzerinde çıkarmış olduğu savaşları açıklar niteliktedir. Bugün var olan savaşlar güçlü ülkelerin işgali şeklinde değil de az gelişmiş ülkelerin işgaliyle sonuçlanmıştır. Lenin'in emperyalizm analizi bu noktada önem taşır. Lenin analizinde, kapitalizmin yeni bir döneme girdiği, dünyayı yeniden paylaşma yönünde emperyalist savaşların olacağı tahlilini yapmıştır. Bu nedenle içinde bulunduğumuz dönemin bir diğer gerçeği de kapitalizmin son aşaması olan emperyalist dönemin savaşlar çağı olacaktır. Lenin'in emperyalizminde rekabet büyük ölçüde kapitalist olmayan dünyanın paylaşımı üzerinedir. Nitekim Lenin kapitalist ülkelerin kendi dinamikleriyle ayakta duramayacağını ve bu yüzden kendinden güçsüz ülkeleri

sömürmek zorunda kalacağını ve bunun da dünyayı savaflara götüreceğini ifade etmişti. Lenin'in bu analizleri günümüz dünyasında hâlâ geçerliliğini korumuştur.

Lenin'in emperyalizm konusundaki çözümleneleri bir dizi önemli noktaya işaret ediyor olsa da emperyalizmin sadece belirli yönlerine odaklanmıştır. Lenin'in emperyalizm çözümlenemesinin odağındaki temel sorunlar; tekelci kapitalizm çağında kapitalistler arasında yaşanan rekabet ve ulus devletler arasındaki sömürü yarışlarıdır. Üçüncü dünya ülkelerinin gelişmişliğinin önündeki sorunları ele almayı, merkez ülkelerin çevre ülkeler üzerindeki etkilerinden söz etmeyişi kuramın eksik yönlerini oluşturur. Lenin'in emperyalizm teorisine yönelik eleştiriler şöyle özetlenebilir:

Lenin'in esas olarak emperyalistler arasındaki rekabet üzerinde yoğunlaşması, merkez çevre ilişkilerine aynı ölçüde değinmemesi, kapitalizmin temel özelliklerinin kökenleri ve gelişim süreci ile birlikte değil sadece kapitalizmin son aşamasıyla sınırlı kalması emperyalizm analizinin eksik yönünü oluşturur (Magdoff, 2006: 122). Leninist argümanla ilgili bir diğer sorun ise emperyalizme özgü görülen birçok niteliklerin aslında eskiden beri bütün kapitalizmin tarihi boyunca var olmasıdır. Bir dünya pazarı geliştirme zorunluluğu, yabancı hammadde kaynaklarını kontrol altına almak için yürütülen mücadele, sömürgeler üzerine girişilen rekabet ve sermayenin yoğunlaşma eğilimi. Leninist emperyalizm teorisi ise, sermaye ve üretimin uluslararasılaşmasının kapitalizme özgü içsel bir süreç olduğunu açıklamıştır. Sermaye ve üretimin uluslararasılaşması kapitalist üretim biçiminin uluslararasılaşması anlamına gelir. Öyleyse sermaye ve üretimin uluslararasılaşmasında esas olan bu uluslararasılaşmanın yeni bir nitelik mi olduğu değil, uluslararasılaşmanın derecesi ve beraberinde getirdiği sorunlardır (Magdoff, 1997: 18). Lenin sermaye ve üretimin uluslararasılaşmasını kapitalizmin son aşamasının bir özelliği olarak ele almıştır. Magdoff'a göre ise sermaye ve üretimin uluslararasılaşması yeni bir özellik değildir. Lenin bu uluslararasılaşmayı yeni bir nitelik olarak değil var olan uluslararasılaşmanın beraberinde getirdiği sorunları ele almalıdır. Lenin uluslararasılaşmayı kapitalizmin son aşamasının temel bir özelliği olarak ele aldığı için Magdoff tarafından eleştirilmiştir.

Yukarıda verilen bilgilere göre Lenin'in emperyalizm analizinde önemli olan noktalar şunlardır:

1. Modern emperyalizm tanımlamasında kapitalizmin temele konulması Lenin'e dayanır.

2. Lenin emperyalizm kavramını kapitalizmin, tekeller ve finans kapitalin egemenliğiyle belirlenen kapitalizmin son aşaması olarak ele almıştır.

3. Lenin'in emperyalizm analizinin can alıcı noktası; emperyalizmin XIX. yüzyılın sonlarından itibaren kapitalizmin gelişimindeki özel bir aşama olduğu ve emperyalist devletler arasındaki askeri karşı karşıya gelmelerinin bir ürünü olduğudur.

4. Lenin I. Dünya Savaş'ını emperyalizmin bir ürünü olarak ortaya koymuştur.

5. Lenin'e göre serbest rekabetin hüküm sürdüğü eski kapitalizmin ayırt edici özelliği meta ihracıyken, tekellerin hüküm sürdüğü yeni kapitalizmin ayırt edici niteliği ise, sermaye ihracıdır.

6. Lenin, tekelleşme sürecinde bankaların önemini vurgular ve banka sermayesi ile sanayi sermayesinin kaynaşması sonucunda ortaya çıkan yeni sermayeyi yani 'finans kapitali' emperyalizm çerçevesinde hâkim sermaye olarak ele alır.

7. Lenin mali sermayenin egemenliğini tüm dünyaya yaydığını kuramında belirtmişti.

8. Lenin analizinde kapitalizmi barışçı, bunalımsız bir geleceğin beklemediğini, emperyalizmin çürüten kapitalizm olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle kapitalizmin kendiliğinden yok olmayacağını sosyalist devrimler yoluyla son bulacağını ifade etmiştir.

Birinci Dalga Kuramcılardan bir diğeri de Rudolf Hilferding'tir. 'Finans-kapital' kavramı ilk defa Hilferding tarafından kullanılmıştır (Andersson, 2004: 8).

Hilferding, modern kapitalizmin gelişmesinde karteller ve tröstlerin rolüne değinerek bu yeniçağda sermayenin ‘finans kapital’ biçimine büründüğünden bahsetmiştir (Eyrice, 2008: 12). Bu sebeple Hilferding açık bir emperyalizm kavramı yerine kapitalizmin iç gelişimleri ile ilgilendiğinden ‘finansal sermaye’ kavramını kullanmıştır (Brewer, 2011: 119-120). Hilferding finans kapitalin yasalarını ve fonksiyonlarını tanımadan, dönemin ekonomik eğilimlerinin kavranılamayacağını ileri sürmüştür (Eyrice, 2008: 12). Bu nedenle öncelikle Hilferding’in ‘finans kapital’ kavramı tanımlanacak, sonrasında finans kapital görünümüne sahip olan emperyalizmin yeni niteliklerinden söz edilecektir.

‘Finans kapital’ kavramı Hilferding’in emperyalizm tanımlamasının can alıcı noktasıdır. Hilferding’e (akt. Bukharin, 2009, 81-82) göre sanayi sermayesinin büyük bir kısmı bunu işleten sanayiciye ait değildir. Sanayicinin sermayeyi işletme hakkı ancak sermayenin sahibi olarak görünen bankalar yoluyla elde edilir. Diğer taraftan bankalar sermayelerinin artan kısmını sanayiye yatırmak zorunda kalmışlardır. Bu yolla banka giderek sanayi kapitalisti haline gelmiştir. Hilferding sanayi sermayesi haline dönüşen bu banka sermayesini yani -para sermayeyi- ‘finans kapital’ olarak tanımlamıştır. ‘Finans kapital’ bir bütün olarak tekeli örgütlerin kâr oranlarını artırmasına hizmet eder. Bu da finans kapitalin politikasının bir sömürü olduğunu gösterir. Finans kapital de bir sermaye biçimi olduğuna göre her zaman kendi çıkarını ön plana almıştır. Hilferding’in (akt. Bukharin, 2009: 124) tanımlamış olduğu ‘finans kapitalin’ politikası üç amacı içerir: “Birincisi mümkün olan en ekonomik alanın yaratılması, ikincisi, bu alanların dış rekabete karşı gümrük duvarlarıyla korunması ve üçüncüsü, bu alanların ulusal tekel şirketlerince sömürülecek alan haline getirilmesi.” Bu cümlelerden de anlaşıldığı üzere Hilferding finans kapitalin politikasının bir sömürü politikası olduğunu belirtmiştir. Her devlet kendi ulusunu üstün görür ve bu politikayı kendi çıkarları adına kullanır.

Hilferding (akt. Bukharin, 2009: 126) günümüz kapitalizminin niteliklerinin farklılaştığını, kapitalizmin ‘finans kapitale’ dönüştüğünü belirtmiştir. Hilferding’e göre günümüz kapitalizminin özellikleri şunlardır: 1. Büyük ölçekli üretim rekabetçi mücadelede üstün gelmiştir, 2. devlet gücü mali oligarşinin hâkimiyeti altına girmiştir, 3. mali oligarşi, üretimi bankalar yoluyla tek bir merkeze bağlayarak

düzenlemiştir, 4. finans kapitalin çıkarlarını gözeten bir üretim süreci oluşmuştur ve bu üretim süreci modern devletlerin sınırları içinde kendini güçlendirmiştir, 5. tüm bölgeler, ulusal banka birliklerince boyunduruk altına alınmıştır, 6. ulus devletin gücü artmıştır, 7. ulusların güçlü olması mali ve askeri kaynaklarına bağlıdır 8. sermaye ihracı büyük artış göstermiştir, 9. günümüzdeki kapitalizmde rekabet ve özgürlük yerine baskı vardır (Andersson, 2004: 8). 10. Kapitalizmin bu yeni yapısı çerçevesinde, kapitalist devletin ekonomi karşısındaki konumu değişmiştir ve XX. yüzyılın liberal devletinin yerini XXI. yüzyılda müdahaleci devlet almıştır (Savran, 2011: 80). Hilferding bu özellikler ile günümüz kapitalizminde ulus devletin gücünün arttığını, mali ve askeri kaynakların ulusların güçlenmesinde önemli olduğunu, devletlerin bankalar yoluyla diğer uluslar üzerinde etkili olduklarını savunmuştur.

Yukarıda Hilferding'in emperyalizm analizine yönelik düşünceleri verildi. Hilferding'in emperyalizm açıklamaları günümüz dünya sisteminde önemini korumaktadır. Öncelikle, Hilferding'in tekelleşmenin büyük şirketlerin oluşumuna neden olduğu, büyük şirketlerin kendi dünya pazarlarını koruyabilmek adına gümrük duvarlarının oluşturulması düşüncesi, günümüzde var olan dünya ekonomik sisteminin anlaşılması açısından önem taşır. İkinci olarak, Hilferding'in finans kapitalin uygulanabilirliği için güçlü bir ulus devlete sahip olduğu düşüncesi günümüzde ulus devlet konusunda yapılan tartışmalara ışık tutacak niteliktedir. 'Finans kapital' merkezileşme eğiliminin sonucu olarak büyük tekelleri ortaya çıkarmıştır. Bu sermaye grupları ise devlet ile bütünleşme eğilimi gösterir. Uluslararası bir sistem olan kapitalizm altında ulus-devletleriyle bütünleşen sermayeler-arası rekabet artık ulus-devletlerarasında da rekabet biçimini almıştır. Nitekim bu şirketler varlıklarını sürdürebilmek için güçlü bir ulus devlete ihtiyaç duyarlar. Bu durum da küreselleşme çağında ulus devlet kavramının ortadan kalkmadığını, 'finans kapital' kavramıyla ulus devletlerarasındaki ilişkinin ele alınması açısından 'finans kapital' kavramının önemini ortaya koymuştur. Günümüzde Hilferding'in finans kapital analizi bu açılarından önem taşır.

Hilferding'in emperyalizm analizine yönelik görüşleri ele alındı. Hilferding'in analizinde önemli olan noktalar şunlardır.

1. ‘Finans kapital’ kavramı ilk kez Hilferding tarafından kullanılmıştır. Bu kavram daha sonraları Lenin ve Bukharin gibi kuramcılar tarafından da kullanılmıştır.

2. Sanayi ve ticaret sermayesinin bankaların hâkimiyeti altında kaynaşması sonucu ortaya çıkan sermaye dilimine ‘finans kapital’ adını vermiştir. Emperyalizmi de ‘finans kapitalin politikası’ olarak tanımlamıştır.

3. Hilferding’e göre banka sermayesi ve sanayi sermayesi arasındaki ayrılık sona ermiştir. Hilferding sermaye ilişkileri için sadece kapitalistin varlığı değil, kapitalistin içinde yer aldığı finansal ilişkilerin önemine değinerek, finans kapitali yeni kapitalist dönemin belirleyici özelliği olarak ele almıştır.

4. Hilferding, günümüz kapitalizmini eski kapitalizmden ayırarak, modern kapitalizmin gelişmesinde karteller ve tröstlerin rolüne değinmiştir. Finans kapital ile birlikte kapitalizm yeni bir görünüm kazanmıştır. Kapitalizm merkezileşerek, bireysel kapitalistler arasındaki serbest rekabeti ortadan kaldırmıştır. Bu durum sermayenin merkezileştirilerek büyük sermayelerin küçükleri yok etmesi ve tekelleşmeye yönelik bir eğilimi yaratmıştır.

5. Hilferding, finans kapital çağında ulus devletlerin öneminden söz etmiştir. Şirketlerin yeni sömürgeler elde etmek, kendi ürünlerini satmak için arkalarında bir ulus devlete ihtiyacı olduğunu belirtmiştir.

Birinci Dalga Kuramcılarında bir diğeri de Nikolay Bukharin’ dir. Bukharin’in emperyalizm tartışması ele alınırken, “Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi” adlı eseri esas alınmıştır. Bukharin eserini oluştururken Hilferding’in ‘finans kapitalini’ çıkış noktası olarak almıştır. (Bukharin, 2009: 16). ‘Finans kapital’ kavramı Hilferding’te ele alındığı için burada değinilmeyecektir. Sadece Bukharin’in analizinde farklılık gösteren görüşler ele alınacaktır.

Bukharin (2009: 124) günümüz politikasının temel amaçlarını açıklarken, Hilferding’in ‘finans kapital’ kavramının önemine değinerek bu ilişkiyi çok iyi analiz ettiğini ileri sürmüştür. Bukharin, Hilferding’ in tanımlamış olduğu finans kapitalin amaçlarını kabul etmiştir. Bukharin (2009: 134) de Hilferding gibi emperyalizm

kavramını ‘finans kapitalin politikası’ olarak tanımlayarak emperyalizm analizini oluşturmuştur.

Bukharin emperyalizmin önceki ‘yayılma’, ‘genişleme’ kavramından farklı olduğunu ileri sürmüştür. Bukharin (2009: 135) modern emperyalizmin yapısını ve önceden birçok fetih savaşlarına neden olan çeşitli üretim tiplerinin aynı şekilde ele alınmasını yetersiz bulmuştur. Yani Bukharin, emperyalizmin bir ‘fetih politikası’ olarak kavramlaştırılmasını hatalı bulmuştur. Bukharin’e (2009: 134-135) göre her hâkim sınıfın belli bir önemi vardır. Bu hâkim sınıf verili bir üretim sistemi üzerinde gelişerek, yeni üretim ilişkilerini yeniden üretir. Örneğin; feodaller feodal üretim ilişkilerini güçlendirir ve genişletir. Ticari sermayenin politikası, ticari kapitalizmin hâkimiyet alanını genişletir. Finans kapitalizmin politikası, finans kapitalin üretim temelini daha geniş bir ölçekte yeniden üretir. Bukharin (2009: 135-136) ‘fetih’, ‘yayılma’ gibi politikalar ile günümüz emperyalizminin tanımlanamayacağını ifade etmiştir. Bukharin’e göre emperyalizm ‘finans kapitalin bir politikası’dır. Finans kapitalizm sadece son birkaç 10 yılı kapsayan tarihsel olarak sınırlı bir dönemdir.

“Finans kapitalden söz ettiğimizde oldukça gelişmiş ekonomik organizmaları, belli alan ve yoğunluktaki dünya ilişkilerini ifade ediyoruz. Kısaca, dünya ekonomisini belirtmek istiyoruz. Aynı şekilde belli üretim ilişkilerinin durumunu, ekonomik yaşamın örgütsel şekillerini, sınıfların belli karşılıklı ilişkilerini ve ekonomik ilişkilerin belli bir geleceğini ifade ediyoruz. Mücadele şekli ve araçları, devlet gücünün örgütlenmesi, askeri teknik aşağı yukarı belli varlık olarak ele alınır. Buna karşılık ‘fetih politikası’ tanımı hem deniz korsanları, hem ticaret kervanları hem de emperyalizm için kullanılmıştır. ‘Fetih politikası’ hiçbir şeyi tanımlamazken ‘finans kapitalin fetih politikası’ emperyalizmin belli tarihsel varlığını karakterize etmektedir” (Bukharin, 2009: 136).

‘Finans kapital’ fetih politikasından farklı olarak tüm ülkeyi demir kısıkaç içine alır. Ulusal ekonomi paydaşları, mali gruplar ve devletten oluşan dev bir birleşmiş tröst haline gelir. Bu gibi oluşumları Bukharin ‘kapitalist devlet tröstleri’ olarak ele almıştır. Ulusal ekonomi veya ülke ekonomisi hiçbir şekilde günümüzün önde gelen kapitalist ülkelerine uyan kollektif bir kapitalist işletmeyi yani tek bir dev birleşmiş tröstleri ifade etmez (Bukharin, 2009: 141-142). Bu ifadelerden de

anlaşıldığı üzere Bukharin, modern emperyalizmi önceki fetih biçimlerinden farklı bir şekilde ele almıştır. Her fetih politikasının emperyalizm olmadığını, finans kapitalin fetih politikasının emperyalizm olduğunu belirtmiştir. ‘Finans kapital’ diğer fetih biçimlerinden farklılaşarak gerek dolaşım anlamında gerekse güç anlamında uluslararasılaşmıştır.

Bukharin’in düşünceleri Hilferding ve Lenin ile benzerlik göstermesine rağmen, sermayenin konumu hakkındaki düşünceleri farklılık gösterir. Diğer kuramcılar kapitalizmin sermayenin uluslararasılaşması eğilimini artırdığını savunurken, Bukharin sermayenin ulusallaşması ve uluslararasılaşması sürecini de hızlandırdığını ifade etmiştir (Brewer, 2011: 125). Bukharin’e (2009: 85) göre, bir yanda birkaç birleşmiş, birbirine bağlı ve örgütlenmiş ekonomik yapılar (büyük uygar güçler), diğer yandan yarı tarımsal veya tarımsal sistem içindeki gelişmemiş çevre örgütlenme süreci ulusal sınırların dışına çıkma eğilimindedir. Ancak sermaye ulusal sınırları aşma çabasında bu yolda önemli engellerle karşılaşır. Birincisi ulusal düzeydeki rekabetin üstesinden gelmek dünya ölçeğindeki rekabetin üstesinden gelmekten daha kolaydır. İkincisi ekonomik yapıdaki ve üretim maliyetindeki mevcut farklılıklar anlaşmaları gelişmiş ulusal ülkeler için dezavantajlı hale getirir. Üçüncüsü, devlet ve onun sınırlarıyla bütünleşme ilave kârları garantileyen ve giderek büyüyen bir tekel yaratır. Bukharin’e göre bütün bu nedenlerle sermayenin ulusallaşma eğilimi ağır basar ve sonuçta tüm bir ulusal ekonomi finans krallarının ve kapitalist devletin vesayeti altında ulusal pazarı tekeli altına alan dev bir işletmeye dönüşmüştür.

Yukarıda Bukharin’in emperyalizm kavramına yönelik düşünceleri verildi. Bukharin’in analizleri günümüz dünya sisteminde geçerliliğini korumakta mıdır? Bukharin’in hangi görüşleri günümüz dünya sistemine uyarlanabilir? Öncelikle Bukharin dünya ekonomisini, “dünyanın bütününe kucaklayan, üretim ilişkilerinin ve bunlara tekabül eden mübadele ilişkilerinin oluşturduğu bir sistem” olarak tanımlarken, diğer yandan dünya ekonomisinin yani kapitalizmin ekonomik açıdan farklı iki tip ülke yarattığını belirtmiştir. Bunlar, bir yanda örgütlenmiş ve birbirine bağlı büyük uygar devletler ve öbür yanda tarımsal ya da yarı tarımsal bir düzen içinde yaşayan geri kalmış ülkelerdir. Kapitalizmin iki farklı ekonomik yapıya sahip

ülkelerin oluşumuna neden olduğu görüşü günümüz dünyasının anlaşılması açısından önemlidir (Ercan, 2007: 146).İkinci olarak, günümüz dünyasında devamlı artan bir kartelleşme eğilimi mevcuttur. Bukharin'in tekelleşme, vurgusu günümüzde küçük işletmelerin büyük işletmeler tarafından yutulması olgusunu açıklar niteliktedir.

Bukharin'in emperyalizm argümanı ile ilgili temel sorun, Bukharin'in yeni fikirler ortaya atmaktan ziyade mevcut fikirleri bir bütün haline getirmesinden kaynaklanır. Bukharin teorisinin büyük bir bölümünü Hilferding'den almıştır (Brewer, 2011: 125). Bir diğer temel sorun ise Amin tarafından ele alınmıştır. Amin'in (1997: 232) Bukharin'e yönelik eleştirisi ise ücret haddinin eşitlenmesi eğilimine yöneliktir. Bukharin malların, sermayenin ve emeğin uluslararası akışkanlık özelliğine sahip olduğunu belirtmiştir. Amin ise metalar ve sermayenin uluslararası akışkanlığı ve emeğin hareketsizliğinden söz ederek Bukharin'e karşı bir duruş sergilemiştir. Amin, aynı malı üreten farklı yerlerde emeğe verilen ücretin merkezden farklı olduğunu, çevrede emeğin sömürüldüğünü, emperyalizmin anlaşılmasında ücretin değişkenliğinin ele alınması gerektiğini belirtmiştir.

Yukarıda Bukharin'in emperyalizm kavramına yönelik bir tartışma sunuldu. Bukharin'in emperyalizm analizinden çıkan sonuçlar şunlardır:

1. Bukharin Hilferding'in 'finans kapital' kavramını alarak emperyalizm analizini oluşturmuştur.
2. Bukharin'e göre, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, finans kapitalin oluşumuna neden olmuştur.
3. Bukharin serbest rekabet dönemi ile tekelleşme dönemini birbirinden ayırarak günümüz kapitalizmini Hilferding, Lenin gibi tekelleşme emperyalizm olarak ele almıştır.
4. Bukharin emperyalizm kavramını, önceki yayımlardan, fetih politikasından farklı olarak, finansal sermayenin politikası olarak görmüştür ve finans kapitalin emperyalist olmayan bir politika izleyemeyeceğini savunmuştur. Bir fetih politikasının sadece finansal sermaye politikası olduğu zaman emperyalizm olabileceğini, ve ayrıca bunu finansal sermayenin takip ettiğini vurgulamıştır.

5. Bukharin'e göre finans kapital döneminde kapitalist şirketler arası rekabetin yerini, kapitalist devlet güçleri arasındaki rekabet almıştır.

Yukarıda Hilferding-Bukharin-Lenin'in emperyalizm analizlerine yönelik bir tartışma sunuldu. Üç kuramcı da 'finans kapital' in tekelleşme sürecinde artan öneminden bahsetmişlerdir. Sanayi sermayesi ile banka sermayesinin iç içeliği ve bankaların hâkimiyeti altında kaynaşması sonucunda ortaya çıkan yeni sermaye dilimini 'finans kapital' olarak açıklamışlardı. Bu kuramcılar arasında vurgu farkları olmakla birlikte emperyalizm analizlerinde ortak fikirlere sahiptirler. Aynı ekolde yer almalarına rağmen bu kuramcılardan farklı görüşlere sahip olan diğer kuramcılar ise Lüksemburg ve Kautsky'dir. Aşağıda bu kuramcılara yönelik bir tartışma sunulacaktır.

Emperyalizm kavramı için bir diğer referans noktası Rosa Luxemburg'un 'sermaye birikimi' konusundaki düşünceleri olmuştur. Luxemburg emperyalizmi kapitalist gelişmenin zorunlu bir sonucu olarak gören ilk büyük Marksisttir (Callinicos, 2009: 76). Luxemburg (2004: 342) 'Sermaye Birikimi' eserinde emperyalizmi, "sermaye birikiminin kendisine açık duran kapitalist olmayan çevre için verdiği rekabet mücadelesinin politik ifadesi" olarak tanımlamıştır. Lüksemburg, emperyalizm analizini, kapitalizmin kapitalist olmayan alanların içinde geliştiği düşünceleri üzerinde oluşturmuştur. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Lüksemburg'a göre kapitalizm, hammaddeyi sağlamak için kapitalist olmayan alanlara, üretilen ürünleri satmak için de bir pazara ihtiyaç duyar. Dolayısıyla Lüksemburg'a göre kapitalizmin hayatta kalabilmesi için kapitalist olmayan bir çevreye ihtiyacı vardır.

Lüksemburg analizinde kapitalist ve kapitalist olmayan üretim şekilleri arasındaki ayrıma odaklanmıştır. Lüksemburg'un analizine ayırt edici özellik katan şey budur. Lüksemburg (akt. Andersson, 2004: 8) için kapitalizm ve emperyalizm arasındaki ilişki Leninist emperyalizm kuramından farklıdır. Lenin kapitalizmin son aşamasının emperyalist bir niteliğe sahip olduğunu söylerken, Lüksemburg emperyalizmi kapitalizmin daimi bileşeni olarak görür. Lüksemburg için kapitalizm daha baştan beri emperyalisttir ve sürekli yayılması için kapitalist olmayan pazarlara bağımlıdır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Lüksemburg emperyalizm kavramını kapitalist olmayan çevre için verilen mücadeleler şeklinde tanımlamıştı. Lüksemburg'un yapmış olduğu açıklamalar Afganistan, Güney Afrika ve Hindistan'da yaşanan olayların anlaşılması için önem arz eder. Bu ülkeler emperyalist ülkeler için mücadele alanlarıdır. Avrupalıların yerleşmek üzere seçtiği alanlarda görülen ortak özellik, verimli toprakların olmasıdır. Avrupalılar, Güney Afrika'yı zenginliklerinden dolayı işgal etmiştir. Yüzyıllar boyunca Hindistan, pamuklu dokuma ürünlerinin önde gelen üreticisi ve ihracatçısı olmuştur. Buna karşın Büyük Britanya, kendi üreticilerini Hindistan'ın rekabetinden koruyabilmek için fahiş gümrükler koymuştur. XIX. yüzyılın ortalarında Hindistan, Britanya'nın toplam pamuklu dokuma ihracatının dörtte birini yaptığı bir ülkeye dönüşmüş, kendi ihracat pazarlarını kaybetmiştir (Magdoff, 2006: 29). Emperyalizmi, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkeler üzerindeki egemenliği, kapitalist olmayan alanlar için verilen mücadeleler şeklinde tanımlandığında, Yeşilmen ve Magdoff'un aktardığı örnekler bu tanımlamayı somutlaştırır niteliktedir. Bu yaklaşım Lüksemburg'un görüşlerini destekler. Nitekim Lüksemburg emperyalizmin ilerleyebilmesi için kapitalist olmayan çevrelere ihtiyacı olduğu teziyle hareket etmişti. Bu noktada bu ülkelerin sömürülmesi emperyalizm çatısı altında ele alınır.

Lüksemburg'un analizinde önemli olan bir diğer nokta ise, emperyalizmin kapitalizmin çöküşüne neden olacağıdır. Lüksemburg'a göre emperyalizmin bütün dünyaya el atması, az gelişmiş ülkelerde kapitalizm öncesi ilişkilerin bir tarihsel süreç içinde çözülmesine ve bu ülkelerin giderek kapitalistleşmesine yol açacaktır. Böylece bütün dünya kapitalistleştikçe sermaye tarihsel sınırlarına çarpacaktır. Kapitalizmin geçici olarak sıyrıldığı bunalımlara yeniden düşmesi ve bu bunalımların kapitalizmin çöküşü ile sonuçlanması kaçınılmazdır (Savran, 2011: 78).

Yukarıda Lüksemburg'un emperyalizm analizine yönelik görüşleri verildi. Lüksemburg'un kapitalist ülkelerin kapitalist olmayan alanlar için verdiği mücadele, emperyalizmin militarist bir özelliğe sahip olduğu konusundaki fikirleri günümüz dünyasının açıklanmasında da önemini koruyan düşüncelerdir. Lüksemburg'un kuramı emperyalizm kavramının anlaşılmasında önemli içeriklere sahip olsa da bazı kuramcılar tarafından eleştirilmiştir.

Wood (2016: 144) Lüksemburg'un emperyalizmi kapitalist olmayan bir çevre için verilen mücadeleler şeklindeki açıklamasını yetersiz bulmuştur. Wood'a (2016: 146) göre yeni emperyalizm, artık emperyal efendilerle sömürge halkı arasındaki bir ilişki değil, az çok bağımsız devletler arasındaki daha karmaşık bir etkileşimi içermektedir. Kapitalist emperyalizm ulus devletler dünyasını iktisadi yörüngesinin içine almıştır. Wood, II. Dünya Savaş'ından sonra ABD'yi en güçlü askeri ve iktisadi bir ülke olarak çok sayıda devleti yöneten emperyalist bir güç olarak görmüştür. Bu nedenlerle Wood Lüksemburg gibi emperyalizmi, kapitalist ülkelerin kapitalist olmayan alanlar için verdiği mücadeleler olarak görmemiştir. Bunun yerine güçlü ülkeler arasında da bir hâkimiyet mücadelesinin olduğunu ileri sürmüştür. ABD'yi de hem kapitalist olmayan hem de kapitalist ülkelere yön veren hâkim bir güç olarak ele almıştır.

Kwame Nkrumah (1966: 21) 'Yeni Sömürgecilik' eserinde de sadece az gelişmiş bölgeler üzerindeki hâkimiyet dışında gelişmiş bölgeler üzerinde de bir hâkimiyet mücadelesi olduğunu ileri sürerek Lüksemburg'un analizini eleştirmiştir. Nkrumah'a göre dünyanın yeniden bölüşülmesinde söz konusu olan yalnızca az gelişmiş bölgeler değildir; sanayileşmiş bölgeler de buna dahildir. Almanya'nın Alsace Lorraine bölgesini ele geçirmek istemesi ve Hitler'in Çekoslovakya seferi bu duruma örnek verilebilir.

Lüksemburg'un analizini eleştiren bir diğer kuramcı da Amin'dir. Amin (1997: 153- 154) Lüksemburg'un, dış pazarlar olmaksızın birikiminin olmayacağı yolundaki tezinin ekonomik olarak hatalı olduğunu ileri sürmüştür. Lüksemburg'un kapitalizmin genişlemesiyle ilgili olan teorisi, emperyalizmin özgün niteliğini açıklamaz. Amin'e göre Lüksemburg yeni emperyalizmi eski yayılmacılıkla karıştırmıştır. Amin için emperyalizmin merkez - çevre ilişkisi ayrı bir algılayışı gerektirir. Bu ilişki kutuplaşmayı artıran, merkezde ücretleri artıran ve çevre ekonomilerini marjinalleştiren bir akış izler. Amin, bu yönü dikkate almadığından Lüksemburg'un emperyalizmde yeni olanı göremediğini ileri sürmüştür.

Yukarıda değinildiği gibi Lüksemburg'un emperyalizm analizlerindeki eleştirilerde ortak nokta, gelişmiş ülkelerin birbirlerine yönelik vermiş olduğu mücadelelerin de emperyalizm kavramı altında ele alınması gerektiğidir.

Lüxemburg'un emperyalizm teorisinde tanım gereği kapitalizm kapitalist olmayan bir çevre varsayımında bulunulur. Kapitalizmin yaşaması için sadece kapitalizm öncesi oluşumların varlığı yeterli değildir; temel olarak kapitalizm öncesi araçlar olan ekonomi dışı güç, askeri ve jeopolitik baskılar, sömürge savaşları ve toprak hâkimiyeti de gereklidir.

Lüxemburg'un emperyalizm analizlerinin eksik yönleri olsa da kuramının önemli yanları da mevcuttur. Daha öncede ifade edildiği gibi Lüxemburg'un dünya algısında, kapitalizm diğer üretim şekilleri yanı sıra varlığını sürdürür ama kapitalist olmayan çevreye doğru genişler ve tüm bölgeyi ele geçirir. Callinicos (2009: 82) batı kapitalizminin XIX. yüzyılın sonundan XX. yüzyılın başlarında dünyanın geri kalanına zorla girişini öne sürerek, Lüxemburg'un görüşlerini destekleyici nitelikte bir açıklama yapmıştır. Lüxemburg'un önceden de belirttiği gibi kapitalizm saf bir yapıda değildir. Kapitalizm belli bir merkezi olmayan bir sistemdir, ancak kapitalist olmayan sistemlerle birlikte varlığını sürdürebilir. Tüm Mısır'ı İngiliz tekstil sanayi için hammadde üreten büyük bir pamuk plantasyonu haline dönüştüren İngilizlerin Mısır politikası Lüxemburg'un görüşlerini desteklemek adına verilecek nitelikte bir örnektir. Lüxemburg'un emperyalizm analizi güçlü ve kendi dönemindeki kolonyalizmi, sömürüyü, açıklaması bakımından önem taşır. Bununla birlikte, kapitalist ülkelerin kapitalist olmayan alanları kendi hâkimiyeti altına almaları, o alanlarda şirketler kurmaları, ucuz iş gücünden faydalanmaları, dünyanın kapitalist sektör ve kapitalist olmayan sektör açısından ikiye ayrılmış olması, Lüxemburg'un analizinin, günümüz dünya sisteminin anlaşılması açısından önemini ortaya koyar.

Yukarıda Lüxemburg'un emperyalizm analizine yönelik bir tartışma sunuldu. Lüxemburg'un emperyalizm analizinde önemli olan noktalar şunlardır:

1. Luxemburg'a göre kapitalist ülkeler, kapitalist olmayan alanları, kapitalizm öncesi üretim ilişkilerini yıkar ve buraları kapitalist üretim ilişkilerine uyumlu hale getirir.
2. Luxemburg, emperyalizm analizinde aşırı sermaye birikimini ön plana çıkarmıştır ve emperyalizmi, kapitalist gelişmenin zorunlu bir sonucu olarak görmüştür.

3. Luxemburg'a göre kapitalizmin artı değeri gerçekleştirmek ve ürünlerini satmak için, kapitalist olmayan alanlara ihtiyacı vardır. Luxemburg'a göre kapitalizm kapitalist olmayan çevrede genişlemediği takdirde kendiliğinden çökecektir. Böyle bir sorunla karşı karşıya kalmamak için kapitalizm, kapitalist olmayan çevrede yaygınlaşmaya yönelir. Böylece Luxemburg kapitalizmin iç çelişkilerinden kendini kurtarmasını, kapitalist olmayan çevrede yaygınlaşmaya başlamasında görür.

Birinci Dalga Kuramcılardan emperyalizm konusunda farklı düşünceler ileri süren bir diğer kuramcı Karl Kautsky'dir. Kautsky'e göre (akt. Lenin 2014: 97) emperyalizm, "fevkaledede gelişmiş sınai kapitalizmin ürünüdür. Emperyalizm, sanayileşmiş her kapitalist devletin, hangi ulusun yaşadığına bakmaksızın, bütün geniş tarım bölgelerini, kontrol altına alma ya da ilhak etme dürtüsüne denktir." Bu tanımlamadan da anlaşıldığı üzere Kautsky emperyalizmi, gelişmiş ülkelerin tarımsal bölgeleri ele geçirmesi şeklinde tanımlamıştır. Aynı zamanda 'ultra emperyalizme' doğru bütün dünyadaki emperyalizmlerin bir birliği ve aralarında bir savaş durumuna değil, dünyanın uluslararası finans sermayesi tarafından ortak sömürüsü aşamasına doğru bir eğilim olduğu fikrini öne sürmüştür (Andersson, 2004: 9).

Kautsky'e (2004: 164) göre kapitalist ülkelerin büyüyen endüstrisine karşılık gelen bir tarım üretimini geliştirmeyi tetikleyebildiği sürece emperyalizm gelişmeye devam edecektir. Kautsky, emperyalizmin kapitalist ülkelerin birleşerek tarım bölgelerine el konulduğu zaman varlığını sürdürebileceğini ileri sürmüştür. Bu da demektir ki mali sermaye döneminde tamamlanmış olan ve en büyük kapitalist devletlerarasındaki rekabetin günümüzdeki kendine özgü biçimlerinin temelini oluşturan dünyanın toprak bakımından paylaşılması olayı, emperyalist olmayan bir siyasetle bağdaşabilir. Kautsky yapılan vurgunun emperyalist güçler arasındaki uyumsuzlıktan bir dünya sömürü sisteminin sürdürülebilirliğine kayabileceğini savunmuştur (Lenin, 2014: 100).

Birinci Dalga Kuramcılarında Kautsky'nin 'ultra emperyalizm' görüşünü en fazla eleştiren Lenin olmuştur. Lenin'in eleştirisi iki yöndedir. 1) Lenin'e (2014: 133) göre Kautsky'nin ileri sürdüğü şekilde ulusal mali sermayelerin bir araya gelerek, dünyanın sömürüleceği bir ultra emperyalist aşama mümkün değildir. Çünkü

uluslar arasındaki ekonomik, askeri güçler aynı değildir. Bu ülkeler de kendi aralarında bir çatışma yaşayabilirler. 2) Emperyalizmde sadece tarım bölgeleri işgal edilmez. Sanayileşmiş bölgeleri ilhak etme çabası da emperyalist politikalar içindedir. Lenin'e göre dünyanın paylaşılmasının tamamlanmış olması, yeniden paylaşımı düşünen devletleri her çeşit toprağa el atmak zorunda bırakmıştır ve emperyalizmin temel özelliklerinden biri, hegemonya için çabalayan birkaç büyük devlet arasındaki rekabettir (Lenin, 2014: 98).

Lenin gibi Bukharin de ultra emperyalizmin gerçekleşemeyeceğini belirtmiştir. Bukharin'e (2009: 171) göre 'finans kapital' tekelleştirme politikasından vazgeçmez. Bir kapitalist devlet tröstü, işgal edilmemiş bir bölgeyi ele geçirmede başarısızlığa uğrarsa bu bölge bir başkasınca işgal edilecektir. Serbest rekabetin olmadığı ve ülkede hiçbir üretim organizasyonunun bulunmadığı bir çağa karşılık gelen barışçıl rekabet, kapitalist devlet tröstlerinin birbirleriyle mücadelesinin yer aldığı bir çağda mümkün değildir. Bu emperyalist çıkarlar finans kapitalist gruplar için öylesine önemlidir ki hükümetler dünya pazarında kendilerine sadece istikrarlı bir durum sağlayacak çok büyük miktarlardaki askeri harcamaları yapmaktan çekinmez. Bu nedenle bu ülkeler arasındaki ultra emperyalist uzlaşmadan ziyade güçlü olanın hâkimiyetinde bir yapı mevcuttur.

Yukarıda Kautsky'nin 'ultra emperyalizm' düşünceleri üzerinden Bukharin ve Lenin'in eleştirileri verildi. Kautsky, 'ultra emperyalizm' teorisinde, emperyalist güçler arasındaki uyuşmazlıktan bir dünya sömürü sistemine doğru gidileceğini ve güçlü ülkelerin dünya bölünmesi için savaşmaktansa, dünyayı ortaklaşa sömürerek bir dünya barışının sağlanabileceğini savunmuştur. Kautsky, emperyalist güçler arasındaki çelişkinin yerine emperyalizmin barışçıl niteliğinden söz etmiştir. Kautsky, Bukharin ve Lenin'in tezinden farklı olarak, emperyalizmin bir şiddet eğiliminden ziyade barışçıl rolünü vurgulamıştı. Lenin ve Bukharin ise Kautsky'nin 'ultra emperyalizm' fikrine karşı çıkarak güçlü ülkelerin birbirleriyle uzlaşamayacaklarını ve birbirleri arasındaki mücadelelerin savaşa dönüşeceğini, ileri sürmüşlerdir.

Kautsky'nin düşünceleri günümüz dünya sisteminde geçerliliğini korumakta mıdır? Kautsky'nin düşünceleri İkinci Dünya Savaş'ından sonra kapitalizmin ABD

hegemonyası altında birleşmesi, ultra emperyalizmin uygulanabilirliği sorusunu gündeme getirmiştir. Kautsky'nin ön gördüğü şekilde, bugün emperyalist politikanın yerini, ulusal mali sermayeler arasındaki mücadelenin yerini, uluslararası ölçüde birleşmiş mali sermaye ile dünyanın ortaklaşa sömürülebileceği ultra emperyalist bir politikanın alması mümkün mü? Kapitalizmin bu yeni evresi gerçekleşebilir mi? Günümüz dünya sisteminde Kautsky'nin ultra emperyalizm aşaması, tüm dünyadaki emperyalistlerin kendi aralarındaki mücadeleyi bırakıp birleştikleri, dünyanın uluslararası düzeyde birleşmiş mali sermaye tarafından sömürüldüğü bir aşama günümüzde imkânsız değildir. Günümüz dünya sisteminde Avrupa Birliği çatısı altında var olan Avrupa ülkelerinin olması, Avrupa Birliği'nde herhangi bir karar alındığında ABD, Fransa, Rusya, Çin ve İngiltere'nin etkili olması, DTÖ kararlarında ABD'nin ve diğer merkez ülkelerin etkisinin yüksek olması, Dünya Bankası, gibi uluslararası kuruluşların varlığı bir ultra emperyalizmin günümüzde var olacağı fikrini oluşturur.

Kautsky'nin argümanları günümüzde geçerliliğini korusa da kuramın eksik yönleri vardır. Bunlardan birincisi Kautsky'nin 'ultra-emperyalizm' çözümlemesi kapitalizmin girdiği yeni aşamanın savaflara bir son verebileceği ve bir barışçı kapitalizm çağına ulaşılabileceğiydi. Kautsky sömürülmüş insanları kapsayacak bir ultra emperyalizmden söz etmiyordu. Ele aldığı şey, önde gelen kapitalist güçlerin iktidar sınıflarının birbirleriyle savafla girmeyeceği düşüncesiydi. Bu ülkeler arasında bir iç savaş olmasa dahi, bu iç savaş yerine sömürülecek ülkeler bulunup bu ülkeler üzerinden bir paylaşım sağlanarak bu ülkelerde bir iç savaş durumu söz konusudur. Bu nedenle Kautsky'nin ön gördüğü şekilde kapitalist düzende savafların son bulduğunu söylemek mümkün değildir. Günümüzde yaşanan savafların varlığı bu durumu kanıtlar niteliktedir. İkinci olarak, Kautsky'nin düşüncesi mali sermayenin egemenliğinin dünya ekonomisindeki eşitsizliği azaltacağı fikrini desteklemiştir. Halbuki günümüz dünya sisteminde mali sermaye bu eşitsizlikleri giderek artırmıştır. Çok yoksul ve çok zengin ülkeler arasındaki uçurumun varlığı bu görüşü destekler niteliktedir.

Yukarıda verilenlere göre Kautsky'nin emperyalizm analizine yönelik bir tartışma sunuldu. Kautsky'nin emperyalizm tanımlamasından çıkan sonuç şudur:

1. Kautsky, emperyalizm evresini daha barışçıl bir döneme doğru gidiş yolu olarak teorileştirdi ve emperyalizmin şiddete başvurmadan gerçekleşeceğini ileri sürerek 'ultra emperyalizm' kavramını geliştirdi.

2. Kautsky emperyalizmi, ileri kapitalist ülkelerle geri kalmış ülkeler arasındaki ilişkiler olarak tanımlamış ve ileri kapitalist ülkelerin yönetici sınıfları arasındaki çatışmanın emperyalist dönemde ortadan kalkma eğilimine girdiğini ileri sürmüştür.

3. Kautsky'e göre, ulusal mali sermayelerin birbirleriyle mücadeleleri yerini dünyanın uluslararası birleşik mali sermaye tarafından ortaklaşa sömürsü alacaktı. Kautsky emperyalizmin barışçıl da gelişebileceğini, dünyanın kapitalist paylaşımının bir ultra emperyalizm ile olabileceğini ileri sürmüştür.

Yukarıda Birinci Dalga Kuramcılarının emperyalizm analizine yönelik bir tartışma sunuldu. Özetle; 1870 sonrasında görülen emperyalizmi kapitalizmin son evresi olarak ele alan Marksist kuramcılara göre emperyalizm, kapitalist devletlerle rekabet içinde, üretim ve sermaye fazlası için yeni pazarlar bulmaya zorlandığında ortaya çıkmıştır. Birinci Dalga Kuramcılarının emperyalizm tanımlamaları, kapitalizmin işleyiş yasalarının bir sonucu olarak ele alınmıştır. Emperyalizm kavramı, kapitalist gelişmenin sermayenin daha fazla yoğunlaşması ve merkezileşmesi ile ortaya çıkan, finans kapitalin hâkimiyetinden kaynaklanan yeni bir aşama olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamada, sermayenin birikim sürecinin sonucu ortaya çıkan tekeller, sermaye ihracı emperyalizmin nesnel zeminedir. Dolayısıyla bu kuramcılara göre kapitalizmin işleyiş yasaları kavranmadan emperyalizm anlaşılabilir.

Emperyalizm ve sermaye birikimi, kapitalizmin tekelci aşaması olarak emperyalizm, finans kapitalin hâkimiyeti olarak emperyalizm, mali sermayenin oluşması ve sermaye ihracının önem kazanması, sermayenin uluslararasılaşması, savaş eğilimi, uluslararası sömür, ultra emperyalizm, bu kavramlar klasik kuramcılarının sosyal bilimlere en önemli katkılarından birisidir. Nitekim bu kavramlar emperyalizmin değişen niteliklerinin anlaşılması açısından önem taşır (Okçuğlu, 2011: 80).

Birinci Dalga Kuramcılarının günümüz dünyasının anlaşılır kılınması açısından önemli görüşleri olsa da eksik yönleri de vardır. Birinci olarak, bu kuramcılara göre kapitalist üretim biçiminin olmadığı dönemlerde emperyalizmden söz edilemez. Fakat emperyalizmin tanımı dikkate alındığında kapitalist üretim biçiminden önce de emperyalizmin olduğu söylenir. İkinci olarak ise Birinci Dalga Kuramcılar kapitalizmin gelişimi sürecine temelde ileri ülkelerdeki dinamikler açısından bakmıştır. Bu argümanla ilgili temel sorun, Özgür Öztürk'ün de (2015: 281-282) belirttiği gibi Birinci Dalga Kuramcılarda finans kapital evresinin özellikleri ve ayrıca para-sermayenin uluslararasılaşmasının ciddi bir boyut kazanmış olması nedeniyle, finans-üretim ilişkisi daha merkezi bir analiz konusu olmuştur. Birinci Dalga Kuramcılar, emperyalizm sorununa sanayileşmiş kapitalist ülkeler ve sosyalist devrim perspektifinden yaklaşmışlardır. Bu teorisyenlerin eserlerinde az gelişmiş ülkelerin sorunları, merkezi bir önem taşımamıştır. (Ercan, 2012: 76). Lenin, Bukharin, Lüksemburg gibi kuramcılar tekelleri gruplar arasında ticari karşılaşma ve parasal bölgelerin kurulmasının neden çatışmalarla bittiğini açıklamaya çalışırlar. Fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güçler arasındaki silahlı çatışmaların azalma eğilimine girmesi bu açıklamaların yetersiz olduğunu göstermiştir. Firmalar ve devletlerin kıtasal rekabetlere yönelmesi, emperyalizm kuramının bu açıklamasının gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır (Katz, 2004: 71).

Birinci Dalga Kuramcılar arasındaki benzerlik ve farklılıkların daha iyi anlaşılması için aşağıdaki tabloda bu kuramcılarının görüşleri karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacak, sonrasında bu kuramların eksik kalan yönleri özellikle de merkez-çevre ilişkisi sonraki alt bölümde ele alınacak olan İkinci Dalga Kuramcılar tarafından analiz edilecektir.

Tablo 4: Birinci Dalga Kuramcılarının Karşılaştırılması

Ana Tema	Hilferding	Lenin	Bukharin	Kautsky	Lüxemburg
Finans kapital ⁹	+	+	+	-	-
Sermayenin Ulusallaşması	-	-	+	-	-
Sermayenin Uluslararasılaşması	+	+	+	-	+
Emperyalizm ¹⁰	+	+	+	+	+
Toplumun Temeli ¹¹	+	+	+	+	+
Birincil Toplumsal İlişkiler ¹²	+	+	+	+	+
Toplumsal İlişkilerin Temeli ¹³	+	+	+	-	+
Gelecekteki Toplum ¹⁴	+	+	+	-	+
Kapitalist Ekonominin Temeli ¹⁵	+	+	+	+	+
Kapitalizm emperyalizm ilişkisi ¹⁶	+	+	+	-	+

Yukarıdaki tabloda (+) işareti ile gösterilen kısımlarda kuramcılarının ortak özellikler taşıdığı, (-) işareti ile gösterilen kısımlarda kuramcılarının ayrılan yönlerinin olduğu ifade edilmiştir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Hilferding, Lenin ve Bukharin'in ortak yönü; aralarında vurgu farkları olmakla birlikte, finans kapitali, banka sermayesinin sanayi ve ticaret sermayesini kontrolü altına alması şeklinde

⁹ Kautsky ve Lüxemburg dışındaki kuramcılar 'finans kapital' kavramını kullanmıştır.

¹⁰ Hilferding ve Bukharin 'emperyalizm' kavramını finans kapitalin politikası, Lenin kapitalizmin son aşaması, Lüxemburg gelişmiş ülkelerin tarımsal bölgeleri ilhak etmesi, Kautsky ise kapitalist ülkelerin kapitalist olmayan çevre için verdikleri mücadeleleri şeklinde tanımlamıştır.

¹¹ Tüm kuramcılara göre toplumun yapısı kapitalist topluma dayanır.

¹² Tüm kuramcılarda toplumsal ilişkilerin temeli sömüren- sömürülen ilişkileri üzerine kuruludur.

¹³ Bu kuramcılara göre toplumsal ilişkiler çatışma-sömürü üzerine kuruludur.

¹⁴ Bu kuramcılara göre gelecekteki toplumsal yapı sosyalizme dayanır.

¹⁵ Tüm kuramcılara göre kapitalizm, serbest pazar ekonomisinden tekelleşme sürecine geçmiştir.

¹⁶ Kapitalizmin nitelik değiştirdiği bu dönem, Kautsky hariç Marx sonrası kuşak tarafından kapitalizmin emperyalizm aşaması olarak teorileştirilmiştir. Bu kuramcılar emperyalizmi kapitalist gelişmenin zorunlu ya da kaçınılmaz bir aşaması olarak tanımlamışlardır. Bununla birlikte bu toplumların kapitalist üretim biçimini isteyerek kabul etme gibi bir seçenekleri yoktur. Marksist kuramcılara göre kapitalizm kendi dışındaki toplumlara üretim biçimini dayattıkça varlığını ortaya koyacaktır. Bunu yaparken de şiddet, savaş ortamı kaçınılmaz olduğu için emperyalizm de varlığını sürdürecektir. Bu nedenle kapitalizmi emperyalizmden, emperyalizmi kapitalizmden ayırmak olanaksızdır.

formüle etmişlerdir. Bukharin ise diğer kuramcılardan farklı olarak sermayenin sadece uluslararasılaşma eğiliminin olmadığını, ulusallaşma eğiliminin de olduğunu ve kapitalizmin başlıca çelişkisinin bu iki zıt eğilimden kaynaklandığını belirtmiştir. Kautsky diğer klasik kuramcılardan farklı olarak kapitalizmin başka bir evreye, ultra emperyalizm evresine geçişini savunurken diğer kuramcılar kapitalist toplumun sömürü ekseninde gerçekleşmesinden dolayı bu toplumun yıkılacağını yerine sosyalizmin geçeceğini belirtmişlerdir.

3.2.2. İkinci Dalga Emperyalizm Kuramları

1970'lerde giderek genel geçer hale gelen bir diğer kavramlaştırma emperyalizmi, merkez ve çevre arasında bir bölünmeyle ayırt edilen kapitalist bir sistem olarak görmektir. Bu İkinci Dalga Kuramları olarak da bilinen Radikal Bağımlılık Okulu yaklaşımının bakışıdır (Andersson, 2004: 6). Bu kuramlar, kalkınma ekonomisine yönelik tartışmalardan doğmuştur ve Üçüncü Dünya'nın gelişmedeki başarısızlığını açıklamak için geliştirilmiştir (Brewer, 2011: 176). Bağımlılık ekolü kuramcıları uluslararası devletler sisteminin merkez ve çevre devletler arasındaki eşitsiz ayırım üzerinden işlediği, merkezdeki devletlerin kendi ekonomik çıkarları için çevreyi sömürdüğü teziyle hareket etmiştir. Bu yaklaşıma göre çevre ülkelerdeki sanayi yabancı şirketlerin kontrolü altındadır ve bu ülkelerdeki burjuva sınıfı içersinde merkez ülkeler ile işbirliği yapan komprador bir burjuvazi bulunmaktadır (Hülagü, 2018: 184).

Bu alt başlıkta hem emperyalizm hem de az gelişmişlik kuramlarını açıklayan Bağımlılık kuramcılarının görüşleri ele alınacaktır. İkinci Dalga Kuramcılarının az gelişmişliğin nedenine yönelik varsayımları şunlardır:

1. Bu ülkeler başka ülkelere bağımlı olduklarından dolayı gelişme sağlayamamışlardır (Cirhinlioğu, 1999: 122). Bu sebeple İkinci Dalga Kuramlarda 'bağımlılık'¹⁷ kavramı, az gelişmişliği incelemede merkezi bir kavram olarak sunulmuştur. Bağımlılık kuramları ilk olarak gelişmiş batılı ülkelerin daha önceden

¹⁷ Bağımlılık kavramı son derece belirsiz bir kavram olup değişik okullara ait birçok yazar tarafından kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan bağımlılık kavramı az gelişmiş toplumdaki her bir sürecin metropole bağlı olduğunu ve metropolün hareket kanunlarının periferiye empoze edildiğini varsayan görüş kastedilmektedir (Gülalp, 1979:121).

azgelişmiş ülkeler gibi gelişmemiş olduklarına dayanmamaktadır. Zira gelişmişlik ve azgelişmişlik dünya sisteminin iki tarafını oluşturur. İkinci olarak bu dünya sisteminin içindeki azgelişmiş ülkelerin tanımlanmasına ilişkindir. Dünya sisteminin merkez-çevre olarak şekillendirilmesi, azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlı olduklarını ifade eder. Bu sebeple bağımlılık, azgelişmiş ülkelerin gelişmelerini önleyen bir durumdur (Işık, 2006: 58).

2. Bu kuramcılarda azgelişmişlik, kapitalizmin dünya çapında yayılmasının bir ürünü olarak ele alınmıştır (Aslan, 2013: 181).

3. Çevre ülkelerin sosyokültürel özellikleri kalkınma önünde bir engel teşkil etmez, az gelişmişlik Batı'nın emperyalist politikalarından ve merkez- çevre ülkeler arasındaki sömürü ilişkisinden kaynaklanır (Güngen, 2018: 439).

4. Yabancı yatırımlar kâr transferleri aracılığıyla çevre ülkelerde gelişmeyi engellemektedir (Güngen, 2018: 439).

Yukarıda da ifade edildiği gibi İkinci Dalga Kuramcılar, dünya sistemini merkez ve çevre ülkeler şeklinde ikiye ayırmıştır. Gelişmiş merkez ülkelerin gelişme süreçleri, az gelişmiş çevre ülkelerin gelişememe nedenini oluşturur. Dolayısıyla bu kuramcılara göre bu kavramlardan biri diğerinin oluşum nedenidir. Az gelişmişlik de kapitalist yayılmanın bir sonucudur. Bu ülkeler merkez ülkelere olan bağımlılıkları nedeniyle gelişemeyeceklerdir. Bu ülkeler kapitalist sistemin dışında ekonomik yapılanmalarını oluşturdukları takdirde gelişebilecektir.

Bu ekolün önde gelenleri Paul Baran, Celso Furtado, Dos Santos, Osvaldo Sunkel, Fernando Henrique Cardoso, Andre Gunder Frank, Enzo Faletto, Arghiri Emmanuel, Samir Amin, Jose Gabriel Palma ve Immanuel Wallerstein'dir (Tüylüoğlu, 2004: 260). İkinci Dalga Kuramcılarında olan Amin ise bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünü ise Baran, Frank, Emmanuel ve Wallerstein kapsamaktadır. Bu kuramcılarının görüşleri ele alınırken Amin'in analizinde yer alan ve bu kuramcılarla ortak olan kavramlar bu bölümde ele alınmayacaktır. Çalışma konu itibariyle Amin üzerine şekillendiği için bir sonraki bölümde Amin'in düşünceleri ele alınırken bu kavramlara değinilecektir.

Çalışmada böyle bir ayrıma gidilmesinin nedeni ise ortak olan kavramların tekrarından uzaklaşılmasıdır.

İkinci Dalga Kuramcılarında Paul Baran, Marksist teoride ilk kez az gelişmişliği ele almış ve kapitalizmle az gelişmişlik arasında ilişki kurmuştur. Baran'ın (akt. Cirhinlioğlu 1999: 127) analizindeki en önemli özelliklerden biri kapitalist sisteme meydan okumak ve Üçüncü Dünya ülkelerine bir çıkış yolu göstermesidir. Baran'a (akt. Başkaya: 2015b: 79) göre, gelişmiş kapitalist ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki ticari ilişkiler sanayileşmiş ülkelere hammadde sağlanmasına olanak verir. Az gelişmiş ülkelere yapılan yatırımlardan sağlanan kârların merkeze transferi, az gelişmiş ülkeleri yatırılabılır kaynaklardan mahrum bırakır ve merkez ülkelere kaynak transferine yol açar. Bu nedenle ABD ve diğer gelişmiş ülkeler kaynak ülkeleri olarak adlandırılan az gelişmiş ülkelerin sanayileşip kalkınmalarına karşı çıkmışlardır.

Az gelişmiş ülkelerin ihracat malları düşük bir değere sahiptir. Gelişmiş ülkeler ucuz hammaddeleri bu ülkelere alıp işlenmiş pahalı mallara dönüştürür. Bu mallar yüksek değerde bir fiyat yapısına sahiptir. Daha sonra az gelişmiş ülkeler bu malları ithal eder. Birinci mal fiyatları ile mamul malların fiyatları arasındaki değer farkı az gelişmiş ülkelerinin ödeme problemleri ile karşılaşmalarına neden olur. Bu durum ülke ekonomilerinin borç konusunda gelişmiş ülkelere bağımlı kalmasına yol açar (Arslan, 2006: 52). Baran'ın teorisine göre, fakir ülkeler hammaddelerini zengin ülkelere satarlar. Bu ülkeler aldıkları bu malları kendi fabrikalarında işleyerek kullanılabilir bir duruma getirip gelişmekte olan ülkelere satarlar. Ancak aradaki katma değer farkından dolayı önceki fiyatından daha pahalıya satılır. Böylece fakir ülkeler yaptıkları ihracatlardan sürekli zarar ederler. Bu durum da bu ülkelerin gelişememelerine neden olur.

Baran'ın (akt. Brewer, 2011: 168) endüstriyel gelişme yetersizliğine getirdiği açıklama, az gelişmişliğe yönelik tanımlamasının temel noktasını oluşturur. Yurt dışından gelen rekabet yeni doğmakta olan endüstrilerin gelişimini engeller, dar pazarların gelişiminin önünü keser ve bir bölgedeki endüstriyel gelişme tekelleri bir hâl alır. Baran (akt. Başkaya 2015b: 79) yabancı sermayeyi toplumların gelişmişliğinin önünde bir engel olarak görmüştür. Yabancı sermaye egemenliği

yüzünden birçok hammaddenin çok uluslu şirketten sağlanması elde edilen kârın önemli bir kısmının dışarıya transferi bu ülkelerde sanayileşme sürecini engellemiştir. Baran yabancı sermaye egemenliği kırılmadan, kapitalizmden kopmadan sanayileşme ve kalkınmanın olanaksız olduğunu belirtmiştir.

Baran'a göre az gelişmiş ülkelerin gelişebilmelerinin tek yolu ekonomiye yapılacak kapsamlı müdahalelerle devlet kontrollü sanayileşme yönünde ilerlemenin teşvik edilmesidir. Baran (akt. Başkaya, 2015b: 79-80) bu konuda Japonya örneğini vermiştir. Japonya'nın bağımsız kalmayı başardığı için kalkındığını, bu durumun artığın dışarıya transferini engellediğini, devlet desteğinin kapitalist gelişmede önemli bir rol oynadığını, bir ülkenin sanayisini koruyabilmesi için bağımsız olması gerektiğini belirtmiştir

Yukarıda Baran'ın az gelişmişlik, emperyalizm konusundaki düşünceleri verildi. Baran'ın kuramında önemli olan noktalar şunlardır:

1. I.Dünya Savaşı sonrasında Baran'la başlayan emperyalizm tartışmalarında 'emperyalizm' kavramı Birinci Dalga Marksistlerden farklı olarak gelişmiş ülkelerin gelişmemiş ülkeler üzerindeki hâkimiyeti olarak algılanmıştır.

2. Az gelişmişliğin nedeni Batı Avrupa kapitalizmidir.

3. Baran, dünya ekonomisini gelişmiş kapitalist ülkeler ve az gelişmiş ülkeler olarak ikiye ayırmıştır.

4. Yabancı sermaye az gelişmiş toplumların gelişmişliğinin önünde bir engeldir.

5. Baran, bir ülkenin gelişebilmesi için bağımsız olması gerektiğini kuramında belirtmiştir.

İkinci Dalga Kuramcılarında Andre Gunder Frank (akt. Arslan, 2006: 39), gelişmişlik ve az gelişmişlik sürecinin Avrupa uluslarının merkantilist ve kapitalist gelişmesi ile birlikte başladığını ileri sürmüştür. Frank bu varsayımı ile 'az

gelişmişliğin gelişmesi'¹⁸ kavramını oluşturmuştur. Çalışmalarını da bu kavram üzerine inşa etmiştir. Frank'a (akt. Başkaya 2015b: 82) göre az gelişmiş ülkeler XVI. yüzyıldan itibaren başlayan fetihlerle kapitalistleşmişlerdir, değişen sadece sömürülme şeklindeki farklılıklardır. Az gelişmiş ülkelerin bağımlılık ilişkisi, XVI. yüzyıldan itibaren bütün dünya düzeyinde, ilkin merkantilist, sonraları da mali bir tek organik sistem içinde özümleinceye kadar yayılmıştır. Frank'a (1975: 104-105) göre az gelişmişlik, ekonomik, siyasal, kültürel ve toplumsal yapılardan kaynaklanmamıştır. Az gelişmişlik kapitalist sistemin dünya çapındaki gelişmesinin zorunlu bir parçasıdır. Az gelişmişlik Latin Amerika ülkelerinin dünya kapitalist sistemine girmesi ile birlikte, ekonomik artığın Latin Amerika ülkelerinden merkez ülkelere aktarıldığı bir 'uydu- metropol' ilişkisinden kaynaklanır.

Metropol-uydu ilişkileri az gelişmiş ülkelerin önceki sosyal ve ekonomik sistemlerini tahrip etmiş ve bunları metropollerin egemenliğindeki dünya kapitalist sistemine katarak metropollerin sermaye birikiminin kaynakları haline getirmiştir (Arslan, 2006: 41). Metropol, uydu şehri sömürür ihtiyaç fazlası büyükşehirde toplanır ve uydu şehir de potansiyel yatırım fonlarından mahrum bırakılır ve büyümesi yavaşlar (Brewer, 2011: 178). Böylece yatırımlar için kullanması gereken kaynaklardan yoksun kalan çevre ülkeler yoksullaşır (Baskaya 2015b: 83). Dolayısıyla az gelişmişlik, ülkelerin içsel yapılanmalarının bir sonucu değildir. Tarihsel kapitalizmin bir sonucudur (Wallerstein, 2014: 33). Az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmaları da kapitalist ülkeler ile ilişkilerinin kopmasına bağlıdır (Frank, 1975: 105). Az gelişmişliğin kesin çözümü için kapitalizmin dışına çıkılmalı sosyalizme geçilmelidir (Gülalp, 1983: 129).

Frank'ın 'metropol uydu' kavramı, uydu ülkelerden metropole doğru gerçekleştirilen artık değer kavramı, kapitalizmin başlangıcından itibaren bazı uygarlıkların gelişmesine bazılarının da geri kalmışlığına neden olduğu konusundaki düşünceleri, batılı ülkelerin gelişmişliğinde batılı olmayan uygarlıkların

¹⁸Frank'ın (akt. Arslan, 2006: 41) Latin Amerika ülkelerindeki incelemelerinden hareketle geliştirdiği ve geri kalmış ülkelerdeki az gelişmişlik olgusunu ülkelerin dünya kapitalist sistemine girmesiyle birlikte oluşan iş bölümüne bağlayan bir kavramdır. Frank'a göre kapitalist gelişme süreci ekonomik gelişmişliği ve az gelişmişliği eş zamanlı olarak ortaya çıkarmıştır. Gelişmiş ülkelerin gelişmişliğini sağlayan az gelişmiş ülkelerden yapılan kaynak aktarımıdır. Bu kaynak aktarımı da çevre ülkelerde 'az gelişmişliğin gelişmesi' ne yol açmıştır.

kapitalistleştirilmesi konusundaki düşünceleri, az gelişmişliğin batılı perspektiften uzak bir şekilde ele alınması açısından önem taşır. Fakat bu kuramın eksik yönleri de mevcuttur. Başkaya'ya (2015b: 84) göre Frank'ın analizini eksik yönlerinden birincisi, az gelişmiş denilen ülkelerin kapitalizmle temasa geçtikleri andan itibaren kapitalist olduklarına ilişkin olandır. O'na göre Frank'ın kapitalizmden neyi anladığı açık değil. Sadece sömürü ve ekonomik fazlanın dışarıya kaçıyor olması, üretimin kâr amaçlı yapıyor olması, çoğunluğun azınlık tarafından sömürülmesi az gelişmişlik sürecinin anlaşılması için yeterli midir? Başkaya sömürü, ticaretin kapitalizm öncesi dönemde de var olduğunu belirtmiştir. İkinci olarak Frank, az gelişmiş ülkelerdeki sınıfsal yapıları, üretim ilişkilerini ve üretim süreçlerini dikkate almamıştır. Başkaya'ya göre üretim belirli sosyal ilişkiler sonucu ortaya çıkan bir olgudur. Bu sebeple Frank'ın sadece uluslararası ticaretin kapitalizmi oluşturduğu tezini eleştirerek üretim olmadan artık değer de ortaya çıkmayacağını belirtmiştir

Yukarıda Üçüncü Dalga Kuramcılarında Frank'ın az gelişmişlik, emperyalizm konusundaki düşünceleri verildi. Frank'ın kuramında önemli olan düşünceler şunlardır:

1. Frank'a göre, az gelişmişliğin nedeni üçüncü dünya ülkelerinin toplumsal yapıları değildir. Bunun nedeni metropoller ve uydulardan oluşan dünya kapitalist sistemidir.

2. Frank diğer Bağımlılık Kuramcıları gibi Batı'nın gelişmesini ve batı dışında kalan ülkelerin gelişmemesini, batının bu ülkeleri sömürmesine ve artı değerlerin elde edilmesine bağlı olarak açıklamıştır.

3. Frank'a göre uydu ülkeler kapitalist sistemin bir parçası olarak kaldıkları sürece gelişmeleri mümkün değildir. Merkez ülkelerle kurulan ticari ilişkiler çevre ülkelerde bağımlılığa neden olur. Bu nedenle az gelişmişlikten kurtulmanın tek yolu kapitalist sermayeden uzaklaşarak içe dönük bir ekonomik yapılanmaya gitmektir.

Bir diğer Üçüncü Dalga Kuramcısı ise 'modern dünya sistemi' kuramı ile bilinen Immanuel Wallerstein'dir. Dünya sistemi kuramına göre az gelişmişlik olgusu kapitalist olmayan bir dünyanın kapitalistleştirilmeye çalışılmasının bir sonucudur. Wallerstein 'dünya sistemi' kuramı ile Batı'nın gelişmişliğini ve Batı dışı

toplumların az gelişmişliğini kapitalist dünya ekonomisi içindeki eşitsiz gelişme süreci ile açıklamıştır (İslamoğlu, 2010: 53). Batı'nın Batılı olmayan çeperleri sömürerek büyük bir üstünlük elde ettiği düşüncesi, Wallerstein'in kuramının temelini oluşturur (Görgün Baran, 2012: 179).

Wallerstein (2014: 51) içinde yaşadığımız modern dünya sisteminin kökenlerinin XVI. yüzyılda olduğunu belirtmiştir. Dünya sistemi, "kapitalist iktisadi sistemin merkezden periferiye doğru büyümesini ve bu büyümenin kapitalist toplumlar ile prekapitalist toplumlar üzerindeki benzer etkilerini anlatan bir tarihsel açıklama" olarak tanımlanır (Marshall, 2003: 168). Modern dünya sistemi kapitalist bir dünya ekonomisidir. Bu dünya ekonomisi o zamanlar sadece yerkürenin bir parçasında, öncelikle Avrupa ve Amerika kıtasının bazı kısımlarında var olmuştur. Fakat daha sonra tüm yer küreyi kaplayacak şekilde genişlemiştir (Wallerstein, 2005: 16). Yayılmacılık kapitalizmin doğasında var olan bir şeydir. Daha başlangıçta kapitalizm bir dünya sistemi olarak ortaya çıkmıştır (Başkaya, 2015a: 67). Wallerstein (2005: 16) kapitalizmin şimdi de geçmişte de her zaman bir dünya ekonomisi¹⁹ olduğunu, tüm yer küreyi kapladığını kuramında belirtmiştir. Wallerstein, için kapitalist dünya ekonomisi daima eşitsizliği beslemiştir. Bu eşitsizlik herhangi bir ülke veya zamana özgü şartlardan kaynaklanmaz, bilakis sermaye birikiminin özünde yer alır. Dolayısıyla kârın maksimize edilmesi amacıyla üretimin yapıldığı tek üretim biçimidir. Belirli ürünlerin üretilmesindeki amaç onların kullanılmasından ziyade satıldıkları zaman elde edilen kârın biriktirilmesidir. Bu da kapitalizmin sürekli yayılmasına neden olur. Wallerstein'in 'dünya sistemi kuramı', kapitalizmin ulusal temelden ziyade küresel çapta örgütlenmiş bir sistem olduğu, egemen olan merkezdeki bölgelerin sanayi sistemlerini geliştirip periferi ülkelerinin hammaddelerini sömürdüğü ve ilk dünya ekonomisi olduğu düşüncesiyle özetlenir. Yukarıda açıklanan dünya sistemi analizinin belli başlı özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

¹⁹ Bir dünya ekonomisi, içinde bir iş bölümü olan ve bu yüzden temel malların dikkate değer bir büyüklükte içsel mübadelesinin yapıldığı, sermaye ve emek gücü akışlarının gerçekleştiği büyük bir coğrafi alandır. Bir dünya ekonomisinin tanımlayıcı bir özelliği politik bir yapıyla sınırlanmamış olmasıdır. Bir dünya ekonomisi kendi bünyesinde- çok sayıda dini icra eden, çok sayıda dili konuşan- pek çok kültür ve grup barındırır. Bir dünya ekonomisinde politik ve kültürel homojenlik yoktur, onu birleştiren dünya sisteminde inşa edilen iş bölümüdür (Wallerstein, 2014: 51).

1. Bu dünya sistemi XVI. yüzyıl içinde doğdu ve yüzyıllar içinde genişleyip dünyanın diğer bölümlerini de sırasıyla kendi işbölümü içine dahil etti. 2. Kapitalist dünya sistemi, merkez-çevre ilişkilerinin hâkim olduğu bir dünya ekonomisi ve devletlerarası bir sistem çerçevesi içindeki egemen devletlerin oluşturduğu bir siyasi yapı tarafından kurulur (Wallerstein 2000: 45-46). 3. Kapitalist bir dünya ekonomisi sonsuz sermaye birikimine öncelik verir. 4. Bir dünya ekonomisinde büyük bir pazara ve devletler çokluğuna ihtiyaç vardır. 5. Kapitalist bir dünya- ekonomisinin temel kurumu pazarlardır, pazarlarda rekabet eden firmalardır (Wallerstein, 2014: 53-54).

Wallerstein 'ın kuramında yer alan önemli bir diğer kavram ise merkez, çevre, yarı çevre ülkeleridir. Wallerstein'a (akt. Gürgön Baran, 2012: 173) göre XVI. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan kapitalizm sürekli bir sermaye birikimi arayışı, dünya çapında yayılmışlığı kendine has bir işbölümü²⁰ olan bir dünya ekonomisi yaratmıştır. Bu dünya ekonomisi birbirine eşit olmayan ve zengin bölgelerin yoksul bölgeleri sömürdüğü üç ekonomik bölgeye ayrılmıştır: 1. Merkez kapitalist devletler (gelişmiş sanayi ülkeleri), 2. Çevre devletler (düşük gelirli ve ekonomileri tarıma dayalı ülkeler), 3. yarı çevre devletler (kısmen sanayileşmiş, orta gelirli, çevre ülkeleri üzerinden kâr elde eden merkeze yakın ülkeler).

Tarihsel olarak bakıldığında ilk olarak Kuzeybatı Avrupa merkez konumuna gelmiştir. Günümüzde ise ABD, Japonya ve Batı Avrupa gibi gelişmiş sanayi ülkeleri merkez konumdadırlar. Dünya zenginliğinin büyük bir kısmı merkezin kontrolü altındadır. Çevre ülkeler ise başlangıçta Doğu Avrupa iken günümüzde Afrika, Karayipler, Orta Amerika ve diğer üçüncü dünya ülkeleridir. Bu ülkeler hammaddeleri nedeniyle sömürülür ve bu hammaddeler merkeze ihraç edilir. Bugün, dünyadaki en kötü çalışma koşulları çevre ülkelerdedir. Tarihsel olarak çevredeki iş gücü zor kullanarak ya da kölelik sistemi ile kontrol edilmiştir. Çevrede ilerleme ve gelişmenin olmamasının nedeni, onların ekonomik ve politik olarak merkeze bağımlı olmalarıdır. Bu ekonomi politikaları çevreyi sadece hammadde ihraç edici konumda

²⁰Kapitalizmin ortaya çıkmaya başladığı XVI. yüzyıl itibari ile gelişmiş(merkez) ülkeler artan mal üretimi ve işçi arayışı, daha fazla artı-değer birimine ulaşmak için, az gelişmiş bölgelere yönelmişlerdir. Böylece, az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelerin sanayi ürünlerini almaya ve hammadde ihracında uzmanlaşmaya zorlanmıştır. Ticaret yoluyla empoze edilen bu süreç sonunda bölgeler arasında (merkez, çevre, yarı-çevre bölgeler) toplumsal bir iş bölümü yaratmıştır (Tunç, 2010. 12-13).

tutmaya ve ürettikleri kârın kendileri tarafından kullanılmasını engellemeye yöneliktir (Gürgön Baran, 2012: 179, 180).

Yarı-çevre ülkeler ise, ekonomik ve politik olarak merkezden güçsüz ama çevreden daha güçlü ülkelerdir. İlk olarak Akdeniz Bölgesi yarı çevre olarak gösterilir (Görgün Baran, 2012: 181). XXI. yüzyılın başlangıcında yarı çevre olarak adlandırılan bazı ülkeler, Güney Kore, Brezilya ve Hindistan'dır. Bu ülkelerin çevre alanlara ürünler (çelik, otomobil) ihraç eden güçlü işletmeleri vardır. Aynı zamanda daha gelişmiş ürünlerin ithalatçıları olarak merkez bölgelerle düzenli ilişki içindedir (Wallerstein 2000: 62). Yarı çevre modern dünya sisteminde politik istikrarın sağlanmasında önemli bir rol oynar. Çevreden merkeze doğru oluşabilecek bazı politik protestolara karşı tampon görevi görür ve böylelikle tamamıyla kutuplaşmış bir dünya sisteminin gelişmesini engeller (Görgün Baran, 2012: 181).

Wallerstein'e göre, bağımlılık ve az gelişmişlikten kurtulmanın tek yolu ekonomik bağımsızlığın sağlanmasına bağlıdır. Elde edilen ekonomik bağımsızlık beraberinde toplumsal ve siyasi gelişmeyi de getirecektir (Gürgön Baran, 2012: 80). Bunun barışçıl yolla yapılması olanaksızdır, dolayısıyla tek çare alttan gelen protesto ve devrimdir. Buradan hareketle, Wallerstein dünyada gerçekleşen devrimci hareketlerin nedeninin merkezin baskıcı tutumuna son verme ve devletler bazında bu devrimci mücadelenin kendi ülkelerinde gerçek anlamda kalkınmanın gerçekleştirilebileceği yönündeki beklentilere bağlamıştır (Aslan, 2013: 183).

Buraya kadar verilen açıklamalara göre Wallerstein'in analizinde önemli olan noktalar şunlardır:

1. Wallerstein için XVI. yüzyıldan bu yana sadece bir tek dünya sistemi varlığını sürdürmüştür. O da Avrupa'da ortaya çıkan kapitalist dünya ekonomisidir.

2. Wallerstein'in 'dünya-sistemi' kuramı, kapitalist sistemin merkezden periferiye doğru büyümesini ve bu büyümenin kapitalist toplumların kapitalist olmayan toplumlar üzerindeki etkilerini anlatan bir tarihsel açıklama olarak tanımlanır.

3. Wallerstein'a göre, kapitalizm sonsuz sermaye birikimi arayışı ile dünya çapında yayılmış, kendine has bir işbölümü olan bir dünya ekonomisi yaratmıştır. Bu dünya ekonomisi merkez, çevre ve yarı çevre arasında eşit olmayan bir şekilde varlığını sürdürmüştür.

4. Batı'nın batılı olmayan uygarlıkları sömürerek daha büyük bir üstünlük elde ettiği düşüncesi, Wallerstein'ın düşüncelerinin temelini oluşturur.

5. Wallerstein'e göre çevrenin geri kalmışlığının nedeni, bu ülkelere uygulanan ekonomi politikalarıdır. Bu ekonomi politikaları çevreyi sadece hammadde ihraç edici konumda tutmaya yöneliktir.

6. Wallerstein'a göre daha önceki imparatorlukların sömürü biçimi kapitalizmin sömürü biçiminden farklıdır. İmparatorlukların sömürüsü sadece kendi alanlarında etkili iken, kapitalizmin sömürüsü tüm dünya üzerinde egemenliğini kurmuştur.

7. Wallerstein'e göre, az gelişmişlikten kurtulmanın tek yolu az gelişmiş ülkelerin dış ticaret bağlantılarının kesilmesidir.

İkinci Dalga Kuramcılarında Arghiri Emmanuel ise gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin az gelişmişliğe neden olduğunu açıklamaya çalışarak İkinci Dalga Kuramcılardan farklı bir bakış açısı ortaya atmıştır. Uluslararası fiyat sistemi aracılığıyla, eşit olmayan değişimin nasıl ortaya çıktığının tahlilini yapmıştır. Bunu yaparken emek- değer teorisi ve Marx'ın değer uluslararası üretim fiyatlarına dönüşümü yaklaşımından hareket etmiştir. Emmanuel'in geliştirdiği görüşler, yoksul ülkelerin zenginler tarafından pazardaki değişim yoluyla nasıl sömürüldüklerini açıklamayı amaçlar (Başkaya, 2015b: 90).

Emmanuel'in az gelişmişlik ve emperyalizm kuramının temelinde olan kavram 'haksız mübadele' ya da 'eşitsiz değişim' dir. Emmanuel az gelişmişlik sorununu 'haksız mübadele' kavramını merkeze alarak açıklamıştır. Emmanuel'e göre kapitalist bir dünya ekonomisinin iş bölümü, üretimi merkeze özgü ürünlerin üretimi ile çevresel ürünlerin üretimi şeklinde böler. Merkez- çevre ile kast edilen üretim sürecinin kârlılık derecesidir. Kârlılık doğrudan tekelleşme derecesine bağlı

olduğundan, merkeze özgü üretim süreciyle kast edilen kısmi tekeller tarafından kontrol edilen süreçlerdir. Çevresel süreçler de rekabetçi süreçlerdir. Mübadele gerçekleştiğinde rekabetçi ürünler zayıf konumdadır ve kısmen tekelleşmemiş ürünler güçlü bir konumdadır. Sonuç olarak, çevresel ürünlerin üreticilerinden merkeze özgü ürünlerin üreticilerine sürekli bir artı değer akışı vardır (Wallerstein 2014: 59). Yani düşük emek maliyetleri olan çevresel ürünlerle yüksek emek maliyetleri olan merkeze özgü ürünler mübadele edildiğinde artı değer transferini içeren ve çevreden merkeze giden bir ‘artı değer’ vardır. Emmanuel bu mekanizmalarla işleyen süreci ‘haksız mübadele’ kavramı ile açıklamıştır (Başkaya, 2015b: 90). Emmanuel, ‘haksız mübadele’ kavramına yönelik düşüncelerini şu varsayımlar üzerine temellendirmiştir:

1. Uluslararası düzeyde ülkeler arasındaki iş gücü mobil değildir. Bu durumda değişik ülke emekçileri arasında doğrudan bir rekabet söz konusu olmuyor. Bunun sonucunda da farklı ülkelerde, farklı ücret düzeyleri oluşabiliyor.

2. Buna karşılık uluslararası planda sermaye mobildir. Sermaye uluslararası hareket edebilmektedir. Sermayenin hareketliliği uluslararası düzeyde tek bir kâr oranının oluşmasına olanak veriyor.

3. Uluslararası ticarete konu olan malların bazıları sadece bazı ülkelerde üretiliyor. Farklı ülkelerde farklı mallar üretiliyor.

4. Çevre ve merkez arasındaki ücret farkları bu iki kutup arasındaki verimlilik farklarından daha büyüktür (Başkaya, 2015b: 90).

Emmanuel’in varsayımlarına göre günümüz kapitalist sistemde mallar ve sermaye uluslararası akışkanlığını korurken, emek hareketsizdir. Bu, demektir ki metalar esas olarak ulusal değil, uluslararası dünya ölçeğinde metalardır. Bu durum eşitsiz mübadeleye ve de az gelişmişliğe neden olmaktadır.

Emmanuel’e göre ilk olarak az gelişmiş ülkeler, kaynaklarını ihracat sektöründen, sanayiye kaydırarak iç pazarı genişletmeli ve ekonomiyi çeşitlendirmeliler. Eğer bazı reformlar gerçekleştirilirse, az gelişmiş ülkelerde de kapitalist gelişmenin yolu açılır. Ancak Emmanuel bu reformların nasıl

gerçekleştirileceği konusuna açıklık getirmemiştir. Bununla birlikte ücret düzeyinin yükseltilmesinin, hem iç pazarı genişletici etki yaparak, hem de kapitalist girişimcileri daha ileri teknikleri kullanmaya teşvik ederek, sanayileşme ve kalkınmayı olumlu etkileyeceğini ileri sürmüştür (Başkaya, 2015b: 93). İkinci olarak, az gelişmiş ülkeler kendi aralarında ticaret yapabilseler, işlerini daha rahat yürütebilecekler ve bu ülkeler yüksek ücretli ülkelerle ticaret yapmak yerine kendi içlerinde ithal ettikleri malları üretmeye başlarsa kâra geçebilecekler. Böylelikle az gelişmişliğin önüne de geçmiş olacaklardır (Brewer, 2001: 235). Üçüncü olarak ücret düzeyinin yükselmesi bir yandan iç pazarı genişleterek öte yandan da kapitalistlerin üretken teknikler kullanmalarını zorunlu kılarak sanayileşmeye ve genişlemeye neden olur. Emanuel'e gelişmenin sağlanması için ücretlerin yükseltilmesi gerekir (Gülalp, 1983: 131).

Bu kısım bitirilmeden Emmanuel'in analizine yönelik birkaç noktaya daha değinmekte yarar vardır. Birincisi, Emmanuel'in haksız mübadele üzerine kurduğu teorisi, emperyalizm ve dünya ekonomisine yönelik Marksist düşünce geleneği ile zıtlık içersindedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Marksistler emperyalizmi ya tekelin gelişmesiyle ya da kapitalizmin gelişmesiyle açıklamışlardı. Emmanuel'in emperyalizmi askeri ya da politik baskıya değil sömürgeye ve eşitsizliğe işaret eder (Brewer, 2001: 215). Emmanuel Birinci ve İkinci Dalga Kuramcılardan farklı olarak kapitalizm ile emperyalizmi birbirinden ayırmıştır. Emperyalizm kapitalist üretim tarzının dünya çapında yayılmasının bir sonucu değildir. Emperyalizmin nedeni eşitsiz mübadeledir.

Emmanuel'in ülkeler arasındaki ücret farklılığına değinmesi kuramının önemli yanını ortaya koyar. Fakat Emmanuel'in eşitsiz mübadele kuramı birkaç yönde eleştirilmiştir. Emmanuel'e yöneltilen ilk eleştiri teorisinde sadece ücretlere merkezi bir rol yüklemekle kalmayıp bununla birlikte üretim ilişkilerini de üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi, üretim ilişkileri ve sermaye birikimi sorununun önüne geçirmesidir. Üretim düzeyi önemsenmeyince, sınıfsal ilişkiler, sömürü ilişkileri de önemsiz bir duruma gelir. Emmanuel'e yöneltilen ikinci eleştiri, uluslararası fiyatların belirlenmesi sorunuyla ilgilidir. Emmanuel Üçüncü Dünya'da sömürü oranının gelişmiş kapitalist ülkelere daha yüksek olduğunu belirtmişti. Az gelişmiş

ülkelerde emeğin değerinin neye göre, nasıl belirlendiği sorularına cevap verilmemiştir (Başkaya, 2015b: 93). Emmanuel'e yöneltilen son eleştiri ise Emmanuel'in az gelişmişlik zincirinin bazı reformlarla kırılabileceği, bu ülkelerin de merkezdekine benzer bir kalkınmayı gerçekleştirebileceği konusundaki görüşleri üzerinedir. Başkaya, hem ulusal düzeyde hem de uluslararası planda radikal dönüşümler gerçekleşmeden kimi reformlarla sorunun çözülemeyeceğini belirtmiştir (Başkaya, 2015b: 94).

Yukarıda Emmanuel'in analizine görüşlerine yönelik bir tartışma sunuldu. Özetle Emmanuel'in analizine yönelik şunlar söylenebilir:

1. Emmanuel sermayenin sınırsız bir akışkanlığa sahip olduğunu, emeğin dolaşımının bağımlı olduğunu ileri sürmüştür.
2. Aynı miktarda emek değer üreten iş gücü farklı ülkelerde farklı ücretler alır. Yani gelişmiş ülkelerde ücretler, az gelişmiş ülkelerdeki ücretlerden daha yüksektir.
3. Gelişmiş ile azgelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının nedeni; gelişmiş ülkelerin işçi sınıfı ile az gelişmiş ülkelerin işçi sınıfı arasındaki ücret eşitsizliğidir. Ücret eşitsizliği ile oluşan bu sömürü ilişkisi emperyalist dünya sisteminin varlık nedenidir.

Bir diğer Bağımlılık kuramcısı Dos Santos'a (akt. Yüksel, 2013a: 60) göre geri kalmışlık olgusu ileri üretim modellerinin benimsenmesi ya da modernleşmedeki başarısızlık olarak algılanmamalıdır. Geri kalmışlığın nedeni kapitalizmle bütünleşmenin eksikliği değil, uluslararası sistemin gelişme yasalarına katılma şeklinden kaynaklanır. Dos Santos'un analizine dayanarak bağımlılık üçlü bir yapıda ele alınabilir. Bunlardan ilki sömürgeleşmiş ülkenin bütün yer altı zenginliklerini, insan kaynaklarını, ithalat ve ihracatlarını kontrol altında bulundurur. Bu tür bağımlılıkta koloni ülke fiili olarak hâkim ülkenin egemenliği altındadır. İkincisi, XIX. yüzyılın sonunda ortaya çıkan hammadde ve tarım ürünleri ihracatına dayanan bağımlılık türüdür. Koloni ülkelerinin rejimi bu yüzden daha çok ihraç edebilecekleri maddelere bağımlı hale gelmiştir. Bu dönemde az gelişmiş ülkeler Batı ülkelerinden teknoloji almaya başlamışlardır. Bu bağımlılık türünde ülke ekonomisi bir yandan

geleneksel üretimini sürdürürken diğer yandan uluslararası finans kuruluşlarının olduğu bir ortamda sanayileşmeye çalışmaktadır (Cirhinlioğlu, 1999:145, 1999: 147). Üçüncüsü ise İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde az gelişmiş ülkelerin iç piyasalarındaki sanayilere yardım etmeye başlayan çok uluslu şirketler üzerindeki teknolojik endüstriyel bağımlılıktır (Yüksel, 2013a: 60). Bu bağımlılık ilişkilerinin az gelişmiş ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerinden dolayı Santos'a göre çağdaş kapitalizmin tekelci yapısı bu ülkelerin gelişmelerine izin vermemektedir. Tekelci kapitalizm az gelişmiş ekonomileri hem ekonomik hem de siyasi açıdan kontrol altında bulundurmamayı istemektedir. Santos da diğer bağımlılık kuramcıları gibi az gelişmiş ülkelerin kapitalist sistem içinde kaldıkları sürece gelişemeyeceklerini ileri sürmüştür. Bununla birlikte bu ülkelerin kendi güçleri ile de kapitalizmin karşısında bir başarı sağlayamayacaklarını belirtmiştir (Cirhinlioğlu, 1999: 147). Santos'un kuramı az gelişmiş ülkelerin bağımlılık şekillerini açıklaması ve Batılı ülkelerin bu ülkeler üzerindeki hâkimiyetini açıklaması açısından önem taşır. Fakat Santos'un bu ülkelerin kapitalizmin egemenliği altında kaldıkça gelişemeyeceğini ve kendi güçleri ile de küresel kapitalist güçlerin karşısında başarı sağlayamayacaklarını ifade etmesi ile bu ülkelerin nasıl gelişeceğine yönelik bir çözüm önerisi ortaya koymaması bu kuramın eksik yönünü oluşturur.

Az gelişmişlik ve emperyalizm olgusuna yönelik açıklamalar ileri süren bir diğer kuramcı Fernando Henrique Cardoso'dır. Cardoso'nun kuramı yukarıda verilen Bağımlılık kuramcılarında ayrılır. Cardoso'nun kuramının özgün yanı klasik bağımlılık kuramlarının, bağımlılık olgusunun dış etkilere bağlı olarak oluştuğu açıklamasını reddetmesidir. Az gelişmiş ülkeler kendi iç yapılarını düzenleyerek gelişmelerini hızlandırabilirler. Cardoso birleşik kalkınma modeli ile diğer bağımlılık kuramcılarında ayrılır. Bu model ile Cardoso bağımlılıkla gelişmenin bir arada düşünülemeyeceği fikrine karşı çıkararak zorunlu olarak bağımlılığın gelişmeyi dışlamayacağını belirtmiştir (Cardoso'dan akt. Cirhinlioğlu, 1999: 150).

Cardoso'ya (akt. Cirhinlioğlu, 1999: 153,154) göre çok uluslu şirketlerin kurulması sonucunda yeni bir dönem başlamıştır. Çokuluslu şirketler çevre ülkelere tüketim malları satmak istemektedir. Ancak bu ülkelerin halkında alım gücü olmaz ise bunu yapamayacaklardır. Bu nedenle çok uluslu şirketler ve bu şirketleri

destekleyen ülkeler çevre ülkelerin görel olarak kalkınmalarını isteyeceklerdir. Bunun için az gelişmiş ülkelerde gelişme çok uluslu şirketler aracılığıyla sağlanabilir. Oysa klasik bağımlılık kuramları az gelişmiş ülkelere sadece hammadde ihraç eden yapılar olarak görmekteydi. Cardoso ise, az gelişmiş bir ekonominin dıştan gelen etkilerden olduğu kadar içindeki sorunlardan da kaynaklanmaktaydı. Örneğin Cardoso, Brezilya’da yaşanan ekonomik sorunların kaynağını belli bir sınıfın lüks tüketime yönelmesi, insan kaynaklarının iyi kullanılmaması gibi iç sorunların da az gelişmişlik sürecinde etkili olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Cardoso az gelişmiş bir ekonominin kalkınabilmesi için dış ülkelere yardımların yapılması gerektiğini belirtmiştir. Az gelişmiş ülkelerin ekonomisi modern teknolojiyi alabilmek için dışarıya bağımlıdır. Yerel sermaye genişleyebilmek için uluslararası sermaye ile bütünleşmek zorundadır. Özetle; Cardoso dış ekonomik güçlerin varlıklarını sürdürebilmek için az gelişmiş bir ülkenin görel gelişmesini savunurken, az gelişmiş ülkelerin ekonomik öğelerinin dış güçlerle bütünleşmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerin gelişmesi iç ve dış ekonomilerin karşılıklı olarak etkileşime girmesine bağlıdır.

1. Bağımlılık içinde gelişme fikrini savunarak bağımlılık kuramcılarında ayrılır.
2. Az gelişmişlik bir ülkenin içsel unsurlarından kaynaklanır.
3. Az gelişmiş ülkelere yapılan dış sermaye yatırımları ve bu ülkelerde faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin varlığı bu ülkelerin kalkınmasını sağlar
4. Gelişmiş ülkeler ürünlerini satabilmek için çevre ülkelerin görel olarak kalkınmalarını ister.
5. Gelişme dünya piyasasına merkez ekonomilerine bağlıdır.

İkinci Dalga kuramcılarında biraz daha farklı bir görüşe sahip olan diğer kuramcı ise Bill Warren’dir. Warren’ e göre emperyalizm adaletsizlik ve sömürü üzerine kurulu bir sistemdir. Ancak aynı zamanda emperyalizm Üçüncü Dünyaya kapitalizmin yayılması için koşullar yaratır. Warren sosyalizm için bir ön koşul olan kapitalizmin dünya çapında yayılmasında emperyalizmin ilerletici bir rolü olduğunu

ileri sürmektedir. Dolayısıyla Warren'e göre Batı dünyası sanayileşirken dünyanın geri kalanının gelişmesini yavaşlatmamıştır. Tersine Batı'nın ekonomik genişlemesi Batılı olmayan dünyanın modernizasyon sürecine sürüklemiştir. Özetle Warren kapitalist sömürüyü sosyalist evreye geçmek için meşru bulmaktadır. O'na göre; emperyalizm kapitalizmin üçüncü dünya ülkelerine yayılmasını sağlar. Bu nedenle emperyalizm olumsuz bir işleve sahip değildir. Çünkü üçüncü dünya ülkelerinin sosyalist evreye geçmesi için kapitalist dönemi yaşamaları gerekir (Yüksel, 2013a: 65).

Buraya kadar İkinci Dalga Kuramlar'ının emperyalizm analizine yönelik bir değerlendirilmesi yapıldı. İkinci Dalga Kuramlarının genel tezi; az gelişmişliğin kapitalizmin bir ürünü olduğu ve çevre ülkelerin merkez ülkeler tarafından sömürüldüğü düşüncesine dayanır. Bu kuramcılara göre bağımlılık sömürü ilişkileri ortadan kalkmadıkça, bu ülkeler kapitalist dünya sistemi içinde kaldıkça gelişemezler. İkinci Dalga Kuramlarının en önemli yanı, az gelişmişlik sorunlarını az gelişmiş ülkelerin penceresinden ele almış olmalarıdır. Kapitalizmle eşitsiz ilişkiye giren ekonomilerin bu ilişkiden zarar göreceği, az gelişmişliğin nedenini emperyalist üçüncü dünya ilişkileri olarak tanımlamaları, emperyalizmin varlığının sömürü, eşitsizlik ve egemenlik anlamına geldiği düşünceleri, Amin'in düşünceleriyle benzerlik gösteren yönlerinin olması çalışma açısından önem taşır.

Bağımlılık kuramlarının az gelişmiş ülkeler açısından önemli varsayımları olmakla birlikte, kuramın eksik yönleri de mevcuttur. Birinci olarak, İkinci Dalga Kuramlarda kapitalizmin dünya ölçeğindeki işleyişinin genellikle tek yönlü olarak ele alındığını belirtmek gerekir. Azgelişmiş ülkeler bu sürecin kurbanları olarak sunulmuş, kapitalizme özgü eşitsiz gelişmenin eşitsizlik boyutu özellikle öne çıkartılmıştır. Oysa bu süreç, azgelişmiş denilen ülkeler açısından da bir sermaye birikimi süreci olup, yerli sermayelerin çıkarlarıyla da çoğu zaman çakışmıştır. Azgelişmişlik yazını, dışsal faktörlere vurgu yaptıkça, ülke içi birikim süreçlerini göz ardı etmek durumunda kalmıştır. Bu nokta İkinci Dalga Kuramlarında sorgulanması gereken en önemli unsur oluşturur (Öztürk, 2015: 289).

İkinci olarak Başkaya'nın (2015b: 96) ifade ettiği gibi bu teoriler bir kalkınma tanımı yapmamışlardır. Bununla birlikte merkez çevre ilişkilerinden söz

edilmesine rağmen bu yapının iç dinamiklerine değinilmemiştir. Merkez çevreyi sömürüyor dendiğinde çevre homojen bir bütünmüş gibi bir izlenim oluşturur. Dolayısıyla çevrenin kapsamı yeterince açıklanmamıştır. Nitekim sömürüye maruz kalan bir bütün olarak çevre ülkenin kendisi midir, yoksa o ülkelerdeki bazı sınıflar mı sömürüye maruz kalıyor? Bu ülkelerin sınıfsal yapılarının yeterince analiz edilmemesi ve egemen sınıf ittifakının nasıl olup da dış sömürüye olanak sağladığı, ulusal ve uluslararası düzeyde nasıl bir sınıf ittifakının geçerli olduğu soruları dikkate alınmamıştır. Başkaya kısaca sınıfsal yapı ve üretim ilişkilerininin tahlil edilmemesini eleştirmiştir.

Başkaya'nın (2015b: 96-97) bir başka eleştirisi de İkinci Dalga Kuramcılarının sadece ekonomik olanı ele alması kültürel, ideolojik, politik noktaların yeterince dikkate alınmayışına yöneliktir. Başkaya'ya göre her toplumsal süreç bu unsurların bir bütünüdür. Bunlardan birine aşırı vurgu yapıp diğerinin dışlanması kuramın eksik yönlerinden bir diğerini oluşturur. İkinci Dalga Kuramcılar kapitalizmi sadece ekonomik ağırlıklı bir kuram olarak değerlendirilmeleri açısından eleştirilmiştir. Nitekim kapitalist gelişme sadece ekonomik yapılar üzerinde etkili olmamakta; insan, kültür, doğa gibi birçok farklı alanı da etkileyecek sonuçlar üretmektedir.

Para-sermaye formunun öne çıktığı bir dönemde geliştirilen Birinci Dalga Kuramlarda, bir ölçüde sorunsallaştırılan finans-üretim ilişkisi, İkinci Dalga Kuramlarda pek fazla ilgi görmemiştir. Bu ilişki, para-sermayenin uluslararası hareketinin 1970'lerden itibaren daha da hızlanmasıyla birlikte, yeni emperyalizm kuramlarında en önemli kavramlardan biri olacaktır (Öztürk, 2015: 291). Bu kuramların eksik kalan yönleri özellikle de para sermaye ilişkisi bir sonraki başlıkta Üçüncü Dalga Kuramcılar tarafından ele alınacaktır. Bu alt bölümü bitirirken İkinci Dalga Kuramcılarının görüşlerininin karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması konunun anlaşılır kılınmasını sağlayacaktır. Aşağıdaki tabloda bu görüşlere yer verilmiştir.

Tablo 5: İkinci Dalga Kuramcılarının Karşılaştırılması

Ana Tema	Wallerstein	Frank	Baran	Emmanuel	Santos	Cardoso	Warren
Toplumun Temeli ²¹	+	+	+	+	+	+	+
Toplumsal İlişkiler	Merkez, çevre, yarı çevre	Metropol-uydu	Gelişmiş-az gelişmiş ülkeler	Gelişmiş-az gelişmiş ülkeler	Gelişmiş-az gelişmiş ülkeler	Gelişmiş-az gelişmiş ülkeler	Gelişmiş-az gelişmiş ülkeler
Gelecekteki Toplum ²²	+	+	+	+	+	+	+
Emperyalizm Kavramı	Dünya kapitalizminin tarihsel gelişiminin bir sonucudur. ²³	+	+	Çevre ve merkez arasındaki ücret farklarının bir sonucudur.	+	+	+
Az Gelişmişliğe Çözüm	Az gelişmiş ülkeler dış ticaret ile bağlantılarını keserek kendi içlerinde ticaret yapmalılar.	ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerle ilişkiler kesilmeli.	Kapitalist ülkelerle ilişkileri kesilmeli ve devlet kontrolünde sanayileşme yapılmalı.	Ücret düzeyinde ülkeler arasında eşitlik sağlanmalı.	Kapitalist ülkelerle ilişkileri kesilmeli	Kapitalist ülkeler ile ilişkilerin kesilmesi yerine bu ilişkilerin devamlılığı sağlanmalıdır, ülkenin gelişimi için dış yardımlar kabul edilmelidir	Kapitalist ülkeler ile ilişkilerin kesilmesi yerine bu ilişkilerin devamlılığı sağlanmalıdır.

Yukarıdaki tabloda (+) işareti ile gösterilenler tüm kuramcılarda ortak olan özellikleri belirtmek için kullanılmıştır. Yukarıda da görüldüğü üzere İkinci Dalga Kuramcılarında Wallerstein, Frank, Baran, Emmanuel, Santos, Cardoso ve Warren'in ortak yönü; aralarında vurgu farkları olmakla birlikte toplumun temelini kapitalist ekonomiye dayandırmışlardır. Her kuramcı ülkeleri kendi içinde kavramlaştırarak ele almıştır. Bu kavramlaştırmanın temelinde ülkelerin gelişmişlik ve gelişmemişlik vurgusu hâkimdir. İkinci Dalga Kuramcılar ülkeler arasındaki ilişkiyi çatışma sömürü şeklinde ele almışlardır ve sömürü biçiminin artmasıyla bu

²¹ Tüm kuramcılara göre toplumun temelini kapitalist ekonomik sistem oluşturur.

²² Emmanuel dışındaki kuramcılara göre gelecekteki toplum modeli sosyalist toplumdur.

²³ Emmanuel dışındaki diğer kuramcılar emperyalizmi aynı şekilde tanımlamışlardır.

toplumların sosyalist aşamaya geçeceklerini savunmuşlardır. Sadece Emmanuel kapitalist toplum modelini savunmuştur. Emmanuel için asıl sorun ücret eşitsizliğinin giderilmesidir. Bu eşitsizliğin de kapitalist toplumda birtakım reformlar yapılarak giderilebileceğini ileri sürmüştür.

İkinci Dalga Kuramcılarının emperyalizm tanımlamalarında Emmanuel de farklılık görülür. Bütün bağımlılık kuramcılarına göre emperyalizmin temel nedeni dünya kapitalist sistemidir. Emmanuel ise 'haksız mübadele' kavramı ile emperyalizm kavramını açıklamıştır. İkinci Dalga Kuramcılarının az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarına yönelik görüşlerinde de farklılıklar görülür. Wallerstein, Frank, az gelişmiş ülkelerin dünya pazarlarından kopup kendi içlerinde ticaret yaparak kalkınacaklarını savunmuşlardır. Baran ve Emmanuel ise bu kuramcılardan farklı bir çözüm önerisi sunmuştur. Baran'a göre bu ülkelerin kalkınabilmeleri, dünya pazarlarından kopup devlet kontrolünde sanayileşmelerine bağlıdır. Emmanuel'e göre ise ücret düzeyinde ülkeler arasında eşitliğin sağlanması ile bu ülkeler kalkınabileceklerdir. Cardoso, bağımlılık ve gelişmenin bir arada olacağını ileri sürerek diğer Bağımlılık kuramcılarından ayrılır. Cardoso az gelişmiş bir ekonominin kalkınabilmesi için dış ülkelere yardımların alınması gerektiğini belirtmiştir. Cardoso diğer bağımlılık kuramcılarından farklı olarak bağımlılık içinde gelişmenin sağlanabileceğini belirtmiştir. Warren de Cardoso gibi kapitalist ülkeler ile ilişkilerin kesilmesi yerine bu ilişkilerin devamlılığının sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Fakat Warren sosyalist aşamaya geçilmesi için kapitalist ülkelerle ilişkilerin kurulmasını istemiştir. Emperyalist sömürü sosyalist aşamanın gelmesini sağlayacaktır.

3.2.3. Üçüncü Dalga Emperyalizm Kuramları

Üçüncü Dalga Kuramları olarak da bilinen Yeni Emperyalizm Kuramları, para-sermaye hareketinin hızlandığı bir dönemin ürünü olarak uluslararası para-sermaye hareketlerine dikkat çekmiştir. Yeni kuramlar, bazı bakımlardan İkinci Dalga Kuramcılarının analizlerini sürdürmüşlerdir. Fakat bu kuramlar geç kapitalistleşmiş ülkelere odaklanmamıştır ve bu kuramlarda dünya devrimi perspektifi yerini reformist önerilere bırakmıştır (Öztürk, 2015:294, 2015: 306).

Küreselleşme tezlerinin reddedilmesi ve ulus-devletlerin öneminin sürdüğünün vurgulanması, yeni kuramların hepsinde ortak bir noktadır. Kapitalizmin yarattığı ekolojik sorunlara karşı da artan bir duyarlılık söz konusudur (Öztürk, 2015: 294). Üçüncü Dalga emperyalizm teorileri, emperyalizmi kapitalizmin bir tamamlayıcısı olarak görür. Buna göre emperyalizm olmaksızın kapitalizm düşünülemez. Emperyalizm kapitalist genişlemenin doğasında vardır. Emperyalizmin bu yeni aşamasında sermayenin merkezileşmesi, tekellerin ezici üstünlüğü, finans sermayenin oynadığı rolün giderek artması, sermaye ihracı ve dünyanın etki alanlarına ayrılması gerçekleşmiştir (Sarıöz Gökten, 2018: 11).

Yeni emperyalizm yazını yeni oluşmakta olduğu için, yeni emperyalizm analizlerinin genel karakteristiklerini kesin olarak belirlemek olanaklı değildir. Halen devam eden tartışmalar içinde tüm kuramcıların görüşleri değil de en fazla referans gösterilen kuramcılar tarafından öne çıkartılan bazı vurgu ve temalar açıklanmaya çalışılacaktır. Bu kuramcılar içinde Magdoff, Harvey ve Wood'un görüşleri ele alınacaktır.

Harry Magdoff kapitalizmin başından itibaren bir dünya sistemi olduğunu ve emperyalist genişlemenin de her zaman bir kâr arayışı olan kapitalizmin bir sonucu olduğunu belirtmiştir (Foster, 2006: 62). Modern anlamda emperyalizm ise Magdoff'un 'yeni emperyalizm' olarak kavramlaştırdığı, tekelci sermayenin ortaya çıktığı 1880'lerden Birinci Dünya Savaşına kadar geçen süreci oluşturur. Emperyalist dünya içerisinde bu dönemin en önemli özelliği İngiltere'nin finansal üstünlüğüne ABD tarafından meydan okunmasıdır (Magdoff, 2006: 137, 2006: 139). Yeni emperyalizm, geleneksel sömürgeci güçlerin yanı sıra ABD, Almanya, Fransa, İtalya ve ilk kez Avrupalı olmayan bir ulus olarak Japonya'nın ortaya çıkmasıyla önceki dönemlerden ayrışır (Magdoff, 1997: 33). Bu yeni emperyalizm döneminde, bağımsız olan alanların paylaşımına yönelik büyük gelişme yaşanmıştır. Sömürgeci güçlerin çeşitlik kazanması, sömürgeci büyüme hız kazandırmıştır. Bu dönemde sömürgeci uluslar arasında yaşanan rekabet zirveye çıkmış ve bu nedenle yeni bölgelerde kontrolün sağlanması girişimleri hız kazanmıştır (Magdoff, 2006: 49).

1945'ten bu yana tüm emperyalist sistemin önderliği ABD tarafından üstlenilmiştir. ABD, olgunlaşan ekonomik gücü ve savaşın rakipleri üzerinde

yarattığı yıkımın bir sonucu olarak günümüzün emperyalist şebekesini yönlendirme olanağına sahiptir. Savaş sonrası emperyalist sistemin organizasyonu savaşın sonuna doğru kurulmuş olan uluslararası kurumlar vasıtasıyla ilerlemiştir. Bu kurumlar Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonudur. Bunların her birinde ABD önderlik rolünü üstlenmiştir. Sistem Marshall Planı ve Washington tarafından finanse edilen bazı ekonomik ve askeri yardım programları ile birleştirilmiştir. Bunun yanı sıra ABD, dünyanın dört bir yanına yayılmış olan askeri üsleri sayesinde, gerektiğinde kullanabilecek bir güç olarak hava ve deniz kuvvetleri oluşturmuştur (Magdoff, 1997: 40, 2006: 140).

Yeni emperyalizmin en temel özelliği, en kârlı ve en yeni sanayi dallarının hem merkezde hem de çevre ülkelerde dünya ölçeğinde denetimini ele geçirmeye doğru yönelmiş olan çok uluslu şirketlerin yükselişidir (Magdoff, 2006: 141). Sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte iktisadi güç dev şirketler ve mali kuruluşlarda yoğunlaşmıştır. Ayrıca sermaye ihracı büyük ölçüde artış göstermiştir. Yeni sanayilerin ortaya çıkışı ve etkin bir şekilde işleyebilmesi için, geniş ölçekli üretim yapabilen birimlere büyük sermaye yatırımlarının yapılması gerekmiştir. Bu durum yeni yatırımları finanse edecek büyüklükte para piyasalarının ve bankacılığın gelişimini güçlendirmiştir (Magdoff, 1974: 27-28). Yeni sanayileşmeye ve dünya ticaretinde yaşanan genişleme ve bütünleşmeye eşlik eden sosyal, politik ve ekonomik gelişmeler bütünü, ticari rekabetin kızışmasına, yüksek gümrük duvarlarının yeniden uygulamaya konmasına ve militarizmin canlanmasına zemin hazırlamıştır (Sarıöz Gökten, 2018: 12).

Magdoff üçüncü dünya ülkelerinin emperyalizm tehdidi ile karşı karşıya olduğunu belirtmiştir. Bu tehdidin ortadan kalkması için bu ülkelere çözüm önerisinde bulunmuştur. Magdoff'a (2006: 195) göre kapitalizm reforme edilse de var olan eşitsizlikleri ortadan kaldırmayacak. Emperyalist ağdan kurtulmaksızın yabancı yardımların dürüstçe sunulması, teknik yardım ve barışçıl başka araçlar bile, ancak emperyalist sistemin etkili bir biçimde işlemesine ve kendi ömrünü uzatmasına yardımcı olur. Magdoff'a göre bu tür reform ve iyileştirmeler üçüncü dünya halklarına herhangi bir katkı sağlamayacaktır. Tarihsel olarak ulaşılmış olan mülkiyet ve ücret sistemi, emperyalist bağımlılık ilişkilerini yeniden kurmaya devam

edecektir. “Bu nedenle üçüncü dünya ülkelerindeki halkların öncelikli görevi emperyalizmin zincirlerinden kurtulup insana yaraşır bir ekonomik gelişme seviyesine ulaşma mücadelesinin yanı sıra ücret ve fiyat ilişkileri bağlamında dayattığı her şeyle birlikte kapitalist sistemin kendisine de son vermek için mücadele etmektir. Bu başarı için yeterli bir şart olmasa da bağımsızlık ve kalkınma yoluna girebilmek için gerekli bir koşuldur.” Magdoff, kapitalizmin nihai sınırlarına hiçbir zaman ulaşamayacağını ileri sürmüştür. Bu sınırlara giden yol savaşlarla, ekonomik ve politik yıkımlarla doludur. Bu savaş ve yıkımlar işçi devriminin ve sosyalizme dönüşümün zeminini hazırlayacaktır (Sarıöz Gökten, 2018: 12). Magdoff da Wallerstein ve Amin gibi bir toplumun gelişebilmesinin en önemli şartı olarak bağımsızlığı görmüştür. Magdoff da bağımsızlık ve kalkınma arasında bir ilişki kurarak bu ülkelerin ekonomik anlamdaki bağımsızlığını kazandıkları takdirde gelişebileceğini savunmuştur.

Yukarıda Magdoff’un yeni emperyalizm analizine yönelik düşünceleri verildi. Özetle Magdoff’a göre;

1. Kapitalist dönemde emperyalizm kavramı bir yayılcılıktan ziyade, bankaların ve mali sermayenin egemenliği biçimine dönüşmüştür.
2. Günümüz emperyalist dünyasında rekabetten çok emperyalist sistemin uzlaşması söz konusudur.
3. Emperyalizmin bu yeni aşamasında İngiltere tek güç olma özelliğini kaybetmiştir. Bu dönem artık emperyalizmin tüm dünyaya yayıldığı, ABD egemenliğinin üstünlüğünün sağlandığı dönemdir.
4. Ekonomik anlamda gelişen yapılanma ile para piyasalarının, bankacılık şirketlerinin gelişimi, hem merkezde hem de çevre ülkelerde çok uluslu şirketlerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.
5. Magdoff,, kapitalist sistemin kendisine son verilerek, ekonomik bağımsızlığın sağlanılarak emperyalist sisteme son verileceğini belirtmiştir.

Bir diğerk Üçüncü Dalga kuramcısı David Harvey'dir. Harvey (2008: 120-121) 'yeni emperyalizm' kavramını 'el koyarak birikim' ya da 'mülksüzleştirme yoluyla birikim' olarak tanımlamıştır. Harvey, ilk tezini açıklamak için iki kuramdan faydalanmıştır. Bunlardan birincisi Lüksenburg'un 'fazla birikim teorisidir.' İkincisi ise Marx tarafından analiz edilen 'ilkel birikim mekanizmalarıdır' (Okçuğlu, 2011: 36). Harvey emperyalizmini Lüksenburg'un şu anlayışına dayandırmıştır:

Lüksenburg'a (akt. Okçuğlu, 2011: 37-38) göre kapitalizmin emperyalizm aşamasına geçişinde belirleyici faktörü, kendi varlığını teminat altına almak için kapitalist olmayan bölgeleri işgal etmesi oluşturur. Kapitalizmin, artı değeri gerçekleştirmek için kendi hâkimiyet sınırları dışında kalan tüketiciye ihtiyacı vardır. Yani sermaye birikimi her zaman kapitalist olmayan toplumlarla ilişki kurmaya ihtiyaç duymuştur. Harvey'e göre de kapitalizmin aşırı birikime neden olma eğilimi vardır. Bundan dolayı kapitalizmin sorunu, fazla sermaye için yeni alan bulmaktır. Sermaye birikiminin diğerk yanı, sermaye ile kapitalist olmayan üretim biçimleri arasında cereyan eder. Bunun gerçekleştiği alan, dünya sahnesidir. Burada sömürge politikasının uluslararası borç alma sistemleri, çıkar savaşlarının yöntemleri, şiddet, söz konusudur. Lüksenburg'un, kapitalizmin yeniden üretim için her zaman kapitalist olmayan bir çevreye ihtiyacı olduğunu ileri sürmesi, kapitalist toplumlarla kapitalizm öncesi toplumların ilişkisinin ilksel birikim çerçevesinde gerçekleştiğini gösterir. Daha önce de ifade edildiği gibi Lüksenburg, kapitalist üretimin başlıca sorununun üretilen malların satılması olduğunu, kapitalist bir ekonomide bunun çözümünün bulunamayacağını ve dolayısıyla sermaye birikiminin her zaman kapitalist olmayan toplumlarla ilişki kurmaya gerek duyduğunu belirtmişti. Harvey ilkel birikim kuramında Lüksenburg'tan etkilenmiştir ve kapitalizmin her zaman kendi dışında bir ötekine ihtiyaç duyduğunu öne sürmüştür.

Harvey (2008: 120-121) ikinci formülasyonunu oluştururken de Marx'ın 'ilkel birikim' kavramından faydalanmıştır. Harvey'e göre Marx'ın söz ettiği ilkel birikimin bütün özellikleri, kapitalizmin şimdiye kadarki tarihsel coğrafyasında var olmuştur. Köylülerin topraklarından zorla çıkarılması ve topraksız proleteryanın ortaya çıkışı, varlıkların emperyal yöntemle işgal edilmesi Harvey için bir ilkel birikimdir. Son otuz yıl içinde Meksika ve Hindistan gibi ülkelerde su gibi ortak

mülkiyet altında bulunan doğal kaynakların Dünya Bankası'nın zoruyla özelleştirilmesi ve kapitalist birikim mantığının içine oturtulması da ilkel birikimdir.

Yukarıda da belirtildiği gibi el koymak ve mülksüzleştirmek, özel mülkiyetin, sınıfların ortaya çıkışının tarihi kadar eskidir. Kapitalizm ortaya çıktığı dönemden itibaren bir mülksüzleştirme tarihidir. Daha önce de ifade edildiği gibi Marx köylülerin üretim araçlarından zor yoluyla nasıl kopartıldıklarını, sömürüye maruz bırakıldıklarını, mülksüzleştirildiklerini ve kapitalist üretim biçiminin nasıl oluşturulduğunu anlatmıştı. Fakat toplumsal oluşumlar kavram olarak aynı kalmalarına rağmen içerik olarak döneme göre farklılık gösterirler. Bu sebeptendir ki Marx'ın görüşleri günümüz kapitalizmini açıklamada yetersiz kaldığından dolayı yeni kavramlara ihtiyaç duyulmuştur. Harvey'in 'yeni emperyalizm' olarak kavramsallaştırdığı 'ilkel birikim' kavramı da bu kavramlardan bir tanesidir. Harvey kapitalizmin tarihinin ilkel birikimden ibaret olduğunu ileri sürmüştür. Kapitalizmin tarihi bundan ibaretse bu durum neden 'yeni emperyalizm' olarak ele alınıyor? Harvey'in teorisini özgünleştiren nedir? Harvey'e (2008: 151) göre yeni emperyalizm eskisinden başka bir şey değildir, tek fark farklı bir zamanda ve yerde ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla emperyalizmde zaman ve mekân kavramı farklılaştırmıştır.

Harvey (2008: 123), analizini oluştururken 'ilkel birikim' kavramı yerine 'el koyarak birikim' kavramını koyar. Harvey, bütünüyle yeni mekanizmaların devreye girdiği bu durumu özelleştirme ile tanımlar ve bu yolla ortak mülkiyet nesnelere çevrenmesinin devlet politikası haline geldiğini belirtir. Harvey bu politikaların mekanizmalarını da sunar. Bu politikalar emlak alanında, sağlık alanında, sigorta alanında, kamu hizmeti gören tüm varlıkların özelleştirilmesi; IMF, DB, DTÖ ve başkaca mali kurumların, tekellerin neoliberal saldırılarının tarımsal, sanayi, hizmet sektörlerindeki satın alma faaliyetleri; kamu hizmeti gören varlıkların şirketleşmesi, çevresel kaynakların sömürülmesi, Harvey tarafından 'el koyarak birikim' olarak tanımlanmıştır.

Harvey, (akt. Okçuğlu,2011: 53), sermayenin uluslararasılaşmasını da 'el koyarak birikim' kavramıyla açıklamıştır. Sermaye ne kadar çok uluslararasılaşmışsa, dünyanın en ücra köşesine sızmışsa, 'el koyarak birikim' de o

denli güçlenmiştir. Harvey'e göre dünya pazarı 'el koyarak birikim'in sonucudur. Harvey'e (2004: 121) göre 'el koyarak birikimin' temel araçları finansallaştırma ve ABD'nin emrindeki uluslararası mali sistemlerdir. Fakat kapitalist kalkınmanın ve kapitalist piyasa ekonomisinin önüne yeni alanların açılması, Güney Kore, Tayvan ve Çin gibi küresel kapitalizmle bütünleşmek isteyen ülkeler de tıpkı 'el koyarak birikim' gibi önemli rol oynamıştır. Tüm bunların meydana gelebilmesi için sadece finansallaştırma ve serbest ticaret değil, aynı zamanda 'el koyarak birikim' için devlet gücünün nasıl kullanılacağına yönelik farklı yaklaşımlar da gerekliydi. Harvey, bunu neoliberalizmin yükselişi ve onunla bağlantılı olan özelleştirme politikalarıyla açıklamıştır.

Harvey (2008: 123), bu politikalarının nedenini aşırı birikim sorununun çözülmesine bağlar ve 'el koyarak birikimi' devlet ve uluslararası kurumların yaptığı müdahaleler olarak görür. Nitekim IMF'nin amacı el koyarak birikimin çöküşü yol açmadan meydana gelmesini sağlamaktır. Harvey'e göre ABD gibi önde gelen kapitalist güçler için bu işlevin amacının bu süreçleri kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde kullanarak küresel sermaye birikiminin devamını sağlamaktır. Dolayısıyla kapitalist dünya içindeki ticaretin, serbest ticaretin ve dışa açık sermaye piyasalarının, üretim, hizmet ve finans sektörlerine hâkim olan ileri kapitalist ülkelerde üslenen tekelci güçlerin çıkarına hizmet eden başlıca araçlar haline geldiğini ileri sürmüştür. Örneğin ABD'nin gücünü arkasına alan IMF ve DTÖ gibi örgütler kurumsal baskılarıyla tüm dünya piyasalarının dışa açılmasını sağlamış, korumacı duvarları yıkmak istemeyen ülkelere de kendi pazarlarını kapatmış ve 'el koyarak birikimin' temel aracı haline gelmiştir.

Yukarıda verildiği gibi Harvey, Marx tarafından tanımlanan 'ilkel birikim' kavramına dayanarak 'yeni emperyalizm' kavramını tanımlamıştır. Fakat Harvey'in günümüz koşullarına dayanarak tanımladığı 'el koyarak birikim' Marx'n bahsettiği 'ilkel birikim'den tamamen farklıdır. Marx, altın, gümüş gibi zenginliklerinin talan edilmesinden ve doğmakta olan kapitalist ekonomiye katılmasından, kapitalist birikimin sağlanması için bir ilk çıkıştan söz etmiştir. Marx, ilkel birikimin kapitalist sömürünün ve 'artı değer' oluşumunun, iş gücünün sömürüsüyle elde edildiğinden, söz etmiştir. Buradaki 'ilkel birikim' ile bugün yaşanan 'kapitalist birikime dayalı

ilkel birikim' birbirini dışlar (Okçuğlu, 2011: 51, 2011: 48). Marx'ın söz ettiği 'ilkel birikim' kapitalist üretim biçiminin çıkış noktasını oluşturmuştur (Karagül, 2007). Kapitalist birikimin sağlanması için rolünü oynadıktan sonra tarihe karışmıştır. Belirleyici bir özelliği kalmamıştır (Okçuğlu, 2011: 51). Harvey'in bahsettiği 'el koyarak birikim' ise tarihsel olarak ömrünü doldurmuş kapitalizmin bir sonucudur. Harvey, emperyalist savaşı, bu sistemin sonunun gelmiş olmasıyla açıklamamıştır, aksine 'el koyarak birikim' kavramı ile açıklamıştır (Karagül, 2007).

Harvey emperyalist sistemden çıkmak için neler önermiştir? Harvey, kapitalist sistemin sürekli kendini yenileyerek var olacağına, ama onun reforme edilmesi gerektiğine inanan ve bunun için mücadele edilmelidir diyen bir Marksisttir (Karagül, 2007). Harvey, emperyalist küreselleşme sürecinde tekelci, uluslararası sermayenin, emperyalizmin aşırılıklarına karşı mücadeleden söz etmiştir (Okçuoğlu, 2011: 42-43). Sorunun üretimin kapitalist kurallarına göre tek çözümü ise küresel çapta bir çeşit 'Yeni Antlaşma' dır. " Bu antlaşma ile sermayeyi dolaşım ve birikimin neo-liberal zincirlerinden kurtararak özgürleştirmek; devlet gücünü daha müdahaleci ve paylaştırıcı yolda düzenlemek, mali sermaye gücünü frenlemek; uluslararası ticaretle ilgili görüşleri medyaya dikte ettiren askeri endüstri gücünü demokratik yollardan denetim altına almaktır" (Harvey, 2008: 172).

Buraya kadar Harvey'in emperyalizme yönelik düşünceleri ve emperyalist sisteme yönelik çözüm önerileri verildi. Harvey'in 'ilkel birikim' kavramı günümüzdeki özelleştirmelerin, uluslararası kuruluşların politikalarını açıklamada önem taşısa da Harvey'in görüşleri farklı yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Okçuoğlu (2011: 44) Harvey'in, mülksüzleştirmenin, kapitalist üretim biçiminin çıkış noktası olduğunu ve bunun başarılmasının, bütün bireylerin üretim araçlarından yoksun bırakılması gerçeğini göz ardı ettiğini ileri sürmüştür. Harvey'in mülksüzleştirmeyi 'ilkel birikimle' açıklamaya çalıştığını ve 'el koyarak birikim' diye tanımladığı kavramın kapitalist üretim biçiminden başka bir şey olmadığını ileri sürerek Harvey'in teorisini eksik bulmuştur. Karagül (2007) ise, aşırı sermayenin kendini değerlendirmek için mali pazarları istila etmesinin, bunun sonucunda yaşanan sermaye birleşmelerinin, kapitalizmin daha baştan beri bir ilhak/mülksüzleştirme ekonomisi olduğunu, ileri sürmüştür. Karagül'e göre Harvey'in 'el koyarak birikim'

diye tanımladığı, üreticiyi üretim araçlarından ayıran, kapitalist üretim biçiminin tarihsel serüveninden başka bir şey değildir. Bu tür özellikler kapitalizmin her döneminde görülen sisteme özgü olgulardır. Tüm bu verilenler ışığında şu sonuçlara varılabilir:

1. Harvey ‘yeni emperyalizm’ kavramını ‘el koyarak birikim’ şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımlamalarını yaparken Marx’ın ‘ilkel birikim’ kavramından ve Lüksemburg’un kapitalist üretim ile kapitalist olmayan çevre arasındaki analizinden yararlanmıştır.

2. Marx ‘ilkel birikim’ kavramını önceden topluluğun mülkü olan bazı varlıkların özel mülkiyete dönüştürülmesi, halkın zor yoluyla üretim araçlarından kopartılması ve proleterleştirilmesi şeklinde ele almıştı. Harvey de ‘ilkel birikim’ kavramının nitelik değiştirdiğini vurgulayarak analizini oluşturmuştu.

3. Harvey ilkel birikim yollarını neoliberalizm ve özelleştirme politikalarıyla diğer ülkelere dayatılan zorlamalar şeklinde açıklamıştır. Bu politikalar ise; çevresel kaynakların sömürülmesi, sağlık alanında, sigorta alanında; her alanda kamu hizmeti gören varlıkların özelleştirilmesi; IMF, DB başkaca mali kurumların devralma faaliyetleri şeklindedir. Harvey tüm bu açıklamalarıyla emperyalizmin zaman ve çevreye göre değiştiğini günümüzde el koyarak birikim şeklinde emperyalist politikaların oluştuğunu kuramında belirtmiştir.

4. Harvey devlet gücünün müdahalesinin artırılarak ve neoliberalist politikalardan uzak durularak emperyalist sistemden çıkılacağını belirtmiştir.

Üçüncü Dalga emperyalizm teorisine büyük katkılar koyan bir diğer isim de Ellen Meiks Wood’dur. Wood’a (2016: 145) göre yeni emperyalizmin ortaya çıkmasında ABD’nin bir emperyal güç olarak dünyanın hâkimiyetini ele geçirmesi etkili olmuştur. Wood’a (2016: 145) göre klasik emperyalizm fiilen 1918’de son bulduysa ve ABD dünyanın birinci iktisadi imparatorluğu olma işaretleri verdiyse de yeni emperyal biçimin ortaya çıkması II. Dünya Savaş’ının sonundan önce gerçekleşmedi. Yani Wood sadece XX. yüzyılda ya da II. Dünya Savaş’ının sonunda ortaya çıkan dönemi yeni emperyalist dönem olarak ele almıştır. Wood (2016: 146), eskinin enkazından doğan yeni emperyalizmi, emperyal güçlerle sömürgeler

arasındaki ilişki olarak değil, bağımsız devletler arasındaki karmaşık bir etkileşim olarak görmüştür.

Wood için kapitalist emperyalizm, dünyayı iktisadi yörüngesi altına alan ulus devletler dünyasıydı. Wood'a (2016: 170-171) göre klasik emperyalizm çağında kapitalizm yoğun bir jeopolitik ve askeri rekabet döneminden geçmiştir. Modern emperyalist çağda emperyalizm, bütünüyle iktisadi egemenlik haline gelmiştir. Wood'a (2016: 145-146) göre bu ulus devletler dünyasında ABD İkinci Dünya Savaş'ından en güçlü askeri ve iktisadi bir ülke olarak çıkmıştır ve yeni emperyalizmin komutasını almıştır. ABD doğrudan topraklarını genişletmeye de gelişkin askeri ekonomisiyle dünyanın en önemli askeri gücü haline gelmiştir.

Birinci bölümde de değinildiği gibi, klasik emperyalizm çağındaki kapitalizm yoğun bir jeopolitik ve askeri rekabet döneminden geçmiştir. Emperyalizmin eski biçimleri işgal ve sömürgeci yönetime dayanıyordu (Wood, 2016: 171). Wood'a (2004: 43) göre kapitalist emperyalizmde; küreselleşmiş bir ekonomik yapı mevcuttur. Ve bu ekonomik güç politik ve askeri güçten ayrıdır. Sadece yeni emperyalizmde ekonomik güç herkesi hâkimiyeti altına almıştır. Ulus ötesi sermaye ulus devletin sınırlarından kaçmış, sermayenin gücü çok daha yaygınlaşmıştır. Bu yeni emperyalizm türünde ilk defa küresel erişimi olan, sınırsız bir egemenliğe sahip olan askeri güç ne topraklarını genişletmeyi ne de ticaret yollarının fiziki olarak egemenliğini amaçlamıştır. Şu halde küresel kapitalizmde hegemonyanın anlamı, rakip ekonomileri ve devletleri savaşa girmeden kontrol etmek anlamına gelir (Wood, 2016: 161, 2016: 175). Buradaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Wood eski emperyalizmi askeri işgal ve doğrudan politik egemenlik yoluyla toprakların egemenliği şeklinde tanımlamıştır. Çoklu ulus devletler döneminde var olan yeni emperyalizmin ise ekonomik yollarla²⁴ denetim altına alındığını ifade etmiştir.

Wood'un (2016: 172) yeni emperyalizm analizinde değinilmesi gereken bir husus da yeni emperyalizmi küreselleşme kavramıyla ilişkilendirmesidir. Bu

²⁴ABD yeni emperyalist düzende iktisadi hegemonyasını, Bretton Woods sistemini, daha sonra İMF ve Dünya Banka'sını kurarak ve Genel Gümrükler ve Ticaret Antlaşmasını (GATT) yürürlüğe sokarak göstermiştir. Bu antlaşmaların ve kurumların görünüşteki amacı dünya ekonomisinin istikrara kavuşturulması, para birimlerinin serbestçe ABD dolarına çevrilebilir hale getirilerek rasyonelleştirilmesi, yeniden iktisadi inşa ve kalkınma için bir çerçeve sağlanmasıydı (Wood, 2016: 148)

emperyalizm biçimi, herhangi bir devletin kıtasal sınırlarının ya da siyasi egemenlik alanının ötesine ulaşan iktisadi bir hegemonyadır ve küresel düzeni ayakta tutmak için çoklu bir devletler sistemine ihtiyacı vardır. Bu emperyalizm türünde sadece emperyal güçler değil, bağımlı devletler de küresel sermayenin egemenliği için gereklidir. Öyleyse küreselleşme denilen emperyalizmin yeni biçiminin getirdiği bir şey varsa da onun git gide daha fazla çoklu devletler sistemine dayanan bir emperyalizm olduğudur. Küreselleşmenin emperyalizmi, ekonomik hegemonya ve piyasa zorunluluklarının herhangi bir devletin etki alanının ötesine taşınmasına bağlı olduğu için bağımlı devletler çoğulluğuna bağımlıdır (Wood, 2004: 50).

Burada ilk ve temel nokta, ulus ötesi denilen şirketlerin hissedarları ve yönetim kurullarıyla birlikte üslerin tek bir ulus devleti içinde olması ve pek çok açıdan ulus devlete bağlı olmasıdır. İkinci olarak da yeni kapitalist dönemin temel şartı dünya çapında piyasa zorunluluklarını dayatmasıdır. Bu emperyal güçler kendi ülkelerindeki gibi kapitalist ekonomilerin gelişmesini istemezler. Sadece bağımlı ülkeleri kapitalist piyasanın zorunluluklarına karşı savunmasız hale getirir. Wood bu tip toplumsal dönüşümleri gerçekleştirilmesi için ulus devleti vazgeçilmez bir araç olarak görmüştür (Wood, 2004: 49). Wood yeni emperyalist dönemde ulus devlet tartışmasına giderek ulus devleti yerini ulus ötesi örgütlere bırakmadığını bilakis ulus devleti kapitalist sistemin korunmasında daha fazla gerekli olduğunu savunmuştur.

Yukarıda Wood'un emperyalizm kavramına yönelik görüşleri verildi. Sonuç olarak şunlar söylenebilir:

1. Yeni emperyal düzenin başlangıcı II. Dünya Savaşı sonrası ve sonrasındadır. Bu dönemde ABD askeri, iktisadi alanlarda tek bir güç haline gelmiştir.

2. Günümüz emperyalist sistemde imparatorlukların yerini ulus devletler almıştır. Buna bağlı olarak emperyalizm kavramını da tek bir ulus devletten ziyade çoklu devlet sisteminden ve bunların tahakküm- tabiyet ilişkilerine bağlı olarak açıklamıştır.

3. Emperyalizmin eski biçimleri işgal ve sömürgeci yönetime dayanırken, yeni küresel kapitalizmde emperyal gücün anlamı devletleri savaşa girmeden kontrol etmektir.

Bu alt başlıkta Yeni Emperyalizm Kuramları ile ilgili bir tartışma sunuldu. Yeni kuramcılar genel olarak emperyalizmi önceki işgal, sömürü gibi askeri güçlerden ziyade ekonomik yapılanmanın politikalarının bir sonucu şeklinde ele almışlardır. Bu kuramcılar emperyalizmi Birinci ve İkinci Dalga Kuramcılar gibi kapitalist genişlemenin bir ürünü olarak görmüşlerdir. Yeni kuramcıların genel kanaati emperyalizmin bu yeni aşamasında İngiltere'nin güç olma özelliğini kaybetmesi ABD, Almanya, Fransa, Japonya gibi güçlerin ortaya çıkmasıdır. Bu kuramcılara göre emperyalist dünya içersinde bu dönemin en önemli gücü ABD'dir. Bu alt bölümü bitirmeden yeni kuramcıların görüşlerinin karşılaştırmalı bir şekilde verilmesi konunun anlaşılır kılınmasını sağlayacaktır.

Tablo 6: Üçüncü Dalga Kuramcılarının Karşılaştırılması

Ana Tema	Harvey	Wood	Magdoff
Yeni Emperyalizmin Başlangıcı²⁵	+	+	+
Emperyalist Sistemin İktisadi Anlamdaki Yeni Politikaları	Kamu hizmeti gören kurumların özelleştirilmesi. Neolibereal politikaların ve Dünya Bankası, IMF gibi kurumların varlığı.	Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Avrupa Birliği, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşların varlığı ²⁶	+
Ulus Devlet	+	+	+
Çok Uluslu Şirket	+	+	+
El Koyarak birikim	+	-	-

²⁵ Tüm kuramcılar, XIX. yüzyılın sonu-XX. yüzyılın başını yeni emperyalizmin başlangıcı olarak ele almışlardır.

²⁶ Magdoff ile Wood yeni emperyalizmin iktisadi politikaları olarak aynı uluslararası kuruluşları ele almıştır.

Emperyalizm Kavramı	Bir ülkenin dünya üzerindeki çıkarlarını korumak ve hedeflerine ulaşmak için başka ülkeler üzerinde hem siyasi, askeri ve diplomatik stratejilerini kullanması hem de ekonomik gücünü kullanmasıdır .	+	+
Az Gelişmişliğe Çözüm Önerisi	Devlet gücünü daha müdahaleci ve paylaştırıcı yolda düzenlemeli, mali sermaye gücünü kontrol altına almalı.	Az gelişmiş ülkeler kapitalist sistemle mücadele ederek, ekonomik bağımsızlığı sağlayarak dünya pazarından kopup içe dönük bir ekonomik yapı oluşturmaları. ²⁷	+

Yukarıdaki tabloda (+) ile gösterilen kısımlar kuramcılarda ortak olan özellikleri göstermek için kullanılmıştır. Yukarıdaki tabloya göre üç kuramcı da yeni emperyalizmin başlangıcını XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başı şeklinde ele almıştır. Emperyalist sistemin oluşumunda ulus ötesi oluşumların önemine değinmişlerdir. Harvey ve Magdoff, kamusal alanların özelleştirilmesini analizlerinde yer vermiştir. Wood ise, sadece uluslararası kuruluşların varlığına değinmiştir. Tabloda da görüldüğü gibi üç kuramcı da ulus devlet kavramını ele almıştır. Bu kuramcılar ulus-devletlerin yerini ulus ötesi oluşumlara bırakmadığını bilakis yeni emperyalist dönemde çok fazla sayıda ulus devletlerin olduğunu kuramlarında belirtmişlerdir. Yeni kuramcılar emperyalizm kavramını açıklarken eski ve yeni sömürgecilik şeklinde iki tür emperyalist karışımdan söz etmişlerdir. Birincisi, eski emperyalizmde olduğu gibi dünya üzerindeki çıkarlarını korumak için askeri stratejilerin hâlâ var olduğunu işgalin ortadan kalmadığını belirtmişlerdir. Bu varsayım günümüzde var olan işgallerin emperyalizmin çatısı altında değerlendirilebileceğini gösterir. İkincisiyle ise ekonomik gücün, üretim şekilleri para transferi, teknoloji transferi aracılığıyla ülkelerin ekonomik yapılanmaları üzerinde etkili olunmasıdır.

²⁷ Wood ve Magdoff emperyalist sisteme yönelik aynı çözüm önerisinde bulunmuşlardır.

Üç kuramcı da çok uluslu şirketlerin baskısı altında yeni bir dünya ekonomik düzene geçildiğini belirtmiştir. Bu kuramcılara göre dünya kapitalizminin birbirine kenetlenmesi sonucunda yeni küresel bir ekonomik düzen oluşmuştur. Bu ekonomik düzenin belirleyicileri hem merkezde hem de çevre ülkelerdeki çok uluslu şirketlerin varlığıdır. Yeni kuramcılardan Harvey ‘ilkel birikim’ kavramını kullanmıştır. Bu kavram ile günümüzdeki özelleştirme süreçlerini açıklamıştır. Üçüncü Dalga Kuramcıları dünya sistemini bir çatışma ve sömürü şeklinde ele alarak emperyalizm kavramını da ulus devletlerin birbirlerine yönelik askeri, iktisadi mücadeleleri şeklinde tanımlamışlardır. Emperyalizme çözüm yolu olarak da ülkelerin esas olarak ekonomik anlamda bağımsızlıklarının sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir.

3.2.4. Marksist Emperyalist Kuramların Karşılaştırılması

Bu alt bölümde Marksist emperyalizm kuramlarına değinildi. Marksist Kuramcıların ortak noktaları şunlardır: 1) Emperyalizm kavramını kapitalist gelişimin bir sonucu olarak ele almışlardır (Brewer, 2011: 23). 2) Savaş sonrası dönemde birçok Marksist ABD’nin önde gelen emperyalist güç olarak hâkimiyetini sürdürdüğünü savunmuştur (Brewer, 2011: 34). 3) Az gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin kapitalist dünya sisteminde yer aldıkça fakir hale geleceklerini ve kapitalizmin küresel bir eşitsizlik sistemi olarak görüldüğünü ileri sürmüşlerdir. (Brewer, 2011: 20). Konunun anlaşılabilirliği açısından aşağıdaki tabloda bu kuramcıların görüşleri karşılaştırmalı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 7: Marksist Kuramların Karşılaştırılması

Birinci Dalga Kuramlar	İkinci Dalga Kuramlar	Üçüncü Dalga Kuramlar
Hilferding, Lenin, Bukharin, Lüksemburg ve Kautsky	Wallerstein, Baran, Frank, Emmanuel, Amin, Warren, Cardoso, Santos	Magdoff, Harvey, Wood,
Birinci Dünya Savaşı ve onu içine alan dönemi kapsar. Temel düşünceleri, XIX. yüzyılda Avrupalı Devletler’in sömürge dünyasının paylaşılması için vermiş olduğu mücadeleler üzerine kuruluydu.	Vietnam Savaşı sırasında ortaya çıkmış, çevreyi baskısı altına alan merkez (ABD) ve onun müttefikleri yaklaşımı üzerine kurulmuştur.	İkinci Dünya savaşı sonrası ortaya çıkmış, küresel kapitalizmin hâkim hale gelmiş olduğu durumu kavramaya çalışmışlardır.
Birinci Dalga Kuramcıları emperyalist güçler arası rakip ilişkilere odaklanmıştır.	Merkez ve çevre ülkeler arası ilişkileri merkeze almışlardır.	Ulus devletlerin birbirleriyle mücadelelerine odaklanmıştır.
Birinci Dalga Kuramcıları olarak bilinen Lenin ve Lenin çizgisi emperyalizmin kapitalizmin son aşaması, olduğunu savunmuşlardır.	İkinci Dalga kuramcılarına göre emperyalizm kapitalizmin bir aşaması değildir. Kapitalizmin genişleme sürecinin doğasında vardır.	Üçüncü dalga kuramcıları da emperyalizmi İkinci Dalga Kuramcıları gibi kapitalizmin tarihi boyunca var olduğunu savunmuşlardır.

Birinci Dalga Kuramcılar az gelişmişliği içsel faktörlerden çok dışsal faktörlere bağlı olarak açıklamıştır.	+	+
Sermayenin merkezileşmesi, finans sermayenin oynadığı rolünün artması, kapitalizmin serbest aşamadan tekelci aşamaya geçmesi, gibi konular bu kuramın temel görüşleridir.	-	+
Emperyalizm kapitalizmin son aşamasıdır.	Kapitalizmin başlangıcından itibaren emperyalizm mevcuttur. ²⁸	+
Ulus devlet anlayışı söz konusudur. Küresel şirketlerin arkasında onları destekleyen bir ulus devlet daima olmuştur. ²⁹	+	+
Kapitalist sisteme bir dünya devrimi ile son verilecektir. ³⁰	+	+

Yukarıdaki tabloda önceki bölümde anlatılan kuramcılarının özellikleri karşılaştırmalı bir şekilde verildi. Tabloda verilen (+) işareti kuramcılarda ortak olan özellikleri göstermek için kullanılmıştır. Buraya kadar Marksist emperyalizm kuramcılarına yönelik bir tartışma sunuldu. Marksist kuramların anlaşılması Samir Amin'in emperyalizm analizi açısından önem taşır. Amin'in emperyalizm analizinde bu kuramcılarının değindiği düşüncelerle bir ilişki kurularak Amin'in emperyalizm analizinin özgün yanı ortaya konulacaktır. Amin'in emperyalizm analizine geçilmeden önce ele alınması gereken bir diğer kavram da az gelişmişlik kavramıdır. Bir sonraki bölümde az gelişmişlik kavramı açıklandıktan sonra Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik konusundaki düşüncelerine yer verilecektir.

²⁸Üçüncü Dalga Kuramcılar da bu kuramcılar gibi emperyalizmin kapitalizmin başlangıcından itibaren var olduğunu ileri sürmüşlerdir. Değişen sadece emperyalizmin uygulanma biçimindeki farklılıklardır.

²⁹Her üç Marksist Kurama göre de günümüz küresel kapitalist sistemde ulus devletler varlığını sürdürmüştür.

³⁰Aralarında vurgu farkları olmakla birlikte Marksist Kuramcılar genel olarak bir sosyalizmin inşasını savunmuşlardır. Fakat bu kuramcılar içinde Harvey, Emmanuel, Kautsky kapitalist toplumda bir takım reformlar yapılarak kapitalist toplumun devamlılığını savunmuşlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AZ GELİŞMİŞLİK SORUNU VE AZ GELİŞMİŞLİK KURAMLARI

Samir Amin'in az gelişmişliğe yönelik düşüncelerini anlayabilmek için az gelişmişlik kavramını ve az gelişmişliği açıklayan yaklaşımların ele alınması gerekir. Böylece Amin'in az gelişmişlik tartışmalarında hangi yaklaşım içinde yer aldığını göreceğiz ve sonraki bölümde verilecek olan Amin'in analizini derinlemesine inceleyebilmenin zeminini hazırlamış olacağız. Bu alt kısımda az gelişmişlik kavramı, az gelişmişliğin oluşumu ve evrimi, az gelişmişlik kuramları ve az gelişmişliğin nedenleri üzerinde durulacaktır.

Az gelişmişliğin oluşumuna yönelik iki görüş söz konusudur. Bunlardan birincisi Sanayi Devrimi ile oluşan iş bölümü olgusu, diğeri de XVI. yüzyılda kapitalist üretimin ilk aşaması olarak bilinen merkantilist evredir. İlk görüşe göre Avrupa'da XIX. yüzyılın başlarında yer alan Sanayi Devrimi, az gelişmişliğin tarihinin de başlangıcı olarak kabul edilir. Kapitalist üretim tarzının gelişiminde manifaktürden fabrika üretimine geçişi belirleyen Sanayi Devrimi kapitalizmin uluslararası bir sistem olarak aldığı yeni biçimi de belirlemiştir (Gülalp, 1983: 17).

Sanayi Devrimi sonrası dönemde merkezde sermaye ticaretten sanayiye kaydı. Uluslararası iş bölümü kapitalist sermaye birikiminin ihtiyaçlarına uygun bir biçim aldı. Kapitalist gelişmenin bu aşamasında eşitsizlik temeli üzerine bir uluslararası iş bölümü yerleşmeye başladı. Böylece merkez-çevre kutuplaşması ortaya çıkmaya başladı. Merkezdeki kapitalist ülkelerde tarım sektöründe emek verimliliğinin düşüklüğü ve bunun sonucunda iç pazarın darlığı, serbest rekabet koşullarında her firmanın kârını azamileştirme zorunluluğu, kapitalistleri az gelişen çevre ülkelere doğru yayılmaya zorluyordu. Bu da hammadde tarım ürünleri ve madenlerin artan oranda çevre ülkelerden sağlanmasını gerektiriyordu (Başkaya, 2015a: 74). Sanayi Devrimi ile birlikte İngiltere başta olmak üzere Fransa, Almanya

gibi merkez ülkeler çevre ülkelere sanayi ürünleri satmaya başladılar. Sanayi ürünlerinin satılmaya başlanması ile bu ülkelerdeki geleneksel sanayiler yıkıldı ve geleneksel ekonominin yönü merkezdeki kapitalist ülkelere kaydı. Bu ülkelerdeki yerli sanayinin yıkılması az gelişmişlik sürecinin anlaşılmasında bir diğer faktörlerden birisidir (Başkaya, 2015a: 75-76).

Sanayi Devrimi sonrası gelişen kapitalist sistemin pazarlarını dünya ölçeğinde genişletme zorunluluğu uluslararası bir iş bölümünün oluşumuna yol açmıştır. Sanayi Devrimini gerçekleştirmiş ülkelerle gerçekleştirmemiş ülkeler arasında yer alan bu iş bölümünde birinci grup ülkeler sanayi mallarının üreticisi ve ihracatçısı, ikinci grup ülkeler ise sanayi mallarının pazarı ve birincil malların sunucusu haline gelmişlerdir. Az gelişmişlik kavramı bu iş bölümüne dayanarak tanımlanır. Çünkü malların niteliğine göre açıklanan bu iş bölümü toplumsal yapılar üzerinde bir farklılaşmaya yol açar (Gülalp, 1983: 17). Bu özelliklere sahip uluslararası iş bölümü XX. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüştür (Gülalp, 1983: 39). Az gelişmişlik kavramı da bu iş bölümüne bağlı olarak oluşmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi Sanayi Devrimi ile az gelişmişlik arasında kurulan ilişki şu şekilde özetlenebilir: Sanayi Devrimiyle birlikte oluşan iş bölümü ile sanayi merkezleri ve bu merkezlere hammadde ve tarım ürünleri sağlayan az gelişmiş ülkeler şeklinde ikili bir yapı oluşmuştur. Böyle bir ayırım sanayi ülkelerinin gelişmiş ülkeler, sanayi ülkelerine hammadde ihraç eden ülkelerin de az gelişmiş ülkeler olarak ikili bir tasnife tabi tutulmasına neden olmuştur.

İkinci görüşe göre ise az gelişmişlik olgusu merkantilist dönemden beri var olan bir sürecin ürünüdür. Bu düşünce sonraki bölümde verilen Amin'in az gelişmişlik konusundaki düşüncesini anlama noktasında önem taşır. Yaklaşık üç yüz yıl (1500-1770) sürececek olan merkantilist dönemde az gelişmiş ülkelerin işlevi ticaret sermayesinin Avrupa'nın batısında birikmesine katkıda bulunmak olmuştur. Avrupa'nın batısı ticari sermaye birikimiyle zenginleşirken dünyanın diğer bölgeleri yoksullaşmaya başladı. Merkantilist dönem dünya ticaretinin çok hızlı geliştiği bir dönem oldu. Talan, soykırım ile Avrupalılar büyük servetler biriktirdi (Başkaya, 2015a: 67).

Merkantilist dönemde en çok sömürülen, ekonomik ve sosyal tahribata uğrayan yöreler az gelişmişliğin en yoğun geliştiği bölgeler olmuştur. Merkantilizmin doğurduğu en önemli sonuç, bu bölgelerin yoksullaştırılması ve geleneksel yapının sarsılmasıdır. Batı’da gelişen kapitalizm dünyanın diğer yerlerindeki geleneksel yapıları biçimsizleştirirken, bu yerlerde merkezdeki gibi bir kapitalist sermaye birikimine yol açmadı. Bu bölgelerde ekonomik yapılar ile birlikte sömürgeleştirilen halkların kültürleri de tahrip edildi. Sanayi Devrimi öncesi ticaret sermayesinin birikimi olarak ele alınan merkantilist dönemde Avrupa dışı sosyal formasyonların kaynakları büyük ölçüde talan edildi (Başkaya, 2015a: 71,72). Başlangıçtan beri kapitalizm bir dünya sistemi olarak ortaya çıktı ve az gelişmişlik kavramı da bu üretim şeklinin bir sonucudur.

Yukarıda az gelişmişlik kavramının ne zaman ortaya çıktığına yönelik bir açıklama verildi. Az gelişmişlik olgusunun sanayileşme ve merkantilist aşama ile ortaya çıktığına yönelik iki farklı görüş bulunmaktadır. Az gelişmişliğin merkantilizmin bir sonucu olduğuna dair görüşler Amin’in tartışmalarının odak noktasını oluşturur.

4.1. AZ GELİŞMİŞLİK KAVRAMI

Az gelişmişlik, “Bağımlılık kuramıyla birlikte anılan ve birçok Üçüncü Dünya toplumunun karakteristik özelliği durumuna gelmiş yoksulluğu ve ekonomik durgunluğu betimlemek için kullanılan bir terimdir. Az gelişmişlik, söz konusu toplumların basitçe gelişmemenin zararlarından etkilenmelerinin yanı sıra, ileri kapitalist devletler tarafından sömürülmemiş olmaları durumunda beklenebilecek gelişme düzeylerine ulaşamamalarını içermektedir” (Marshall, 2003: 52,53). Az gelişmişlik ekonomik ve siyasi platformda karşımıza çıkmaktadır. Soğuk savaş döneminde iki kutuplu bir dünyanın ortaya çıkmasıyla yeni dünya düzeninde bu kutuplarda yer almayan ülkeler az gelişmiş veya üçüncü dünya ülkeleridir. Fakat bu ülkeler homojen özelliklere sahip değildir. Az gelişmiş ülkeler ³¹ geniş bir alana

³¹Az gelişmiş ülke kavramı yerine, gelişmekte olan, geri bırakılmış, üçüncü dünya, güney ülkeleri gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Bu kavramlar belli bir doğruluğu içeriyor olsa da az gelişmişlik

yayılmışlardır. Latin Amerika, Afrika, Ortadoğu, Güney ve Doğu Asya, Japonya ve Güney Kore hariç Uzak Doğu ülkeleri az gelişmiş ülkeler arasında yer almaktadır. Bu ülkeler kendi aralarında türdeş değildir. Aynı ekseninde hareket etmeseler de karşılaştıkları sorunlar genelde aynıdır. Bu ülkeler siyasi anlamda bağımsız olsalar dahi her alanda gelişmiş ülkelerin müdahalesine uğrayan, bu ülkeler tarafından mali politikalarla sömürülen, siyasi kaos, gelir adaletsizliği, işsizlik, modernleşememe, yoksulluk, eğitimsizlik, dış borçlanma ve kredi müdahaleleri kısılcacında kalan ülkelerdir (Işık, 2006: 13).

Kişi başına düşen milli gelirin, gelişmiş ülkelerin milli gelirinden daha az olan ülkeler az gelişmiş ülkeler kategorisine girmektedir. 765 dolar veya daha az geliri olan ülkeler düşük gelirli ülkelerdir. Orta gelirli ülkeler 766-9.385 dolar geliri olan, 9.386 ve daha fazla geliri olan ülkeler ise yüksek gelirli ülkeler olarak kabul edilmektedir. Ülke çapında kalkınmanın sağlandığı ve ekonomik açıdan iyi koşulların bulunduğu ülkeler gelişmiş ülkeler olarak tanımlanabilir. Kendi ekonomilerini düzenleyemeyen ve vatandaşlarına yeterli standardı sağlayamayan ülkeler ise az gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkeler ekonomik ve insan kaynakları bakımından yetersiz durumdadır. Bu ülkelerin ekonomileri dış darbelere karşı kendilerini koruyamayan bir yapıya sahiptir (Işık, 2006: 14).

4.2. AZ GELİŞMİŞLİK KURAMLARI

Az gelişmişlik politik görüşleri birbirine benzemeyen kişileri bir araya getiren bir konudur. Az gelişmişlik kimi kuramcılar için sanayinin yokluğu, kişi başına düşen gelirin azlığı, kapitalizme tam geçememe, merkez ülkeler tarafından sömürülme, bağımlılık ilişkisi, yabancı sermaye yardımları gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenler tek bir neden ile açıklandığında az gelişmişlik olgusunun bütünsel bir şekilde ele alınmamasına neden olmaktadır (Yüksel, 2013: 40). Bu nedenle bu alt başlıkta az gelişmişliği açıklayan kuramlara yer verilecektir.

sürecinde öznel belirleyiciliği ön plana çıkan ideolojik değer yargıyla yüklü kavramlardır. Bu kavramlar gelişme süreci dışında kalmış olanların gelişme yoluna girdikleri geri kalmışların gelişmiş olanların yolunda ilerledikleri izlenimini verir. Az gelişmişlik gelişmişliğe göre tanımlandığında normal olan ve olmayanlar söz konusudur. Normal olan gelişmiş ülkeler olduğuna göre normal olmayan az gelişmiş ülkelerdir. O halde az gelişmiş ülkelerin gelişmişler gibi olmaları gerekir. Onların geçtiği yoldan geçmeleri gerekir (Başkaya, 2015a: 52, 2015a: 55).

Bu alt başlıktaki amacımız az gelişmişliğin nedenlerini açıklayan kuramları vererek az gelişmişliği bir bütün olarak değerlendirmek ve kuramlar içerisinde Samir Amin'in görüşlerinin hangi kuramlara yakın olduğunu ele almaktır. Sırasıyla Geleneksel Kalkınma İktisadı Yaklaşımı, Yapısalcı Yaklaşım ve Neoyapısalcı, Bağımlılık Yaklaşımı ve Neoliberal Yaklaşım ele alınacaktır

4.2.1. Geleneksel Kalkınma İktisadı Kuramı (Ortodoks Kuramlar)

Modernleşme kuramı olarak da bilinen Geleneksel Kalkınma İktisadı Kuramı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında biçimlenmeye başlamıştır³² (Güngen, 2018: 436). Geleneksel Kalkınma İktisadı, İkinci Dünya Savaş'ından sonra bağımsızlıklarını kazanan, ancak erken kapitalistleşen ülkelerin gerisinde kalan ulusların nasıl kalkınacağını, batılı olmayan toplumların üretimlerinin neden yetersiz olduğunu, bu toplumların verimliliklerini nasıl arttırabileceklerini ve nasıl modernleşebileceklerini ele alan bir yaklaşımdır (Ercan, 2012: 85). İkinci Dünya Savaşı sonunda Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerini inceleyen batılı iktisatçılara göre bu ülkelerde kişi başına düşen ulusal gelir artırılırsa bu ülkeler gelişebileceklerdi. Bu ülkelerin ilerlemesi sadece kalkınma programını doğru bir şekilde uygulamalarına bağlıydı. Az gelişmiş ülkelerin gelişebilmeleri için gelişmiş ülkelerin ilerlediği yollardan geçmeleri gerekirdi (Yüksel, 2013a: 27). Kalkınma kuramı bu sorunlara öncelikle politika yapıcıları tarafından verilen cevapları ifade eder. Sosyalist blok içerisinde yer

³² Az gelişmişliğin tarihi kapitalizmin tarihi ile özdeş olduğu halde bu olgu İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar iktisatçıların ilgisini çekmemiştir. İkinci Dünya Savaş'ından sonra az gelişmiş ülkelere ilginin artması farklı nedenlere dayanıyordu. İlk olarak, siyasal bağımsızlığını elde eden ülkeler az gelişmişliklerini gelişmiş bir sanayinin olmayışı ile açıklıyorlardı. Yeni bağımsızlığa kavuşan ülke yöneticilerinde sanayileşme eğilimi hâkimdi. İkinci neden, bağımsızlık savaşlarından bazıları Batı'dan kopma eğilimi taşıyordu. Eğer benzer hareketler yaygınlaşırsa Batı toplumları büyük bir darbe ile sarsılacaklardı. Batı toplumları da böyle bir oluşumun yaşanmasını engellemek için uluslararası kurumlar aracılığıyla az gelişmiş ülkelere yapılan yardımlarla bağımsızlık hareketlerini kontrol altına almaya başladı. Üçüncü neden ise, insancıl gerekçelere dayanır. Asya, Afrika, Latin Amerika halkları emperyalizme başkaldırdıklarında dünya sahnesine çıktıklarında Batı'nın entelektüel çevreleri yaşadıkları dünyanın uzak yerlerindeki baskı ve sömürü ile yüz yüze geldiler. Yaşadıkları dünyanın başka yerlerinde olup bitenlerin bilincine vardılar (Başkaya, 2015a: 37-38).

almayan ülkeleri kapsama amacındaki sistemin kurumlarından Uluslararası Para Fonu (IMF) ödemeler dengesi sorunlarında devreye girecek ve istikrar programları aracılığıyla sorunun büyümesini engelleyecekti. Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) savaş sonrasında sanayileşme hamlelerine destek verecekti. Bu kurumların oluşturulması erken kapitalistleşen ülkeler arasında yer almayan ancak sosyalist bir yönetim altında bulunmayan ülkelere kendilerine önerilen yolları takip ederlerse ekonomik olarak daha güçlü hâle geleceklerini haber veriyordu. Bu kuramın temel düşüncesi, toplumların modern ve geleneksel şeklinde ikili bir yapıya ayrıldığı, geleneksel toplumların tarihsel süreç içerisinde doğrusal bir çizgiyi izleyerek modernleştiği ve birinci gruptaki toplumlara benzemeye başladığıydı (Güngen, 2018: 436-437). İktisat kuramcılarının az gelişmişliği milli gelir gibi ölçütlerle açıklaması çevre ile merkez arasındaki sömürü, bağımlılık ilişkilerinin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte bu ülkelerin batılı ülkelerin geçtikleri yoldan ilerlemeleri gerektiğine yönelik ifadeler de batı merkezli yaklaşımların bir sonucudur. Her ülkenin sosyal ve içsel yapıları farklı olduğu için her ülke aynı yolda giderek ilerleyemez.

1950'lerden itibaren modernleşme kuramının etkisinde gelişen kalkınma paradigmasının vardığı sonuçlar şunlardır:

1. Kalkınma kuramcılarının göre az gelişmiş olarak tanımlanan ekonomik yapıların gelişmemiş olmalarının nedeni, bu toplumlarda tarımsal iş gücünün fazlalığı, tarımsal verimin düşüklüğü, yetersiz sermaye birikimi, teknolojik donanımın yetersizliği ve hızlı nüfus artışıdır (Yavilioğlu, 2002: 55).

2. Kalkınma kuramcılarının göre gelişmiş ve az gelişmiş ülkeleri birbirinden ayırt eden kriterler kişi başına düşen gelir, sermaye donanımı ve birikimi gibi bir dizi değişkenlerdir (Ercan, 2012: 86).

3. Az gelişmişlik sorunu az gelişmiş ülkelerin toplumsal yapılarının bir ürünüdür. Bu toplumlar kapitalizm öncesi çağın Batı Avrupası'na benzeyen geleneksel toplumlardır. Dolayısıyla bu toplumlar bugünün gelişmiş toplumlarının tarihte geçmiş olduğu yoldan geçerek ilerleyebilirler. Sermaye ve teknolojiyen

kapitalist ekonominin kurumlarına kadar birçok öge modern toplumlardan geleneksel toplumlara yayılacak, bu da ilerlemeyi hızlandıracaktır (Savran, 2018: 254-255).

4. Kalkınmacı kuramcılara göre kapitalist işletmelerin sayısının artırılması, sanayici kesimin desteklenmesi, devlet müdahalesi, teknik ve mali dış yardımlar ile az gelişmiş ülkelerin gelişimi sağlanır (Ersoy, 1995: 4).

5. Geri kalmışlık sermaye ve vasıflı emek kıtlığı, iç pazarın darlığı, yeterli kaynak ve enerji birikimine sahip olamamanın bir sonucudur (Szentés, 1975: 20).

6. Kalkınma iktisadı ekonomik büyüme ile yapısal dönüşüm arasında bir bağ olduğu varsayımına dayanır. Kalkınma iktisatçıları az gelişmiş ekonomileri sanayileşmiş ülkelerden kalite anlamında farklı olarak görme eğilimindedir (Yüksel, 2013b: 39- 40).

7. Kalkınma kuramcılarının göre kapitalist ülkelerin yardımı olmaksızın az gelişmiş ülkeler kalkınmazlar (Başkaya, 2015a: 62). Bu nedenle bu ülkelerin kalkınabilmeleri için Batı ile ilişkilerin her alanda güçlendirilmesi gerekir.

Yukarıda Kalkınma kuramcılarının genel olarak az gelişmişliğin nedenlerine yönelik düşüncelerine yer verildi. Sonraki bölümde verilecek olan Samir Amin de bu kuramcılar gibi az gelişmişliği bu ülkelerdeki teknolojik donanımın eksikliği, bu ülkelerin üretken olmayışları gibi nedenlerle açıklar. Amin de Kalkınma kuramcılarını gibi sanayici kesimin desteklenmesi, devlet müdahalesinin ülkenin kalkınması için önemli olduğunu ileri sürer. Fakat, Kalkınma kuramcılarını gelişmiş ülkelerin teknolojik donanımının bu ülkelere ithal edilmesini, mali dış yardımların yapılması gerektiğini ileri sürerken, Amin bu ülkelerin teknolojilerinin kendilerinin üretmesi gerektiğini savunmaktadır. Teknolojinin ithal edilmeyip az gelişmiş ülkeler tarafından üretilmesi gerektiği düşüncesi ile Amin Kalkınma kuramcılarından ayrılır. Buraya kadar özetlenen genel sonuçlara varan ancak analizlerinde farklı noktaları vurgulayan Kalkınma iktisatçıları kuramlarını ayrı ayrı incelemek gerekir. Aşağıda kalkınma teorilerinin temel özelliklerini ve az gelişmiş toplumların kalkınabilmelerine yönelik çözüm önerilerine değinilecektir. Kalkınma kuramcılarını arasında Walt Whitman Rostow, Paul Rosenstein Rodan, Ragnar Nurkse, Albert Otto Hirschman gibi kuramcılar yer alır (Kul ve Yüksel, 2018: 94).

Kalkınmacı kuramcılardan ilki Walt Whitman Rostow'dur. Rostow genellikle ekonomik büyümenin nasıl başlayacağı üzerine kuramını inşa etmiştir. Rostow'a göre toplumsal ekonomik gelişmenin beş aşaması vardır. Bu gelişme çizgisi geleneksel toplum ile başlar, kitle tüketimi toplumu ile sona erer. Bu ikisi arasında gelişme için en önemli olan aşama kalkış aşamasıdır. Rostow'a göre dünya üzerindeki tüm ülkeler farklı zamanlarda aynı aşamalardan geçer (Cirhinlioğlu, 1999: 70).

İlk aşama geleneksel toplum aşamasıdır. Bu toplum aşamasında bilimsel ve teknolojik gelişmeler sınırlıdır (Cirhinlioğlu, 1999: 71) ve bu toplumlar tarımın ağır bastığı üretim fonksiyonlarının sınırlı olduğu toplumlardır. Bu aşamada ekonomik çıktıda artış olmaz. Ticaret, sanayi ve tarımsal sulamanın gelişmesiyle verimlilik artabilir. Ancak bu toplumlarda kişi başına elde edilen çıktı düzeyinde bir üst sınır mevcuttur. Bu üst sınır modern teknolojinin uygun bir şekilde kullanılmamasından kaynaklanır. Bu dönemde merkezi yönetimin etkinliği, sosyal ve politik kargaşanın olması gibi nedenlerden dolayı iç ve dış ticaretin hacmi ve alanı iniş çıkışlıdır (Yüksel, 2013a: 42).

İkinci aşama kalkışa hazırlık aşamasıdır. Bu aşamada ekonomide tarımın önemi azalırken sanayi ve ticaret kesimleri gelişmeye başlar (Solmaz, 2008). Bu dönemde üretim teknolojilerinde ilerleme, alt yapı ve ulaştırma hizmetlerinde gelişme yaşanmaktadır. İç ve dış ticaretin kapsamı artar, sermaye hareketliliği için bankalar ve diğer finansal kurumlar oluşur. Ancak sınırlı bir hızda ilerleyen bu aktiviteler geleneksel düşük verimlilikteki yöntemlerle, eski sosyal yapı ve değerlerle karakterize edilir (Yüksel, 2013a: 43). Bunun için bu aşamada toplumsal yapı ikili bir özellik taşır (Cirhinlioğlu, 1999: 71).

Üçüncü aşama kalkış aşamasıdır. Bu aşama modern toplumların yaşamındaki büyük dönüm noktasıdır. Kalkış aşamasında kârlı ve yeni endüstriler gelişir. Sanayide olduğu kadar tarımda da yeni teknikler gelişir. Yeni girişimciler sınıfı genişler ve bu durum özel sektördeki yatırım akışının genişlemesini sağlar (Yüksel, 2013: 43). Bu aşamada modernleşmeye çalışan toplumların hükümetleri, yabancı yatırımlar için gerekli zemini de hazırlamalıdır (Cirhinlioğlu, 1999: 72).

Dördüncü aşama olgunluk aşamasıdır. Bu aşamada milli gelirin %10 ile %20'si yatırıma gider (Cirhinlioğlu, 1999: 72). Yeni teknoloji tüm ülkeye yayılır ve üretim miktarı tüm talebi karşılayacak duruma gelir. İhracat daha çok sanayi ürünlerinden oluşur (Solmaz, 2008). Bu aşamada ekonomi uluslararası ekonomide kendine yer bulur, önceden ithal edilen mallar yurt içinde üretilir, yeni ithalat ihtiyaçları doğar ve bunu yeni ihraç malları izler (Yüksel, 2013a: 44).

Beşinci aşama kitle tüketim aşamasıdır. Bu aşamada ekonominin çeşitli sektörleri mal ve hizmet üretmeye başlamışlardır. Ulusal gelir oldukça artmıştır. Güçlü bir ulusal pazar ekonomisi kurulmuştur. Temel ihtiyaçlar sorunu artık yoktur (Cirhinlioğlu, 1999: 72). Bu dönemde bu toplumlar artan kaynakları sosyal refah ve güvenliğe tahsis etmiştir (Yüksel, 2013a: 44).

Toplumların gelişmesinde beş aşamalı bir model geliştiren Rostow ülkelerin gelişmesi için şunu önerir: “Eğer toplumlar yatırım yapacak olanaklarının olmadığından dolayı kalkınamıyorlarsa o zaman yatırım olanaklarının artırılması gerekir. O halde bu ülkelere yardım yapmak ve yatırım sürecini başlatmak gerekir. Böyle bir düşünce ise ABD yönetimini etkilemiş ve gelişmekte olan üçüncü dünya ülkelerine yardımlar artmıştır. ABD yönetimi yaptığı yardımlarla bu ülkelerin kalkış sürecine gireceklerini iddia etmiştir. Dolayısıyla ABD'nin dış yardımlarının kuramsal çerçevesinin Rostow tarafından çizildiği genel kabul görmüştür (Cirhinlioğlu, 1999: 73).

Yukarıda Rostow'un bir ülkenin büyüme yolunda geçireceği toplumsal aşamalarına yönelik bir açıklama sunuldu. Rostow'a göre; az gelişmiş ülkeler gelişmenin ilk aşamasında yer alırken gelişmiş ülkeler son aşamada yer alır. Az gelişmiş toplumlar bu aşamalardan geçerek gelişmiş toplumların yapısına ulaşacaklardır. Rostow'un kuramı bu aşamalarda az gelişmiş ülkelerin nasıl gelişeceğinden söz etmesi nedeniyle önemlidir. Fakat her ülkenin bu aşamalardan zorunlu olarak geçeceği iddiası bu toplumların tarihsel ve yapısal özelliklerini dikkate almaması kuramının eksik yönüdür. Bununla birlikte çevre ülkeler üzerindeki sömürü olgusu, merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisi de az gelişmişlikte önemli etkenlerden birisidir. Rostow'un sömürü olgusuna değinmemesi kuramın bir diğer eksik yönünü oluşturur.

Kalkınma kuramcılarında bir diğeri ise Paul Rosenstein Rodan'dır. Rodan'a göre milli gelir düzeyi düşük olduğu için talep yönünden darlık bulunmaktadır, bölge nüfus ve alan olarak geniş olmakla birlikte üretim yönüyle de dardır, sermaye miktarı düşüktür (Yavilioğlu, 2002: 56). Rodan' göre farklı bölgeler arasındaki gelir dağılımını daha eşit bir hale getirmek için gelişmemiş bölgelerdeki gelirleri gelişmiş bölgelerden daha yüksek bir oranda artırmak gerekir. Gelişmemiş bölgelerde işsizlik yüksek orandadır. Bu nedenle ya emek göç yoluyla sermayeye doğru taşınmalıdır ya da sanayileşme yolu ile sermaye emeğe doğru taşınmalıdır. Rodan'a göre göç olayı göç eden ve edilen bölgelerde birçok zorluk çıkaracağından dolayı kabul edilemez. Bu nedenle sanayileşme yoluyla çözüme gidilmelidir. Sanayileşmenin ise iki yolu vardır. İlki geri kalmış bölgelerin uluslararası yatırım olmadan kendi olanaklarıyla sanayileşmeleri; ikinci yol ise dünya ekonomisine ayak uydurmalarıdır. Rodan'a göre ikinci yol uluslararası iş bölümünün avantajlarını sunar ve bu toplumlara refah getirir (Yüksel, 2013a: 46). Rodan büyümenin bir ön koşulu olarak büyük itiş kuramıyla argümanını genişletmiştir. Buna göre geri kalmış bölgeler düşük gelir ve yüksek işsizlik oranıyla karakterize edilir. Bu kalıbın kırılması için sanayileşme gereklidir. Kurama göre ekonominin her kesiminde yatırımların artması gerekir.

Rodan'ın kalkınma ekonomisine yönelik 3 yenilikten söz edilebilir. Birincisi geniş ölçekli yatırımların ekonomik büyümeyi artırmada yarattığı etki olarak dışsal ekonomiler, ikincisi, tüketici malları imalat yatırımının genişlemesinden önce gelmesi gereken sosyal sabit sermaye yatırımları, üçüncüsü ise, iş gücü eğitimi anlamında tanımlanan etkiler olarak teknolojik dışsal ekonomilerdir (Yüksel, 2013a: 47). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Rodan büyük itiş kuramı ile az gelişmiş bölgelerde piyasanın istenilen büyüklükte olmamasından dolayı devletin yapacağı sosyal sabit sermaye yatırımları ve yabancı sermaye desteği ile az gelişmiş ülkelerin sanayileşerek kalkınabileceğini ileri sürmüştür. Rodan'ın bu düşüncesi günümüzde az gelişmiş ülkelerin dış yardımlar ile gelişebileceğine yönelik tartışmalarda önemini korumaktadır.

Az gelişmişliğin nedenini açıklayan bir diğerkuramcı da Ragnar Nurkse'nin kısır döngüsü yaklaşımıdır. Nurkse (akt. Yüksel, 2013a: 47) kısır döngü açıklamasında başlangıç noktası olarak az gelişmiş ülkelerdeki gelir seviyesi

düşüklüğünü almıştır. Gelirin düşük olması arz ve talep tarafının düşük olmasına da yol açar. Bu durum yatırımları ve geliri düşürür. Yaşanan gelir düşüklüğü tekrarlanır ve bu döngü sürüp gider. Bu nedenle az gelişmiş ülkeler fakir olduğu için fakirdir. Nurkse'ye göre yatırım güdüsü piyasanın küçük olması nedeniyle sınırlıdır. Piyasanın büyüklüğünü belirleyen esas unsur genel üretkenlik düzeyidir. Satın alma kapasitesi üretme kapasitesi anlamına gelir. Bu nedenle üretkenlik düzeyi üretimde sermaye kullanımına bağlıdır. Bu yaklaşıma göre az gelişmiş ülkelerin gelişebilmesi için yabancı sermaye, dış borçlanma ve dış yardımlar gereklidir (Solmaz, 2008). Bu dış kaynaklar yoluyla farklı endüstrilere aynı anda sanayi yatırımlarının yapılması sonucunda piyasa genişleyecek gelişmenin yolu da açılacaktır (Yavilioğlu, 2002: 57). Nurkse'ye (akt. Solmaz, 2008) göre yatırımlar aynı dönemde ve farklı sektörlere yapılmalıdır. Böylece piyasa bütünüyle genişleyeceğinden kısır döngüden kurtulmak mümkün olacaktır. Özetle Nurkse'ye göre; 1) Bir ülke fakir olduğu için fakirdir, 2) az gelişmişliğin nedeni yine az gelişmişliktir, 3) az gelişmiş ülkelerin geri kalmasının nedeni bu ülkelerde sermayenin olmayışıdır, 4) yabancı sermaye yolu ile ülkede farklı endüstrilere yapılan yatırımlar sonucunda az gelişmiş ülkelerin gelişimi sağlanacaktır.

Fakirliği fakirlikle açıklayan Nurkse'nin kuramı bu toplumların sosyal yapılarını, iç dinamiklerini dikkate almaması nedeniyle eleştirilebilir. Nurksenin kuramı da önceki bölümde verilen Rodan'ın kuramında olduğu gibi yabancı sermaye ve dış yardımların az gelişmiş ülkelerin yararına olduğunu ileri sürmesi açısından günümüzde yapılan tartışmalara ışık tutacak niteliktedir.

Az gelişmişliğin nedenini açıklayan bir diğer referans noktası da “dengesiz kalkınma” kuramı ile bilinen Albert Otto Hirschman'dır (Başkaya, 2015a: 63). Hirschman yukarıda verilen diğer kalkınma teorisyenleri gibi bütün sektörlerde eşanlı bir kalkınma hamlesinin olmayacağını belirtmiştir. Hirschman'a göre az gelişmiş ülkeler sermaye miktarına, arz ve talep yönüyle piyasa genişliğine sahip değildir. Hirschman az gelişmiş ülkelerin en büyük sorununun girişimcilik ve işletme eksikliği olduğunu ileri sürmüştür. Bu durum aynı anda tüm sektörlerde yatırım yapılmasını zorlaştırır. Bu nedenle yatırımların sektörler arası bağlantısının en yoğun olduğu bazı stratejik sektörlerde odaklanması gerekir (Yüksel, 2013a: 50). Bu

sektörlerde dengesiz bir biçimde de olsa ağırlık verilmesi sektörler arası ilişkilerden dolayı ekonomide büyük bir artış gerçekleştirebilir (Yavilioğlu, 2002: 59). Özetle Hirschman, sektörler arası ilişkilerde eş anlı bir tamamlama yerine bazı sektörlerde fazla kapasitenin yaratılarak gelişmenin sağlanabileceğini ileri sürmüştür.

Yukarıda kalkınma kuramcılarının az gelişmiş toplumların neden az geliştiğine yönelik temel düşüncelerine yer verildi. Bu kuramın olumlu yönleri olsa da eleştirilecek yönleri de mevcuttur. Bu kurama yöneltilecek eleştiriler şu şekilde özetlenebilir:

1. Bu yaklaşımlarda toplumsal yapının bütünlüğü göz önüne alınmadan sadece ekonomik faktörlerin gelişme üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Gelişmişlik toplumsal bir olgudur ve toplumsal yapının içinde değerlendirilmesi gerekir. Bu toplumsal yapıyı içinde ekonomi, siyaset, aile, kültür, eğitim gibi temel kurumlar oluşturur. Dolayısıyla ekonomi bu yapı içerisinde ele alınan faktörlerden sadece bir tanesidir. Ekonomi dışındaki faktörlerin de kalkınma sürecine etkisi bulunmaktadır. Sermaye ve teknoloji gibi ekonomik faktörlerin diğer faktörlerin desteği olmaksızın kalkınma olgusunu ortaya çıkarması güçtür (Yavilioğlu, 2002: 64).

2. Kalkınma yaklaşımlarındaki bir diğer eksiklik de sosyokültürel değerlerin ekonomik kalkınmada etkilerinin göz ardı edilmesidir (Yavilioğlu, 2002: 64).

3. Gelişmişliğin ölçülmesinde kişi başına düşen milli gelir gibi nicel verilerin kullanılması çevre ile merkez arasındaki ilişkileri göz ardı eden batı merkezli yaklaşımların bir sonucudur. Kişi başına düşen milli gelir az gelişmişliğin nedeni değil sonucudur (Yüksel, 2013b:27).

4. Az gelişmişliğin bir gecikme olarak görülmesi ve az gelişmişliğe yönelik çözüm önerisi olarak gelişmiş ülkelerin geçtiği yoldan geçmek olduğuna yönelik evrimci bir düşünceye sahip olmalarıdır (Yüksel, 2013b: 52).

5. Kalkınma kuramları dünya üzerindeki toplumlar arasındaki farklılıklara değil teknolojiye sahip toplumların içindeki oluşumlar üzerine odaklanmışlardır (Kongar, 2018:373).

6. Az gelişmişlik kavramı göreceli bir tanımlamadır. Sanayileşen bir ülke az gelişmişlik durumundan çıkamayabilir. Buna karşılık sanayisi başka bir ülkenin denetiminde olup da ihracatının çoğunluğu tarım ürünlerinden oluşan Kanada gibi bir ülke gelişmiş ülke niteliğindedir (Keyder, 1976: 57).

7. Az gelişmişlik tartışmalarında az gelişmişliğin ölçütü tarım malları üretimi olarak kabul edilir. Fakat ABD tarım mallarını ihraç eden bir ülke olarak dünya pazarına girmekte ve gelişmiş ülke olarak kabul edilmektedir (Keyder, 1976: 78). Burada gelişmişlik yazınında eleştirilecek yön tarım malları üretimi ile gelişmişlik arasında bir ilişki kurulmasıdır. Gelişmişlikte önemli olan tarım malları üretimi değildir, üretimde kullanılan teknolojidir.

8. Sanayileşmek gelişmek anlamına gelmez. Bir ülkenin hangi ülkeyi sömüreceği hangi malın üretildiğine değil malların hangi ücret düzeyleri ile üretildiğine bağlıdır. Hangi malların üretileceği ise teknolojiye bağlıdır. Önemli olan ücret düzeylerindeki farklar devam ettikçe az gelişmişlik olgusunun da devam edeceğidir (Keyder, 1976: 79).

9. İktisadi kuramın temel argümanı az gelişmiş ülkelerin gelişmiş kapitalist ülkelerin geçtikleri yolları izleyerek bu ülkelerinde gelişebileceğidir. Az gelişmişlik sorununun gelişmiş kapitalist ülkelerle aynı yoldan giderek çözüleceğini bu nedenle de az gelişmiş ekonomilerin sanayileşmesi ve dışa açılması gerektiğini savunan neoklasik yaklaşımlar sorunun nereden kaynaklandığını göz ardı ediyolar. Gerçek sorun bir ülkenin sanayileşemediği için az gelişmiş olduğu sonucuna varmak değil, neden sanayileşememiş olduğunun araştırılmasıdır (Başkaya, 2015a: 49-50).

10. Kalkınma kuramcıları az gelişmiş toplumları, kapitalist gelişmelerinde gecikmiş toplumlar olarak ele almışlardır. Her az gelişmiş ülkenin gelişmiş ülkelerin kaç yıl gerisinde bulunduğu kişi başına düşen milli gelire göre hesaplanıyordu. Sorun bu şekilde ele alınca ileride olanları geriden takip eden ülkelerden söz edilmiş olur. Az gelişmişlik kavramı bu şekilde ele alındığı takdirde ülkeler arasındaki sömürü, bağımlılık, hâkimiyet ilişkisi dikkate alınmamış olur. Bu şekilde dünya ekonomisi tek tek kapitalist ekonomilerin toplamı şeklinde algılanır. Oysa dünya ekonomisi, kapitalist ekonomilerin birbirini etkilemediği bir oluşum değildir.

Dünya ekonomisinde uluslararası sermaye birikiminin dinamiği geçerlidir. Bütün ülkelerdeki gelişme bu dinamiğe bağlı olarak ortaya çıkar. Az gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerin varlığının nedeni Avrupa'nın batısında gelişen kapitalizmdir. Bu ilişki dikkate alınmadığı takdirde az gelişmişlik sürecini kavramak olanaklı değildir. Az gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerde kapitalist üretim ilişkileri bu toplumların içsel yapılanmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmadı. Kendi dışlarından gelişen yabancı bir üretim tarzının etkisi ile ortaya çıktı (Başkaya, 2015a: 45-46).

Yukarıda kalkınma kuramcılarına yönelik eleştirilere yer verildi. Bu eleştirilerin ele alınması az gelişmişlik olgusunun bütünsel bir şekilde ele alınmasını sağlar. Yukarıda da belirtildiği gibi kalkınma kuramcıları toplumsal, kültürel, siyasal yapılara değinmeyerek sadece ekonomik göstergelerle az gelişmişlik olgusunu açıklamaya çalışmışlardır. İktisadi kalkınma kuramcılarının az gelişmişliği sadece ekonomik kaynakların yetersizliği, milli gelirin düşüklüğü, girişimci eksikliği, sanayileşmenin yetersizliği gibi nedenlerle açıklamaya çalışmaları ile bu kısıtlar ortadan kaldırıldığında az gelişmişlik probleminin de çözülebileceği anlaşılır. Az gelişmişlik problemini çözmek için bu tür kaynaklar gereklidir. Ancak kalkınma kuramlarının bu problemi ekonomik olgularla sınırlandırmaları yanlıştır. Bu yaklaşım bu açıdan yetersiz kalmaktadır. Az gelişmişlik sorunu ele alınırken ülkelerin her biri toplumsal ekonomik yapıları ilişkileri çerçevesinde kendi bütünlüğü içinde ele alınmalıdır. Az gelişmiş toplumların gelir düşüklüğüne bağlı olarak teknoloji üretememeleri, sermaye yetersizliklerinin oluşu bu kuramcılar tarafından doğru tespit edilen sorunlardır. Ancak bu sınırlı tespitler az gelişmişliğin çözümü için yeterli değildir. Yani kalkınma kuramcıları sanayileşme ile gelişmeyi eş değer olarak algılamışlardır. Az gelişmiş ülkelerin de batılı ülkelerde ortaya çıkan sanayi uygarlığını kendilerine aktarmaları ile gelişebilecekleri öne sürülmüştür. Kalkınma kuramlarının az gelişmiş toplumların içsel yapılarına odaklanması nedeniyle önemli olmakla birlikte kapitalizmin dünyayı bütünleştirdiği bir çağda kalkınma kuramcılarının az gelişmişliği toplumların sadece içsel nedenlere bağlı olarak açıklaması bu kuramın eksik yönüdür. Kalkınma kuramcıları XVI. yüzyılda başlayan merkantilizm ve sanayileşme evrelerinin az gelişmiş toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerine değinmemişlerdir. Ucuz kaynaklar bulmak, ucuz iş gücü temin

etmek, mal ihraç etmek tüm bu unsurlar da toplumların az gelişmişliklerine neden olmuştur. Bağımlık ekolünün değindiği gibi dışsal nedenler de az gelişmişlik olgusu üzerinde etkilidir. Modernleşme kuramcılarının toplumların içsel yapılarını ihmal ederek her toplumun doğrusal bir evrim çizgisinde ilerleyeceği ve kapitalist dünya sistemi içinde uluslararası ilişkilerin tüm uluslara yarar sağlayacağına yönelik düşünceleri bu kuramın eleştirilecek diğer yönüdür. Bu nitelikleriyle kalkınma kuramcılarının emperyalist sistemin çevre ulusları açısından yarattığı sorunları gizlemeye yönelik ideolojik bir yapısı mevcuttur.

4.2.2. Yapısalcı Kuram

Yapısalcı yaklaşımın öncüsü Paul Prebisch'in başkanlık ettiği Latin Amerika Ekonomi Komisyonu (ECLA) çatısı altında yapılan çalışmalar nedeniyle bu yaklaşım Latin Amerika Okulu³³ olarak da adlandırılmaktadır. Prebisch uluslararası iş bölümünün karşılıklı yarar ilişkisine dayandığı varsayımını sorgulayan ilk kalkınma iktisatçılarından (Yüksel, 2013a: 52). Yapısalcı yaklaşıma göre az gelişmiş toplumların temel özelliği kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasına bağlı olarak bu toplumların ikili bir yapıya sahip olmalarıdır. Bu anlamda az gelişmişlik günümüzde gelişmiş ülkelerin geçmişte içinden geçtikleri tarihsel bir aşama değildir. Günümüzdeki az gelişmiş toplumlar ileri teknolojiye sahip kapitalist bir kesim ile kapitalizm öncesi kesimin bir arada yaşadığı melez yapılardır (Gülalp, 1983: 124). Bu yaklaşım kalkınma sorununu teknolojik ilerlemenin eşitsiz yayılması ile oluşan dünya iş bölümü çerçevesinde ele almıştır. Prebisch'e göre teknolojik sürecin eşitsiz gelişmesi dünya ekonomisinde sanayileşmiş merkez ülkeler ve ilksel ürünlerin üretimine odaklanmış sanayileşmiş çevre ülkelerin varlığına yol açmıştır. Bu durum ülkeler arasında dış ticaret ilişkileri üzerinden eşitsizliğe neden olmaktadır, bu

³³ Latin Amerika Okulu tarafından savunulan ana tez, sanayileşmiş merkez ülkelere hammadde ihraç etmede uzmanlaşmış çevre ülkeleri ticaret hadlerinde uzun dönemli bir düşüşe maruz kaldığıdır. Dış ticaret ilişkileri hammadde ve birincil mal üreticileri ile sanayi malları üreticilerinden oluşan iki ülke grubu arasında eşitsiz bir şekilde yapılmaktadır. Dış ticaretteki eşitsiz ilişkiler nedeniyle çevre ülkeler düşük verimlilik döngüsüyle karşılaşmaktadır. Latin Amerika yaklaşımı bu görüşleri savunarak yirminci yüzyılın ikinci yarısı boyunca iktisatçı ve sosyal bilimci bir kuşağın beyin takımı haline gelmiştir (Yüksel, 2013b: 95).

sorunla baş edebilmek için ithal ikâmecî politikalar³⁴ uygulanmalıdır (Yılmaz, 2006: 142).

1950 yılında yayınlanan bildiriyle ECLA Latin Amerika ülkelerini tarımdan kurtararak sanayileşmelerini sağlamayı hedefliyordu. ECLA'nın az gelişmişlik yazınına kazandırdığı en önemli kavram uluslararası ticarettir (Cirhinlioğlu, 1999: 132-133). Dünya sistemine ilişkin savlarının çıkış noktası, iktisat teorisindeki dış ticaret doktrininin geçerli olmadığına yönelik görüşüdür. Serbest ticaretin getirdiği uzmanlaşmanın ticarete katılan tüm ülkelerin yararına olmadığını, ilksel ürünlerde uzmanlaşmış olan çevre ülkelerden sanayi ürünlerinde uzmanlaşmış olan merkez ülkelere bir gelir aktarımına neden olduğudur. Çünkü hammadde ihracatçısı olan bu ülkeler karşılıklı olarak sanayi maddeleri almaktadır. Dolayısıyla bu ülkeler zamanla sanayi mallarına bağımlı hale gelmektedir. Az gelişmiş ülke sanayi malı almak için daha çok hammadde satmak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla serbest ticaret merkez ile çevre arasındaki dengesizliği gidermek yerine gelişmişlik ve az gelişmişlik farkını büyütür (Gülal, 1983: 120). Bu nedenle az gelişmiş ülkelerdeki bu durumun bir an önce çözülmesi gerekmektedir.

Prebisch'e göre Latin Amerika ülkelerini bu durumdan kurtaracak tek yol ithal ikâmesi politikalarıyla bu ülkelerin sanayileşmesini sağlamaktır. Çünkü bu ülkeler sadece yiyecek satarak kalkınamazlar (Cirhinlioğlu, 1999: 132). İthal ikâmecî politikalarla gelişmekte olan ülke ekonomisinin ancak gelişmiş ülkelere ithal edilen mamul ürünlerden korunarak ve iç pazara dönük üretim yapan firmaların rekabet gücünü kazanana kadar desteklenmesi aracılığıyla gelişme sağlanabilir. Bu süreçte ülkenin ekonomisinin yapısı değişecek ve rekabetçi sektörler oluşturulabilecektir. İçe dönük büyüme stratejisi olarak da bilinen ithal ikâmesinin ilk aşaması ithal edilen tüketim mallarının imalatıdır. İlerleyen aşamalarda ara mallar ve üretim mallarına geçiş söz konusudur (Güngen, 2018: 443).İthal ikâmecî politikalarla bu ülkeler sanayi ürünleri üreterek sanayileşme sürecini başlatmalı ve

³⁴ İthal ikâme yoluyla sanayileşmenin iki temel özelliği, temel tüketim mallarının iç pazara dönük biçimde üretilmeye başlaması ve devletin ekonomik faaliyete katılımının genişlemesidir. İthal ikâme yoluyla sanayileşme ile dış yardım ve kredilerde önemli artışlar yaşanmıştır. 1955'lerden itibaren Latin Amerika ülkelerine yoğun bir yabancı sermaye akımı ile içe dönük sanayileşme sürdürülmüştür (Gülalp, 1983: 42, 43).

ülkenin dışarıya bağımlılığını azaltmalıdır. Ayrıca az gelişmiş ülkelerin çeşitli gümrük mevzuatları ile sanayilerini korumaları gerekir. Az gelişmiş ülkeler sadece sanayileşmeyi sağlamayacaklardır. Sanayileşme ile birlikte tarımsal üretimi ve hammadde üretimine de devam edeceklerdir. Tarım ve hammadde gelirleri ithal edilecek olan sanayi girdileri için kullanılacaktır. Bu girdiler üretken bir şekilde kullanıldığı zaman ülke gerçek anlamda sanayileşecektir (Cirhinlioğlu, 1999: 132-133).

Prebisch'in kalkınma iktisadına yaptığı en büyük katkılardan biri merkez-çevre kavramlarıdır. Merkez-çevre kuramına göre dünya birincil mal üreticileri ve ihracatçıları olan çevre ülkeler ve sanayi mal üreticileri ve ihracatçıları olan merkez ülkelerden oluşur. Çevre ülkeler ile merkez ülkeler arasındaki serbest ticaretin ülkeler arasında fayda sağlamadığını ve çevre ülkelerden merkez ülkelere gelir aktarımına yol açtığını ileri sürmüştür. Yapısalcı yaklaşıma göre çevredeki hammadde ihracatına yönelik yapı kırılmadıkça az gelişmişlik sorunu çözülmeyecektir (Yüksel, 2013a: 52). Bu nedenle Prebisch ülkeler arasında eşitsiz ilişkiyi doğuran uluslararası işbölümünü karşısına alarak Latin Amerika ülkelerine devlet eliyle içe dönük sanayileşmeyi önermiştir (Yüksel, 2013b: 95).

Prebisch'in ithal ikâme yoluyla sanayileşme düşüncesi Amin'in içe dönük kalkınma modeline benzer. Amin'de az gelişmiş ülkelerde sanayileşmenin artırılması, tarımın modernleştirilmesi gerektiğini bu şekilde bağımlı olmaktan çıkılacağını belirtmişti. Amin az gelişmiş ülkelerin kendi yerel kaynaklarına dayanarak bir kalkınma modeli önermiştir. Fakat Prebisch ticaret hadlerindeki bozulmayı eleştirirken Amin gibi bağlantısızlık fikrini desteklememiştir. Amin içe dönük sanayileşme ile bu ülkelerin üretimlerini kendilerinin yapmasını, aksine uluslararası ticaret ve yabancı sermayeyi çevre ülkelerdeki büyüme için temel engel olarak görmüştür. Bu nedenle Amin'e göre emperyalizm ve az gelişmişlik teorileri arasında kurulan bir köprü olarak emperyalist formülasyonları Keynesyen ve yapısalcı yaklaşımlar izlemiştir. Yapısalcıların savunduğu ithal ikâmecî sanayileşme çevre burjuvazisini emperyalist sisteme uyumlu hale getirir. Antiemperyalist olsa da kapitalist kampta yer alan böyle bir sanayileşme kapitalizmin yeni bir yükselişine hizmet eder (Amin, 1997: 155- 156).

ECLA'nın bu modeli kendi iç tutarlılığına sahip olmakla birlikte Latin Amerika ülkelerinin sorunlarına değinmediği için eleştirilmiştir. ECLA'nın yapmak istediği sanayi hamlesini başlatmak ve diğer sorunların çözümünü zamana bırakmaktır. Örneğin tarımsal üretimin istenen düzeye gelebilmesi için toprak reformu önerilebileceği halde bu konuyla ECLA hiç değinmemiştir. Ulusal servetin eşit bir şekilde dağıtılması bu komisyonun gündeminde yoktu. Hızlı nüfus artışı tarımsal üretimdeki plansızlıklarda benzer sorunlara yol açıyordu. Ayrıca tarıma dayalı ihracat politikasında tarım ürünlerinin uluslararası fiyatı düştüğünde ülke ekonomisi kapatılamayacak derecede açık veriyordu. Bütün bunların sonunda Latin Amerika burjuva sınıfı Batı ülkelerine daha fazla bağımlı hale geldiler. İthal ikâmesi politikaları ülkeye gelen yabancı sermaye planlandığı gibi ülkenin ekonomik bağımsızlığına değil dış ülkelere bağımlı hale gelmesine yol açtı. Kapitalist sistem içersinde bu ülkelerin sömürüsü farklı mekanizmalarla devam etti. Bu yüzden ECLA'nın Latin Amerika ülkelerinde uygulamaya çalıştığı ithal ikâmecî gelişme stratejisi başarılı olamadı (Cirhinlioğlu, 1999: 136-137).

Yukarıda da ifade edildiği gibi ithal edilmekte olan bir malın yurt içinde üretilmesine, ithal ikâmecî sanayileşme ya da içe dönük sanayileşme denir. İthal ikâmecî sanayileşme ile yurt dışında ithal edilmek durumunda olan mallar yurt içinde üretilecek bu şekilde dışarıya bağımlılık azalacak ve bu ülkelerin gelişmişliği sağlanacaktır. Bu politika ile ülkenin dışarıya bağımlılığı azaltılarak ülkelerin gelişimi de sağlanır. Çünkü gelişmişliğin bir ölçütü de dışarıya bağımlılığı azaltıp üretimde bulunmaktır. Bir ülkede yeterli alt yapı varsa ithal etmektense o ürünün üretilmesi daha iyidir. Böyle bir politikayla ekonominin dış kaynaklara bağımlılığı azaltılır ulusal gelirin içinde de sanayinin payı artırılarak kalkınma için yeni kaynaklar oluşturulur. Ama bu malların üretiminde kullanılan ithal girdiler ise ithalat artışına yol açarak teknolojik bağımlılığa neden olur. Buradaki politikalarda yaşanan başarısızlığın temel nedeni ülkede yeni teknolojilerin üretilmemesidir. Bu durum yerli sanayinin sürekli olarak yurt dışından yeni teknolojileri transfer etmek zorunda bırakır. Bu durum da döviz kaybına neden olur. Böylece üretimde teknolojiye bağımlı olan yerli sanayinin teknoloji transfer edememesi üretimde tıkanmalara neden olur.

4.2.3. Neoyapısalcı Kuram

Yapısalcı gelenekten gelen, ancak geçmiş deneyimler ve günün koşullarından etkilenecek ilk yapısalcılardan ayrılan kısmen de ona katkıda bulunan bu kuramlar neoyapısalcı kuramlar olarak adlandırılır. Yapısalcı kuramdan destek alan Latin Amerikalı neoyapısalcılar piyasa merkezli ve neoliberal yaklaşıma karşılık daha bütünsel bir görüş olan kurumların, kültürün, eşitliğin, demokrasinin ekonomik gelişmedeki rolünü kabul eden ekonomik düşünce yapısını ortaya atmıştır. 1990'larda yükselen Latin Amerikalı neoyapısalcılığı neoliberal indirgemeci düşünceye meydan okumuş, ekonomi, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi yeniden kavramsallaştırmış ve daha sonraki yıllarda uluslararası kalkınma kuramları tarafından artarak benimsenecek olan yeni bir kalkınma söylemi oluşturmuştur. Neoyapısalcıların kalkınmaya yönelik önerileri dört başlık altında incelenebilir. Üretim modellerinin değiştirilmesi ve modernize edilmesi, teknoloji ve yenilik, sermaye oluşumu ve üretken sermaye kullanımı devletin yenilenmesi (Yüksel, 2013b: 98).

Neoyapısalcı önerilerin başında üretim modellerinin değiştirilmesi ve modernizasyonu gelir. Bu önerinin altında yatan temel unsur ihracatın genişlemesinin ithal ikâmeciliğe göre daha olumlu sonuç vereceği fikridir. Buna göre ithalat yerine, yeni ürünleri üretmeye başlayan ve yeni pazarlara açılan işletmelerin ihracatını desteklemek daha önemlidir. Üretim kalıplarının değiştirilmesine yönelik politikalar uygulanmadığında, ülkeler işleme seviyesi düşük olan hammadde ihracatında sıkışıp kalacaklar ve ihracat sektörü az sayıda firma ve ürünlerle yönetileceğinden dış talepteki dalgalanmalara karşı savunmasız olacaktır (Yüksel, 2013b: 99).

Neoyapısalcıların ikinci önerisi teknoloji ve yenilik olmuştur. Az gelişmiş ülkelerde üretime yönelik bir atışın sağlanabilmesi için teknolojik öğrenme ve yeniliğe yönelik yaklaşımların benimsenmesi gerekir. Çünkü bu iki unsur üretkenliğin ve rekabet gücünün artırılmasını sağlar. Yoksulluğu ve eşitsizliği azaltmak için tek çare olarak piyasa dinamiğini gören neoliberalizmin aksine neoyapısalcılık yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılması konusunda aktif sosyal politikalar yoluyla ekonomik başarı elde etmenin önemini vurgulamıştır. Düşük

ücretli işgücünü bölge için rekabet avantajı sağlayacak bir unsur olarak ele alan neoliberalizmin aksine neoyapısalcılık rekabet gücünün teknoloji ve yenilikler vasıtasıyla sağlanabileceğini ileri sürmüşlerdir (Yüksel, 2013b: 100).

Neoyapısalcıların üçüncü önerisi sermaye oluşumu ve üretken kapasite kullanımınıdır. 1980'lerde Latin Amerika ekonomilerinin ayırt edici özelliklerinden biri sermaye kullanımını düşük oranlarda olmasıdır. Bu nedenle özel yatırım teşebbüslerini tamamlamak için doğrudan kamu faaliyetleri önerilmektedir. Neoyapısalcılığın bu konudaki önemli unsurlarından biri dünya ekonomisine entegrasyon ve ihracata yönelik sanayileşme ve büyüme politikaları yoluyla dünya piyasasındaki temel üretken alanlarda karşılaştırmalı üstünlüğün sağlanmasıdır (Yüksel, 2013b: 100).

Dördüncü öneri ise devletin yenilenmesi olmuştur. Neoyapısalcılara göre devletin klasik fonksiyonları (kamusal malların sunumu ve adaleti korumak) temel fonksiyonları (sağlık, barınma, eğitim) ve yardımcı fonksiyonları (bilimsel teknolojik alt yapının geliştirilmesi, piyasaları genişleterek ekonominin yapısal rekabetine yönelik destek vermek) güçlendirilmelidir (Yüksel, 2013b: 101).

Yukarıda verilen neoyapısalcı öneriler, kalkınma konusundaki temel vurgularda değişim yaşandığını gösterir. İlk yapısalcıların ithal ikâmecî sanayileşme ile açıklanan içe dönük kalkınma söylemi yerini içeriden kalkınmaya bırakmıştır. İçeriden kalkınma stratejisinde amaç, yabancı özel yatırım kullanımı da dâhil teknik gelişmeleri oluşturan iç kaynaklı birikim sürecini desteklemektir. Bu süreç az gelişmiş ülkelere büyüme için kendi kararını verme fırsatı sunmaktadır. Az gelişmiş ülkeler kendi kendine sürdürülen bir kalkınmanın sağlanabilmesi için devletin aktif katılımı ile içerden bir çaba göstermelidir (Yüksel, 2013b: 101). Neoyapısalcıların üçüncü dünya ülkelerinin kalkınmasında devletin önemli bir role sahip olduğuna yönelik düşüncesi sonraki bölümde verilecek olan Amin'in düşüncelerinin anlaşılması açısından da önem taşır.

4.2.4. Bağımlılık Kuramı

Geleneksel kalkınma kuramcılarının tepki olarak doğan 1960'lı yılların ortalarında beliren Bağımlılık teorileri ya da Neomarksist kuramlar, az gelişmişliği

sadece içsel nedenlerle değil aynı zamanda dışsal nedenlere bağlı olarak da açıklamışlardır. Bağımlılık kuramcılarına göre uluslararası sömür ilişkileri (Kul ve Yüksel, 2018: 94) ve kapitalist yayılma üçüncü dünya ülkelerinin az gelişmelerine neden olmuştur (Cirhinlioğlu, 1999: 177). Bu kuramcılar üçüncü dünya ülkelerinin oluşum nedeninin zengin ülkelere olan bağımlılık ilişkisinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Bağımlılık ekolü geri kalmışlığın nedenlerini geri kalmış ülkeler dışında açıklamıştır (Yavilioğlu, 2002: 62). Bu düşünce okulunun önemli isimlerinden Fernando Cardoso, Theotonio Santos ve Ander Gunder Frank gibi yazarlar az gelişmişliği bir madalyonun iki yüzü şeklinde ifade ederek aralarındaki ilişkiyi vurgulamışlardır (Yüksel, 2013a: 53). Bağımlılık Okulu az gelişmişliğin nedenlerini bu ülkelerin tarihsel süreç içerisinde uluslararası iş bölümünde aldıkları rollerle açıklamışlardır. Bu düşünce okuluna göre kapitalist yayılma az gelişmiş ülkelerin bağımsız olmalarını engeller ve bu ülkelerde az gelişmişliğin koşullarını oluşturur (Solmaz, 2008).

Neomarksist Bağımlı Gelişme teorileri 1950'lerde ortaya çıkmış olmakla birlikte Latin Amerika yapısalcılığında ve Marksizmden etkilenmiştir. Fakat her iki yaklaşımla aralarında önemli farklılıklar vardır. Bağımlılık kuramcıları az gelişmişliği gelişmiş dünyayı temsil eden merkez ve az gelişmiş dünyayı temsil eden çevre kavramlarıyla açıklar. Bu yönüyle bağımlılık kuramcıları yapısalcılıktan etkilenmiştir. Ancak bağımlılık kuramcıları az gelişmiş ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin bu ülkelerin ekonomik durumlarını olumsuz yönde etkileyeceklerini ileri sürmüşlerdir (Kul ve Yüksel, 2018: 95). Bağımlılık kuramcılarının göre az gelişmişlikten çıkmak için ekonomik bağımlılığın kalkması ve dünya üzerinde kurulmuş olan iktisadi iş bölümünün değişmesi gerekir (Gülalp, 1983: 108). Bu kuramcılara göre az gelişmiş ülkelerin fabrika ithal ederek gelişmeleri mümkün değildir. Kalkınma için sanayileşmek, teknoloji üretmek gerekir (Başkaya, 2015a: 112).

Marksist geleneği sürdüren Neo-Marksist teoriler, tahlillerinin odağına az gelişmiş ülkeleri yerleştirdikleri için Marksist geleneği sürdürmekle birlikte belli yönleriyle Marksizimden ayrılır. Bu yönleri şöyle özetlenebilir:

1. Az gelişmiş ülkeler tek başlarına teorik tahlilin merkezine yerleştirilmiştir

2. Avrupamerkezcilikten bir kopuş söz konusudur.
3. Kalkınmanın koşulu olarak kapitalizmden kopmaları gerektiği ileri sürülür (Başkaya, 2015b: 76).
4. Kapitalizmden kopuş sürecinde az gelişmiş ülkelerde devrimin önderi olan kesim işçi sınıfı değil aydınlardır.
5. Kapitalizmin Avrupa'da yaşandığı gibi yaşanması yerine az gelişmiş ülkelerin kendine özgü bir yolla sanayileşmeyi ve gelişmeyi sağlaması gerektiği düşünülmektedir.
6. Kapitalizmde olduğu gibi çelişkileri ve eşitsizliği önlemenin yolu gelişmenin devletin önderliğinde gerçekleşmesidir (Gülalp, 1983: 119).

Yukarıda Bağımlılık kuramcılarının Marksizmden esinlenmekle birlikte klasik Marksist kuramcılardan ayrılan yönlerine değinildi. Bu özelliklerin bilinmesi sonraki bölümde verilecek olan Bağımlılık Ekolü kuramcılarında Amin'in düşüncelerinin anlaşılması açısından önem taşır. Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik konusundaki düşünceleri yukarıda verilen özelliklerin bir sentezini oluşturur.

Bağımlılık Ekolü'nün teorik temellerinin ve ideolojik uzantılarının neler olduğu, emperyalizm kuramcılarının görüşleri değerlendirilirken ele alındı. Bu bölümde tekrar bu kuramcılarının görüşlerine yer verilmeyecektir. Bu alt başlıkta Bağımlılık kuramcılarının eleştirilerine yer verilerek bu kısım sonlandırılacaktır. Bağımlılık kuramcılarının eleştirilerine yer verilmesinin nedeni az gelişmişlik kavramının bütünsel bir şekilde ele alınmasını sağlamaktır. Kuramların olumlu ve olumsuz yönlerinin verilmesi az gelişmişlik tanımlamalarına yönelik tartışmalara katkı sağlayacaktır. Bu kurama yöneltilecek eleştiriler şu şekilde özetlenebilir:

1. Bağımlılık Ekolü kuramcılarının yaklaşımlarındaki ortak sorun, gelişme sorunsalının içinde kalınması ve ekonomik gelişmenin toplumsal sorunları çözemeyeceğini gözden kaçırmalarıdır (Gülalp, 1983: 132).

2. Bağımlılık Ekolünün amacı kapitalizmin tarihini izleyerek üçüncü dünya ülkelerinde etkili olan bağımlılığın genel ilkelerine ulaşmaktır. Böyle bir yaklaşım da uluslararası farklılıkların ihmal edilmesine neden olmuştur (Cirhinlioğlu, 1999: 170).

3. Bağımlılık ülke dışından gelen bir durum olarak görülmüştür. Bu kuramcılara göre ulusal kalkınmanın önündeki engel girişimci bir ruhun, demokratik kurumların eksikliği değil ulusal ekonominin dışında kalan öğelerdir. Kapitalist dünya sistemi ile beliren iş bölümü ile oluşan eşitsizlikler üçüncü dünya ülkelerinin kalkınmasını engelleyen en önemli faktörlerdir (Cirhinlioğlu, 1999: 170).

4. Bağımlılık kuramcılarının sömürü kavramı üzerinde sıklıkla durması az gelişmiş ülkelerin iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlara değinilmemesine neden olmuştur. Her ülkenin kendi iç koşullarında mevcut olan sınıf çatışması ve devlet gibi unsurlar bu kuramcılar tarafından ele alınmamıştır (Cirhinlioğlu, 1999: 179, 1999: 173).

5. Az gelişmiş ülkelerin geri kalmışlığı uluslararası sermayenin sömürüsü olarak görülürken ulusal sermaye övülmüştür. Az gelişmiş ülkeler ulusal sermaye yatırımlarının artmasıyla gelişebileceklerdi. Oysa sorun kapitalist sistem ve bundan dolayı sermayenin eşitsizlik üzerine kurulu hareketleri ise yapılacak olan toplumsal mücadele her türlü sermayeye karşı verilmelidir (Cirhinlioğlu, 1999: 175, 176).

6. Bağımlılık kuramcıları tarafından ele alınan bağımlılık ilişkisi sadece merkez ve çevre arasında değil gelişmiş iki ülke arasında da gerçekleşebilir. Örneğin ABD ile İngiltere arasında ekonomik ilişkiler mevcuttur. ABD İngiltere’de yaptığı yatırımlar aracılığıyla kendi ülkesine artı değer aktarabilmektedir. Ancak bu durum İngiltere’nin merkez bir ülke olmasını engellememektedir. Bağımlılık kavramı sadece az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasında değil gelişmiş ülkeler arasında da devam etmektedir. Dolayısıyla bu tür ilişkilerin sadece gelişmemişlik çerçevesinde ele almamak gerekir (Cirhinlioğlu, 1999: 180).

7. Bağımlılık kuramları kolonileştirme süreci ile az gelişmişliği açıklarlar. Ancak koloni geçmişi olmayan bu kategoride değerlendirilebilecek ülkelerin durumunu açıklayamazlar (Cirhinlioğlu, 1999: 181).

8. Bağımlılık Ekol'ünün öne sürdüğü gibi çokuluslu şirketler, büyük tekeller çevrede az gelişmişliğe neden olmaz, bu şirketler sayesinde sanayi yatırımlarına yönelmekte ve bu ülkelerin iç pazarları da önemsenmektedir (Ersoy, 2017: 4) .

9. Günümüzde Üçüncü Dünya ülkelerinde kapitalist toplumsal ilişkilerle üretici güçlerin gelişme düzeylerinde önemli bir atılım yaşanmaktadır. Bu atılımı yavaşlatan etmenler, emperyalist ülkelerin bu yönde yürüttükleri bilinçli politikalarından çok, ülkelerin iç çelişkilerinden kaynaklanmaktadır (Ersoy, 2017: 4).

10. Bağımlılık Okulu geliştirdiği kuramda üretim yapıldığı yerdeki toplumsal ilişkilerdeki çelişkileri vurgulamak yerine, dolaşım ve değişime odaklanmıştır (Ersoy, 2017: 5).

Yukarıda Bağımlılık Ekolü kuramcılarına yönelik bir tartışma sunuldu. Bağımlılık Ekolü içinde yer alan sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde görüşleri incelenecek olan Samir Amin de uluslararası sömürü ilişkilerinin, kapitalist yayılma ile bu ülkelerin uluslararası iş bölümünde aldıkları rollerin ve merkez ülkelere bağlılığın üçüncü dünya ülkelerinin az gelişmiş olmalarına neden olduğunu belirtmiştir. Bağımlılık kuramcıları gibi Amin'in de temel varsayımlarından biri kapitalist yayılmanın az gelişmiş ülkelerin bağımsız olmalarını engellediği ve bu ülkelerde az gelişmişliğe neden olduğudur. Amin de bağımlılık kuramcıları gibi az gelişmiş ülkelerin fabrika ithal ederek gelişmelerinin mümkün olmadığını kalkınma için sanayileşmek ve teknoloji üretmenin gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Daha önce de ifade edildiği gibi Amin ve diğer bağımlılık kuramcıları bu kuramcılar az gelişmişliği bu ülkelerin dünya kapitalist iş bölümünde almış olduğu rollere bağlı olarak açıklamıştır. Bu kuramcıların öne sürdüğü temel düşünce, gelişmekte olan ülkelerin sanayi ülkeleri tarafından sömürülmesidir. Az gelişmişlik de bu sömürü olgusuna bağlıdır. Buna bağlı olarak az gelişmişliğin kaynağı içte değil dışta aranmalıdır. Bağımlılık kuramcıları az gelişmişlikten kurtulmayı kapitalist dünya sisteminden ayrılmaya bağlamışlardır. Bu kuramcılar büyümeyi sadece kapitalist sistemden çıkmaya bağlamışlardır. Bu kuramcıların sömürü olgusuna değinmeleri, kapitalist dünya sisteminin az gelişmiş ülkelerde açtığı olumsuzluklara değinmeleri önemli fakat sadece dışsal bir olguyla az gelişmişliği açıklamaları kuramlarının eksik yönünü oluşturur.

4.2.5. Neolibereel Kuram

Neoliberal kuramlar, 1970'li yıllarda yaşanan dünya ekonomi krizinin bir ürünüdürler. Bu yaklaşım 1980'li yılların başında yükselişe geçtiler. Yükselişe geçmelerinin ilk nedeni, keynesyen yaklaşımların dünya ekonomi bunalımına çözüm üretmede yetersiz kalmasıydı. İkinci neden, makroekonomi teorisindeki son gelişmeler ve Güneydoğu Asya'da yeni parlayan ülkelerin elde ettikleri başarılarıdır. Bu başarılar serbest piyasanın zaferi olarak değerlendirilmekteydi. Neoliberal yaklaşımların az gelişmişliğe yönelik temel argümanı, az gelişmişliğin Üçüncü Dünya yönetimlerinin aşırı devlet müdahalesi ve hatalı fiyat politikalarının yarattığı kötü kaynak dağılımından ortaya çıktığıdır.

Bu kuramcılara göre ekonomide kaynak dağılımı serbest piyasa ile sağlanır (Yavilioğlu, 2002: 61). Bu yaklaşıma göre sosyal refah programları ülke kalkınmasının önünde bir engel teşkil eder ve devletin bu tür harcamaları kaynak israfına yol açar. Dolayısıyla devletçe ekonomide alınan önlemler gelişmeye engeldir. Çünkü devlet verimsiz harcamalar yapan bir kurumdur. Bu kuramcılara göre serbest piyasa az gelişmişlik sorununu çözecektir. Girişimci sınıfın ekonomik büyümenin motoru olarak desteklenmesi ve bu sınıfa yönelik teşvik uygulamaları az gelişmişliğin çözümü için en önemli politikadır (Solmaz, 2008). Neolibereel kuramcıların devlet müdahalesinin azaltılmasıyla gelişmişliğin sağlanacağı konusundaki düşünceleri ile sonraki bölümde ele alınacak olan Bağlılık kuramcılarında Amin'in devletin rolünün artırılması ile gelişmenin sağlanabileceği düşüncesi birbirinden uzak yaklaşımlara sahiptir.

Buraya kadar az gelişmişlik teorilerinin geri kalmışlık sorununa nasıl baktıkları, bu ülkelere yönelik çözüm önerilerinin neler olduğuna yönelik düşüncelerine yer verildi. Az gelişmişliğin tanımı ve nedenleri, az gelişmişliğe yönelik çözüm önerileri kuramlara göre, hatta aynı ekol içinde yer almasına rağmen kuramcılara göre de farklılık gösterir. Her yeni kuramın daha önce geliştirilmiş olanı yok saymaması ve kuramların bir bütünlük içerisinde ele alınarak az gelişmişlik olgusunun ele alınması gerekir. Az gelişmişlik sürecinde üzerinde en fazla durulan nokta az gelişmişlik sürecini belirleyen iç etkenler mi yoksa dış etkenler midir? Bu soru az gelişmişlik sürecini açıklamada farklı kuramların oluşmasına neden olmuştur.

Yukarıda az gelişmiş ülke kavramının ne olduğu, az gelişmişliğin oluşumu ve az gelişmişliği açıklayan kuramlara yer verildi. Az gelişmişlik olgusunun daha iyi anlaşılması için bir sonraki alt başlıkta az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere ayırt eden özelliklere yer verilecektir. Az gelişmiş ülkelerin özellikleri bütünsel bir şekilde ele alındığında bu kavram daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

4.3. AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÖZELLİKLERİ

Bir ülkeyi az gelişmiş kılan bazı özellikler vardır. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin genel ortak özelliklerini açıklamak az gelişmişlik kavramının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere ayıran ölçüleri sosyokültürel, iktisadi ve sosyal yapı bakımından ölçüler olmak üzere üç başlık altında ele alınacaktır (Tütengil, 2013: 34).

4.3.1. Sosyokültürel Bakımdan Özellikler:

Bu başlık altında okuryazar olmama, kadının farklı statüsü, çocukların çalıştırılması, sağlığı korumada yetersizlik gibi unsurlar ele alınacaktır (Tütengil, 2013: 35).

4.3.1.1. Okur Yazar Olmama:

Az gelişmiş ülkelerde eğitim seviyesinin ve okur-yazar oranının düşük olması kültürel özellikler arasında yer alır. Aşırı doğurganlık sonucu nüfus artış hızının fazla olması öğrenci sayısının da fazla olmasına ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısının yükselmesine, okul binaları, eğitim araçlarının da yetmemesine neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde okur-yazarların oranı %90 ı bulurken, az gelişmiş ülkelerde okur-yazar oranı % 60' a düşmektedir. Okur-yazar ve eğitim insanlar arası iletişimi kolaylaştırırken ekonomik verimliliğe katkı sağlayarak ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerde milli gelir içerisinde eğitim harcamasına ayrılan pay % 5, kamu harcamaları içinde eğitime ayrılan pay % 10 iken, bu oran az gelişmiş ülkelerde milli gelirin % 3'ü, kamu harcamalarının % 10 u kadardır. Az gelişmiş ülkelerde eğitime ayrılan bu pay yetersiz kalmaktadır. Eğitim hizmetlerinin toplumun tüm kesimine yaygınlaştırılmayan az gelişmiş ülkelerde yetenekli bireylere gerekli eğitimin verilememesi nitelikli işgücü yetersizliğine neden olmaktadır. Nitelikli

işgününün sağlanması için gerekli mesleki eğitimin sağlanması önem taşımaktadır (Işık, 2006: 34). Eğitim durumunu göstermesi bakımından okuryazarlık oranı ile birlikte yükseköğrenim görenlerin sayısı da gelişmişlik düzeyinde önemli bir özelliktir. Bu oran gelişmiş ülkelerde daha fazladır (Tütengil, 2013: 45). Buradaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere bir ülkede eğitim gören insanların sayısı ile gelişmişlik arasında doğrudan bir ilişki vardır.

4.3.1.2. Kadının Farklı Statüsü:

Kadının toplumdaki yeri, hukuki, iktisadi ve siyasi hakları ile gelişmişlik arasında bir ilişki mevcuttur. Az gelişmiş ülkelerde miras hükümlerinin cinsiyete göre değişmesi, kadının tarım dışındaki sektörlerde çalışmaması ve çoğunlukla tüketici durumunda bulunması gibi etkenler gelişmiş ülke ölçütlerinde dikkate alınması gereken etkenlerden bir diğeridir (Tütengil, 2013: 50).

4.3.1.3. Çocukların Çalıştırılması:

Az gelişmiş ülkelerde ilköğretim çağındaki çocukların tarım alanları ile birlikte farklı iş alanlarında da çalıştırıldıkları görülür. Avustralya, Kuzey Amerika, Batı Avrupa Japonya ve Yeni Zelanda'da çocuk işçi oranı % 1'den biraz fazla, Güney Avrupa'da % 3-5, Latin Amerika'nın geniş bir parçasında ve bazı Asya ülkelerinde % 2-10, Ortadoğu'nun belli başlı ülkelerinde bu oran % 10'dan fazladır. Bu oranlara bakılarak bir ülkede çocuk işçi çalışanların sayısı ile gelişmişlik arasında bir ilişkinin mevcut olduğu söylenir (Tütengil, 2013: 51-52).

4.3.1.4. Sağlığı Korumada Yetersizlik:

Sağlığı koruma ve hastalıklara karşı önleyici tedbirler alma bakımından gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında büyük farklar mevcuttur. Az gelişmiş ülkelerde artan hastalıklar tabiat koşulları ile birlikte bu ülkelerin iktisadi ve sosyal durumlarıyla yakından ilgilidir. Bu ülkelerde tıbbi ve sosyal donatımın yokluğu, genel eğitim seviyesinin düşüklüğü, sağlık personelinin azlığı, yeterince

beslenmemenin yarattığı hastalıklara karşı koyma eksikliği gibi unsurların varlığı sağlığı korumada elverişsiz bir ortamı yaratmaktadır (Tütengil, 2013: 52).

4.3.2. İktisadi Bakımdan Özellikler

Bu başlık altında işsizlik, milli gelirin düşüklüğü, sınırlı bir sanayileşme ve yeni sömürgecilik deyimleriyle ifade edilen iktisadi bakımdan gelişmiş ülkelere bağıllık, dış ticaret, dış borç olguları ele alınacaktır.

4.3.2.1. İşsizlik

Az gelişmiş ülkelerde görülen bir diğer özellik de yüksek ve artan oranlı işsizlik sorunudur. İşgücünün yetersiz ve kötü kullanımı sonucu eksik istihdam ve işsizlik sorunu gözlemlenir. Az gelişmiş ülkelerde işsizlik oranı % 10-15 oranındadır. Bu oran genç nüfusta daha fazladır (Işık, 2006: 18). Az gelişmiş ülkelerdeki işsizliğin nedeni nüfus artış oranıyla iş olanakları artış oranının aynı düzeyde olmamasıdır (Yüksel, 2013a: 32). Bu ülkelerdeki iktisadi hayat, çalışma araçlarının yetersizliği, hızlı nüfus artışı ile iş imkânı arasındaki dengesizlik ve tarımda makineleşmeden doğan işsizlik çeşitlerinin etkisi altındadır (Tütengil, 2013: 63).

4.3.2.2. Milli Gelirin Düşüklüğü

Objektif ölçü olarak kabul edilen milli gelir, az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerin mukayesesinde en çok ele alınan ölçülerden birisidir. Nüfus artışının milli gelir artışından daha büyük olması halinde kişi başına düşen milli gelirden bir gerileme görülmektedir. Milli gelirin artışı gelişmiş ülkelerde az gelişmiş ülkelere daha fazla olmaktadır (Tütengil, 2013: 75-76). Az gelişmiş ülkelerin gelir seviyesinin düşük olmasında yetersiz sermaye, niteliksiz işgücü teknolojiyi kullanamama ve eğitim düzeyinin düşük olması sayılmaktadır. Gelir seviyesinin düşük olmasından dolayı tasarruflar da düşük kalmakta, bu itibarla yatırımlar da azalmaktadır. Yatırımların istenilen seviyede olmaması nedeniyle de yoksulluk aşılamamaktadır (Işık, 2006: 16).

4.3.2.3. Sınırlı Bir Sanayileşme

Genel olarak iktisadi yönden gelişmiş ülkeler sanayinin çok gelişmiş olduğu ülkelerdir. Az gelişmiş ülkelerde iş gücü içinde yer alan sanayi işçisi oran itibarıyla düşük ve de vasıfsızdır (Tütengil, 2013: 86). Fakat günümüzde sanayileşme kavramı gelişmiş ülkeleri tanımlayan özellik olarak yeterli değildir. 1950'li yıllardan itibaren teknolojik gelişmelere dayalı olarak yeni bir toplum modeli ortaya çıkmıştır. Bu yeni toplumsal modelde egemen olan sınıflar, kurumlar, çalışma hayatı ve toplumların temel örgütlenme ilkeleri değişmektedir. Gelişmiş ekonomilerde sanayi; üretim ve istihdam açısından giderek önemini kaybetmekte ve yerini hizmet sektörüne bırakmaktadır (Parlak, 2004: 65). Sanayi-ötesi toplumun en temel özelliği mavi yakalı sanayi işçilerinin, imalat sektörünün ve örgütlü emeğin ekonomi ve toplum içindeki öneminin azalması, yerine beyaz yakalı işgücü ve hizmet ekonomisinin ön plana çıkmasıdır. Ayrıca sanayi-ötesi toplum; tüketimci, yeni teknoloji ve hizmet sektörünün karakterize ettiği bilgi esaslı bir toplumdur. Teknolojik açıdan dünyanın en gelişmiş ülkesi olması nedeniyle sanayi-ötesi toplumun ilk örneğini ABD oluşturmaktadır (Parlak, 2014: 97). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere günümüzde gelişmiş ülkeler sadece sanayi sektöründe ilerleyen ülkeler değildir. Sanayileşme önemli olmakla birlikte, ekonomik faaliyetin niteliğinin değişmesiyle mal üreten bir ekonomiden hizmet üreten bir ekonomiye geçilmiştir. Gelişmiş toplumlar ticaret, sağlık, eğitim, finans, araştırma geliştirme ve diğer kamu hizmetlerinin arzının artışıyla hizmet sektörünün geliştiği sanayi ötesi toplumlardır.

4.3.2.4. İktisadi Bakımdan Gelişmiş Ülkelere Bağlılık

Günümüzde yeni sömürgeciliğin araçları durumundaki uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar aracılığıyla az gelişmiş ülkelerin ekonomi politikaları sıkı bir denetim altında tutuluyor. Az gelişmiş ülkelerde neyin ne kadar, nasıl, üretileceği, nereye, nasıl kaçta satılacağı nelerin üretilmeyeceği, bütünüyle IMF, Dünya Bankası gibi kuruluşlarca belirleniyor. Bu ülkeler siyasal anlamda bağımsız olmalarına rağmen, ekonomik anlamda bağımsız değiller (Başkaya, 2015a: 146). Az gelişmiş ülkelerin ekonomisi farklı bakımlardan gelişmiş ülkelere bağlıdır. Bu bağlılık bazı az gelişmiş ülkeler için tarihi sebeplere dayanır. Bu ülkeler siyasi bağımsızlıklarını kazanmadan önce sömürge döneminden geçmişlerdir ve bu ilişkilerden tamamen

kurtulamamışlardır. Bağılılığı doğuran durumlardan biri de kapitalist ekonominin ve kurumların az gelişmiş ülkelere bir zorlama olarak götürülmesidir. Bu ülkeler bir iktisat düzeni içinde bulunurken gelişmiş ülkelerle ilişkilerinde kapitalist ekonominin kurumlarını ithal etmek durumunda kalmışlardır. Gelişmiş ülkelere bağılılık yaratan sebepler arasında az gelişmiş ülkelerin ihracatında belli maddelerin yer alması büyük rol oynar. İktisadi bakımdan gelişmiş ülkelere bağılılıkta yabancı sermaye önemli bir rol oynamaktadır. Kalkınma için zorunlu kaynak açığı ve ticaret açığı yabancı sermaye ihtiyacını doğurmaktadır. Burada önemli olan yabancı sermayenin az gelişmiş ülkelere zararlı olmasının önlenmesidir (Tütengil, 2013: 91-92). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere iktisadi bağılılık az gelişmiş ülkelerin bir diğer özelliğidir. Amin'e göre de iktisadi bağılılık az gelişmişliğe neden olur. Amin de az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere uyum sağladığını, kendi özelliklerini terk ederek gelişmiş ülkelerin çıkarlarına göre ekonomiyi dönüştürdüklerini ileri sürmüştür. Az gelişmiş ülkeler üretim yaparken kendi ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmazlar, merkez ülkelerin ihtiyaçlarını dikkate alarak üretimde bulunurlar. Üretimin merkez ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda yapılması ise çevre ülkelerin az gelişmelerine neden olur. Amin, az gelişmişlikten çıkmak için bu ülkede yaşayan insanların ihtiyaçlarının dikkate alınarak üretimin yapılması gerektiğini belirtmiştir.

4.3.2.5. Dış Ticaret

Az gelişmişlik ölçütünde dış ticaret olgusu ele alındığında bu ülkelerin ithal ve ihraç ettikleri malların fiyatları üzerinde pek kontrol sahibi olmadıklarının ve dış ticarete açık verme eğiliminde oldukları görülür. Günümüzde az gelişmiş ülkelerin dış ticaret modeli eski sömürü ilişkilerinin devamı niteliğindedir. Eski sömürgecilik döneminde çevrenin merkeze birincil mal ve hammadde ihraç edip merkezden nihai mal ithal etmesi gibi günümüzde de az gelişmiş ülkeler birincil malların net ihracatçısı ve sanayi mallarının net ithalatçısı durumundadır (Yüksel, 2013a: 34).

4.3.2.6. Dış Borç

Az gelişmiş ülkelerin karşılaştıkları bir diğer sorun dış borçtur. Dış borcun yüksekliği, bu ülkelerin kalkınmalarına engel olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin dış borcu 2 trilyon doları geçmiştir. Ülke koşullarına uygun kalkınma stratejilerinin

uygulanmayışı, dış dünyadan etkilenebilirliğini de beraberinde getirmektedir. Bu ülkelerdeki yetersiz üretim, dış ticaret ve tasarrufların düşük cari hesap ödemeleri açıklarının yüksekliği dış borçlanmanın önemli nedenler arasındadır. Dış borçları ödeyebilmek için ihracatın artırılması, yeni dış borçların alınması gerekmektedir. Kısa sürede ihracatın artırılması mümkün olmadığından yeniden borçlanılarak borcu borç ile ödeme yoluna gidilmekte ve ekonomi dış borç krizine girmektedir. Yatırım oranları da bundan olumsuz yönde etkilenip, az gelişmiş ülkeler kendilerini gerçek faiz dış borç döngüsü içinde bulmaktadır. Ağır dış borç yükü altında ezilen ülkeler için IMF ve Dünya Bankası tarafından uyum ve reform programı hazırlanmıştır. Aynı bütçe disiplini, devalüasyon, özelleştirmeden oluşan uyum programı borçlu ülkelerde aynı şekilde uygulanmaktadır. Borçlu ülkeler ekonomik bağımsızlıktan, para ve maliye politikalarını uygulama rolünden feragat etmekte, ekonomik bürokrasi yeniden örgütlenerek, ekonominin aktörleri üzerinde bir vesayet yetkisi kurulmaktadır. Milli gelirinin önemli bir kısmını dış borç ödemelerine ayıran ülkelerin dış politikada da etkinliği azalmaktadır (Işık, 2006: 18).

4.3.3. Sosyal Yapı Bakımından Özellikler

Bu alt başlık altında nüfusun özellikleri, tarımla uğraşanların çokluğu, orta sınıfın zayıflığı, demokratik kurumların yokluğu otoriter yönetim eğilimi ve özel sektör ve kamu sektörü gibi ölçütler ele alınacaktır.

4.3.3.1. Nüfusun Özellikleri ve Yapısı

Hızlı nüfus artışı az gelişmişliğin ana nedenleri arasında yer almaktadır. 6.2 milyar olan dünya nüfusunun 5 milyarı az gelişmiş ülkelerde yaşamaktadır. 5 milyarın % 20'si ise mutlak yoksulluk sınırının altındadır (Işık, 2006: 27-28). Gelişmiş ülkelerde doğum oranı düşükken az gelişmiş ülkelerde bu oran daha fazladır. Az gelişmiş ülkelerde doğum oranı binde 30-50 arasında iken bu oran gelişmiş ülkelerde binde 10-15 civarındadır. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelerde ölüm oranı da yüksek olup, doğum oranının çok daha yüksek olması nedeniyle nüfus artış hızı yüksek görülmektedir. Nüfus artış oranı az gelişmiş ülkelerde % 2.1 iken gelişmiş ülkelerde % 0.6'dır (Işık, 2006: 32). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelere ölüm

oranının fazlalığı ve doğum oranlarının yüksekliği ile gelişmiş ülkelerden farklı bir görünüme sahiptir.

4.3.3.2. Tarımla Uğraşanların Çokluğu

Az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelerden ayıran bir diğer özellik de bu ülkelerde tarımsal iş gücünün fazla olmasıdır. Az gelişmiş ülkelerde tarım sektöründeki üretim oranı endüstri, imalat ve hizmetler sektörüne göre daha fazladır (Yavilioğlu, 2002: 52). Az gelişmiş ülkelerde nüfusun büyük bir bölümü kırsal kesimde yaşamaktadır. Bu oran az gelişmiş ülkelerde % 65 civarındayken, gelişmiş ülkelerde ise %27 dolayındadır. Benzer bir şekilde az gelişmiş ülkelerin işgücünün % 62' si tarım sektöründe çalışmaktayken gelişmiş ülkelerde bu oran %7' ye inmektedir (Işık, 2006: 21). Gelişmiş ülkelerin gelirinin % 68'i modern hizmet sektöründen, % 29' u sanayi sektöründen, % 3' ü tarım sektöründen elde edilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün payı % 45, sanayi kesiminin payı % 32, tarımdan elde edilen gelir % 23'tür (Öztürk, 2015: 15). Az gelişmiş ülkelerde tarımla uğraşan nüfus fazla olmasına karşın tarımda kullanılan teknik araçlar, teknik bilgi yetersizliği ve tarım kesimine sermaye yatırımının sınırlı olması gibi nedenlerle az gelişmiş ülkelerde tarımsal verim gelişmiş ülkelere göre yetersizdir (Tütengil, 2013: 113,114). Amin de tarımla uğraşanların çokluğu ile az gelişmişlik arasında bir ilişki kurmuştur. Amin'e göre az gelişmiş ülkelerde tarımsal üretimin dış ticarete yönelik yapılması az gelişmişliğe neden olur. Bu ülkeler tarımsal üretimlerini merkez ülkelerin ihtiyaçlarına göre belirlemiştir. Çevre ülkelerdeki yerli tarımın ihracata dönük kapitalist tarıma dönüşmesinin bu ülkelerin yararına olmayacağını belirtmiştir. Çünkü bu şekilde merkez ve çevre ülkeler arasında bir iş bölümü oluşur. Çevre ülkeler sadece tarımsal ürün ihraç eden ülkeler haline gelirken, merkez ülkeler sanayi ve teknolojik alanda gelişen ülkeler haline gelmiştir. Bu nedenle Amin'e göre çevre ülkelerdeki ihracata yönelik tarımsal üretim köylü toplumların yıkımına yol açar ve çevreye hiçbir şekilde katkı sağlamaz.

4.3.3.3. Orta Sınıfların Zayıflığı

Orta sınıf bir toplumda bağımsız olarak çalışanların meydana getirdiği sınıflar topluluğudur. Orta sınıf içersine bir kısım köylüler, orta memur tabakası, esnaf, orta ve küçük satıcılar girmektedir. Gelişmiş ülkelerin sınıf piramidinde orta sınıflar geniş yer tutarken az gelişmiş ülkelerde orta sınıflar küçük bir yer tutar (Tütengil, 2013: 120). Orta sınıfların önemi üç özelliğe dayandırılmaktadır. Bunlardan ilki, orta sınıfların bütün toplumlarda denge ve kararlılık unsuru olarak büyük bir rol oynamasıdır. İkincisi, orta sınıflar içinde yer alan kentliler yeni fikir ve teknikleri kabul eder ve sosyal değişmelere daha yatkındırlar. Üçüncü olarak ise, iktisadi faaliyetlere öncülük ettiği ileri sürülen girişimciler orta sınıflardan gelir (Tütengil, 2013: 122). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere bir ülkenin gelişimini sağlayan iktisadi ve fikri gelişmelerde önemli rol oynayan orta sınıflar gelişmişlikte ele alınması gereken bir diğer ölçüdür.

4.3.3.4. Demokratik Kurumların Yokluğu ve Otoriter Yönelim Eğilimi

Üçüncü Dünya ülkeleri siyasal anlamda bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da geleneksel demokratik kurumlardan yoksundurlar. Bu sebeple siyasi rejimlerinde ülkelerinin sosyal yapısı otoriter yönelim eğilimini ortaya koymaktadır (Tütengil, 2013: 124). Gelişmiş ülkelerde siyasal sistem düzenli bir şekilde işlerken az gelişmiş ülkelerde siyasal sistem kesintiye uğramaktadır. Bu ülkelerde seçim ve parlamentodan söz edilmekte ise de, demokrasi istenilen seviyede değildir. Demokratik kurumlar da yeterince gelişemediğinden demokratikleşme sağlanamamaktadır. Demokrasinin işlediği ülkelerde belli bir düzenin olduğu görülmektedir. Seçim, iktidar ve muhalefetin kurumsallastığı bir siyasal yapı vardır. Tüm bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere siyasal bağımsızlığı elde etmek bu ülkelerde demokratik kurumların var olduğu anlamına gelmez. Bireyin hak ve özgürlüklerinin koruma altına alınmadığı, demokratik yönetimin olmadığı toplumlar az gelişmiş ülkelerin bir diğer özelliğidir (Işık, 2006: 36).

4.3.3.5. Özel Sektör ve Kamu Sektörü

Az gelişmiş ülkeler girişimci miktarının az olduğu, özel girişimcilerin de kapitalizmin modern işletmecilik anlayışından uzak olduğu ülkelerdir. Kamu sektörü

ise az gelişmiş ülkelerde önemli bir role sahiptir. Az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında harcamaların kompozisyonu farklılık gösterir. Az gelişmiş ekonomiler harcamalarının büyük bir kısmını genel kamu hizmetleri, savunma, eğitim ve diğer ekonomik hizmetlere ayırırken; gelişmiş ülkeler sağlık ve sosyal güvenlik üzerine harcama yapar. Kamu gelirleri açısından bakıldığında az gelişmiş ülkelerde vergi dışı gelirlerin toplam gelirler içindeki payı gelişmiş ülkelere göre daha fazladır (Yüksel, 2013a: 35). Az gelişmişliğin nedenine yönelik bu özellik Amin'de farklı bir yorumla ele alınmıştır. Amin gelişmiş ülkelerde özel girişimcilerden ziyade devletçi kalkınma yolunun izlenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Özel girişimcilerin fazla olmasından ziyade devletin rolünün önemli olduğunu belirtmiştir. Amin'e göre devlet bir ülkenin gelişmesini sağlayan önemli bir güçtür. Bir ülkenin gelişmesi için de devletin harcamalarını o ülke halkının eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yapmalıdır.

Yukarıda az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere ayıran özellikler üç başlık altında ele alındı. Özetle az gelişmiş ülkelerin özellikleri şunlardır:

1. Az gelişmiş ülkelerde enerji tüketimi, dış ticaret ve okur-yazar oranı düşük, tarımda çalışanların oranı yüksektir.
2. Ekonomik açıdan zengin olmayan, toplumun büyük bir çoğunluğunun yoksulluk içinde yaşamlarını sürdürdükleri ülkelerdir. Kişi başına düşen milli gelir azdır.
3. İnsanlar arasında gelir dağılımında büyük farklılıklar söz konusudur. Bu ülkelerde yaşam standardı düşüktür.
4. İnsan hak ve özgürlüklerinin kısıtlandığı ülkelerdir.
5. Sanayileşme ve teknoloji alanında yeterli donanıma sahip değillerdir.
6. Nüfus artış hızı yüksektir.
7. Ekonomileri dışa bağımlıdır.
8. Eğitim düzeyi, okuryazarlık oranı düşüktür.
9. Geleneksel tarım yöntemleri kullanılır, tarımda verimlilik düşüktür.

10. Geleneksel teknolojilerle modern teknolojiler yan yana bulunur.

Sonraki bölümde verilecek olan Amin'in az gelişmişliğin nedenine yönelik açıklamalarında yukarıda sayılan özellikler bir bütün olarak ele alınmamıştır. Amin'in az gelişmişlik analizinde iktisadi bakımdan özellikler daha geniş yer alır. Sınırlı bir sanayileşme, dış ticaret, dış borç, gelişmiş ülkelere bağımlılık, kapitalist üretimin varlığı Amin'in analizlerinde önemli bir yer tutar. Fakat bir ülkenin az gelişmişliğini belirleyen özellikler çok sayıdadır. Bu nedenle az gelişmişlik olgusu tek bir faktöre dayalı olarak açıklanamaz. Az gelişmişlik olgusu ele alındığı takdirde bu ölçülerin bir bütün olarak ele alınması gerekir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAMİR AMİN'İN EMPERYALİZM VE AZ GELİŞMİŞLİĞE BAKIŞI

Samir Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik yorumlarının ne ölçüde ve hangi konularda farklı olduğunu görebilmek için önceki bölümlerde emperyalizm ve az gelişmişlik kuramlarına yönelik bilgiler verildi. Aşağıda önceki bölümde verilen bilgiler de dikkate alınarak Amin'in görüşleri eleştirel bir biçimde değerlendirilecek ve bu görüşlerin günümüzdeki geçerliliğine yönelik bir tartışma yürütülecektir. Düşünürümüzün analizine geçmeden önce, ilk olarak her bilim insanının içinde yaşadığı sosyal ortam çalışmalarına yansıdığı için Amin'in hayatına değinilecektir. Amin kendi yaşam deneyimlerinden yola çıkarak emperyalizm, az gelişmişlik, sömürgecilik gibi konulara yönelmiştir.

Marksist eğilimli Mısırlı İktisatçı Amin (1997: 10), 1931'de Kahire'de her ikisi de doktor olan Mısırlı bir baba ve Fransız bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir (Amin, 2000a: 21). Amin ilk ve orta öğretimini Mısır'da, bir Fransız Lise'sinde tamamlamıştır. Amin'in lise yılları İkinci Dünya Savaşı'na rastlamıştı ve o dönemde emperyalizm, kolonyalizm gibi sosyal problemlere ilgi duymaya başladı (Dembele, 2012: 13). Amin (2000a: 23), 1947'de Paris'e gelerek Henri Lise'sinde yüksek matematik okudu. Üniversite eğitimini Paris'te Siyasal Bilimler Enstitüsü'nde aldı. Fakat Fransa'da iktisat okumak için hukuk fakültesine gitmek gerekiyordu. Bu sebeple öncelikle hukuk okudu. Siyaset bilimi diplomasını 1952'de, iktisadi hukuk derecesini 1953'de aldı. Daha sonra Paris Üniversitesi İstatistik Enstitüsü'ne kaydoldu. 1956'da istatistik diplomasını aldı. İktisat eğitimini 1957 yılında ekonomi politik dalında savunduğu doktora tezi³⁵ ile tamamladı.

³⁵“Az Gelişmişliğin Kökenleri Üzerine Dünya Çapında Birikim” Amin'in doktora tezinin başlığıdır (Amin, 2000a: 42). Amin'in bu tezi yazma amacı kapitalizmi bir dünya sistemi olarak tahlil etmek istemesidir (Dembele, 2012: 39). Amin (2000: 59) bu çalışmasında az gelişmiş denilen ekonomileri yaratan mekanizmaları ele almıştır ve dünya çapında işlerliği olan sermaye birikimini, marksizmin geliştirdiği araçlarla açıklamıştır. Bu tahlilden hareketle kapitalizmin merkezi oluşturan gelişmiş ülkelerle çevreyi oluşturan az gelişmiş ülkeleri içine alan tek bir dünya sistemi olduğunu ileri sürmüştür (Dembele, 2012: 22). Amin'in çalışmalarının odak noktasını bu tezi oluşturacaktır.

Amin'in fikirlerinin oluşmasında içinde yaşadığı sosyal şartlar etkili olmuştur. Öncelikle Mısır toplumunda halk sınıflarının yoksulluğu, öte yandan varlıklı sınıfların zenginliğinin olması Amin'in sosyal adaletsizliğe göstermiş olduğu tepki onun kalkış noktasıydı. İkinci olarak İkinci Dünya Savaş'ının büyük bir etkisi olmuştur. Son olarak İngiliz emperyalist egemenliğine karşı isyan bilincinin oluşmasında belirleyici bir faktör olmuştur (Dembele, 2012: 15). Amin'in (1997: 12-13) ilk kez yayımladığı çalışma 1955'de Democratie Nouvele'de çıkan Mısır Nereye Gidiyor? başlıklı makaledir. Bu Mısır'ın, ekonomi politiğinin genel veya özgül boyutlarını ele alan bir düzine kadar makalenin ilkiydi. Amin'in o dönemde anti emperyalist ve sosyalist olma iddiasındaki alternatif bir kalkınma yolunun pek çok düzeydeki yetersizliklerini eleştirmesi eğitici bir deneyim olmuştu.

Amin (1997: 13), “öğrenimini tamamladıktan sonra, 1957- 1960 arasında Kahire'deki Ekonomik Kalkınma Örgüt'ünde iktisatçı olarak çalıştı. Bu ve daha sonraki deneyimler Amin'i bütün sosyalizmlerin derinlemesine en uzak görüşlü bir eleştirisini geliştirmeye yöneltti.” “1960-1963 arasında Mali Planlama Bakanlığı'nın uzmanı olarak çalıştı”(Dembele, 2012: 17). “Amin Mali deneyiminden sonra 1963'te ekonomi profesörü olarak Paris Vincenes ve Dakar üniversitelerinde araştırmacı olarak akademik kariyerine geri döndü” (Dembele, 2012: 19). “1970-1980 yılları arasında Dakar'da Birleşmiş Milletlere bağlı Afrika Ekonomik Kalkınma ve Planlama Enstitüsü'nün (IDEP) direktörlüğünü yürüten Amin, Üçüncü Dünya Forumunun yöneticiliğini yaptı. Üçüncü Dünya Forumu, uluslararası nitelikli bağımsız bir örgüttür. Üçüncü Dünya Forumu'nun, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinden 1000 kadar bireysel üyesi vardır. 1978'de kurulmuş olan bu örgüt, Üçüncü Dünya'nın sorunlarına ve bunların alternatif çözümlerine ilişkin araştırmalar ve tartışmalı toplantılar düzenlemektedir. Üçüncü Dünya Forumu, bugüne dek, İngilizce, Fransızca, Arapça ve İspanyolca gibi değişik dillerde 40 kadar kitap yayınlamıştır. Bu kitaplar, Üçüncü Dünyanın sorunları konusunda temel nitelikte önemli katkılar oluşturur” (Amin, 1992: 6-7). Türkiye'de emperyalizm, sömürgecilik, siyasal islamcılık, eşitsiz gelişim, kopuş, kapitalizme özgü kutuplaşma gibi kavramlarıyla ilgi görmüş olan Amin 12 Ağustos 2018'de Paris'te yaşamını yitirdi (Arslan, 2018).

Buraya kadar Amin'in hayatına yönelik kısa bir açıklama yapıldı. Amin'in yaşamı emperyalizm ve az gelişmişlik kuramlarının oluşumunda etkilidir. Aşağıda Amin'in emperyalizm kuramının anlaşılabilmesi için emperyalizm açıklamalarında yer alan belirli kavramlara yönelik bir açıklama verilecek.

5.1. SAMİR AMİN'İN EMPERYALİZM VE AZ GELİŞMİŞLİK KURAMINDA ÖNEMLİ OLAN KAVRAMLAR

Amin'in emperyalizm tanımlamasına geçilmeden önce emperyalizmin kendisinden kaynaklanmış olduğu kapitalizmin doğasının ortaya konulması gerekir. Amin'in emperyalizm kavramı kapitalizm, merkez-çevre, eşitsiz değişim, bağımlılık, kopma ve kalkınma kavramları üzerine şekillenir. Bu sebeple çalışmada öncelikle kapitalizm kavramı ve kapitalizmin tarihsel olarak ortaya çıktığı dönem, kapitalist üretimin geçirdiği dönüşümler, kapitalizmin günümüzde sahip olduğu özellikler ele alınacaktır. Sonrasında kapitalizm ile birlikte şekillenen merkez-çevre, bağımlılık, kopma ve kalkınma kavramlarına yer verilecektir.

5.1.1. Kapitalizm

Kapitalizm kavramı, 'sermaye' yani 'kapital' sözcüğünden gelmektedir. Kavramın ilk tanımı, 1854 yılının sonlarına doğru "Oxford English Dictionary" adlı sözlükte yapılmıştır. Sözlüğe göre kapitalizm, "çeşitli şekilleriyle sermayenin, temel üretim aracını oluşturduğu üretim biçimidir." Kapitalizm, üretim araçlarından yoksun olanların bir ücret karşılığında iş güçlerini, üretim araçlarına sahip olanlara satmasıdır (Akt. Arslan, 2011: 48). Bir başka tanıma göre ise kapitalizm "bireylerin tek ya da gruplar halinde, toprak ve genel olarak üretken kaynakların özel mülkiyetine sahip oldukları ve diledikleri gibi kullanabildikleri bir ekonomik örgütlenme biçimidir" (Çelik ve Dağ, 2017: 51-52).

Kapitalizm, bir ekonomik sistemdir. Bu ekonomik sistemde üretim araçlarının çoğu özel mülkiyettir. Kapitalist ekonomik sistemde malların, fiyat mekanizmasına göre belirlenmiş fiyatı vardır ve piyasada bu mallar alınır ya da satılır. Bu piyasa sisteminde mal sahiplerinin temel hedefi maksimum kârı elde etmektir. Kapitalizm, özel girişim ve piyasa serbestliğine dayanan üretim sistemi olarak da değerlendirilebilir (Arslan, 2011: 49). Bu sistem daha fazla sermayenin

varlığı, bu sermayeye dayanan üretim yöntemlerinin kullanılması, emek sermayesine ve teknolojik bilgi düzeyine, mali sermayenin egemenliğine dayalı bir sistemdir (Çelik ve Dağ, 2017: 52). Kapitalist sistemde üretimde amaç kullanım değeri için değil, tamamen geniş pazar ve kâr elde etmek içindir. Kapitalizmin gelişimine paralel olarak tarihsel süreç içinde üretim ile tüketim aktiviteleri birbirinden ayırmış ve üretim başkalarının ihtiyacını karşılamak için yapılan bir etkinliğe dönüşmüştür (Ercan, 2007: 160). Belirlenen bu hedefe ulaşmak amacıyla sistem kendi temel kurumlarını belirlemiştir. Bu kurumların tamamı birbiri ile bağlantılıdır. Birinin tam uygulanabilmesi ötekini uygulanmasına bağlıdır. Kurumlar dış müdahalelerden ne kadar uzak olursa, belirlediği hedeflere ulaşma oranı o kadar yüksek olur (Çelik ve Dağ, 2017: 51-52).

Kapitalist ekonomik sistemin temel kurumlarından ilki özel mülkiyettir. Özel mülkiyetin temel işlevi ise belirli ekonomik kaynakların, kim tarafından ve nasıl kullanılacağını saptamak ve sermaye birikimini sağlamaktır. Sermaye birikimi kapitalizmde önemli bir yere sahiptir. Nitekim Avrupa'da kapitalizmin gelişmesindeki en önemli etken, dışarıdan Avrupa'ya gelen yabancı kaynaklardır. Sermaye birikimi bireyin denetiminde gerçekleşebileceği gibi bir gurubun denetimi altında da gerçekleşebilir. Kapitalizmde özel mülkiyetin korunması da devletin güvencesi altındadır. Artı üretim anlayışı çerçevesinde şekillenen kapitalist ekonomi sisteminde devlet malların güvenliğinden sorumlu bir örgütlü yapıdır (Arslan, 2011: 50).

Kapitalizmin bir diğer önemli kurumu ise girişim özgürlüğüdür. Girişim özgürlüğü, kapitalist ekonomik sistemde bireylere sermayelerini kullanma hakkını vermektedir (Arslan, 2011: 50). Girişim özgürlüğünde kapitalist bireyler ya da şirketler istediklerini yapmakta serbesttirler. Ne isterlerse onu üretirler, sermayelerini nerede ve nasıl isterlerse orada yatırır (Dobb, 1981: 9). Serbest girişimin olduğu bir ekonomi sisteminde bireyler mülk edinme hakkına da sahiptirler. Kapitalist sistemin işleyişine göre bireyler ya da bireylerden oluşmuş toplumsal birlikler, piyasa ekonomisinde özgür bir şekilde yer alabilir (Arslan, 2011: 50).

Kapitalist ekonomik sisteminin bir diğer kurumu ise rekabet kurumudur. Girişim özgürlüğünün olduğu ekonomilerde rekabet görülmektedir. Rekabet

nitelikleri aynı ya da benzer olan mal ve hizmetler için piyasa ortamında yapılan bir mücadeledir. Rekabet benzer nitelikler barındıran mal ve hizmetler için genellikle bireyler ve şirketler arasında pazarlarda yapılmaktadır. Rekabet kurumunda üreticiler ve tüketiciler vardır. Bunlar aynı zamanda piyasayı oluşturan unsurlardır. Kapitalist piyasa düzeninde serbest rekabet söz konusudur. Bunlarla birlikte rekabetin bir işlevi de çeşitli teşvikleri özendirmesidir. Rekabet kurumu aynı zamanda piyasada dengeyi sağlamaktadır. Bu ortamda devlete düşen görev ise, bu şartların sağlanması için gerekli olan engellerin kaldırılmasıdır (Arslan, 2011: 51- 52).

Buraya kadar genel olarak kapitalist ekonomi sisteminden bahsedildi. Yukarıda da ifade edildiği gibi kapitalizm, sermayenin özel mülkiyette olduğu, bütün eylemlerin kâr güdüsü çerçevesinde meydana geldiği, üretimin kullanım için değil değişim değeri için üretildiği, serbest rekabetin olduğu bir üretim biçimidir. XIX. yüzyılda tekelci kapitalizmin niteliksel olarak değişen yönleri dikkate alındığında, günümüzdeki kapitalizmin bozulmuş kapitalizme dönüştüğü söylenebilir. Bu vurgu daha öncesinde Schumpeter ve Hobson tarafından da dile getirilmişti. Her iki kuramcı da kapitalizmin değişen niteliklerini sorgulamış, günümüzdeki kapitalizmin önceki kapitalizminden farklı olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Amin'in kapitalizm kavramının anlaşılabilmesi için, doğası gereği dünya çapında birikime odaklanmış olan kapitalizmin küresel biçimde genişleyen yapısının da anlaşılması gerekir. Kapitalizm, XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren rakip ulus devletler tarafından yönetilen uluslararası bir iş bölümüne sahip bir dünya ekonomisidir. Dünya sistemi olarak bilinen kapitalizm, merkez-çevre, gelişmiş-gelişmemiş, metropol-uydu ve kuzey güney gibi farklı biçimlerde tanımlanan bir eşitsiz yapı oluşturmuştur. Önde gelen kapitalist devletler dışarıya doğru, emperyalist nitelikli bir hareketle iştilal etmişlerdir. Amerika, Afrika ve Asya kıtalarındaki kapitalizm öncesi toplumlar yağmalanmış, ganimetleri Avrupa'ya gönderilmiştir. Kapitalist olmayan devletler her zaman yok edilmiş ve sömürgesel bağımlılıklara dönüştürülmüştür (Foster, 2006, 126). Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere kapitalizm sadece içsel yapıda sermayenin özel mülkiyete sahip olduğu bir sistem değildir, küresel çapta yayılcı olma özelliğine de sahiptir. Bu düşünceler, Amin'in kapitalizm, emperyalizm kavramlarının anlaşılmasında önemli bir katkı sunacaktır.

Amin'e (1997: 82-83) göre ise kapitalizm "özel mülkiyete ve ücretli emek tarafından işletilen üretim araçlarına dayanan özerk üretim birimidir." Bir başka tanımlamasında ise kapitalizmi, "özelde hâkim finans zirvelerini denetimi altında tutan bir toplumsal sınıfın hâkimiyeti yoluyla pazarın ötesine egemen olma biçimi" olarak tanımlamıştır (Dembele, 2012: 190). Böylece kapitalizm kapitalist işletmelerin toplamına indirgenir. Eğer tarımda da geniş çapta ücretli emek, sermaye egemenliği varsa üretim kapitalisttir. Böylece sermaye, ilk önce toplumsal sınıflar arasındaki bir ilişki olarak belirir. Onun var oluş nedeni bir sınıfın üretim araçlarını denetlerken ötekini iş gücünü satmasıdır (Amin, 1997: 82-83, 1997: 87).

Kapitalizmde önemli olan bir diğer nokta ise, kapitalizmin değişim değeri üzerine kurulu olmasıdır. Amin'e göre kapitalist dünyanın insanları kullanım değerinin kavranışını yitirmiştir. Kapitalist toplumda yaşayan insanlar sadece tüketici konumundadır. Değişim değerinin kapitalizm formunda genelleşmesi iş gücünün ekonomik sömürsünü saydam olmaktan çıkarmıştır. İnsanlar tarafından yaratılan nesnelere sermaye gibi genel ve soyut bir kavramla adlandırılmıştır (Amin, 1997: 121-122). Bu satırlardan da anlaşıldığı üzere Amin kapitalizmi, özel mülkiyet, ücretli emek, değişim değeri kavramları ile açıklamıştır. Amin'in bu tanımlamaları yukarıda verilen kapitalizm açıklamaları ile örtüşmektedir. Burada önemli bir farklılık sonrasında da açıklanacağı gibi Amin'in kapitalizmin niteliksel değişimine bağlı olarak kapitalizmde serbest rekabetin yerini tekelci yapılanmanın alacağını ileri sürmüş olmasıdır.

Amin kapitalizme yönelik çalışmalarında öncelikli olarak kapitalizmin neden başka bir yerde değil de Avrupa'da ortaya çıktığı sorusunu sormuştur. Bunu da şu şekilde açıklayarak kapitalizm çözümlemelerine başlamıştır. Amin'e (1997: 97) göre Avrupa'ya özgü olan şey, feodalizmin çözülmesi (tarımın ticarileşmesi ve tarımda kapitalist ilişkilerin belirmesi) ve ticari burjuvazinin gelişmesi arasında kurulan ilişkidir. Amin (2000a: 77), bu çözümlemesinde günümüz dünya sistemini dikkate alarak kapitalist dünya sisteminin oluşumunda dört dönüm noktasının önemli olduğunu belirtmiştir:

1. Kapitalizmin ilk dönemi 1500 yılında Avrupa'nın yeryüzünü fethetmesinin sonucu olan modern kutuplaşmanın ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönem tarımın ilk

dönüşümünün yaşandığı, ticarileşmenin olduğu ve feodal üretim ilişkilerinin çözüldüğü 1500-1800 yıllarını kapsayan merkantilizm dediğimiz aşamadır (Amin 1997: 94). 2. İkinci dönem 1800-1880 yıllarını kapsayan, merkantilizmin sona erdiği, sanayide kapitalist üretim ilişkilerinin başladığı, rekabetçi evrenin olduğu aşamadır. 3. Üçüncü dönem 1880-1990 yıllarını kapsayan kapitalizmin tekelci kapitalizme dönüştüğü aşamadır. 4. Son dönem ise, Sovyetizmin sonu ve yeni bir küreselleşmenin olduğu dönemdir (Amin, 2000a: 77, 78).

Kapitalizmin merkantilizm olarak bilinen ilk döneminde Amerika ve Afrika perileri para sermayenin birikiminde belirleyici rol oynadılar (Amin, 1997: 146). “Bu dönem Amerika’nın İspanyol, Portekiz, İngiliz ve Fransızlar tarafından işgaliyle başlar. Kendi Amerikan kolonilerinde, egemen sınıflar büyük kentleri ele geçirerek egemen merkezlerde sermaye birikimine hizmet etmek için düzenlenmiş ekonomik ve toplumsal sistemleri dayatırlar. Ele geçirilen yerli Amerikan toplumlarının boyun eğdirilmesi bu sistematik yapılanmanın bir parçasıdır. Afrikalı köle ticaretinin sisteme nakledilmesi, o dönemde birikim ihtiyacı bağlamında egemen olan bir periferik- çevresel sistem olarak aynı ölçüde etkisini artırmak için gerçekleştirilir. Kölelerin gemilerle getirildiği Afrika, bu gerçek göz önüne alındığında, Amerikan çevresinin de çevresidir. Kolonileştirme Amerika dışında hızlı bir şekilde yayılır; XVIII. yüzyılda İngiltere’nin ve Hollandalıların Hindistan’ı, daha sonra XIX. yüzyılda Afrika ve Güneydoğu Asya’yı ele geçirmesi bu yayılmayı gösterir” (Amin, 2010: 158).

Bu dönem boyunca kapitalizmin olgun aşamasına erişmesi için iki kutup yani sermaye ve proleterya oluşmuştur. Sanayi Devrim’ine³⁶ kadar sermaye ve proleterya birbirine karşı bir oluşum içinde değildi. Sermaye hâlâ Atlantik Batı Avrupa’ındaki ticaret burjuvazisini servet biriktirmesi tarzındaydı. Bu burjuvazi Amerika kıtalarının köle temelli ihracat tarımı üzerindeki denetimi sayesinde büyük servetler yığıyordu. Merkantilizm feodal ilişkilerin çözülmesine, proleterleşmeye ve tarımın ticarileşmesine neden olmuştur (Amin, 1997: 94-95). Amin, bu evreyle periferideki

³⁶Sanayi Devrimi, İngiltere’de XVII. yüzyılın sonunda başladı. Fransız Devrimi ile Kuzeybatı Avrupa’ya ve New England’a yayıldı. XIX. yüzyılın ilk yarısına Avrupa’da doğuya ve güneye doğru yayıldı. Japonya modeli üreten son ülke oldu (Amin, 2000a: 81-82).

halkların küresel kapitalist sisteme uyumlu hale geldiklerini belirtmiştir. Bu halkların mülksüzleştirilmesine dayalı bir sermaye birikiminin bu aşamada oluştuğunu ifade etmiştir. Bu tarihsel oluşum, merkez ile çevre ülkeleri arasındaki çelişkinin varlığına ve sermaye birikiminin oluşumuna neden olmuştur (Dembele, 2012: 132-133)

Sanayi Devrimi kapitalizmin ikinci aşamasıdır. Kapitalizmin olgunluk döneminin ürünü olan kapitalist üretim tarzı sadece ücretli emeğin ortaya çıkmasıyla değil, büyük sanayi fabrikalarının da oluşumunu gerektirir. Gerçek anlamda bir kapitalist üretimden söz edilmesi için merkantilizmin tersine sanayiye yani meta, emek ve sermaye çevresinde şekillenen bir yapılanmaya ihtiyaç vardır. Bununla birlikte Sanayi Devrimi sanayileşmiş ülkelere dünyayı fethetmelerini sağlayan bir askeri güç sağlamıştır (Amin, 2000a: 81).

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Lenin'in tahlil ettiği tekelci kapitalizmin ortaya çıkışı, kapitalizmin dünyaya yayılmasının üçüncü dönüm noktasıdır. Kapitalizm XIX. yüzyılda doruk noktasına ulaşmıştır. Kapitalist birikim bundan sonra yeni biçimini almış ve toplumu yöneten yasa haline gelmiştir (Dembele, 2012: 48, 2012: 132-133).

Dördüncü dönem Bağımlılık kuramcılarının ele almadığı Amin'in değindiği dönemdir. Amin (2017c: 19) bu dönemi, “genelleşmiş, finansallaşmış ve küreselleşmiş oligopollerin geç kapitalizmi” şeklinde kavramsallaştırmıştır. Bu dönem XX. yüzyılın sonunda tekelci kapitalizmin genelleşmiş tekeller kapitalizmine dönüştüğü dönemde tekelci kapitalizmin ilk döneminden çok farklı, bir sermaye merkezileşmesinin, bir oligarşinin ortaya çıktığı dönemdir. Bu oligarşi doğrudan merkezin gelişmiş emperyalist ülkelerinde ve dünya ölçeğinde üretim sistemini denetler. Amin bu dönem ile ilgili olarak şu sonuçlara varır:

1. Bu dönem emperyalist küreselleşme dönemidir. Bu küreselleşme modeli Batının, yani merkezin sanayileşmesiyle bir arada yürümüştür. Bu dönemde küreselleşme çevre ve merkez arasındaki çelişki ya da sanayileşmiş ve sanayileşmemiş bölgeler arasındaki çelişkiyle aynı anlamdadır. Bu model daha az kalkınma, daha çok yoksulluk ve artan eşitsizlik anlamına gelir. Bu model tarihin en

yıkıcı, en kanlı küreselleşme modelidir. Çünkü bu model sürekli, terörizm, savaş, ırkçılık için koşullar oluşturmuştur (Amin, 2007b).

2. Yeni küreselleşme olarak tanımladığı bu dönemin karakteristik özelliği, TRIAD'ın kollektif emperyalizmine dayanmış olmasıdır. Daha önce hep ulusal olan sermaye bu özelliğini yitirmiştir. Büyük bir hızla küreselleşen finans kapitalden dolayı egemen bir küreselleşmiş sermaye oluşmuştur (Amin, 2007b).

3. Bu küreselleşme modeli Afrika ülkeleri için, petrol, doğal gaz ve ekilebilir arazilerin ulusal kaynaklarının yağmalanması demektir. Hindistan için, Latin Amerika ve Güney Asya'nın diğer birçok ülkesinde olduğu gibi farklı biçimler alır. Bu, ucuz insan gücünden yararlanarak, emperyalist sisteme yönelik teknelci rantın çıkarılması yoluyla ülkelerimizde yaratılan değerleri transfer etmeyi içerir (Amin, 2019).

4. Önceleri kapitalist sistemde burjuvazi görece bağımsız ve birbiriyle sürekli rekabet halindeki ailelerden oluşuyordu. Şimdi ise çok az sayıda, merkezileşmiş bir oligarşiden oluşuyor ve üretim sisteminin tamamını politik, kültürel, ideolojik sistemi kontrol altına alıyordu (Dembele, 2012: 48).

5. Daha önce hep ulusal olan sermaye bu özelliğini yitirmiştir. Büyük bir hızla küreselleşen finans kapitalden dolayı egemen bir küreselleşmiş sermaye oluşmuştur (Amin, 1993b: 14). Dünya Ticaret Örgütü, IMF, Dünya Bankası, NATO. TRIAD'ın küresel kapitalist sisteminin önemli aktörleridir (Amin 2007b).

Buraya kadar Amin'in kapitalizm dönemselleştirmesine yönelik bilgiler verildi. Amin kapitalizm açıklamalarında merkantilist geçiş dönemi, rekabetçi evre, teknelci evre ve kollektif evrede kapitalizmin değişen özelliklerini sorgulamıştır. Amin'in belirlediği bu dönemler emperyalizmin dönemleri için de geçerlidir. Emperyalizm başlığı altında bu kavram ele alınırken dönemler ayrıntılı bir şekilde tekrar verilmeyecektir. Amin'in kapitalizm tanımlaması ve kapitalizmin dönemsel olarak sahip olduğu özellikler tarihsel evrelere göre farklılık göstermiştir. Şunu unutmamak gerekir, Amin kapitalizme yönelik tüm çalışmalarında, kapitalizmin merkantilist evre ile başladığını ve günümüze kadar özelliklerinin değişerek devam ettiğinin altını çizmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Amin kapitalizmin değişen özelliklerine vurgu yapmıştı. Amin'in kapitalizmin değişen özelliklerinin anlaşılabilmesi için XV. yüzyıldaki ve günümüz kapitalizminin özelliklerinin bilinmesi gerekir. XV. yüzyıldaki kapitalist üretimin sahip olduğu özellikler şunlardır: 1. Burjuvazi (toplumsal emeğin ürünleri olan üretim araçlarının sahipleri) ve proleterya (emek güçlerini satanlar) olmak üzere iki karşıt sınıftan oluşur. 2. Bütün toplumsal ürün meta biçimini alır. 3. İş gücünün kendisi akışkan bir metadır. 4. Toplumsal bir ilişki olan sermaye de akışkandır 5. Kapitalist birikim yasası hem kapitalist toplumun yeniden üretim koşullarını hem de kapitalist sınıai ekonomi ile köylü ekonomisi de dâhil olmak üzere kapitalist toplumun değişik parçaları arasındaki ilişkileri belirler. 6. Kapitalist üretim biçimi ticaret ilişkileri yoluyla diğer toplumları etkisi altına alır. 7. Kapitalist üretim biçimi prekapitalist kuruluşlardan farklı olarak homojenleşme eğilimi göstererek kapitalist tarza indirgenme eğilimi gösterir ve öteki tarzların çözümlenmesine, ortadan kalkmasına neden olur. Dolayısıyla kapitalist üretim biçimi diğer üretim biçimlerini etkisi altına almıştır (Amin, 1997: 83-84). Amin (2010: 142-143) XV. yüzyıldaki kapitalizmle günümüzdeki kapitalizmin farklı bir yapıya sahip olduğunu kuramında belirtmiştir. Zamanla kapitalizmin yapısında değişimler olmuştur. Günümüz kapitalizminde oluşan yeni özellikler ise şunlardır:

1. Sermaye uluslararası alanda akışkan özelliğe sahiptir. İş gücünün ise uluslararası alanda akışkanlığı sınırlıdır (Amin 1997: 85).

2. Günümüzde sermayenin merkezileştirilmesinde ulaşılan safha beş yüz yıllık gelişimi boyunca tarihsel kapitalizmi şekillendiren merkezileştirmeyle aynı düzeyde değildir. Artık günümüzde lider tekeller tek başlarına egemen konumdadır. Bunlar sadece finansal oligopoller değil, endüstriyel üretim, tarım endüstrisi, alım-satım ve hizmet faaliyetlerindeki gruplardır (Amin, 2010: 142-143).

3. ABD, Japonya, Büyük Britanya, Almanya, Fransa gibi ulusal emperyalizmler yerini TRIAD'ın egemenliğine bırakmıştır ³⁷(Amin, 2010: 60).

³⁷ Amin'e (1992: 95) göre TRIAD ülkelerinin amacı, çevre ülkelerinin hammadde kaynaklarını ele geçirmek, bu ülkelerde askeri üsler kurmak ve güvenli pazar elde etmektir. Bu strateji ile ABD, tüm dünya üzerinde hegemonyasını kurmuştur.

4. Çağdaş kapitalizmde var olan bir diğer özellik ise ulus devletlerin hâlâ varlığını koruduğudur. Amin'e göre devletsiz kapitalizm yoktur (Amin, 2015).

Yukarıda Amin'in eski ve yeni kapitalizme yönelik görüşleri verildi. Kapitalizmin özellikleri dönemlere göre değişse de Amin için kapitalizmin özünde eşitsizlik vardır. Bu nedenle Amin kapitalist düzenin insanlığın yararına olmadığını, bu düzenin bir an önce son bulması gerektiğini ifade etmiştir ve bu sistemi sürekli eleştirmiştir. Amin'in kapitalist sisteme yönelik eleştirileri şunlardır:

1. Amin (2010: 34-35) için kapitalist sistem çağ dışı kalmış bir sistemdir. Çünkü bu sistem toplumun genelini düşünen bir sistemden ziyade, sermayenin azınlığın elinde olan, yeryüzünün doğal kaynaklarının eşitsiz bir şekilde paylaşıldığı ve üretim teknolojilerinin denetimi yoluyla Güney'in bağımlılığını, bunların emek sömürsünü kullanan bir sistemdir.

2. Günümüz kapitalizmi, yenilikçi, esnek, eleştiriye ve reforma açık değildir. Sadece TRIAD'ın çıkarları doğrultusunda sürdürülen bir sistemdir. Bu şekilde sadece azınlığın çıkarının düşünüldüğü bir sistemde reform ve esneklik düşünülemez (Amin, 2017b)

3. Amin (1993b: 35) kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılması ile çevrenin kendi gücüne dayanan ulusal ekonomileri kurmasına engel olduğunu belirtmiştir. Kapitalizm varlığını sürdürdükçe çevre ülkeler az gelişmişlik zincirini kıramayacaktır, daima bu ülkelere bağımlı kalacaklardır.

4. Amin (2015), çağdaş kapitalizmin, özellikle de Asya ve Afrika'daki köylü toplumlarının hızla yıkımına yol açtığını ve periferilere hiçbir şekilde bir kalkınma sağlamayacağını belirtmiştir.

5. Amin (1993b: 31) kapitalizmin ideolojisi olan liberalizmin, dünyayı kaosa ve barbarlığa sürükleyen bir politika olduğunu belirtmiştir. Amin'e (2000a: 162) göre liberal politikalar merkez ülkelerin faydaları doğrultusunda gerçekleşir. Çünkü şimdiki liberalizm piyasa serbestiyetinin olduğu bir sistem değildir. Güçlü olanın dünya pazarında hâkimiyetini sürdürdüğü bir sistemdir.

6. Amin, günümüzde kapitalizmin yıkıcılık boyutunun arttığını, bir sömürü baskı rejiminden ziyade tüm insanlığın sonunu getirmeye çalışan bir sistem olduğunu ileri sürerek yıkılması gerektiğini belirtmiştir (Dembele, 2012: 189).

7. Amin'e, göre küreselleşmiş kapitalizm finansallaşma boyutundan ötürü yıkılmaya mahkumdur (Dembele, 2012: 174).

8. Kapitalist sistem demokratik bilincin oluşturulmasında büyük bir engeldir. Demokrasinin sağlanabilmesi için bu sistemden çıkılması gerekir (Amin, 1992: 37).

9. Kapitalist yayılmayla ilişkili olan ekolojik yıkım da bu sistemin neden sürdürülebilir olmadığını gösteren bir diğer sebeptir (Amin, 2017b).

Yukarıda Amin'in kapitalizme yönelik eleştirilerine yer verildi. Amin genel olarak kapitalizmin dünya üzerinde azınlığın yararını gözettiğini, çoğunluğun ihtiyaçlarını karşılamadığını, kapitalizmin bir savaş kültürüyle yoğrulduğunu, hiyerarşiyi, sömürüyü ve kutuplaşmayı koruyan bir sistem olduğunu ileri sürmüştür. Kapitalizm yerine daha adil, insan haklarına önem veren devlet destekli bir sosyalizmi önermiştir. Bu kısımda Amin'in kapitalizm eleştirisi ile sınırlı kalındı. Amin'in kapitalizme alternatifi, sosyalist model başlığı altında ele alınacaktır.

5.1.2. Merkez-Çevre

Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik analizinde önemli olan bir diğer kavram da Frank'ın metropol-uydu ilişkisine benzer bir şekilde aldığı kapitalist üretim biçimi ile şekillenen 'merkez- çevre' kavramıdır. Amin 'merkez-çevre'³⁸ (kuzey-güney) kavramını, açıklarken şu sorular üzerinden hareket eder: Merkez-çevre arasındaki kutuplaşma toplumların yapısal özelliklerine bağlı olarak

³⁸ Küresel Kuzey olarak ele alınan bölgeler ABD, Kanada, Avrupa'nın gelişmiş kısımları ile Doğu Asya olarak tanımlanabilir. Küresel Güney ise Afrika, Latin Amerika, gelişmekte olan Asya ülkeleri ile Ortadoğu'dur (Pak, 2014). Amin (2016a: 153) çevre ülkeleri de kendi içinde üç kategoriye ayırmıştır. Birinci katman; eski sosyalist ülkelerden oluşur. Çin, Kore, Tayvan, Hindistan, Brezilya ve Meksika bu katmanda yer alır. Bu ülkeler rekabetçi üretim sistemini kuran ülkelerdir. İkinci katman; sanayileşme sürecine girmiş, ama ulusal bir üretim sistemi kuramayan ülkelerdir. Güney Afrika, İran, Türkiye, Latin Amerika, Arap ve ülkeleri bu katmanda yer alır. Bu ülkelerde rekabetçi sanayi kuruluşları mevcut olsa da ucuz iş gücünden dolayı rekabet edebilir konumda değiller. Üçüncü katman, sanayi devrimine girememiş, sanayileşme sürecinin dışında kalmış ülkelerdir. Bu ülkeler doğal donanımları olan maden, petrol, tropik tarım ürünleri açısından zengin ülkelerdir. Afrika, Karayip, Pasifik ülkeleri bu katmandadır.

açıklanabilir mi? Yoksa merkez- çevre kutuplaşması XVI. yüzyılda merkantilizmle mi ortaya çıkmıştır?

Amin merkez-çevre kuramında kapitalizmde sınıflar arası çelişki yerine uluslararası çelişkiyi ele almıştır. Dolayısıyla kapitalizmin çağdaş özelliği sınıfsal devrim yerine uluslararası çelişkinin ürünü olan merkez-çevre kutuplaşmasını getirmiştir. Amin'in bu görüşleri kapitalist sistemin çözümlenmesinde çözümlene biriminin sınıflar yerine uluslar olarak alınması ile sonuçlanmıştır (Gülalp, 1983: 105). Bugünkü kapitalizm sermayeder proleter ikiliği değil sanayi ve teknolojiye sahip merkez ülkeler ile bunlardan yoksun çevre ülkelerden oluşur (Gülalp, 1983: 109). Merkez ileri kapitalist ülkeleri, çevre ise az gelişmiş ülkeler için kullanılan kavramlardır. Sistemin dinamik yeri merkezde, çevre ise dinamik merkez tarafından biçimlenen ülke ekonomilerini ifade eder. Çevrede kapitalist üretim ilişkileri hâkim ilişkiler olmakla birlikte çevre ülkelerdeki, kapitalist ilişkiler merkeze göre farklılık gösterir. Çevredeki ülkelerde de dünya pazar ekonomisinin kuralları geçerlidir. Üretim büyük ölçüde pazar için yapılır. Küçük üreticiler, ilkel teknoloji de kullansalar ürettikleri ürün farklı mekanizmalarla kapitalist pazara karışmaktadır. Burada küçük üreticiler de kapitalizmin etkisi altına girerler (Başkaya, 2015a: 57).

Amin (2010: 43), merkez-çevre çatışmasının kapitalizmin merkantilist aşaması ile başladığını belirtmiştir. Merkantilizm ile başlayan kapitalizmin evrensel yayılması kutuplaştırıcı bir etkiye sahiptir (Amin, 2000a: 171). Tabi ki bu kutuplaşma zamana göre değişmiştir ve emperyalizmin daha fazla derinleşmesine neden olmuştur (Dembele, 2012: 23). Merkantilizmle temeli atılan merkez-çevre oluşumu, 1800-1950 arasında yaşanan Sanayi Devrimi ile dünya sahnesindeki kutuplaşmanın şiddetini artırmıştır. Bu yayılma da dünya düzenini egemen merkezi ülkeler ve gelişmemiş bağımlı olduğu çevresel ülkeler şeklinde iki kısma ayırmıştır (Amin, 2000a: 81, 2000a: 203). Amin'e göre çevredeki iktisadi yaşam merkezdeki birikimin ihtiyaçlarına göre biçimlenmiştir. Çevre ülkeler, tarım ve maden ürünlerinin ihracatçısı olarak merkez ülkelere uyumlu hale getirilmiştir (Amin, 2007a: 257, 2000a: 81).

Üçüncü Dünya'da kapitalist üretim tarzı tarım dışı sektörlerde yerleşmiştir ve tüm toplumlara hükmetmiştir. Bu durumda çevre ülkelerin işlevleri de merkez ülkeye

göre şekillenmeye başlamıştır. Çevre ülkeler madencilik sektörüne ucuz emek ve ucuz besin maddesi sağlayan ülkeler haline gelmiştir (Amin, 1997: 110). Çevre ülkelerin üretim yapıları merkezden farklı olsa da kapitalizmin oluşturduğu koşullar bu ülkelerin yapılarının birbirine benzemesine neden olmuştur. Çevre ülkelerin varlığı merkezin ihtiyaçlarına göre belirlenmiştir (Cirhinlioğlu, 1999:148). Kapitalizmin periferiye girişi yabancıların elindeki ticaret yoluyla (Tropik Afrika'daki sömürge şirketleri ve Asyalı azınlıklar) veya ulusal tüccarlar (Latin Amerika, Doğu ve Asya) sayesinde, daha sonra ise madencilik ve plantasyon tarım alanlarına sermaye ihracı yoluyla oldu. Örneğin Latin Amerika'da genel olarak yerli tarım, ihracata dönük kapitalist tarıma dönüştü (Brezilya'da kahve, Küba'da şeker plantasyonları, Arjantin'de büyük hayvan çiftlikleri). Dolayısıyla sermaye birikim süreci, zorunlu olarak dünya ölçeğinde kutuplaşmayı, merkez- çevre karşıtlığını üretti. Yani kutuplaşma kapitalizmin karakterinde vardır ve bu dünya sistemini oluşturan çeşitli toplumsal unsurların iç etkenleriyle açıklanamaz. Çünkü her şey, dünya ölçeğinde kutuplaşmanın mantığına uymak zorundadır. Oluşturulan dünya pazarı da merkez ile sanayileşmemiş ve sömürge-yarı sömürge çevreler arasındaki karşıtlıkla belirlenmiştir (Amin 1997: 109).

Yukarıda da verildiği gibi Amin'e göre kapitalist üretim ilişkileri ilk önce kırdı, fakat feodal üretim tarzının direnişi nedeniyle sınırlı ölçüde ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu ilişkiler, tarımı bırakarak, olgun biçimlerini kazandıkları kentsel sanayi alanlarına geçmişlerdir. Tarımı daha kapsamlı ve derin bir biçimde kuşatarak, bütün toplumsal hayat üzerinde egemen olmuşlardır. Bu aşamalar merkezi kapitalist kuruluşlarda var iken çevresel kapitalist kuruluşlar için bu aşamalardan söz edilemez. Bu nedenle Amin bu ülkelerin çevre ülke olarak ortaya çıkmasının temel nedeni olarak dış müdahaleyi görür. Özetle; 1. Amin'e göre 'merkez- çevre' kutuplaşması ülkelerin özel koşullarına bağlı değildir. 2. Amin'in merkez-çevre kuramı bir önceki bölümde verilen Wallerstein'in merkez-çevre- yarı-çevre kuramına benzemektedir. Her iki kuramcı da merkez-çevre kutuplaşmasını kapitalizmin dünya çapında birikim yasasının bir sonucu olarak açıklamıştır. Merkantilist dönemden itibaren merkez yani kuzey ülkeler çevre ülkeleri kendilerine uyumlu hale getirmişlerdir ve aralarında daima bir kutuplaşma yaşanmıştır. Aralarındaki fark ise Amin'in yarı çevre kavramını ele almamasıdır. Amin'in merkez-çevre kavramlarının oluşmasında

sadece dış koşullar etkilidir varsayımı tartışmaya açıktır. Bu soruna, bir diğer alt başlıkta ele alınacak olan az gelişmişlik kısmında değinilecektir.

5.1.3. Eşitsiz Değişim

Amin'in emperyalizm kavramının anlaşılmasında önemli olan bir diğer kavram da eşitsiz değişimdir. Amin eşitsiz değişim kavramını Emmanuel'in haksız mübadele teorisine dayanarak oluşturmuştur. Emmanuel'in eşitsiz değişime yönelik bu çıkarımları Amin için de önem taşır. Amin (1997: 223) de Emmanuel'in görüşleriyle benzer bir şekilde dünyamızın artık, birbiriyle dışsal ilişkileri olan ve basit biçimde yan yana duran ulusal sistemlerden oluşmadığını ve günümüzün bir kapitalist dünya sistemi olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Amin de Emmanuel gibi bugünkü emperyalist dünya sisteminin varlık nedenini emeğin merkez ve çevrede farklı ücretlendirilmesine bağlı olarak açıklamıştır. Amin (2018c: 94) Emmanuel'in eşitsiz değişim teorisine katılarak kendi çıkarımını şu varsayımlar üzerine oluşturmuştur: 1. Tüm ürünler dünya malıdır ve bu malların tek bir fiyatı vardır. 2. Sermaye dünya ölçeğinde hareket serbestiyetine sahiptir. 3. Emek hareketsizdir. 4. Merkezde ve çevrede emeğe verilen ücretler farklıdır. 5. Çevre ülkelerdeki işçiler merkez ülkelerdeki işçilere göre daha fazla sömürülür (Amin, 1997: 172)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Amin, emeğin hareketsizken metaların uluslararası akışkanlığa sahip olduğunu, çevre ülkelerdeki işçi sınıfının merkez ülkelerdeki işçi sınıfına göre daha az ücret aldığını ve daha fazla sömürüldüğünü belirtmiştir. Amin de Emmanuel gibi bu durumu eşitsiz değişim olarak açıklamıştır. Amin Emmanuel'in geliştirdiği eşitsiz değişim kuramını bazı noktalarda eleştirmiştir. Emmanuel'e göre ücret bağımsız değişkendir. Amin'e göre ise kapitalist üretim tarzında ücret bağımsız bir değişken değil, iş gücünün değeridir. Ücret (iş gücünün değeri) ve üretici güçlerin gelişmişlik düzeyi birbiriyle yakından ilişkilidir (Amin, 1997: 238). Bir diğer eleştiri ise, çevre ve merkez ülkelerdeki verimlilik konusundadır. Amin (2007a: 248), çevresel ülkelerdeki sanayi dallarında emek verimliliklerinin aynı dalların merkezdeki eşdeğerleriyle karşılaştırılabileceğini buna karşılık, tarımda ve hizmet sektöründeki verimliliğin çevrede merkeze göre daha düşük olduğunu ileri sürmüştür. Amin'in Emmanuel'den farkı şudur: Birincisi

Amin'e göre ücret bağımsız değişken değildir, işgücünün gelişmişlik düzeyine bağlıdır. İkincisi ise Amin'e göre merkez ülkelerle çevre ülkelerde emek aynı miktarda değer yaratmamakta, merkezdeki emek çok daha üretken olmaktadır.

5.1.4. Kopma ve Kalkınma

Amin'in kopma kavramı küresel kapitalist sistemden çıkışın sağlanabilmesi açısından önem taşır. Amin kopmayı gerçekleştiren ülkelerin kalkınacağını, küresel kapitalizmin tek taraflı egemenliği altında kalan ülkelerin ise kalkınamayacağını ifade etmiştir. Kopma ve kalkınma kavramları da birbirlerinden bağımsız değildir. Bu kısımda önce kopma kavramı tanımlanacak, küresel kapitalist sistemden kopan ülkeler örneklendirilecek. Amin'in kopma ile ülkelerin gelişebileceği, halk ve burjuvazinin kopuşu gerçekleştireceği varsayımları tartışılacaktır. Daha sonra kalkınma kavramı ele alınacak, Amin'in kalkınma ilkelerine yer verilecektir.

Amin'e (2018c: 97) göre kapitalist sistem dahilinde bir yakalama ile ilerlemek mümkün değildir. Bu sebeple bu ülkeler kapitalist sistemden kopmalılar. Amin (2007a: 273), az gelişmiş ülkelerin gelişebilmeleri için dünya sistemiyle bütünleşmekten başka farklı bir yol bulunmadığı varsayımını karşısına alarak kopma ya da bağlantıyı kesmek kavramını oluşturmuştur. Amin (1993b: 17) üçüncü dünya ülkelerinin kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasına uyum sağlamak yerine karşılıklı ilişkilerini geliştirmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bunu kopma olarak tanımlamıştır. Amin, (2007a: 273) gelişmekte olan ülkelerin bu hiyerarşik yapıyı kırmasının yolu olarak dünya pazarından kopma politikasını önermiştir. Bunun yerine ulus ve halk ölçeğinde bir değer yasaının önemine değinmiştir.

Amin (2019) kopmayı bir slogan olarak kullanmıştır. Amin'e göre kopma özerklik değil, dünya kapitalist sisteminin baskın mantığından çıkmak demektir. Kopma, dünyanın geri kalanını unutmak anlamına gelmez. Kopmada tamamen bağlantı kesilemez. Amin (2016c: 60-61), öncelikle küresel finanslaşmadan çıkmayı önermiştir. Burada söz konusu olan küreselleşmenin mali yönünden (doların evrensel para olma sorunu, yükselen bazı ülkelerin para birimlerinin konverbiliteden çıkma sorunu, zayıf ülkelerin milli paralarının yönetimiyle ilgili alabilecekleri tedbirler) çıkmaktır. Amin küreselleşmenin ticari yönünün devam etmesi gerektiğini

belirtmiştir. Amin (2007a: 281) küreselleşmenin ticari yönünün devam etmesi için üçüncü dünya ülkelerinde öncelikle büyük bir ilerlemenin olması gerektiğini ve Batı'nın halkçı çizgide önemli ilerlemeler kaydetmesi gerektiğini belirtmiştir. Böyle oluşturulacak bir sistemde mutlak ve tek yanlı bir şekilde kapitalist yapılanma da olmayacaktır.

Amin (2000a: 163), kopma ile dış ilişkilerin iç kalkınmanın mantığına göre düzenlenmesi gerektiğini ve çevre ülkelerin merkez ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmemesini, kendi ihtiyaçlarını göz önüne alarak bağımsız bir kalkınma modeli gerçekleştirmelerini önermiştir. Bu bağımsızlık da devlet müdahalesi ile gerçekleşir. Amin (2018b), ülkelerin kendi üretici sistemlerini bir halkçı değer yasasına göre ve halkın katılımı yoluyla geliştirmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ne kadar sanayinin olacağına, ne kadar tarımın yapılacağına ve her bir sektörde hangi tekniklerin kullanılacağına halk karar vermelidir. Ülkeler bu yolla, kapitalist merkez tarafından dayatılan düzenlemeleri pasif biçimde kabul eden çevre ekonomiler olmak yerine, dünya ticaret sistemi ile ilişkilerinin biçimine ve modeline kendileri karar vereceklerdi.

Amin güney ülkelerinin emperyalist sistemden kopup, bağımsızlıklarını elde ederek ilerleyebileceklerini savunmuştur. Amin bir kopuştan söz ediyorsa o halde kopuş nasıl gerçekleşecektir? Amin'e göre kopuşun nasıl olacağını emperyalist rantın biçimi belirler. Önceleri rant, sanayi tekeline sahip olmanın sonucuyken, kopuş da bu tekeli kırmaya, yani sanayileşmeye bağlıydı. Amin günümüzde, emperyalist ülkelerden kopuş için sanayileşmenin öncelikli olduğunu, sanayileşmeden ilerlenemeyeceğini belirtmiştir. Fakat sadece sanayileşmenin yeterli olmadığını, çünkü emperyalist rantın yalnızca sanayileşmeden oluşmadığını belirtmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi Amin için emperyalist rant (teknoloji, doğal kaynaklara ulaşım, para ve finans sistemi, iletişim araçlarının kontrolü ve kitle imha silahları) beş unsurdan oluşmaktaydı. Bu beş tekele karşı çıktığında kopuş gerçekleşecektir (Dembele, 2012: 78) . Bu söylenenler ışığında Amin'in kopma kavramı ile ilgili şu sonuçlara varılabilir:

1. Kapitalizmden kopmadan üçüncü dünya ülkelerinin bir geleceği olamaz. Kopma, tamamen küresel kapitalist sistemden çıkmak anlamına gelmez. Kopma küresel kapitalist sistemin tek taraflı egemenliğinden çıkmaktır.

2. Kopma ile üçüncü dünya ülkeleri kendi içsel yapılanmalarını dikkate alarak ulusal, halkçı bir yapılanma yolunu tercih etmelidirler.

3. Üçüncü dünya ülkeleri ekonomik anlamda büyük bir ilerleme sağladıktan sonra küresel kapitalist sisteme ayak uydurabilirler.

4. Üçüncü dünya ülkelerinin gelişebilmeleri için sadece sanayi alanında değil, bu ülkelerin Amin'in belirttiği beş teknelci güce karşı koymaları gerekir.

Yukarıda Amin'in üçüncü dünya ülkelerine yönelik kopma kavramına ilişkin açıklamalar yapıldı. Amin'in küresel finanslaşmanın mali yönünden çıkılması, ticari yönünün devam etmesi gerektiği düşüncesi, bu ülkelerin merkez ülkeler ile ticari ilişkilerini geliştirmeleri, ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları, üçüncü dünya ülkelerinin bağımsız hareket etmeleri, kapitalizmin tek taraflı egemenliğinden çıkmalarına yönelik düşünceleri, bu ülkelerin gelişmelerinin sağlanabilmesinde önemli bir etkidir. Çünkü üçüncü dünya ülkeleri merkez ülkelere bağımlı kaldıkça ekonomik anlamda az gelişmişliğin, siyasal anlamda merkezin kararları ile hareket eden otoriter iktidarların egemenliğinde kalacaklardır. Amin'in bu düşüncelerine katılmakla birlikte bu düşüncelerin günümüz dünyasındaki üçüncü dünya ülkelerine uygulanabilirliği tartışmalıdır. Bu ülkelerin, merkez ülkelerin mali yönlerinden çıkmaları, kopması pek gerçekçi değildir. Merkez ülkeler ile çevre ülkeler arasında eşitsizlik temelinde oluşan karşılıklı bağımlılık olgusu vardır ve bu bağımlılıktan kurtulmak mümkün değildir. Bu nedenle günümüzde üçüncü dünya ülkeleri dünya sisteminden koparak ilerleyemezler. Bu ülkeler böyle bir modeli uygulamak isteseler dahi küresel güçler buna izin vermeyecektir. Günümüzde bu durumun uygulanabilir olmadığı Veneüzella örneği ile desteklenebilir. 23 Ocak 2019'da Venezuela Devlet Başkanı Nicolas Maduro, böyle bir yöntemi uygulamıştır. Maduro'nun yapmış olduğu açıklama şöyleydi: "ABD ile ilişkilerimiz çok yönlü. Biz, ABD hükümeti ile diplomatik ve politik ilişkilerimizi kestik. Ancak diğer ilişkilerimiz devam edecek. Eğer patates almak isterlerse, patates satarız. Petrol almak isterlerse petrol. Eğer

hiçbir şey satın almak istemezlerse de satmayız." Maduro, ABD ile diplomatik ve siyasi ilişkilerin kesilmesinin, iki ülke arasındaki petrol ticaretini etkilemeyeceğini belirtmiştir (www.sputniknews.com, 2019). Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere Maduro, ABD ile diplomatik ve politik ilişkileri kesmiş ve ticari ilişkilerini devam ettirmek istemiştir. Maduro böyle bir açıklamada bulunduğu ABD hükümeti bu ülkeye yaptırımlar uygulamıştır. Hâlâ bu ülkelerde karışıklıklar devam etmektedir. Bu ülkedeki insanların temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamamaları, bu ülkede elektrik kesintilerinin olması okulların ve iş yerlerinin kapalı olması, Amin'in kopmaya yönelik varsayımlarının diğer üçüncü dünya ülkeleri de dikkate alındığında günümüzdeki geçerliliğinin ve uygulanabilirliğinin tartışmalı olduğu ileri sürülebilir.

Amin kopuş için hem halk hem de burjuvazi hareketinin önemli olduğunu dile getirmiştir. Buna örnek olarak Çin'i gösterir. Çin'de burjuva destekli büyük halk hareketine dayanan ulusal kurtuluş hareketleri söz konusu olduğundan radikal bir kopuş mümkündür (Dembele, 2012: 79). Amin (1993b: 48), günümüzde sadece gelişmiş Üçüncü dünya ülkelerinin bağımsız bir çizgide ilerlediğini savunur. Hindistan, Çin, Güney Kore ve Tayvan'ı örnek gösterir. Bu ülkeleri kopuşu gerçekleştiren, yükselen ülkeler olarak tanımlar. Bu ülkelerin gelişmesinin nedeni; güçlü bir devlet çerçevesinde denetlenen ve eşitsizliği belli sınırlar içinde tutan bir gelir dağılımı temelinde ulusal bir yapılanmayı gerçekleştirmiş olmaları ve liberal politikalara karşı durmaları olarak açıklar.

Amin'in kuramında önemli olan bir diğer kavram da kopuş kavramıyla ilişkili olan kalkınma kavramıdır. Amin bu iki kavram üzerine sosyalist toplum modelini inşa edecektir. Amin için kalkınma nedir? Amin kalkınmayı hangi ilkelere bağlı olarak açıklamıştır? Aşağıda bu sorular çerçevesinde bir tartışma yürütülecektir.

Amin'e göre kalkınma maddi, politik ve moral anlamda halk yararına kalkınmadır. Maddi kalkınma, en yoksullardan başlayarak halk sınıflarının temel ihtiyaçlarını karşılamadır. Daha yüksek oranlı büyüme oranına ve gelirin daha adil paylaşımına dayalıdır. Politik kalkınma, onlara iktidarı vererek demokratik haklarını kesintisiz ifade etme, kullanma koşullarını oluşturmaktır. Moral olarak kalkınma ise, halkların onurunu yeniden diriltip canlandırmaktır (Dembele, 2012: 102-103). Amin bir ülkenin kalkınabilirliğini şu ilkelere bağlı olarak açıklamıştır:

1. Kalkınabilmenin ilk şartı merkez ülkelerden kopmaya bağlıdır. 2. Ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda dış ilişkilerin yapılması gerekir.³⁹ 3. Dünya ölçeğindeki egemen eğilimlerden çıkmak gerekir. Amin örnek olarak Hindistan, Çin, Güney Kore⁴⁰ ülkelerini vermiştir (Amin, 2016a: 158). 4. Sanayileşmeye ve tarımın modernleşmesine öncelik verilmeli. 5. Gelir dağılımı dengesizliği iyileştirilmeli (Amin, 2016a: 198). 6. Ulusal kaynaklara, yerel pazara egemen olunmalı ve dünya pazarına rekabet koşullarına uygun olarak açılabilmesi. 7. Üretici güçlerin ulaştığı gelişme düzeyinde kullanılan teknolojilere egemen olunmalı (Amin 1993a: 121).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Amin kopmayı gerçekleştiren, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda diğer ülkeler ile ilişkilerini yürüten, dünya ticaret sistemi ile ilişkilerinin biçimine kendileri karar veren politikaları kalkınma olarak tanımlamıştır. Burada iki önemli sorun var. Birincisi Amin kalkınmada dışsal faktörlere vurgu yapmış, içsel dinamikleri göz ardı etmiştir. İkinci olarak üçüncü dünya ülkelerin bu özelliklere nasıl sahip olunacak? Sanayileşme, tarım alanında ilerleme, dünya pazarına açılma gibi oluşumlar üçüncü dünya ülkelerinde nasıl gerçekleştirilecektir? Amin bu durumu açıklayamıyor. Amin'in ifade ettiği şey, kalkınabilirliğin kapitalist sistemden kopmaya bağlı olmasıdır. Bu ülkeler küresel kapitalist sistemin mali yönünden çıkıp, ticari yönünü devam ettirirler ise bu ülkeler gelişecektir. Günümüz dünyasında üçüncü dünya ülkelerinde Amin'in ileri sürdüğü şekilde bir kopma söz konusu değildir. Bu sebeple Amin'in kopma ve kalkınma kavramlarına yönelik düşünceleri günümüz dünyasında tartışmaya açıktır.

Buraya kadar Amin'in emperyalizmi tanımlarken kullandığı kavramlar açıklandı. Bu kavramların verilmesi sonraki alt başlıkta verilecek olan emperyalizm ve az gelişmişlik ilişkisinin anlaşılması ve Marksist kuramcılar ile Amin'in emperyalizm kavramlarının karşılaştırılması açısından önem taşır.

³⁹Amin (2016a: 94) kalkınmanın mutlaka içe dönük bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Kalkınmada öncelikle ulusal hedefler saptanmalı ve kapitalist merkez ülkelerle ilişkiler egemen sermayenin ihtiyacına göre değil, ülkenin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yapılmalıdır.

⁴⁰Hindistan'ın gelişimi dışa açılmasından değil yarı kopuştan kaynaklanmıştır. Güney Kore'nin büyümesi de dünya ekonomisine katılımı değil yarı kopuştan kaynaklanmıştır, her yerde halkın çıkarlarını gözetilen bir devletle olmuştur (Amin, 1993a: 130).

5.1.5. Bağımlılık

Bağımlılık kavramı iki farklı içerikte belirmektedir. İlk olarak az gelişmişliği incelemede bir bakış açısını niteleyen bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu kavramın çıkış noktası daha önce de belirtildiği gibi az gelişmiş ülkelerin günümüzdeki gelişmiş ülkelerin geçmişlerinde oldukları gibi gelişmemiş olmadıklarıdır. Buna göre az gelişmişlik, kapitalizmin dünya çapında yayılmasının bir ürünü olduğu için az gelişmişliğin anlaşılması dünya sisteminin incelenmesini gerektirir. Çünkü gelişmişlik az gelişmişlik tek bir kapitalist dünya sisteminin iki yüzünü oluşturmaktadır. Ulusal ekonomiler arasında karşılıklı bağımlılık az gelişmiş ülkeler için bağımlılık halini alır. Bu bağımlılık ilişkisi kopmadıkça emperyalizm ve az gelişmişlik sürecinden çıkılamayacaktır. Bağımlılık kavramının esas olarak belirlediği ikinci nokta kapitalist sistem içinde az gelişmiş ülkelerin tanımlanmasına ilişkindir. Bu çerçevede bağımlılık kavramı dünya sisteminin kavramsallaştırılma biçiminden kaynaklanır. Dünya sisteminin merkez-çevre biçiminde kavramsallaştırılması az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımlı olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla bağımlılık az gelişmiş ülkelere özgü olan ve onların gelişmesini önleyen bir durum olduğu için gelişmiş ülkelere kıyasla tanımlanmaktadır (Gülalp, 1983: 133).

Daha öncede belirtildiği gibi bağımlılık ilişkisi toplumların geri kalmasında büyük bir etkidir. Bağımlılık olgusu üç farklı şekilde ele alınabilir. Birincisi ticaret ve mal ihracına dayanan sömürgeci bağımlılıktır. Bu dönemde ticari ve mali sermaye sömürgeci devletle işbirliği içinde sömürgelerdeki insan gücü ve madenler üzerine kurulan ticaret tekeli ile sömürgelerin olduğu kadar Avrupa'nın da ekonomik ilişkilerine egemen olmuştur. İkinci bağımlılık türü XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan mali-sınai bağımlılıktır. Bu bağımlılığın temel özelliği merkez ülkelerdeki büyük sermayenin egemenliği ve bu egemenliğin hammadde ve tarımsal alanlara yapılan dış yardımlar yoluyla genişlemesidir. Bağımlı ülkelerde bu ürünlerin ihracına yönelik bir üretim yapısı oluşturulurken dışa yönelik kalkınma türetilmiştir. Üçüncü bağımlılık türü ise; savaş sonrası dönemde az gelişmiş ülkelerin pazarlarına iştirilmiş sanayilere yatırım yapma eğiliminde çok uluslu şirketlere dayalı bağımlılık türüdür (Santos, 1975: 40).

Buraya kadar Amin'in emperyalizm kuramının anlaşılması için belirli kavramlara değinildi. Bu kavramlar aşağıdaki alt kısımda açıklanacak olan az gelişmişlik kavramının da anlaşılmasını sağlayacaktır. Nitekim Amin bu kavramları ayrı bir şekilde değil de bir bütünlük temsil edecek şekilde kuramını oluşturmuştur.

5.2. AZ GELİŞMİŞLİK

Amin'in az gelişmişlik teorisinin temelinde yatan iki temel soru mevcuttur: Az gelişmiş toplumların tarihsel gelişiminde bu ülkelerin içsel yapısı mı yoksa bu ülkeler açısından dışsal olan dünya çapındaki etkenler mi belirleyicidir? Az gelişmiş ülkeler gelişmiş kapitalist ülkelerin yardımı ile gelişebilirler mi? Bu alt kısımda bu sorular etrafında bir tartışma yürütülecektir.

Üçüncü dünya ülkelerinin az gelişmişliğinde iç etkenlerin etkili olmadığını sadece dış etkenlerin etkili olduğunu savunan Bağımlılık kuramcılarına göre tekelci kapitalizm ve emperyalizm az gelişmişliğin temel nedenidir. Bu kuramcılara göre gelişmiş kapitalist ülkelerde, büyük kapitalist tekellerin gelişmesiyle, buralardaki kapitalistler daha az gelişmiş ülkelerdeki gelişme sağlayıcı yatırımlara ilgi duymazlar, çünkü bu türlü yatırımlar bunların tekelci durumlarını tehdit edebilecek bir rekabetin doğmasına yol açabilirdi. Buna bağılı olarak gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerdeki yatırımları özel bir önem kazanmıştı. Bu yatırımların başlıca hedefi, gelişmiş ülkelerin endüstrilerinde ham madde olarak kullandığı doğal kaynakların sömürülmesi ve gelişmiş kapitalist ülkelerdeki nüfusun ihtiyaçlarını gidermek için azgelişmiş ülkelerde besin maddeleri üretimini geliştirmektir. Sonuç olarak, azgelişmiş ülkelerin ekonomileri tek yönlü ham madde ve besin maddeleri ihraç eden ekonomiler haline gelmiştir. Bu ülkelerde yabancı sermayenin elde ettiği kârlar bu ülkelerin sanayi yatırımları için kullanılmamış, artık değer ana sermayelerin geldiği ülkelere dönmüştür (Dobb, 1981: 124). Dolayısıyla bu kuramcılara göre günümüzde kapitalist üretim tarzının ilerleyici işlevinden söz edilemez, tersine çevrede kapitalist üretim tarzının varlığı bu formasyonlarda geri kalmışlığı yaratmakta, ve yeniden üretmektedir. Bu teze göre, azgelişmişlik denilen olgunun gelişmesi çevre ile metropol ülkeler arasında var olan bir sömürü zincirinin ürünüdür. Bu nedenle uydu ülkelerin gelişmeleri ancak metropol ülkelerle olan ilişkilerini en aza indirdikleri dönemlerde gerçekleşebilmektedir (Ersoy, 2017: 4). Bu

açıklamalardan anlaşıldığı üzere bağımlılık kuramcıları az gelişmişliği tek bir neden olan kapitalist üretim şekline bağlı olarak açıklamıştır.

Bir bağımlılık kuramcısı olan Amin de diğer bağımlılık kuramcıları gibi az gelişmişliği kapitalist üretim şekline bağlı olarak açıklamıştır. Amin'in az gelişmişliğe bakış açısı kapitalizm, merkez- çevre, bağımlılık, emperyalizm kavramları ile ilişkili bir şekildedir. Amin bu kavramları merkeze alarak az gelişmişlikte dışsal faktörlerin önemine vurgu yapmıştır. Amin'in (1997: 208) az gelişmişliğin nedenine yönelik varsayımları şunlardır: 1. Merkezin gelişmesi ve çevreye doğru yayılması, 2. merkezin çevre üzerindeki egemenliği, 3. çevre ülkelerin ihtiyaçları dikkate alınmadan ileri dünyadan ödünç alınan teknoloji ve sanayileşmenin bu ülkelerde oluşturduğu tahribatlar. 4. Yabancı sermayenin egemenliği ve yabancı yatırımların varlığıdır. Amin (2000a: 59-60) az gelişmişliği bu varsayımlarına dayandırarak az gelişmişliğin, gelişmişliğin ilkel bir hali olmayıp hem merkezin gelişmişliğinden hem de çevrenin az gelişmişliğinden sorumlu olan dünya çapında kapitalist yayılmanın bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Amin, az gelişmişliğin, kapitalist ekonominin kurulmasıyla ortaya çıkan başından beri ona dahil olmayan toplumların yapısal olarak uyum sağlamasıyla oluştuğunu ifade etmiştir. Bu toplumların oluşumundaki neden merkez ülkelerin dışa doğru yayılmasıdır. Dolayısıyla az gelişmişlik bu toplumların kültürel, demografik, içsel nedenlerin bir ürünü değildir. Kapitalizmin dünya çapında birikimin bir sonucudur. Amin'in (2018c: 96-97) az gelişmişliğe yönelik temel varsayımı şudur. Az gelişmiş ülkeler geri oldukları için değil sömürdükleri için az gelişmiştir. Bu ülkeler çevre ülkelere bağımlı dışa dönük bir modele sahip oldukları müddetçe ilerleyemezler. Bu ülkelerin gelişebilmeleri için ülkelerde içe dönük bir kalkınma modeli uygulanmalıdır (Amin ,2000a: 59-60).

Çevre ülkelerdeki çarpık üretim yapısı ve bu ülkelerin bağımlılığı merkez ülkelerin hakimiyetinin bir sonucudur. Merkez ülkeler kaynakları, ucuz iş gücünü sömürerek çevre ülkeleri ihracat sektörüne zorlar. Bununla birlikte merkez ülkeler ulusal sermaye malları endüstrisinin kurulmasını ve kitle tüketim mallarının imalatını engellemiştir. Böylece zengin ülkeler çevre ülkelere mallarını satmaya devam etmiştir (Yüksel, 2013b: 59-60). Bu nedenle kapitalist dünya pazarı eşitsiz ve

birleşik nitelikte ilişkileri oluşturmuştur. Kapitalist sistemde ilişkiler eşitsizdir. Çünkü sistemin belirli parçalarının gelişmesi diğer kısmının geri kalmasına bağlıdır. Ticaret ilişkileri bağımlı ülkelerde yaratılan artığın egemen olanlara aktarılmasını sağlayan tekelleri denetim üzerine kurulmuş bir pazarda gerçekleşmektedir. Mali ilişkiler merkez ülkelerin faiz ve kâr elde etmelerini sağlayan ve böylece elde edilen artığı çoğaltarak bu ülkelerin az gelişmiş ülkeler üzerindeki denetimlerini güçlendiren bir sermaye ihracı ve kredi mekanizmasına dayanır. Bağımlı ülkeler açısından bu ilişkiler üretilen artığın kâr biçiminde dışarıya aktarılması şeklindedir. Yani az gelişmişlik bağımlı ülkelerden egemen olanlara kaynak aktarımına bağlı olarak ortaya çıkmıştır (Santos, 1975: 38-39).

Yukarıda verilen bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Amin'in gelişme kuramına yönelik şu sonuçlara varılır:

1. Kapitalist üretim tarzının dünya ölçeğindeki işleyiş yasaları anlaşılmasından az gelişmişlik olgusu da açıklanamaz. Kapitalist üretim ile şekillenen hammaddelerin sömürsü az gelişmişliğin nedenidir.

2. Az gelişmişlik, çevre ülkelerin merkez ülkeleri ile olan ilişkilerinin bir sonucudur. Merkez ülkelerin çevre ülkeler ile kurdukları iktisadi bağımlılık ilişkileri çevre ülkelerin gelişmemelerine neden olur.

3. Uluslararası ticaret ve yabancı sermaye çevre ülkelerin gelişmesini engeller.

4. Yapısalcıların tersine ithal ikâmecî sanayileşme çevre ülkelerinin gelişmesinden ziyade kapitalizmin yükselişine ve az gelişmişliğin oluşumuna hizmet eder.

5. Küresel sistemde güçlenen çok uluslu şirketlere üçüncü dünya ülkelerinin katılımı bu ülkelerin ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir.

6. Gelişmiş kapitalist dünya ile kurulan emperyalist ilişkiler çevre ülkelere gelişmişlik getirmeyecektir. Kapitalist üretim şekli devam ettikçe az gelişmişlik olgusu da devam edecektir. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerin gelişebilmeleri için kapitalist dünya sisteminden çıkıp sosyalist sisteme geçmeleri gerekir.

Yukarıda Amin'in az gelişmişliğe yönelik açıklamaları verildi. Az gelişmişlik kavramı Amin tarafından dışsal süreçlere bağlı olarak açıklanmıştır. Oysaki önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi gelişmişlik kültürel, psikolojik, politik ve ekonomik faktörlerden etkilenen bir olgudur. Amin'in az gelişmişliği sadece kapitalist üretimin şekillenmesine bağlı olarak açıklaması kuramın zayıf yönüdür. Günümüzdeki gelişmeler de dikkate alınarak az gelişmişliğin sadece dışsal bir sürecin ürünü olduğu sonucuna varılamaz. Az gelişmiş toplumların içsel süreçlerini de dikkate alarak gelişmişlik olgusunu konu alan yaklaşımların aşağıdaki özelliklere sahip olması gerekir.

1. Ekonomik düzeyde zenginliğin üretimi ve yaşam şartlarının gelişmesi ile eşit bir paylaşımın varlığını,
2. Sosyal yaşam bağlamında gelişmiş sağlık koşulları, eğitim ve iş olanaklarını,
3. Politik boyut ise, insan hakları, siyasal özgürlük, oy verme ve demokrasiyi,
4. Kültürel olarak, insanlara kendi kimliğini tanıma ve insanlara değer verme haklarını içermeli,
5. Beşinci boyut ise, yaşam ve tarihe ilişkin belirli bir anlamlandırma ve inanç sistemini içermesi,
6. Son olarak kadın ve erkek üzerinde etkilerin eşit olması, yani gelişmenin kadınların konumunu erkeklere karşı eşitsizliği giderecek sonuçları içermesidir (Ercan, 2012: 190).

Yukarıda da ifade edildiği gibi gelişmişlik olgusu bir bütünlük içerisinde ele alınması gerekir. Bütüncül bir yaklaşımın bir sonucu olarak gelişmenin dışsal faktörler dışındaki engelleyici faktörlerin de değerlendirilmesini gerekli kılar. Az gelişmiş ülkeler de kendi özgün yapısı içerisinde değerlendirilmeli. Toplumların kalkınamama nedenleri bu toplumların farklılıkları dikkate alınarak yapılmalıdır. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere kalkınmanın bağımlılık öğretilerinin yöntemlerinden daha farklı bir bakış açısıyla ele alınması ve değerlendirilmesi gerekir. Bu şekilde bir

inceleme, gelişmişlik sürecinde yer alan sosyokültürel, politik, iktisadi öğelerin bir bütünlük içinde ele alınmasını gerektirir.

5.3. EMPERYALİZM

Bu kısımda yukarıdaki bilgilerden de faydalanılarak Amin'in emperyalizm kavramına yönelik düşünceleri verilecek ve Amin'in varsayımlarının günümüz dünyasında geçerliliğine yönelik bir tartışma sunulacaktır.

Amin (2007a: 171) çağdaş dünyanın anlaşılması için emperyalizm kavramının önemi üzerinde durmuştur. Amin'e (2016c: 27) göre küresel yayılma sürecinde tarihsel kapitalizm kutuplaşmaya neden olmuştur. Sistemin mantığı doğrultusunda egemen merkez ve hüküm altında bulunan periferik toplumlar arasında derinleşen eşit olmayan bir ilişki oluşmuştur. Bu nedenle kapitalizm ve emperyalizm aynı gerçeğin iki yüzüdür. Birbirinden ayrılamaz. Amin emperyalizm konusundaki düşüncelerini tarihsel bir süreci dikkate alarak açıklamıştır. Amin kapitalizmin dönemselleştirmelerini emperyalizm için de kullanmıştır. Bu dönemselleştirmelere yönelik bilgiler daha öncesinde kapitalizm başlığında verildiği için ayrıntılı bir şekilde ele alınmayacak. Sadece hangi yüzyıllarda olduğuna değinilecek ve niteliksel değişimleri kısa bir şekilde ele alınacaktır.

Amin (2010: 157) tarihsel olayları dikkate alarak emperyalizm kuramını oluşturmuştur. Birinci aşama merkantilizm (1500-1800 arası), ikinci aşama klasik sanayi kapitalizmi (1800- 1945 arası), üçüncü aşama savaş sonrası sistem (1945-1990 arası), dördüncü aşama yapılanma aşamasında bulunan bugünkü yeni küreselleşmedir. Amin için her bir safhanın kendine özgü bir özelliği bulunmakla birlikte kapitalizm her zaman egemen güçler tarafından dünyanın işgal edilmesi anlamını taşır.

Emperyalizmin ilk dalgası XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar sürmüştür. İkinci emperyalist yayılma dalgası, XIX. yüzyılda Asya ve Afrika'nın fethi ve bağımlı kılınması ile gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki emperyalizmde asıl amaç sermayeye yeni pazarlar açmaktır. Emperyalizmin bu ikinci aşaması insanlık tarihinin hiçbir döneminde olmadığı ölçüde bir kutuplaşma yarattığı gibi emperyalist güçler arasında da sürekli bir çatışma dönemi olmuştur. Üçüncü dönem kapitalizmin

serbest rekabet aşamasından tekelci aşamaya geçtiği dönemdir. Bugün, Sovyet sisteminin ve Üçüncü Dünya'daki milliyetçi rejimlerin çökmesiyle hareket bulan emperyalist yayılmanın son dalgasıyla karşı karşıyayız. Emperyalizmin bu dönemi bazı bakımlardan önceki emperyalizmle aynı kalmakla birlikte farklılaşan yönleri de mevcuttur. Pazarların genişlemesinin kontrolü, dünyanın doğal kaynaklarının yağmalanması, periferideki insan kaynaklarının aşırı sömürülmesi. Merkez üçlüdeki (ABD, Batı ve Orta Avrupa ve Japonya) insanların rızalarını sürdürmesini güvence altına almak için oluşturulan ideolojik söylem yenilendi ve bu söylem şimdi demokrasinin, insan haklarının savunulması evrensel barış, demokrasi, maddi ilerleme gibi söylemler sayesinde meşru bir zemine oturtulmaya çalışıldı. Batı düşüncesi, bu söylemlerle emperyalizmi farklı bir şekilde dünya kamuoyuna sundu (Amin, 2000a: 76- 77). Amin'in ifade ettiği söylemler sadece merkez ülkeler tarafından değil, az gelişmiş ülkeler tarafından da kullanılıyor. Günümüzde bu ülkelere uygulanan emperyalist politikaları ülke halkları farkında değildir. Az gelişmiş ülkelerin rızası doğrultusunda uygulanan emperyalist politikalar mevcuttur. Bu ülkeler de merkez ülkeler tarafından yapılan uygulamaları ülke halkının çıkarları doğrultusunda algılamakta ve emperyalist uygulamalara göz yummaktadır.

Buraya kadar Amin'in emperyalizm dönemselleştirilmesine yönelik bilgiler verildi. Bu dönemselleştirmeler kapitalizmin geçirmiş olduğu dönemler dikkate alınarak yapılmıştır. Bu dönemselleştirmeler verildikten sonra Amin'in emperyalizm kavramı daha iyi anlaşılacaktır. Amin kapitalizm, merkez-çevre, eşitsiz değişim kavramlarını dikkate alarak emperyalizm tanımlamalarını yapmıştır. İlk olarak Amin (2010: 243), emperyalizmi kapitalist üretim biçiminin ortaya çıktığı 1500 yılından günümüze kadar var olan bir yapılanma olarak tanımlamıştır. Yani emperyalizm "kapitalizmin daimi aşamasıdır" (Amin, 2010: 13). Amin (2000a:198), bir başka eserinde emperyalizm tanımlamasını 'merkez-çevre' kavramına değinerek açıklamıştır. Emperyalizm, "eşitsiz kapitalist yayılma ve merkez-çevre ilişkilerini oluşturmak amacıyla politik araçlar kullanmak" anlamına gelir. Bu anlamda emperyalizm, doğrudan tekellerin kullanılmasına bağlı kapitalizmin yeni bir aşaması değil, daimi özelliğidir. Emperyalizme hep bir ikilik içinde bakılmalıdır; merkez ülkeler kendi çevre rezervlerini yaratırlar ve bu yüzden sürekli çatışma halindedirler. Bir başka açıklamasında ise eşitsiz değişim kavramına vurgu yapmıştır. Emeğin

merkez ve çevre ülkelerde farklı ücretlendirilmesi Amin'e göre bugünkü emperyalist dünya sisteminin varlık nedenidir. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Amin emperyalizmi kapitalizmin en üst safhası olarak görmemiştir. Kapitalizmin başlangıcından beri var olduğunu ileri sürmüştür. Kapitalist yayılma ile birlikte oluşan merkez-çevre kutuplaşması, emeğin sömürüsü Amin'in emperyalizm kavramının anlaşılmasında önemlidir.

Yukarıda Amin'in emperyalizm kavramına yönelik düşünceleri verildi. Amin'in emperyalizm kavramının hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır. Amin'in emperyalizm analizinin olumlu yönü, emperyalizm açıklamalarında merkantilist geçiş dönemi, rekabetçi evre ve tekelci evre, kollektif evrede emperyalizmin niteliklerini ve değişen özelliklerini sorgulaması emperyalizmin günümüzde değişen niteliklerini ortaya koymasındadır. Çünkü kapitalizmin ilk dönemindeki emperyalizm ile günümüzdeki emperyalizm aynı değildir. Amin'in emperyalizmi kapitalist üretim şeklinin ortaya çıkmasıyla birlikte ele alması kapitalizm emperyalizm ilişkisinin anlaşılması açısından önem taşır. Daha önce de ifade edildiği gibi emperyalizm; kapitalizmin temel özelliklerini içinde barındırır. Kapitalizmin temeli olan sermaye biriktirme güdüsü kapitalisti sınırlarının dışına itmiştir. Daha fazla sermaye elde etme isteği, kapitalist devletlerle rekabet içinde, üretim ve sermaye fazlası için yeni pazarlar bulmak istemeleri bu ülkelerin emperyalist politikalar izlemelerinde etkili olmuştur. Burada kapitalizm emperyalizm ilişkisinin kurulması Amin'in kuramının güçlü yönünü gösterir.

Amin'in emperyalizm analizinin olumsuz yönü ise, daha önce de ifade edildiği gibi Amin XVI. yüzyılda kapitalist üretim biçimi ile şekillenen emperyalizmi ele almıştı ve emperyalizmi kapitalist üretim biçiminin şekillenmesi ile kapitalist olan ülkenin kapitalizme geçmemiş ülke üzerindeki hakimiyeti şeklinde tanımlamıştı. Amin, emperyalizm analizini kapitalizmin egemenliği ile beliren, merkez çevre kavramları ile oluşan bağımlılık esasına göre oluşturmuştu. Fakat bir üretim biçiminin şekillenmesiyle bu kavramın ortaya çıktığını söylemek emperyalizm tanımlaması dikkate alındığında, Amin'in emperyalizme yönelik açıklamaları eksik kalır. Emperyalizm Amin'in ele aldığı şekilde kapitalizm ile şekillenen bir olgu değildir, emperyalizm kavramının tarihsel bir anlamı vardır. Daha önce de ifade

edildiği gibi emperyalizm, imparatorlukla ilişkili bir kavram ise üretim biçimine indirgenmeden, kapitalizm öncesi ve kapitalist üretim biçimlerinin olduğu tüm toplumlarda görülür. Dolayısıyla, her iki toplumda da emperyalizmden söz edilebilir, çünkü emperyalist devletin şiddeti söz konusudur. Burada, emperyalist devletin koyduğu kurallar, zorlamalar vardır. Sadece bu kurallar, devletin uyguladığı şiddet zamana göre değişkenlik gösterir. Emperyalizm kapitalist dönemden önce de sonra da vardı. Burada şöyle bir ayrıma gidilebilir. Kapitalizm öncesinde var olan eski sömürgeciliğe dayanan modern öncesi emperyalizm ve yeni sömürgecilikle birlikte şekillenen modern emperyalizm. Her dönemin şartları içerisinde emperyalizm olgusu değerlendirilmelidir. Bu kavram sadece içinde yaşanan döneme göre farklılaşır ve yöntemleri değişir. Geçmişteki imparatorlukların yayılımını esas alan bir emperyalizm tanımlaması günümüzde küresel sistemdeki emperyalizm tanımlamasından farklı olacaktır. Dolayısıyla emperyalizm kavramı tanımlanırken, içinde bulunulan dönemin özellikleri dikkate alınarak emperyalizm tanımlamaları yapılmalıdır.

Yukarıda Amin'in emperyalizm kavramına yönelik bir tartışma sunuldu. Amin, emperyalizmi kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkmasıyla birlikte beliren bir kavram olarak açıklamakla birlikte günümüz dünyasındaki emperyalizmin değişen özelliklerini de sorgulamıştır. Aşağıda Amin'in günümüz emperyalizmine yönelik düşünceleri ele alınacak ve bu varsayımların günümüz dünyasında uygulanabilirliğine yönelik bir değerlendirme yapılacaktır. Amin'e göre günümüz emperyalizminin özellikleri şunlardır:

1. Günümüz emperyalizmi, finansallaşmış tekeller kapitalizminin dünya ölçeğindeki hâkimiyetine sahiptir (Dembele, 2012: 168). Amin'in bu düşüncesi daha önceki bölümlerde verilen Lenin, Hilferding gibi kuramcıların görüşleriyle örtüşmektedir. Bu kuramcılar da emperyalizm analizlerinde tekellerin belirleyiciliğine önem vermişlerdi ve emperyalizmi mali sermayenin egemenliğine dayanan bir dünya sistemi şeklinde tanımlamışlardı. Bu analizlerin günümüz dünyasındaki önemi, günümüzde mali sermayenin önem kazanmış olması, kapitalist tekellerin egemenliği ve sermayenin tüm engelleri aşarak kârlı görünen her alana akmaya başlamış olmasıdır.

2. Önceki emperyalizmin İngiliz, Alman, Japon, , Birleşik Amerika emperyalizmi gibi çoğulcu karakteristiği vardı. Amin (2010: 140) günümüzde kapitalizmin genelleşmiş kapitalizme ve emperyalizmin de artık ABD, AB ve Japonya (TRIAD) üçlüsünde gerçekleşen bir kollektif emperyalizme dönüştüğünü ileri sürer. Bu emperyalist güçler yeryüzünü ortak bir şekilde sömürürler ve küresel egemenliklerini bütün dünyada askeri kontrol şeklinde uygularlar (Amin, 2016c: 51). Amin'in bu düşüncesi Kautsky'de de görülmekteydi. Kautsky de kollektif emperyalizm ile merkez ülkeler arasında bir çatışma olmayacağını, merkez ülkeler tarafından sömürünün gerçekleşeceğini vurgulamıştı. Amin'in Kautsky'den ayrıldığı nokta, Amin'in TRIAD'ın birliğine, Kautsky'nin ise tüm merkez ülkeler arasındaki birliğe vurgu yapmasıdır. Bu kuramcıların merkez ülkeler arasındaki iş birliğine vurgu yapmaları, yeryüzünü ortak bir şekilde sömürmeleri günümüz dünyasının anlaşılması bakımından önem taşır. İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkmayışı, ABD'nin İran'a yönelik ambargo uygulaması sonucunda AB ülkelerinin ABD'ye karşı bir duruş sergilememeleri, ABD'nin Kudüs'ü başkent olarak kabul etmesi ile AB ülkelerinin de bu durumu kabul etmeleri, İsrail'in Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğinin ABD tarafından tanınması ile AB ülkeleri buna karşı çıksa da çıkarları doğrultusunda davranmalarından dolayı ABD'ye karşı bir duruş sergilememektedirler. Küresel emperyalist sistemde bu ülkeler arasında fikirsel anlamda uyuşmazlıklar olsa dahi uygulamada bu ülkeler kendi çıkarlarını dikkate aldıkları için ABD'nin uygulamalarına karşı çıkmazlar. Amin'in TRIAD ülkeleri arasındaki birliği konusundaki düşünceleri günümüz dünyasında geçerliliğin korumaktadır.

3. İkinci Dünya Savaş'ından sonra ABD'nin üstün egemenliğiyle oluşturulan uluslararası kuruluşları da Amin yeni emperyalizm kavramı içerisine yerleştirmiştir. 1947'de ABD'nin Marshall Planı ile Avrupa'nın yeniden inşasını sağlaması, 1947'de Truman Doktrini, 1949'da NATO'nun kurulması, 1949'da Avrupa Konse'yi, 1951'de Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (Amin, 2000a: 27). Bununla birlikte Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu(İMF), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi ekonomik, finansal kurumlar da yeni emperyalizmin araçlarıdır (Amin, 2010: 140).

4. Amin (2010: 184), günümüz emperyalizminde TRIAD'ın saldırgan bir politika izlediğini ve dünyayı kendi amaçlarına uygun bir şekilde yeniden şekillendirdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda ABD'yi de TRIAD'I yöneten bir güç olarak görmüştür. Amin (2000b: 42-43) günümüz emperyalizminde, TRIAD ülkelerinin beş tekeli gücü elinde bulundurduğunu belirtmiştir. Söz konusu bu tekeller şunlardır: i) Çağdaş merkezlerin teknoloji alanında sahip olduğu tekel, ii) dünya ölçeğinde önemli finansal akımları denetleyen tekeller, iii) yeryüzünün doğal kaynaklarına ulaşmayı sağlayan tekeller, iv) kitle iletişimi ve medya alanında faaliyet gösteren tekeller, v) kitle imha silahları alanında faaliyet gösteren tekeller. Amin günümüzde merkez ülkelerin bu beş tekeli güce sahip olduğunu belirtmiştir. TRIAD ülkeleri, bu tekelleri ellerinde bulundurmak için günümüzde de emperyalist mücadelelere girişmişlerdir. Amin'e göre günümüzde asıl mücadele rantı el koymak isteyen TRIAD ülkeleri ile her türlü kalkınmacı görüşten uzaklaştırılmak istenen periferi halkları arasında gerçekleşmektedir (Dembele, 2012: 171). Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Amin yeni emperyalist düzende küresel sisteme tek başına egemen olan bir kolektif gücün olduğunu ileri sürmüştür. Amin'in öngördüğü şekilde asıl mücadele sadece TRIAD ülkeleri ile çevre ülkeler arasında değildir. Kaynaklara ulaşma isteği tüm emperyalist ülkelerin temel amacıdır.

5. Amin için çağdaş dünya oligarşiler tarafından yönetiliyor. ABD, Avrupa ve Japonya'daki finansal oligarşiler ekonomik yaşamla birlikte politikaya ve günlük yaşama hükmeder hale gelmişlerdir. Sadece çevreyle ticaret değil, merkezler arası ticaret de önem kazanmıştır. Avrupa ile ABD arasında Asya ve Orta Doğuyla ve tüm Afrika Kıtası sömürgeleştirilip egemenlik altına alınmıştır (Dembele, 2012: 62).

6. Amin'e (2010: 152) göre BM, NATO'nun desteğiyle dünya sisteminin denetiminde yer alan ABD tarafından devralınacaktır. Önleyici savaşlar, insan haklarının korunması adı altında izlenilecek politikalar 2020'deki yeni emperyalizmin düşüncesinin büyük bölümünü teşkil eder. Amin'in günümüzde yeni emperyalizmde uygulanan politikaların dünya barışını sağlama, terörle mücadele gibi söylemler altında gerçekleşmesine yönelik varsayımı emperyalizmin meşru söylemler adı altında gerçekleştiğini gösterir.

7. Amin (2016a: 90) askeri olarak tek kutupluluğun olduğu bir emperyalist dönemde yaşandığını belirtmiştir. Amin'in bu varsayımı günümüzde geçerliğini korumamaktadır. Amin'in bu açıklaması Sovyetler Birliğinin çökmesiyle tek başına kalan ABD'nin hakimiyetinin sağlandığı dönemde geçerliydi. Rusya'nın tek kutuplu dünya sistemine adeta meydan okuduğu uluslararası sistemde yeniden dengeyi kurmak için sahaya döneceğinin en önemli işareti olarak kabul edilebilecek tarih 10 Şubat 2007'dir. Putin'in Münih'te düzenlenen "NATO Güvenlik Konferansı"nda yaptığı konuşmasındaki şu sözleri, ilerleyen yıllarda Rusya'nın nüfuz alanlarını yeniden genişletmeye başlayacağını en net göstergesi olmuştur: "Tek kutuplu dünya nedir? Bunu ne kadar süslerseniz süsleyin, netice itibariyle tek tip durum, tek erk, tek güç merkezi, tek efendi anlamına gelir. Tek egemenin, tek efendinin olduğu bir dünya demektir. Sonuç olarak, bu durum sadece sistemin içindekiler için değil, aynı zamanda egemenliği elinde bulunduran için de ölümcüldür, çünkü onu içeriden yıkar." (www.orsam.org, 2018). Putin'in bu sözleri ile artık ABD'nin küresel sistemde tek güç olmadığı ona karşı çıkan bir gücün de olduğu sonucuna varılır. Rusya ile birlikte günümüzde Brezilya, Hindistan, Çin, Güney Afrika (BRICS) gibi yeni küresel güçlerin de varlığı çok kutuplu bir dünya düzenini gösterir. Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere günümüzde Amin'in ön gördüğü şekilde tek kutuplu bir dünya söz konusu değildir.

8. Amin (2010: 249) günümüz emperyalizminde kapitalizmin ayakta kalabilmesi için küreselleşmiş bir ulus devlete ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bu ulus devletin de ABD'nin hegemonyacı projesiyle yani, G7 ve NATO'yla dünyanın siyaseten idaresi ve emperyalizmin araçlarını (DTÖ, Dünya Bankası, IMF ve AB) kullanarak ekonomik idareyle gerçekleşir.

9. Amin (2000b: 44) kutuplaşmaların gittikçe arttığı, gelir dağılımı eşitsizliğinin had safhada olduğu bir emperyalist dönemde yaşadığımızı belirtmiştir.

Yukarıda Amin'in emperyalizmin değişen özelliklerine yönelik düşünceleri verildi. Her ne kadar farklı özellikler olsa da Amin günümüz emperyalizminde iki ayırt edici noktayı vurgulamıştır. Birincisi TRIAD olarak belirlediği kolektif emperyalizmin -ABD, Avrupa ve Japonya- ortaya çıkışıdır. Amin'e göre günümüz emperyalizminde 1914 yada 1939'da olduğu gibi silahlı bir çatışma olmayacaktır.

Amin de tıpkı Kautsky gibi kollektif güçler arasında bir uyumun olduğunu belirtmiştir. Fakat Amin ABD'nin önderliğinde bir birliğe vurgu yapmıştır. İkinci özellik ise kollektif güçlerin beş tekelci gücü denetimi altında bulundurmalarıdır (Amin, 2010: 14) .

Amin emperyalizm analizinde günümüz dünyasının anlaşılmasında önemli noktalara değinmiş olsa da bu analizlerinde eleştirilecek nokta, TRIAD'ın tek emperyalist güç olduğu ve tek kutuplu bir dünya düzeninin olduğuna yönelik görüşleridir. TRIAD ülkelerinin emperyalizmine son verilirse emperyalist düzen sona mı erecektir? sorusu ile karşılaşırız. Bu nedenle Amin'in emperyalist olarak gördüğü güçler tartışmaya açıktır. Yukarıda da belirtildiği gibi Amin küresel sistemde sadece ABD'nin önderliğindeki TRIAD ülkelerini yeryüzünün kaynaklarını sömüren ülkeler olarak görmüş ve bu ülkeleri emperyalist ülkeler olarak ele almıştır. İleride de değinileceği gibi Amin Çin'i kapitalist ekonomik sisteme tam olarak entegre olmayan, emperyalizme karşı direnen bir ülke olarak görmektedir. İlerleyen bölümlerde (bkz. sf: 197) bu konuya detaylı bir şekilde yer verilecektir. ABD dolarının temel uluslararası para birimi olması, ABD'nin çok uluslu şirketler ile dünya ekonomilerinin denetimini ele geçirmesi, nükleer silahlar üzerinde bir tekele sahip olması, ABD'nin 1945'ten bu yana süregelen militarist saldırıları, Kore ve Vietnam'a karşı düzenlediği savaşlar, İran, ve Şili'deki hükümet devirmeleri, Küba hükümetini devirme teşebbüsü ve Orta Amerika ile Afrika'daki iç savaşlara müdahale etmesi, ABD'nin askeri üslerinin çoğalması ve dünyayı askeri gücü aracılığıyla egemenliği altına alması, ABD'nin emperyalist bir güç olduğunu gösterir (Foster, 2006: 111). Fakat ABD yeni dünya düzenindeki tek emperyalist güç değildir. Emperyalizm kavramsal olarak bir devletin diğer devletleri askerî, ekonomik, kültürel, sosyal ya da siyasi bir şekilde egemenliği altına alması şeklinde tanımlandığında bu ülkelerin de birer emperyalist güç olduğu görülür. Burada esas olan bir milletin başka bir milleti egemenliği altına alması ve o milleti sömürmesidir. Amin'in günümüzde sadece TRIAD ülkelerini emperyalist ülke olarak değerlendirmesi analizinin eksik yönünü ortaya koyar.

5.4. EMPERYALİZM VE AZ GELİŞMİŞLİK

Buraya kadar Amin'in emperyalizm ve az gelişmişliğe yönelik temel düşünceleri verildi. Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik kavramı açıklanırken yukarıda değinilen kavramların önemli olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik konusundaki düşünceleri kapitalizm, bağımlılık, eşitsiz değişim, merkez-çevre, kopma ve kalkınma kavramları bilinmeden anlaşılabilir. Yapılan açıklamalardan sonra çalışmanın teması olan emperyalizm ve az gelişmişlik arasındaki ilişkinin Amin tarafından nasıl yorumlandığına değinilecektir.

Daha önce de ifade edildiği gibi Bağımlılık kuramcılarının göre az gelişmişliğin nedeni emperyalizmdir (Gülalp,1983: 119). Emperyalizm de uluslararası kapitalist sistemin bir sonucudur (Szentés, 1975: 22). Diğer Bağımlılık kuramcıları gibi Amin de az gelişmişliği Batı Avrupa'nın kalkınmasının kendi niteliğinde bulmaktadır. Dünya çapında bakıldığında az gelişmişlik ve gelişme birbirini gerektiren iki kutuptur. Gelişmiş ülkelerin gelişmesi bugün az gelişmiş olarak bilinen ülkelerin toplumsal artığın yağma edilmesine ve sistematik biçimde gelişmiş ülkelere aktarılmasına dayanır (Savran, 2018: 257). Kapitalist güçlerin sömürgeci dünya iş bölümü çerçevesinde çevre ülkelerden ucuz doğal kaynak çıkarma ve yaratılan mutlak değere el koyma, kapitalist güçlerin sanayi mallarının dünya pazarında satılması çevre ülkelerin az gelişmişliğine neden olmuştur (Yılmaz, 2006: 137-138). Avrupa'nın diğer coğrafyaları sömürmesi, sömürge coğrafyalarda yaratılan artığın Avrupa'ya aktarılması, Avrupa'nın gelişmesini sağlarken çevre ülkelerin de geri kalmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2006: 142). Avrupa'nın batısında ortaya çıkan kapitalist üretim tarzı yayılmak için dünyanın diğer bölgelerini etkisi altına almak durumundaydı. Bu yayılmanın sonucunda buralardaki ekonomik yapıları, üretim ilişkilerini dönüşüme uğrattı (Başkaya, 2015a: 47, 48). Dolayısıyla Amin'e göre az gelişmişlik emperyalist sömürden soyutlanmış bir şekilde ele alınamaz. Gelişmişliğin kendisi bu yağmanın bir ürünüdür. Yatırılabilir artığın ülke dışına transferi gelişmeyi engeller. Böylece kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesi bir kutupta gelişmeye diğer kutupta az gelişmişliğe neden olur.

Az gelişmişlik kapitalist olamayan sosyal formasyonların kapitalist üretim şekli tarafından etkilenmesinin bir sonucu olduğu gibi ekonomi dışı baskılar, yatırım ve eşit olmayan ticaret gibi emperyalist mekanizmaların da bir sonucudur. Bununla birlikte özel yabancı sermaye yatırımları ancak özel koşulların varlığında herhangi bir ülkenin kalkınmasına katkıda bulunur. Bunun dışında yabancı sermayeyi kalkındırıcı bir faktör olarak ele almak doğru değildir. Çünkü yabancı sermaye bir ülkeye götürdüğünden daha fazlasını alır (Başkaya, 2015a: 51).

Buraya kadar Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik arasında kurduğu ilişkiye yönelik bir tartışma sunuldu. Yukarıda da belirtildiği gibi Amin'e göre kapitalist üretimin şekillenmesiyle ortaya çıkan merkez ülkelerin varlığı çevre ülkelerin oluşumuna da neden olmuştur. Merkezi oluşturan ülkelerle çevreyi oluşturan ülkeler arasında adil olmayan bir ilişki bulunmaktadır. Merkezin lehine olan bu ilişki çevre ülkelerin kendi kaynaklarına dayalı kalkınma sürecine girmelerine engel olmaktadır. Merkez ülkelerin emperyalist politikalarla bu ülkeler üzerindeki hâkimiyeti de bu ülkelerin az gelişmesine neden olur.

5.5. AMİN'İN EMPERYALİZME VE AZ GELİŞMİŞLİĞE KARŞI ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Buraya kadar Amin'in emperyalizm ve az gelişmişliğe yönelik düşüncelerine yer verildi. Bu alt başlıkta Amin'in küresel emperyalizme karşı sunduğu çözüm önerileri, günümüz dünyasındaki gelişmeler de dikkate alınarak bu önerilerin birbirleri olan çelişkileri ele alınacak ve bu önerilerin geçerliliği sorgulanacaktır. Amin kapitalizmi bir dünya sistemi olarak açıklamıştır. Bu sistemin oluşumu emperyalizmin temel nedenidir. Amin bu sistemi daima eleştirmiştir. Amin kapitalizmin insanlığa eşitlik, barış ve huzur getirmeyeceğini aksine tarihsel kapitalizmin fetihlerin, soykırımın, savaşın tarihi olduğunu belirtmiştir. Buna örnek olarak da Afrika'nın köleleştirilmesini, Amerika halklarının soykırımını, Avrupa dışı dünyanın sömürgeleştirilmesini vermiştir. Amin kapitalizmin bu yıkıcı misyonunu sorgulamış ve bu sistemin sürdürülebilir bir model olmayacağını savunmuştur. Bu kapitalist düzen yok olmadıkça, kapitalizmin insanlığı daha fazla yıkıma

sürükleyeceğini, dünya üzerinde küresel savaşların bitmeyeceğini ve küresel güçlerin dünya üzerindeki hâkimiyetlerinin artacağını, üçüncü dünya halklarının daima merkezin hâkimiyetinde kalan ülkeler olmaya devam edeceğini belirtmiştir. Bu sistem herhangi bir reform ile iyileştirilemez. Bu sistemin kendisine son vermek gerekir. Amin (2000b: 70) kapitalist sistemden farklı insan haklarına saygılı, halkların çıkarını gözeten, toplumların demokratikleşmesini sağlayan, sosyal ilerlemenin yolunu açan, çok kutuplu demokratik bir dünya⁴¹ önermiştir. Amin az gelişmiş ülkelerin yedi ayrı yol izleyerek küresel emperyalist sistemden çıkabileceklerini ve gelişebileceklerini belirtmiştir. 1.Güney cephesinin yapılanması, 2.TRIAD'ın karşısına yeni güçlerin oluşturulması 3.küresel ölçekte apartheid, 4. enternasyonalizmin oluşturulması, 5. uluslararası kuruluşların düzenlenmesi 6.güney ülkelerinin ekonomik ve siyasal yapılanmalarının düzeltilmesi 7.devletçi kalkınma yolunun izlenmesi.

Amin'e göre küresel kapitalist sistem savaşın, sömürünün olduğu bir sistemdir. Bu sistemde Amin güney cephesinin de yapılanmasını önerir. Amin'in güney cephesinin emperyalist sistemden çıkmasına yönelik önerisi şudur. Amin'e (2010: 190-191) göre "başka bir dünya düzeni için savaşan bir hükümet gereklidir. Hiç kuşku yok ki bu türden bir müdahale için oluşacak fırsatlar, yürütecekleri mücadeleler yoluyla yönetici sınıfların yönelimlerini değiştirerek ve hatta Latin Amerika'da görülmeye başlandığı gibi, iş birlikçi blokları popüler halk bloklarıyla ikame ederek insanların fiilen rol oynayacağı bir olabirlik boyutu kazanacaktır. Her halükârda öyle görünüyor ki Güney devletleri ile dünya düzenini karşı karşıya getiren çelişkiler öyle bir noktaya vardı ki bu düzenin patlamasının fitilini ateşleyecek bir kıvılcım bugünün yeni dünya düzeni olacak. Bu hareket liberal küreselleşmeye ve ABD'nin hegemonyasına karşı bir bağlantısızlar hareketi anlamına gelmektedir."

"Güney ülkeleri sanayileşme alanında aşama kaydederek ve modern teknolojinin sınırlarını güvence altına alarak (hatta bu teknolojileri bağımsız bir

⁴¹ Amin (2000b: 85) için çok kutuplu dünya, her şeyden önce bölgeselleşmiş bir dünya demektir. Bu dünya karşılıklı pazarlılığa ve örgütlülüğe dayalı bir karşılıklı bağımlılık ilişkisine, halkların ve egemenlik altındaki sınıfların üretime katılmalarına dayanır. Bu tür bölgeselleşmede Üçüncü Dünya kıtaları ile birlikte (Latin Amerika, Güney Afrika, Güneydoğu Asya, Çin ve Hindistan) Avrupalılar da (Avrupa Birliği Avrupası, Doğu Avrupa, Eski Sovyetler Birliği) yer alır (Amin, 2016a: 196).

şekilde geliştirme yetisine erişerek), kendilerini caydırıcı silahlarla (nükleer silahlar dahil olmak üzere) savunma kapasitesine ulaşarak bazı güney ülkeleri eğer yerel toplumsal koşullar da o yönde hüküm verirse, mevcut durumda özerk bir gelişmeyi başlatabilecek durumdadır. Bu koşullar altında Güney- Güney ağırlıklı ekonomik iş birliğinin nesnel temelleri günümüzde mevcuttur; ticaretten sermaye transferlerine doğru ilerleyen bir yönelimdir bu. Güney kendisini emperyalist küreselleşmeden kurtaracak ve sonuç olarak da birçok kutuplu dünyanın yapılanma koşullarını yaratacak kapasiteye sahiptir” (Amin, 2010: 192). Amin’e göre küresel emperyalist sistemden çıkıp sosyalizme geçtikten sonra ise Asya, Afrika ve Latin Amerika’daki askeri üsler temizlenecek ve en yıkıcı kitle imha silahlarından başlayarak yeryüzü silahsızlandırılacaktır. Bu şekilde küresel güçlere son verdikten sonra sosyalist sistemde barış sağlanacaktır(Amin, 2016a: 85)

Amin’in yukarıdaki ifadeleri günümüz dünyasındaki küresel ölçekteki savaşların anlaşılması açısından önem taşır. Günümüzde merkez ülkeler kendi çıkarları uğruna az gelişmiş ülkelere yönelik emperyalist saldırılar da bulunurlar. Amin de emperyalist saldırıya karşılık bu ülkelerin de silahlanması gerektiğini belirtmiştir. Güney ülkelerindeki iç savaşta merkez ülkelerin savunma sanayisi gelişmemiş olan güney ülkelere destek verip bu ülkelerin silahlanmasını teşvik etmesi bu yargının günümüzdeki geçerliliğini korur. Aynı zamanda küresel silah ticaretinin artması, ülkelerin savunma sanayilerinin gelişmesi de Amin’in yargısını destekler niteliktedir. Burada eleştirilecek yön emperyalizmin savaşı, sömürüyü getirdiğini ileri süren Amin’in bu ülkelere silahlanma çağrısında bulunarak emperyalist düzenin bu şekilde sonlandırılacağıdır. Silahlanma ile barış, demokrasi nasıl sağlanacak ve emperyalist düzene nasıl son verilecektir? Amin’in kuramının çelişen yönü emperyalizme karşı durması aynı zamanda güney ülkelerini silahlanmaya kaynak ayırması gerektiğine yönelik çağrısıdır. Amin savaşarak her yere özgürlük, adalet, eşitlik geleceğini ve bu şekilde emperyalizmin yok olacağını öne sürmüştür. Emperyalizmin sona ermesi ile sosyalizm geleceğini, sosyalizm ile birlikte silahsızlanmanın olacağını savunmuştur. Kapitalist toplum savaşı, sömürüyü, silahlanmayı, savaşarak kazanılan sosyalist toplum ise barışı getirecektir.

Amin'in bir diğere önerisi TRIAD'ın birliğine karşı yeni güçlerin oluşturulmasına yöneliktir. Amin'e (2014b) göre TRIAD tarafından geliştirilen jeostratejiyi başarısızlığa uğratabilecek stratejilere öncelik verilmeli. Bu konuda yükselen güney ülkelerinin Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, ve Güney Afrika (BRİCS), ABD ve müttefiklerini (TRIAD) karşısına almaları gerekir. Amin (2018a: 122) güney ulusları arasındaki ittifaklara önem vermiştir. Kurulan bu ittifak ile Kuzey ülkeleri arasındaki dayanışma yok edilecektir. Kapitalist merkezlerdeki sermaye blokları küreselleşmiş neoliberal düzeni savunanlardan farklı olarak çevre ülkelere güç kazandırmalıdır (Amin, 2010: 251). ABD'nin emperyalist egemenliğinden çıkmak için, Avrupa, Rusya, Çin ve Hindistan'ın birleşiminden oluşan bir Avrasya Projesi oluşturulmalıdır⁴² (Amin, 2010: 247). Amin küresel emperyalizme karşı çözüm önerisinde genel olarak TRIAD'ın birliğini bozacak ona karşı bir güç oluşturmak istemiştir. Amin'in Avrasya Projesi olarak gördüğü yapılanmanın emperyalizme son vereceği düşüncesi kuramının tartışmalı yönünü oluşturur.

Amin'in (2010: 35) küresel kapitalist emperyalizmden çıkmaya yönelik bir diğere düşüncesi de 'küresel ölçekte apartheid' yani kopuş önerisidir. Amin (2000b: 92) güney halklarının içe dönük kalıcı kalkınma stratejisini benimseyerek ilerleyebileceklerini belirtmiştir. Bu ülkelerde sanayileşmenin belirleyiciliği artırılmalı, tarım modernleştirilmeli ve gelir dağılımı dengesizliği iyileştirilmelidir. Amin (2000a: 61) içe dönük kalkınma olmadan bu ülkelerde yapılacak reformların yetersiz olduğunu ve bu şekilde ilerlemenin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Amin'in bağımsızlığın sağlanmasına yönelik sunduğu öneriler bir ülkenin kalkınmasında belirleyici olan faktörlerdir. Dışarıya olan bağımlılığın azalması, üretimin artırılması, halkın refah seviyesinin yükseltilmesi gibi oluşumlar ülkenin gelişmesini sağlar. Fakat Amin'in kopuş kavramı ile ülkelerin sadece ticari ilişkilerde bulunması çevre ülkelerin donanımsal olarak uygun olmayışından dolayı gerçekçi değildir.

⁴² Amin'e (2016a: 95) göre eğer eski Avrupa'nın hümanist kültürü galip gelirse Avrupa, Rusya, Çin, tüm Asya ve Afrika arasında gerçek bir yakınlaşma olur. Bu tür bir oluşum da çok merkezli, demokratik ve barışçı bir dünya kurmanın önünü açar.

Amin'in bir diğ er önerisi ise uluslararası kuruluşların düzenlenmesine yöneliktir. Amin'e göre pazar payları saptanmalı ve pazarlara girişin kuralları oluşturulmalıdır. Bu doğrultuda Dünya Ticaret Örgüt'ünün koyduğu kurallar yeniden gözden geçirilmelidir (Amin, 2016a: 195). Birleşmiş Milletler Örgütü demokratikleştirilmelidir (Amin, 2000b: 88). Dünya Bankası Japonya, Almanya gibi ülkelerin fazlalarını toplayıp ABD'ye değil, Üçüncü Dünya'ya ödünç veren bir fona dönüştürülmeli (Amin, 2000b: 78). Amin'e göre para sistemi yeniden düzenlenmeli, bölgesel para sistemleri oluşturularak bağımsızlaşmaları sağlanmalı ve bu bölgelerdeki döviz kurlarına istikrar kazandırmalı. Bunu sağlamak için de Uluslararası Para Fonu (IMF) para emisyonu yapan, doların yerini alan, gerçek bir dünya merkezi konumuna getirilmeli (Amin, 2016a: 195, 2000b: 78).Amin daha öncede ifade edildiği gibi bu kuruluşların merkez ülkelerin çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini vurgulamıştı. Bu kuruluşlarda yapılan düzenlemelerin, iyileştirmelerin demokratik, çok kutuplu bir dünyanın oluşumunun sağlanmasında etkili olduğunu ileri sürmüştür.

Amin'in bir diğ er önerisi Güney ülkelerinin ekonomik ve siyasal yapılanmasına yöneliktir. Amin'e (2016a: 94) göre Güney ülkeleri liberal politikalarından uzak durmalı. Yerel koşullara uygun ulusal ve bölgesel düzeyde yapılan düzenlemelerle ulusal üretimin korunması gerekir (Dembele, 2012: 160). Siyasal anlamda ise Güney ülkesindeki siyasi rejimlerin de demokratik olması gerekir. Güney ülkelerini yöneten yöneticiler kukla rejimler değil, ülkesinin ve halkının çıkarlarını gözeten rejimler olmalı. Bu rejimin sağlanabilmesi için de halk hareketlerinin olması gerekir (Amin, 2016a: 97).

Amin'in (2016a: 97) bir diğ er önerisi ise çok kutuplu dünyanın sağlanması için Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika halklarını kapsayan bir enternasyonalizmin inşa edilmesidir. Amin'in çalışmalarının temel vurgusu da bu enternasyonalizm üzerinedir. Amin'e göre tek bir ülkenin vereceği mücadele zayıf kalır. Merkez ve çevre ülke halklarının tamamının bir araya gelmesi gerekir. Bu örgütlenme İşçilerin ve Dünya Halklarının Enternasyonalı biçiminde oluşmalıdır. Kapitalizm ancak bir sınıf mücadelesi ile son bulacaktır. Enternasyonalizmin inşası daha önce de ifade edildiği gibi kolay değildir. Çevre ülkelerin kendi aralarında yaşattırıldığı

sorunlardan dolayı bir araya gelememesi, merkez ülkedeki işçilerin daha iyi koşullarda çalıştığı için buna müdahale etmemesi, gibi nedenler enternasyonalizmin inşasını zorlaştırır.

Önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi Amin çağdaş emperyalist kapitalizmin sürdürülemez özellikler taşıdığını belirtmişti. Amin'e göre bugünkü sistem karşıtı muhalefet yetersizdir. Kapitalizme karşı direnmek, kapitalist sömürüye son vermek için örgütlü, kolektif bir müdahalenin yapılması gerekir (Amin, 2017b). Emperyalizme karşı verilen mücadeleler ile dünya ölçeğinde sosyalist ilerlemelerin önü açılır (Amin, 2018c: 130). Eğer bu devrimler yapılmaz, halkların enternasyonalizmi oluşturulmaz ise bu halklar egemen sınıfın tâbiyetinde kalacaklardır (Amin, 1993b: 124). Amin (1997: 47) kapitalizmin derinleşen bunalımına karşılık sosyalizm amaçlı kitle mücadelesini çözüm yolu olarak önermiştir. Bu çözüm yolunu da 'bütün ülkelerin proleterleri ve ezilen halkları birleşiniz' sloganıyla ifade etmiştir (Amin, 2010: 45). Bu slogan küresel kapitalist sistemden çıkılması için bir çağrı niteliğindedir.

Böyle bir çağrıyı kimler üstlenecektir? Enternasyonalizmi yapacak olan kesimler kimlerdir? Amin'e (2018c: 131) göre bu tür sosyalist eylemler emperyalist merkezlerde gündemde değildir. Çevresel toplumlardaki burjuvaziler de bu eylemi üstlenmeyecek ve gittikçe kompradorlaşmayı tercih edecektir⁴³ (Amin, 2007a: 287). Böyle bir enternasyonalizmin inşası kapitalizme karşı gelen yeni devrimci ilerlemelerin (Latin Amerika) başarısı üzerine inşa edilebilir. Güney ülkelerinde halkların ve devletlerin verdiği mücadeleler, halk sınıflarının talepleriyle desteklenen mücadeleler, TRIAD emperyalizminin gücünü sınırlayabilir. Sadece güney ya da kuzey halklarının mücadelesiyle kapitalizmden çıkış mümkün değildir. Ancak ikisinin ortak amaca yönelik mücadelesiyle bir çıkış mümkündür. Kuzey'in demokratik güçlerinin de bu mücadeleyi desteklemesi gerekir⁴⁴ (Dembele, 2012:

⁴³Amin'e (1992: 109) göre komprador burjuvazilerin temel işlevi kendi ülkelerini dünya ekonomik sistemiyle bütünleştirmektir. Bu bütünleşmeden sadece yerel hâkim sınıflar yararlanır. Bundan dolayıdır ki devrimleri gerçekleştiren burjuvazi değil halktır.

⁴⁴Amin'e (2019) göre farklı ülkelerde radikal, sosyalizm yanlısı, anti-kapitalist, anti-emperyalist güçlere sahibiz. Bu ülkeler hem kuzey hem de güney ülkeleridir. Onları bir araya getirmek zorundayız. Bunlar bir araya gelir ise enternasyonalizm inşa edilebilir. Yeni bir uluslararası dinamizm, uluslararası çalışan insanlar ve diğerlerinden oluşan toplulukları yeniden oluşturmalıyız. Bu, proletaryanın çok ötesine geçen bir dizi köylü ve toplum kesimi anlamına gelir. Hindistan'da, kent

182). Dolayısıyla böyle bir devrim bir yandan çevrenin ulusal halkçı devrimleriyle, bir yandan Batılı toplumların kendi çabalarıyla, uluslararası bir yenilenmenin koşullarının oluşturulması ile mümkündür (Amin, 2007a: 288). Peki günümüzde bu halk hareketleri mümkün müdür? Yoksa bu ülkeler küresel sisteme uyumlu hâle mi geldiler? Amin (2010: 34) günümüz dünya sistemindeki ülkeleri emperyalizmle mücadele edenler (Çin ya da Asya ve Latin Amerika'nın yükselen ülkeleri) ve sisteme tabi olanlar, emperyalist genişlemenin tek taraflı uyumunu kabul edenler şeklinde ikiye ayırmıştır.

Amin (2010: 247) günümüzde ABD'nin askeri projesi ile mücadele eden Bandung Çağ'ında olduğu gibi Güney ülkelerinin kendisine ait bir projesinin bulunmadığını ifade etmiştir. Amin'e (akt. Dembele, 2012: 214) göre içinde bulunulan dönemde Güney'in kurtuluş sayfası kapanmıştır. Çünkü kapitalizm dahilinde ilerlemenin mümkün olduğu, dünyanın batılılaşarak kalkınacağı, liberal öğretilerle gelişmenin sağlanacağı gibi düşünceler dünyayı etkisi altına almıştır. Amin'e göre Güney'in yönetici sınıfları Batı'nın meydan okumasına karşı çıkabilecek iç toplumsal ittifaklar kuracak nitelikte değildir. Üçüncü dünya burjuvazileri ulusal tasarımlardan ve Bandung ruhundan dönmüşlerdir. Güney'in yönetici sınıfları kendi yararları uğruna küreselleşmeye ayak uydurmuştur (Amin, 2007a: 271, 2010: 46). Amin'in ileri sürdüğü gibi çevre ülkelerden merkez ülkeleri destekleyen, onlarla uzlaşım içinde olan ülkelerin olması ile günümüzde Güney'in kurtuluşu yerini dünyanın batılılaştırılmasına bırakmıştır.

Yukarıda Amin güney ülkelerinin küresel kapitalist sistemden çıkmasını, sosyalizmin oluşmasını halk hareketlerine bağlı olarak açıkladı. Amin halk hareketleri olmadan bir enternasyonalizm inşa edilmeden kapitalizmden sosyalizme geçişin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Bu halklar ya mücadele edecekler, ya da

proletaryası ile kent fakirleri arasında ve Hint kırsal toplumunun veya köylülerinin büyük çoğunluğuyla bir ittifakınız yoksa, direnişi oluşturmak mümkün değildir. Bunlar farklı sosyal güçlerdir ve farklı siyasi seslerle temsil edilebilirler. Fakat ortak neyi paylaştığımızı bilmek zorundayız. Ortak olarak paylaştığımız çıkarlar farklılıklarımızdan daha önemlidir. Bugünün emperyalizminin kurbanı olan, farklı sınıflara mensup insanları harekete geçirebilecek, geniş bir siyasi ittifaka ihtiyacımız vardır. Amin zengin, fakir, statüsü yüksek, düşük, ırk, cinsiyet hiçbir özellik dikkate alınmadan tüm insanların bir araya gelerek kapitalist düzene son verecek bir enternasyonalizm inşa edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

küresel kapitalizme uyumlu bir şekilde yaşamak zorundadırlar. Amin kapitalizme karşı bir enternasyonalist mücadele önermiştir. Fakat bu mücadelenin yetersizliğini de belirtmiştir. Amin mücadelenin zayıflığının nedenlerini şu şekilde açıklamıştır.

1. İster yerel düzeyde, isterse de dünya düzeyinde olsun mücadelenin parçalanmışlığı, belirli yerler ve belli konular üzerine yönelmesi (ekoloji, kadın hakları, sosyal hizmetler, birtakım toplulukların talepleri vb.). Ulus, hatta dünya düzeyinde yürütülen ender kampanyalar da, iktidardakilerin yürüttüğü politikaları değiştirmeye yönelik bir baskı oluşturmadığı için bu mücadele zayıf kalmıştır.

2. Şu anda, merkez kapitalist ülkelerdeki halkların neredeyse tamamı emek gücünü satan ücretli çalışan konumuna mahkumdur. Güney kürede bazı bölgelerin sanayileştirilmesi bir taraftan proleterya ve maaşlı orta sınıfı yaratırken, diğer taraftan da bu bölgelerin köylü sınıfını tamamen piyasa sistemine dâhil etmiştir. Fakat egemenlerin uygulamaya koyduğu politik stratejiler, proleteryaı bütünleştirmek yerine birbirinden ayırmıştır. Amin bu çelişkinin üstesinden gelinmesi gerektiğini belirtmiştir.

3. Kollektif güçlerin halkları, uluslararası anti-emperyalist dayanışmadan vazgeçip, yerine yapabildikleri en iyi şey olarak, tekellere ait sermaye tarafından denetlenen insancıl kampanyalar ve yardım programları ikame ettiler. Sonuç olarak, Avrupa'nın sol gelenekten miras alan politik güçleri şu anda, mevcut küreselleşmenin emperyalist vizyonuna destek sunuyor.

4. Yeni sağ ideoloji halk arasında destek kazandı. Kuzeyde antikapitalist sınıf mücadelesi, önemini yitirdi. Bu halklar kapitalizme karşı mücadeleden ayrıldı. Güney ülkelerinde, ekonomik büyümenin yakalanması da kapitalizmin etkisinin artmasına neden oldu (Amin, 2017b).

5. Zengin bir ülkedeki proleterin sosyal durumu, yoksul bir ülkedekinden farklılık gösterir (Amin, 2016b:49). Buna bağlı olarak Amin çevre ülke işçilerinin merkez ülke işçilerine göre daha ağır sömürülmesini yani uluslararası işçi sınıfının birliğinin önündeki en temel engel olarak görmüştür.

Amin'in yukarıda da ifade ettiği gibi günümüz dünya sisteminde merkez ve çevre ülkelerdeki halkların bir araya gelerek ulusal kurtuluş mücadelesinde bulunmalarına ve enternasyonalizmin inşasının oluşturulmasına neden olan etkenler vardır. Amin'de enternasyonalizmin oluşturulmasında birtakım sorunların olduğunu görmüştür ve yukarıda verilen tespitlerde bulunmuştur. Amin'in çözümlmelerine ek olarak şu söylenebilir. Günümüz dünyasındaki gelişmeler dikkate alındığında çevre ülkelerin tamamının bir araya gelmesinde birtakım sorunlar mevcuttur. Bu ülkelerdeki etnik kimliklere dayalı eşitsizlikler, dinsel yapılanmaya ilişkin ayrımlar, cinsiyete ilişkin ayrımlar bir enternasyonalizmin oluşturulmasının önündeki engellerdir. Bu ülkelerin kendi iç problemlerini düzeltmeden bir araya gelmeleri söz konusu değildir. Bu nedenle çevre ülkelerin dahi kendi aralarında bir ittifaka gidememeleri Amin'in de belirttiği gibi enternasyonalizm inşasının zorluğunu ortaya koymaktadır.

Amin'in bir diğer çözüm önerisi ise küresel kapitalist topluma alternatif olarak önerdiği sosyalist toplum modelidir. Amin (1993a: 119) emperyalizmin egemenliğinde kalınarak karşılıklı bağımlılık koşullarında gelişmenin imkânsız olduğunu belirtmiştir. Amin'e göre Güney'in halkları kapitalizmin bunalımına ulusal halkçı yanıtı vermeyi başaramazlar, Kuzey'in ilerici güçleri egemen sermayenin arkasında yer almaya devam ederler ise giderek büyüyen bir barbarlığa kayılacaktır. Dolayısıyla önümüzde iki seçenek vardır. Ya sosyalizm ya da Avrupa merkezli kapitalist barbarlık (Amin, 2007a: 288). Amin (2000a: 189) kapitalizmin insanlığın sonunu getireceğini belirtmiştir. Bu nedenle işçilerin ve ezilen halkların kurtuluşu olarak kapitalizmden çıkılması gerektiğini ileri sürmüştür. Amin'e göre üçüncü dünya ülkeleri kapitalist sistem dahilinde kalarak ilerleyemeyeceklerdir. Bu nedenle bu toplumlar başka bir alternatif geliştirmeliler. Amin kapitalist sistemden çıkarak, sosyalist bir evre ile yeryüzünün ezilen ve sömürülen tüm sınıflarının yararını gözetken bir toplum modeli oluşturmak istemiştir (Dembele, 2012: 189) . Bu toplum modeli insanların dayanışmasını ve cinsiyet eşitliğini tam ve bütüncül bir şekilde temele alan, toplumsallaşmayı demokrasi yoluyla inşa eden, Kuzey ve Güney halklarının dayanışmasını ele alan özelliklere sahip bir toplumdur (Amin 2010: 23-24).

Amin'e göre krizden tek çıkış yolu, kapitalizmin kendisinden çıkmaktır. Çünkü kapitalizm can çekişen bir sistemdir, varlığını sürdürmek için bir savaşı dayatır. Amin kapitalizmi akılcılaştıran, toplumsal adaleti ve demokratik ilerlemeyi sağlayan görüşlere karşı çıkararak, azınlığın yararını değil de çoğunluğun yararına olan yeni bir toplum modeli sunmuştur. Bu toplum sosyalist toplumdur (Dembele, 2012: 185). Amin'e (2000a: 170-171) göre sosyalizm ücret statüsünü belirleyen ilişkilerden farklı, alternatif emek ilişkileri, toplumun bir bütün olarak geleceğini kontrol etmesine izin verecek alternatif toplumsal ilişkiler gibi özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasından daha başka anlamlara gelir (Amin, 2000a: 175). Amin (2007a: 277) sosyalist modelini oluştururken kamu mülkiyetinde olanları sosyalist, özel mülkiyetin yönetiminde olanları kapitalist şeklinde değerlendiren yaklaşımlardan uzaklaşarak kuramını oluşturmuştur.

Amin'e (2007a: 182) göre sosyalist toplum “ kapitalizme içkin eşitsiz gelişmenin mirasını bertaraf etmiş ve gezegenimizdeki tüm insanlara kendi toplumsal gelişmelerini daha iyi tayin etme olanağını sağlamış bir toplumdur.” Amin'in (2016b), sosyalist toplum modeli oligarşinin gücünün azaltıldığı, devlet denetiminin güçlendirildiği bir sistemdir. Bu, özel mülkiyetin varlığını sürdürmeyeceği anlamına gelmez, fakat kapitalizmi devlet kontrolüne tabi kılacaktır. Devlet kontrolü aynı zamanda, ilerlemeci bir sosyal politikayı desteklemek için kullanılmalıdır. Devletçi olan bir endüstrileşme modeli, tam istihdamı, sosyal hizmetleri, eğitimi, sağlığı, taşımacılığı, altyapıyı, vs. güvence altına almalıdır. Üçüncü dünya ülkelerinde endüstriyel gelişmenin sağlanabilmesi için bu ülkelerde iktisadî plânlama önlemlerinin alınması gerekir. Fakat bu önlemler özel firma ve bireylere bağlı bulunan kapitalist ekonomide alınamaz. İktisadî kalkınmaya bir itme gücü sağlamak için büyük ölçüde devlet yatırımları ve bunlarla birlikte geniş ölçüde devletleştirilmiş sanayi ve kamu hizmetleri kesimi gereklidir. Bu kamu kesiminin kârları, sürekli ve başka yatırımların gerektirdiği malî araçları sağlayabilir. Bu türlü yatırımlar, sistem içinde engelleri ve tıkanıklıkları yenecek ve genişlemeler yaratacaktır (Dobb, 1981: 218).

Özetle Amin devlet sosyalizminin ilkelerini esas alan bir sosyalist toplum modeli önermiştir. Amin'in devlet sosyalizmi, üretim araçlarında bireysel ve devlet

mülkiyetinin olduğu ve toplumun yararının gözetildiği bir sistemdir. Amin bir toplumda devletin rolünün önemli olduğunu belirtir. Bu toplum modelinde de devlet halkın ihtiyaçlarını gözeterek dış ilişkilerini bu yönde oluşturmalı ve tüm ihtiyaçlarını gidererek halkını en üst refah düzeyine ulaştırmalı. Amin, devlet kontrolünde bir sanayileşme modelini benimsemiştir. Kalkınmanın sağlanabilmesi için devletin rol üstlenmesi ve planlı yatırımların gerekliliği şarttır. Bu ülkelerde sanayinin, ulaştırmanın, kredi cihazlarının devlet kontrolü altında ve millet gücü ile planlı bir şekilde gerçekleşmesi gerekir (Gülalp, 1983: 109). Amin az gelişmişliğe çözüm olarak devletçi modelin savunulmasını önermiştir. Fakat Amin bu devlet sosyalizminde sermayenin tamamen devletin egemenliği altında olmadığını bireysel mülkiyetlerin de olduğunu ifade etmiştir. Devletin elindeki sermayenin de halkın ihtiyaçları doğrultusunda kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Özetle Amin'e göre az gelişmişlikten çıkmak için bir diğer yol da devletin kendi girişimleri yoluyla sanayileşmenin gelişimini teşvik etmesidir. Yabancı yatırımlar durdurulmalı, devletin sahip olduğu işletme sayıları artırılmalı. Amin'in bu çözüm önerileri önceki bölümde verilen az gelişmişlik kuramlarından Neoliberal yaklaşımın önerilerinden farklı özelliklere sahiptir. Daha önce de ifade edildiği gibi Neolibereal kuramcılar devletin etkinliğinin azaltılmasını, devletin sahibi olduğu işletmelerin özelleştirilmesinin ve serbest piyasanın gelişiminin özendirilerek gelişmenin sağlanacağını belirtmişlerdi.

Amin'in önerdiği şekilde geçmişte ve günümüzde böyle bir toplum modeli var mıdır? Aşağıda bu soruya ilişkin bir tartışma yürütülerek Amin'in küresel emperyalizme karşı çözüm önerisi olarak sunduğu toplum modeli somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

Amin'in geçmişte sosyalist model olarak gördüğü toplumlar var mıdır? Amin bu soruya geçmişte yapılan devrimleri ⁴⁵ ve ilk olarak Üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlığını sağlamada etkili olan bu devrimlerin etkisi ile ortaya çıkan Güney'in

⁴⁵Amin (1993a: 6) kapitalist dünya sistemi içinde kapitalizmden kaynaklanan eşitsizliklere karşı çıkıp örgütlenen çok sayıda halk hareketlerinin olduğunu belirtmiştir. Amin (2016b, 46-47) için modern tarihte belli başlı devrimler olmuştur. Bu devrimler, Rus Devrimi (1905-117), Çin Devrimi (1911 ve sonrası) ve Meksika Devrimi (1919-1920) Amin bu sürece çağdaş Asya ve Afrika'nın biçimlenmesinde önemli olan XX. yüzyıl Güney halklarının birinci uyanışı olan Bandung Dönemini de dahil etmiştir. Amin bu devrimleri periferideki halkların, devletlerin uyanışı olarak değerlendirmiştir. Amin'e (2007a: 274) göre kapitalist yayılmaya içkin olan eşitsiz gelişme, çevresel halkların devrimine neden olmuştur. Bu devrimler kapitalist gelişmeye karşı çıkılması bağlamında antikapitalisttir.

birinci uyanışı⁴⁶ olarak adlandırdığı Bandung Dönemini (1955-1975) örnek göstererek cevap vermiştir (Amin 2000a: 14). Bu dönem 1955 yılında Hindistan, Pakistan, Seylan, Birmanya ve Endonezya'nın önderliğinde Bandung Konferansıyla başlayan dönemdir. Konferansa, 1945'ten sonra bağımsızlığını kazanan 30 Asya ve Afrika ülkelerinin temsilcileri katılmıştır. Bu devletler arasında işbirliğine karar verilmiştir (Amin, 1993b: 12). Bandung Konferansı ile Afrika Asya ulusları, XIX. yüzyılın sömürgeci boyunduruğundan kurtulmaya karar vermişler ve ABD hegemonyasına karşı gelerek ulusal bağımsızlıklarını sağlamışlardır (Amin, 2000a: 28). Bu dönem ile önce Afrika sonra Asya halkları, politik bağımsızlığını sağlayarak, modernleşme ve sanayileşme alanında önemli adımlar atmışlardır (Amin 200a: 14). Ayrıca ırkçılık ve sömürgeciliği karşısına alan ülkeler, İsrail'e karşı Arap ülkelerini destekleme konusunda uzlaşmaya varmışlardır (Amin, 1993b: 12). Amin (2010: 147) küresel güçlere ilk meydan okumanın Güney'den geleceğini, Latin Amerika ve Asya'da görülmeye başlandığını belirtmiştir.

Bandung (1955-1975) döneminde Üçüncü Dünya devletleri dünya ölçeğinde kutuplaşmaları azaltacak içe dönük kalkınma modelleri uygulamışlardır (Amin, 2016a: 148). Amin için Bandung Döneminde yapılan halk hareketleri Güneyin ilk uyanışıdır. Fakat bu hareketler sonrasında başarısızlığa uğradı. Halk protestolarının yetersizliği, baskıcı iktidarların karşı saldırıları, emperyalist Batı'nın müdahaleleri, merkez ülkelerin emperyalist yanlısı çizgilerinden ayrılmayıp bu ülkeleri desteklememeleri bu ülkelerdeki devrimlerin başarısız olmasına neden olmuştur. Amin özellikle Kuzey halklarının emperyalist bir çizgide ilerledikleri müddetçe Güney halklarının özgürlük mücadelelerinin olumlu bir şekilde sonuçlanamayacağını belirtmiştir (Amin, 2016c: 47-48).

Amin (2010: 189) TRIAD'ın emperyalizmine ve ABD'nin askeri saldırısına karşı savaşmak için oluşturulan birleşik Güney cephesinin (Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının birleşimi) yeniden yapılandırılmasını bir zorunluluk olarak görmüştür. Amin (2018c: 135) Güney halklarının birleşimini Güney'in ikinci uyanışı olarak kavramlaştırmıştır. Amin bu dönemin bağımsızlık için önemli olduğunu, fakat ilerlemede yetersiz kaldığını ve günümüzde Bandung Döneminin kapandığını

⁴⁶ Güney'in ikinci uyanışını ise Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının emperyalist sisteme karşı verecekleri mücadele oluşturacaktır (Amin, 2018c: 135).

belirtmiştir. Artık üçüncü dünya burjuvazisi, kapitalist sistemin kendisine dayattığı baskılara tabi olmayı kabul etmiştir (Amin, 2000a: 29, 1993b: 123).

Yukarıda da ifade edildiği gibi Amin Bandung döneminde yapılan halk hareketlerini kapitalist sisteme karşı çıkılması bağlamında, önemli bir halk hareketi olarak değerlendirmiştir. Bu hareketlerin günümüzde de yapıldığı takdirde küresel kapitalist sistemden çıkılacağını belirtmiştir. Amin' (2016c: 51-52), sadece yükselen Güney halklarının bağımsız projeler üreterek kapitalist sisteme karşı olduklarını, periferinin diğer ülkelerinde ise küreselleşmiş tekelci kapitalizmin egemenlik sisteminin devam ettiğini ileri sürmüştür.

Amin (2016b) günümüzde ise sosyalist model olarak Çin'i günümüz dünyasında egemen bir projesi olan tek ülke olarak ele alır. Amin'e göre Çin bugün küresel emperyalist sisteme meydan okuyan, liberal politikalara karşı duran en iyi modeldir. Bu modelin özellikleri şunlardır:

1. Amin (2016b) burada modern bir endüstriyel sistemin inşası ile bağlantılı köylü tarımının canlanması çerçevesinde devletin toprak mülkiyeti ve bunun aileler tarafından kullanımını ifade etmiştir.

2. Çin kendi kaynaklarına dayalı modern ve planlı bir sanayileşme modeline sahiptir (Amin, 2016c: 59). Çin modern bir sanayi projesi tesis etmeye çalışır ve bu projede devletin sıkı denetimi altında özel sermayenin de geniş bir yeri vardır (Amin, 2016b).

3. Çin, tarımsal alanda özel mülkiyeti tanımayan, küçük işletmelere dayalı bir tarımsal kalkınma modeline sahiptir (Amin, 2019). Toprak devlet mülkiyetinde ve esas itibariyle eşit bir şekilde köylülerin kullanımına sunulmuştur. Her köylü ailesi toprağı kullanma hakkına sahiptir (Amin, 2014)

4. Çin geleneklerin izlenmesi ve küreselleşmeye katılım şeklinde iki ayak üzerinde yürüyor. Çin halkı yabancı yatırımları kabul ediyor, fakat mali sistemlerin bağımsızlığını da koruyor (Amin, 2016b). Çin'de yabancı sermaye var, fakat Çin kuralları kendisi koyar. Amaç Çin'e özgü bağımsız bir endüstriyel sistem ve uluslararası planda rekabet yeteneğı olan bir sanayi oluşturmaktır (Amin, 2014).

5. Çin'in banka sistemi tamamen devlet kontrolü altındadır. Para birimi Yuan bir derecede dönüştürülmekle birlikte Çin'in merkez bankasının kontrolü altındadır (Amin, 2016b).

Yukarıda Çin'in ekonomik kalkınma modeline yönelik özellikleri verildi. Amin, gelişmiş ülkeleri, yükselen bir ekonomiye ve merkezden kopma yetisine sahip, içe dönük olarak sanayileşen, iç pazar oluşturabilen, tekelci kapitalizmin egemenliğine karşı çıkabilen ve bağımsızlığını yeniden sağlayabilen ülkeler olarak tanımlar. Amin bu çerçevede Çin'i kolektif emperyalist güçlere meydan okuyabilecek sosyalist bir yapıya sahip olan model bir ülke olarak tanımlamıştır. Amin'in ileri sürdüğü şekilde Çin'in liberal politikalar uygulayan bir ülke olduğunu söyleyebilmek için liberalizme yönelik tanımlamaların, liberalizmin türlerinin ve özelliklerinin bilinmesi gerekir. Daha sonrasında Çin'in ekonomik politikaları ile liberal politikalar arasında ilişki kurularak Amin'in varsayımına yönelik bir tartışma yürütülecektir.

Liberalizm, bireylerin ekonomik ve siyasi alandaki hak ve özgürlüklerini güvence altına alan, devletin ekonomiye müdahalesinin en az düzeyde olması gerektiğini savunan bir doktrindir (Tayyar ve Çetin, 2013: 108). Liberalizmin temel ilkeleri bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlettir. Liberal ekonomik sistemde esas olan üretim araçlarının özel mülkiyeti ve serbest ticarettir. Bireycilik ilkesinde birey sosyal, iktisadi ve siyasi düzenin temel birimi olarak kabul edilmektedir. Bireycilik; akılcı ve rasyonel olduğu kabul edilen bireyin kendi yaşam tarzını ve amaçlarını kendisinin belirlemesi konusunda özgür olmasını, herhangi bir otorite tarafından sınırlandırılmaya maruz kalmamasını ifade etmektedir. Liberalizmin özgürlük anlayışı esas olarak ekonomik özgürlüğe dayanır ve (sivil ve siyasi gibi özgürlüklerin buna bağlı olarak geliştiği iddia edilir Liberalizmin ekonomik sistem modeli piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisi, rekabete dayalı, kârı esas alan, özel mülkiyet, miras ve tercih özgürlüğünün güvence altına alınmış olduğu ve devletin fiyat mekanizmasının işleyişine en az düzeyde müdahale ettiği bir ekonomik sistem modelidir. Serbest piyasa ekonomisinin temelinde çıkarlarını gözetken özgür birey anlayışı yatar. Piyasa ekonomisinde fiyat mekanizması aracılığıyla üreticiler hangi malı, ne miktarda üreteceklerine; tüketiciler ise, hangi

malı ne miktarda tüketeceklerine kendileri karar verirler. Böylece çıkarlarını maksimize etme amacıyla olan üretici ve tüketiciler toplumsal refahın artmasına da hizmet etmiş olmaktadır. Fakat bu durumun söz konusu olabilmesi için ekonomiye devletin müdahale etmemesi gerekir Liberalizmin hem siyasi boyutu hem de ekonomik boyutu, devletin görev ve yetkilerinin kapsamının daraltılmasını ifade eden sınırlı devlet ilkesine dayanmaktadır. Sınırlı devlet ilkesi; devletin görevlerini adalet, savunma, güvenlik ve hukuk düzeninin sağlanması ile sınırlı tutulmasını, görev alanının sınırlandırılmasını ifade etmektedir. Liberalizmde, bireyin özgürlüğünü tehlikeye sokacak en büyük ve en güçlü varlık devlet olarak görülür. Devletin, bireyin ekonomik, sivil ve siyasi özgürlüklerini kısıtlamaması için yetki ve görevlerinin kısıtlanması gerektiği savunulur. Dolayısıyla, bireycilik ve özgürlük ilkesinden sınırlı devlet ilkesine ulaşılır. Piyasa ekonomisi ilkesi ise, bireycilik, özgürlük ve sınırlı devlet ilkelerinin bir gereğidir (Tayyar ve Çetin, 2013: 112-113).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere liberalizmin birinci özelliği bireyciliktir. İkinci özelliği liberalizmin özünü ifade eden özgürlük ilkesidir. Üçüncü özellik, piyasa ekonomisidir. Bu özellik birey çıkarının özgürlüğün üzerinde harmanlandığı gelişme alanını gösterir. Dördüncü özellik ise sınırlı devlet esasına dayanmasıdır. Yukarıda genel olarak liberalizme yönelik bir açıklama sunuldu. Amin'in düşüncelerinin anlaşılabilmesi için liberalizmin türlerinin de bilinmesi gerekir.

Liberalizmin türleri; devletin ekonomik ve sosyal alanda görev alanının genişliği, özgürlüğün karakteri, piyasa ekonomisinin yapısı, devletin kamusal mal ve hizmetleri üretip üretmemesi, devletin sosyal adaleti sağlamak amacıyla dağıtıcı ve düzenleyici roller üstlenip üstlenmemesi konusunda farklılaşmaktadır. Fakat liberalizmin her türü, bireycilik, özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet ilkelerini kabul etmiştir. Farklılıklar daha çok bu ilkelerin sınırlarında ya da ayrıntılarında ortaya çıkmaktadır. Klasik, sosyal ve neoliberalizm olmak üzere üç tür liberalizm vardır (Tayyar ve Çetin, 2013. 108).

Klasik liberalizmde devletin güç ve yetkilerinin kanunlarla sınırlandırılması gerektiği görüşü savunulur. Serbest piyasa ekonomisini, sözleşme özgürlüğünü, devletin ekonomiye müdahale etmemesini, üretimi sınırlayan her türlü engelin

kaldırılmasını, mal ve hizmetlerin serbestçe el değiştirebilmesini ifade etmektedir. Kısacası, bireyin ekonomik özgürlüğü amaçlanmaktadır. Ekonomik özgürlükten kastedilen şey, ekonomik girişimcilik hakkına sahip olmaktır (Tayyar ve Çetin, 2013. 109).

Sosyal liberalizmin ekonomik ve siyasi olmak üzere iki boyutu vardır. Sosyal liberalizmin siyasi boyutu; sınırlı hükümet, demokratik katılım, çoğulculuk ve bireyin kendini geliştirmesi temelinde devlete pozitif görevler yüklemiştir. Sosyal liberalizmin ekonomik boyutu ise; devletin piyasanın işleyişini düzenleme, piyasaya müdahale etme, sosyal adaleti sağlama gibi konularda devletin aktif görevler üstlenmesini ifade etmektedir. Özetle sosyal liberaller; tam istihdamın sağlanması, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim alanlarında devletin rol alması ve gelir eşitsizliği ile adaletsizliğin devlet müdahalesi ile giderilmesi taraftarıdır (Tayyar ve Çetin, 2013. 109).

Yukarıda da belirtildiği gibi klasik liberalizm; özgürlük anlayışına dayanmaktadır. Serbest piyasa ekonomisini savunmakta, devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmaktadır. Sosyal liberalizm ise bazı özgürlüklerin devlet eliyle gerçekleştirilebileceğini ve serbest piyasanın ortaya çıkardığı olumsuzlukların sosyal önlemlerle giderilmesi için devlete ihtiyaç duyulduğunu ve devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Sosyal liberalizm ile klasik liberalizm arasındaki en önemli fark, devletin sisteme müdahale edip etmemesinde ortaya çıkmaktadır.

Neoliberalizmde; bireycilik, tercih özgürlüğü, özel mülkiyet, piyasa ekonomisi, serbest ticaret ve sınırlı devlet anlayışına dayanmaktadır. Neo-liberaller; devletin sınırlandırılması, piyasa devlet ilişkileri, bireyin seçim özgürlüğü ve sosyal adalet gibi konularda, sosyal liberallerden farklı, onlara alternatif bir tavır sergilemek amacıyla liberalizmi yeniden ele aldıklarını iddia etmişlerdir. Neo-liberaller; ekonomik, sivil ve siyasi özgürlüklere, özel mülkiyete, piyasa ekonomisine büyük önem vermişlerdir. Neo-liberallere göre, kamu kesimi küçültülmeli, devletin ekonomideki etkinliği azaltılmalıdır (Tayyar ve Çetin, 2013. 101-112).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere sosyal liberalizm, klasik liberalizme bir tepki olarak doğmuş ve klasik liberalizmi geliştirmek iddiasıyla günümüze kadar gelmiştir. Klasik liberalizmin devamı niteliğinde olan neo-liberalizm ise, klasik liberalizmin temel özelliklerini kabul etmiş olmakla birlikte, bazı yönlerden ondan ayrılmıştır. Devlet müdahaleci bir unsur olarak görülmüş, kamu yararı gibi konularda klasik liberalizmden farklı bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Refah devletinin her türlü politikasının, devletin müdahale alanını genişlettiğini ve devletin işlevlerinin piyasaya devredilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Yukarıda liberalizme yönelik genel bir açıklama yapıldı. Liberalizme yönelik bilgiler verildikten sonra Çin'in ekonomik yapılanmasını ele almak gerekir. Bu şekilde Çin'in liberal ekonomik politikalara yönelik duruşu ortaya konulabilir.

1978 yılından itibaren Çin'de serbest piyasanın, yabancı yatırımların, para ve sermaye piyasalarının geliştirilmesine temel oluşturacak bir dizi yasal düzenlemeye gidilmiştir. Çin yeni dönemde modernleşmeyi, kalkınmayı içe kapalı bir yol yerine dışa açık bir yol izleyerek gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda ilk olarak 1979 yılında Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler Yasası yapılmıştır. Bu yasa ile yabancı yatırımlara resmen izin verilmiştir. Bu ilk adımın ardından 1983 da Ticarî Markalar Yasası, 1985 yılında Patent Yasası, yine aynı yıl Yabancılarla Ekonomik Sözleşmeler Yasası yürürlüğe girmiştir. 1986 yılında yine yabancı sermaye alanında önemli bir adım atılarak tamamen Yabancıların Mülkiyetindeki İşletmeler Yasası yapılmıştır. Bu yasayla birlikte yabancıların Çin'de yatırım yapabilmesi için sermayenin yarısına ortak olacak bir Çinli yatırımcı bulmalarına gerek kalmamıştır. Yine 1988 yılında çıkarılan Çin ve Yabancı Sermaye Ortak Girişimler Yasası ile ortak işletmelere ilişkin yeni düzenlemelere gidilmiştir. 1990 yılına gelindiğinde kentsel toprakların uzun dönemli tahsisine ilişkin yönetmelikler uygulamaya koyulmuştur. Yine 1991 yılında çıkarılan Telif Hakları Yasası, 1993'te çıkarılan Şirketler Yasası yabancı yatırımın ve serbest piyasa ekonomisinin gelişimi için atılan önemli adımlar olmuştur. 1994 yılında Devlet Tazminat Yasası ile birlikte kişilere idarenin verdiği zararlara karşı tazminat isteme hakkı tanınmıştır. Yine 1994 yılında Haksız Rekabetin Engellenmesi Yasası, Tüketici Hakları Yasası, Dış Ticaret

Yasası, Ticarî Bankalar Yasası yürürlüğe girmiştir. 1997 yılında çıkarılan Fiyat Yasası ile birlikte piyasa fiyatlarının aşırı düşük veya yüksek oluşması durumunda müdahale yasallaştırılsa da kanun daha çok piyasada oluşan fiyatlara dayanmaktadır. 1998 yılında Hisse Senetleri Yasası, 2002 yılında Kırsal Arazi Kiralama Yasası, 2003’de Bankacılık Düzenleme Yasası, 2007’de Mülkiyet Yasası, 2008’de Tekelleşmeyi Önleme Yasası çıkarılan diğer yasalardır (Çalık, 2011: 193-194). Çin ekonomisine baktığımızda, ekonominin dünyayla eklemlenmesi ve serbest piyasa yapısının kurulması, dışa açık ekonomi politikaları, yabancı sermaye yatırımları liberal politikalara uygun olduğunu gösterir.

Çin’in dışa açılması ve ekonominin uluslararası ekonomiye eklemlenmesi açısından önemlidir. Günümüz dünyasında Çin’in dünya ekonomisindeki yeri dış ticaret temellidir. Çin, 1978 piyasa reformuyla birlikte, uzun zamandan beri uyguladığı kendine yeterlilik ve dışa kapalı ekonomi modelinden vazgeçmiştir. Böylece Çin daha önce görülmemiş nitelikteki dış ticaret oranlarına kavuşmuş ve kalkınmasını bu şekilde gerçekleştirmiştir. Toplam dış ticaret 1978’deki 36 milyar dolardan günümüzde 1,4 trilyon dolara ulaşmıştır. İhracat ise 750 milyar dolara yükselmiştir. 1978’de dünya dış ticaretindeki payı % 1’lerde olan ülkenin bu payı % 8’lere çıkmıştır. Çin’de ekonomide devletin ağırlığı vardır, devlet denetiminde bir piyasa sistemi uygulanmaktadır ve stratejik sektörlerde büyük kamu tekellerinin varlığı devam etmektedir (Saray ve Gökdemir, 2007: 669, 2007: 682). Çin’de 1978 yılından itibaren ekonomik reformlarla birlikte dışa açılma ve merkezi planlı ekonomiden aşamalı olarak piyasa ekonomisine geçiş, yabancı sermaye girişleri ve serbest piyasa önem kazanmaya başlamıştır. Çin’de liberal ekonomi sistemi hâkim olsa da Çin tamamen liberal politikalara sahip değildir. Bugün Çin’de uygulanan ve “Sosyalist Piyasa Ekonomisi” olarak adlandırılan sisteme geçiş bu dönemde gerçekleşmiştir. Devlet, hâlâ tarım kesimi hariç, büyük işletmelerin sahibidir. Ekonomiyi denetlemeye devam etmektedir ve en önemli sanayi dalları da öncelikle merkezi planlama ile yönetilmektedir. Çin ekonomisi 1980’lerin sonu ile 1990’ların başında önemli ölçüde karma bir sistem olma özelliğine sahiptir. Çin ekonomisi tam olarak ne merkezi planlı bir ekonomi ne de pazar ekonomisi olarak tanımlanmaktadır. Çin’de özel sektör yatırımları artmış; ancak, devlet ekonomideki

tekeline ve bireyler üzerindeki denetimini sürdürmeye devam etmiştir (Saray ve Gökdemir 2007: 662).

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere Çin’de dış ticaretin artırılması, piyasa koşullarının önünün açılması, özel pazarların açılması gibi oluşumlar bu ülkelerde liberal politikaların olduğunu gösterir. Çin tamamen liberal politiklardan uzak bir ülke değildir. Çin’de özel sektör olmakla birlikte devlet ekonomiyi denetleyen bir güçtür. Çin ekonomisinin gelişmesi için devlet tarafından fabrikalara, makinelere, inşaat sektörüne ve altyapıya yapılan yatırımlar Çin’de devletin etkin rolünün olduğuna da gösterir. Amin’in belirttiği gibi Çin’de bireysel girişimciler olmakla birlikte devletin ekonomiye müdahalesi de söz konusudur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Amin’e göre Çin küresel liberal düzene karşı gelen, merkez ülkeler tarafından dayatılan sistemi reddeden politikalara sahip olan bir ülkedir. Amin’in ileri sürdüğü gibi Çin hükümeti uyguladığı politikalar ile kapitalist ve emperyalist güçlerin egemen olduğu küreselleşmeye katılım fikrini reddetmiyor. Liberal politikaları da tamamen uygulamıyor. Çin devlet tarafından işletilen bağımsız finansal sisteme sahiptir ve ticaretin küreselleşmesine devlet kontrolü ile girer. Ayrıca, Çin küreselleşme içinde, serbest ticaret ve serbest yatırım yoluyla empoze edilen şartlılığı kabul eden ülkeler gibi liberal ekonomik politikalara da sahip değildir. Halkın iç talebine odaklanmış modern bir endüstriyel sisteme sahip olması, aile tarımını modernleştirmesi, liberal olmayan bir politika ile sanayi ve tarım arasındaki ilişkiyi planlaması, kamu harcamaları ile eğitim ve sağlığa eşit erişim hakkının verilmesi Çin’in Amin’in ileri sürdüğü gibi tamamen liberal politikalar izlemediğini gösterir.

5.6. AMİN İLE MARKSİST KURAMCILARIN BENZERLİK VE FARKLILIKLARI

Buraya kadar Amin’in emperyalizm ve az gelişmişlik konularına yönelik çözümlenmeleri verildi. Bu alt kısımda Amin ve Marksist kuramcılarının görüşlerinin karşılaştırmalı bir şekilde verilmesi Amin’in analizinin özgün yanını göstermek bakımından önem taşır. İkinci bölümde emperyalizm kavramına, üçüncü bölümde ise emperyalizm kuramlarına değinilmişti. Amin ve Marksist kuramcılarının

emperyalizme yönelik düşüncelerinin anlaşılması açısından bu kuramcılarının kullandıkları kavramların karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması gerekir. Öncelikle bu başlık altında diğer Marksist kuramcılarla Amin'in düşüncelerinin ortak yönleri ve farklılıkları ele alınacaktır. Daha sonrasında Amin'in ve Marksist kuramcılarının kavram tablosu karşılaştırmalı bir şekilde verilerek aralarındaki benzerliklere ve farklılıklara değinilecektir.

Amin emperyalizm kuramcılarında İkinci Dalga Kuramcıları arasında yer alır. Amin İkinci Dalga Kuramları içinde yer alsa da diğer kuramcılarının görüşleri de Amin'in düşünceleri üzerinde etkili olmuştur. İkinci Dalga ekolünden olan Amin kendi görüşlerini oluştururken Birinci Dalga kuramcılarının düşüncelerinden de yararlanmışır. Birinci Dalga Kuramcıları ele alınırken öncelikle Marx'ın bu konudaki düşüncelerinin Amin ile ortak ve Amin'den ayrılan yönleri ele alınacak. Sonrasında diğer kuramcılar ile olan benzer ve ayrılan yönlerine değinilecektir.

Amin Marksist bir kuramcı olmakla birlikte her zaman şunu söyler: “Marksist olmak demek, Marx'tan hareket etmek demektir, Marx'ta ve onun sürdürücülerinde (Lenin, Mao), tarihsel Marksizmin kurucularında durmak değil.” Amin kendi kuramını oluştururken Marx'ın düşüncelerinin kendisi için önemli olduğunu belirtmiştir. Fakat Amin için sorun, sadece kapitalistlerin ücretli emeği sömürmeleri değildir. Marx kendi dönemini, o dönemdeki toplumsal şartları dikkate alarak kuramını oluşturmuştu. Amin kapitalizm, emperyalizm analizinde Marx'ın kavramlarını kullanmıştır. Fakat Marx'ın kapitalizmin küresel boyutunu yani dünyanın kapitalist genişlemeye özgü kutuplaşmasını ele almadığını belirtmiştir. Amin ise kapitalizmin küresel boyutunu anlamak, anlamlandırmak istiyordu (Dembele, 2012: 202-203). Amin (2018c: 125), kapitalizmin küreselleşmiş yayılmasıyla merkez-çevre kutuplaşmasını ürettiğini ve derinleştirdiğini belirterek Marx'ın analizindeki bu eksikliği gidermiştir. Amin günümüzde sınıf kavgaları yerine ulusal kurtuluş hareketlerinin önemli olduğunu belirtmiştir. (Gülalp, 1983: 108). Amin (2018c: 17) çağdaş kapitalizmin temel özelliklerini analizine dahil etmiştir. Bu sebeple Marx ile başlanacağını fakat Marx'ta durulmaması gerektiğini belirtmiştir.

Daha öncesinde de ifade edildiği gibi Marx kapitalist birikimin zenginliği olan iki unsura- insan varlığını ve doğayı yıkım sonucuna- analizinde yer vermişti (Amin, 2018c: 92). Marx bu anlamda kapitalizmle birlikte yerli halkın nasıl egemenlik altına alındığını, toprakların yağmalandığını, zenginliklerin yok edilmesini, emeğin sömürsünü, metanın yabancılaşmasını ortaya koymuştu. Amin Marx'ın kapitalist üretim biçimiyle birlikte sermaye birikiminin zenginliğiyle insanı ve doğayı tahrip ettiği konusundaki görüşleriyle uyum içersindedir (Dembele, 2012: 46, 2012: 133). Bununla birlikte Marx 'emek değer kuramı' ile kapitalizmde emek sömürsünün olduğunu ileri sürmüştü (Dembele, 2012: 31). Amin de kapitalist üretimde 'emek değer' kuramının önemine değinmiştir. Amin'in Marx ile benzer özellik gösterdiği bir diğer kavram ise sınıf mücadelesi kavramıdır. Marx'ın sınıf mücadelesi kavramı Amin'in enternasyonalizmin inşasının oluşturulmasında etkili olmuştur (Amin, 2018c: 135). Marx işçi sınıfının kapitalizmin getirdiği olumsuzluğa son vereceğini belirtmişti. Amin de oluşturulacak bir enternasyonalizmin inşası ile kapitalizmin son bulacağını ileri sürmüştü. Marx'ın amacı proleterya ve burjuvazi arasındaki çelişkilere vurgu yaparak kapitalizmin proleterya tarafından aşılmasını sağlamaktı. Amin'in amacı ise, merkez ülkelerin çevre ülkeleri sömürmeleri sonucunda çevre ülkelerin bir araya gelerek oluşturulacak olan bir enternasyonalizmin inşası ile kapitalizmin son bulmasına yöneliktir. Her iki görüşte de kapitalizmin son bulacağı ifadesi vardır. Marx'ın ifadesi daha dar kapsamlıdır. Marksizmde işçi sınıfının dünya çapında devrimci eylemi söz konusudur. Amin'de ise merkez ve çevre ülkelerdeki tüm insanların bir araya gelerek kapitalizme son vermesi gerekir. Çevre ülkede olan bir devrimin merkez ülkeler tarafından da desteklenmesi gerekir. Her iki görüşte günümüz dünyasında uygulanabilirlik bakımından tartışmaya açıktır. Ancak dünyanın ezilen halklarına bir alternatif sunması bakımından vazgeçilmezdir.

Amin'in enternasyonalizmin inşasına yönelik varsayımı daha önce de ifade edildiği gibi belirli nedenlerden dolayı günümüz dünyasına uygulanabilirliği şu an söz konusu değildir. Amin üçüncü dünya ülkelerinin kendilerine dayatılan düzeni istemeyeceklerini ve bu çerçevede mücadeleye devam edeceklerini belirtmiştir. Günümüz dünyasına bakılırsa Amin'in öngördüğü şekilde devrimlerin olumlu bir sonuç vermediği görülür. Bu ülkeler temel kapitalist ilişkiler dahilinde kalarak

sosyalizm olarak adlandırılan hareketlerden uzaklaşmışlardır. Amin'in varsayımı geniş kapsamlıdır. Bir ülkede yapılan devrim kendi bölge halkları tarafından desteklenmezken tüm çevre halklarının bir araya gelmesi söz konusu değildir. Örneğin 23 Ocak 2019 tarihinde bir Latin Amerika ülkesi olan Venezüella'da gerçekleşen darbe sonucunda Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Peru gibi Latin Amerika ülkeleri Venezüella'yı desteklememiştir. Bir bölgenin dahi kendi aralarında anlaşamamaları, birbirlerini desteklememeleri tüm çevre halklarının bir araya geldiği enternasyonalizmin inşasını güçleştirmekte, kapitalizmin ise devamını sağlamaktadır. Üçüncü dünya ülkelerinde yaşayan halklar kendilerine dayatılan uygulamaları kabul etmek zorunda kalmışlardır. Amin'in de belirttiği gibi kapitalist sistem günümüz dünyasında devrimlerle yerini sosyalist sisteme bırakmamıştır. Amin ile Marx'ın ayrılan yönleri ise şunlardır:

1. Marx teknolojik buluşlar sayesinde ilkel sermaye birikim yöntemlerine başvurulmasını kapitalizmin ilerici özelliği olarak görmüştür. Bu noktada Amin ile ayrılırlar. Amin'e göre kapitalizm farklı şekillerde ilkel sermaye birikimini sürdürmüştür ve bunu küreselleşerek yapmıştır. Amerika'nın fethinden sonra Asya ve Afrika'nın fethiyle bunu gerçekleştirmiştir (Dembele, 2012: 46).

2. Amin, Marx'ın kapitalizme yönelik düşüncelerinin sermaye birikiminde önemli faktör haline gelen emperyalizmin oluşumundan önce yazıldığını, bu sebeple de güney ülkelerinin az gelişmişliğini açıklayabilmesinin mümkün olamayacağını vurgulamıştır (Durmuş, 2018). Marx kapitalizmin küresel boyutta tahlilini yapamamıştır (Dembele, 2012: 200) ve kapitalist üretim tarzıyla dünya kapitalist sistemi arasındaki farka değinmemiştir (Amin, 2000a: 70). Marx sadece içinde bulunduğu dönemin kapitalizmini çalışmalarının odağı haline getirmiştir (Dembele, 2012: 200). Amin Marx'ın bu durumu ihmal etmesinin nedenini Marx'ın çalışmalarını yürütmekte olduğu dönemde Avrupa'nın sadece içte sermaye birikimine yoğunlaşmış olmasına bağlı olarak açıklamıştır. Amin ise periferideki boyunduruk altına alınmış halkların maddi ve kültürel bakımdan mülksüzleştirilmesini kapitalizm çerçevesinde değerlendirmiştir ve kapitalizmin küresel boyutta yaşanan olumsuzluklarını ele almıştır (Dembele, 2012: 133).

3. Marx mülksüzleştirme dönemini geçici ilk sermaye birikimi evresi olarak ele almıştır, Amin ise mülksüzleştirme döneminin sürekli olduğunu belirtmiştir (Dembele, 2012: 133).

4. Amin Marx'ın beş aşama (ilkel komünizm, kölecilik, feodalite, kapitalizm, sosyalizm) görüşü yerine üç büyük aşamayı (topluluklar, haraççı ve kapitalist) önermiştir (Dembele, 2012: 203).

5. Amin (1993a: 105) kapitalizmin dünya ölçeğindeki eşitsiz gelişimine vurgu yapmıştır. Buradan hareketle analizini merkez ve çevre ülkeler arasındaki kutuplaşmalar üzerine oluşturmuştur. Marx ise kapitalizmi, proleterya ve burjuva ekseninde temel sınıf mücadelesine dayandırarak açıklamıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Amin Marx'ın kapitalizmin sermaye birikimi konusundaki düşüncelerini paylaşmakla birlikte bu birikimin sadece içerde değil, dışarıda da yapıldığını söyleyerek periferideki sermaye birikiminin oluşumuna değinmiştir. Kapitalizmi dünya sistemi ölçeğinde işleyen bir yapı olarak ele almıştır ve kapitalizmdeki kutuplaşmanın dünya çapında ele alınması gerektiğini savunmuştur.

Birinci Dalga Kuramcılarında Amin'in görüşleri üzerinde en fazla etkili olan kuramcı Lenin'dir. Benzer kavramlar diğer kuramcılarda da olduğu için bu kuramcılar ayrı ayrı ele alınmayacaktır. Sadece farklı görüşler varsa o görüşler ele alınacaktır.

Amin için Lenin'in önemi, XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan kapitalizmin özelliklerinin değiştiğini, yani serbest rekabetçi evreden tekelleri evreye geçtiği, sermayenin yoğunlaştığı ve merkezileştiği, dev şirketlerin gittikçe küreselleşip finansallaştığı fikrine ulaşmasıydı (Dembele, 2012: 53). Amin kapitalizmin XIX. yüzyılın sonlarında yeni üretim tekellerinin kuruluşu ile birlikte özelliklerinin değiştiğini belirtmiştir. Bu yeni üretim tekelleri merkantilist dönemde olduğu gibi ticaret ilişkilerinin yürütüldüğü alanların dışına taşmıştır (Dembele, 2012: 135). Bu düşünceler kapitalizmin özelliklerinin değişmesi açısından Amin için ayırt edici bir noktadır. Bu düşünceleri Hilferding ve Bukharin de savunmuştur. Lenin, Hilferding, Bukharin ve Amin'in ortak yönleri kapitalizmin özelliklerinin

değişmesi ve serbest kapitalizmin yerini tekelci kapitalizmin aldığını vurgulamış olmalarıdır. Amin'in kapitalizme karşı 'İşçilerin ve Dünya Halklarının Enternasyonalı' çağrısı Leninist özellik taşır. Lenin ve Marx gibi Amin de kapitalizme son vermeyi hedefleyen örgütlü bir müdahalenin gereğini vurgulamıştır (Boratav, 2017). Her üç kuramcının da kapitalizmin kendiliğinden yok olmayacağını söylemesi, kapitalizme son vermeyi hedefleyen bilinçli bir müdahalenin gereğini vurgulaması ortak özellikler taşır.

Ayrıldıkları nokta ise, daha önce de ifade edildiği gibi Lenin tekellerin 'emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşaması' olduğunu belirtmişti. Yani Sanayi Devrim'inden XIX yüzyılın sonuna kadar kapitalizmin emperyalist olmadığı izlenimini vermiştir. Amin ise kapitalizmin merkantilist aşamasında dahi emperyalizmin olduğunu ileri sürmüştür (Dembele, 2012: 53). Amin emperyalizmi kapitalizmin sürekli aşaması olarak tanımlamıştır. Çünkü küreselleşmiş tarihsel kapitalizm merkez-çevre kutuplaşmasını yaratmıştır ve bu kutuplaşma gittikçe derinleşmiştir (Dembele, 2012: 138). XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Lenin'in ele aldığı tekelci kapitalizmin ortaya çıktığı dönem Amin'in emperyalizmin üçüncü dönem olarak ele aldığı dönemdir. Amin Lenin'in emperyalizm analizlerindeki sınırlılıkları sorgulamıştır. Amin Lenin'in argümanını karşısına alarak emperyalizmin yeni bir şey olmadığını, Amerika'nın fethiyle birlikte XVI. yüzyılda başladığını ve bu sürecin XX. yüzyılın tekeller kapitalizmine uzanan bir tarihsel süreç olduğunu belirtmiştir. Emperyalizm kapitalizmin tüm safhalarında yer alır. Sadece Lenin zamanında emperyalizmin özellikleri değişmiştir.

Amin'in bir başka benzerlik gösterdiği diğer kuramcı ise Kautsky'dir. Amin Kautsky'inin 'ultra emperyalizm' düşüncesini destekleyerek bir 'kollektif emperyalizm' den söz etmiştir. O'na göre "bugün Kautsky'in 100 yıl önce 'ultra emperyalizm' diye tarif ettiği bir dönemde yaşıyoruz" (Amin, 2017a). Amin'in bu düşünceleri bizlere TRIAD ülkeleriyle oluşan birliği hatırlatmaktadır. Amin için bugün çoklu emperyalizminden ziyade tek bir emperyalist oluşum vardır. Önceleri Alman, İngiliz, ABD veya Fransız emperyalizmi var iken günümüzde egemen güçler, küresel çapta anlaşmış durumdadır. Bu konuda Amin Kautsky ile ortak bir fikre sahiptir.

Amin'in benzer özellik gösterdiği diğer kuramcılar ise Luxemburg ve Bukharin'dir. Luxemburg ve Bukharin gibi Marksistler, emperyalizmin oluşum nedenini kapitalizme bağlı olarak açıkladılar. Amin bu noktada bu görüşlere benzer bir duruş sergilemiştir. Amin de emperyalizmin kapitalizme bağlı olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Amin'in Bukharinden ayrıldığı nokta ücret haddinin eşitlenmesine yönelik görüşüdür. Daha önce de ifade edildiği gibi Amin (1997: 232) merkez ve çevre ülkelerde aynı işi yapan işçilerin farklı ücretler aldığını belirtmiştir. Bukharin'e göre ise ücretler eşittir. Merkez ve çevre ülkelerde işçiye ödenen ücretler konusunda Amin ve Bukharin farklı görüşler ortaya koymuştur.

Yukarıda Amin'in Birinci Dalga Kuramcılar ile olan benzerlik ve farklılıklarına değinildi. Amin genel olarak Birinci Dalga Kuramcılarının kapitalizmin serbest aşamadan tekelci aşamaya geçtiği yönündeki görüşlerini kabul etmiştir. Amin Birinci Dalga Kuramcılar gibi sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıyla tekelleşmenin büyümeye başladığını savunmuştur. Bunun sonucunda dev firmaların küreselleştiğini ileri sürmüştür. Kapitalizmin tekelci kapitalizme dönüştüğünü daha öncesinde Bukharin ve Hilferding de belirtmişti. Fakat kapitalizmin sosyalist devrim ile sona ereceğini ileri süren Lenin ve Bukharin oldu. Amin hem kapitalizmin tekelci kapitalizme dönüşmesi, hem de kapitalizmin sosyalist devrimlerle düşeceği noktasında bu kuramcılarla benzer bir görüşe sahiptir. Amin'in bu kuramcılardan ayrılan yönü emperyalizmin yeni bir olgu olmadığı, kapitalist üretim biçimiyle şekillenen bir olgu olduğudur. Emperyalizm sadece günümüzde yeni özelliklere sahip olmuştur. Amin'in özgünlüğü, küresel emperyalist sistemde sadece ABD'nin önderliğinde var olan TRIAD'ın emperyalist bir güç olduğunu vurgulaması, yeryüzündeki tüm kaynakların bu ülkeler tarafından ele geçirilmesi, yeryüzünde emperyalizmin temel nedenini bu ülkeler arasındaki birliğe bağlı olarak açıklamasıdır. Amin'e göre bu birlik bozulursa, ABD yalnız bırakılırsa, merkez ve çevre ülkelerini kapsayan bir enternasyonalizm inşa edilirse emperyalist düzen de sona erecektir.

Amin'in düşüncelerinin oluşmasında etkili olan diğer kuramcılar ise İkinci Dalga Kuramcılarıdır. Amin aynı ekol içinde yer aldığı için Amin'in düşünceleri bu kuramcılar ile benzer özellik gösterir. Bu kuramcılarda da ortak olan fikirler tek bir

kuramcı üzerinden ele alınacak, farklı görüşler var ise diğer kuramcılara değinilecektir. Amin'in görüşleri üzerinde iz bırakan İkinci Dalga Kuramcılarında ilki Baran'dır. Daha önce de ifade edildiği gibi Baran yabancı sermayeyi toplumların gelişmişliğinin önünde bir engel olarak görmüştür. Frank da aynı görüşü savunur. Frank güney ülkelerinin kalkınması için küresel emperyalist sistemden kopmaları gerektiğini belirtmişti. Frank'a göre de uydu ülkeler kapitalist sistemin bir parçası olarak kaldıkları sürece gelişmeleri mümkün değildir. Az gelişmişlikten kurtulmanın tek yolu kapitalist sermayeden kurtulmak, içe dönük bir ekonomik yapılanmaya gitmektir. Baran ve Frank'ın az gelişmişlikten çıkmanın yolu olarak yabancı sermaye egemenliğinin kırılması, küresel kapitalist sistemden çıkmaları gerektiği düşüncesi Amin ile ortak özellik gösterir. Bir ülkenin gelişmesi için merkez ülkelerden kopması, içe dönük kalkınma, sadece dışsal koşulların az gelişmişliğin nedeni olarak verilmesi gibi düşüncelerin günümüz dünyası dikkate alınarak tekrardan ele alınması gerekir. Bu düşünceler çalışmanın temel sorusu olarak da daha önceki bölümde az gelişmişlik başlığı altında tartışıldı.

Amin'in görüşleri üzerinde iz bırakan bir diğer kuramcı Emmanuel'dir (Dembele, 2012: 91). Daha önceki bölümde de ifade edildiği gibi Emmanuel'in temel tezi, iş gücünün dünya ölçeğinde tek bir değeri olduğu, fakat gelişmiş ülkelerin işçi sınıfı ile az gelişmiş ülkelerin işçi sınıfına ödenen ücretin farklı olduğudur. Emmanuel aynı değere sahip olan işgücünün aynı ücrete sahip olmadığını sorgulamıştır. Emmanuel bu ücret farklılığının az gelişmişliğe ve emperyalizme neden olduğunu belirtmiştir. Amin de Emmanuel gibi bugünkü emperyalist dünya sisteminin varlık nedenini emeğin merkez ve çevrede farklı ücretlendirilmesine bağlı olarak açıklamıştır. Amin için de eşit olmayan değişim, ticaret yoluyla gerçekleşen yağma biçimlerinden birisidir. Eşit olmayan ticaret farklı düzeylerde ücret ödenerek üretilen malların ticareti demektir (Dembele, 2012: 63).

Amin üzerinde etkili olan bir diğer kuramcı Wallerstein'dır. Amin 'in Wallerstein ile ortak görüşü, kapitalizmi bir dünya sistemi olarak görmesidir. Daha öncede ifade edildiği gibi Wallerstein, 'dünya-sistemi' kuramında, kapitalizmin XVI. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıktığını ve bu dönemden itibaren Avrupa'nın tüm dünya üzerinde batı dışı bölgeler aleyhine bir egemenlik kurduğunu belirtmişti.

Wallerstein'in "kapitalizm bir dünya sistemidir" tezi Amin'in emperyalizm kuramı üzerinde etkili olmuştur (Dembele, 2012: 89- 90). Amin de (1997: 170) dünya kapitalist sistemini, kapitalist üretim tarzına eşitlenmiş toplumların yan yana bulunmaları olarak değil, kapitalist kuruluşlar sistemi olarak açıklamıştır. Dünya değerleri ve dünya üstünlüğü kavramlarını vurgulamıştır. Bir diğer benzerlik ise Wallerstein'in (2005: 16) emperyalizmin kapitalizmin bir aşaması olmadığı, kapitalizmin genişleme sürecinin doğasında olduğu ve kapitalizmin az gelişmişliğe neden olduğu konusundaki görüşleridir. Amin de emperyalizmin kapitalist üretim şeklinin ortaya çıkmasıyla birlikte oluştuğunu ve kapitalizmin az gelişmişliğe neden olduğunu ileri sürmüştür. Bu görüşler Frank'da da mevcuttur. Frank'a göre de emperyalizm kapitalist genişleme ile birlikte ortaya çıkmıştır ve kapitalist yayılma da az gelişmişliğe neden olmuştur. Frank ve Wallerstein'in az gelişmişliğin bu ülkelerin sosyal, kültürel özelliklerinden ziyade bu ülkelerin, merkez ülkelere olan bağımlılığının bir sonucu olduğu görüşü Aminle ortak bir özellik taşır. Bu özellikler daha önce de ifade edildiği gibi az gelişmişlik olgusu tek nedene bağlı olarak açıklandığı için sorunludur. Amin'in Wallerstein'dan (2000: 46) ayrıldığı nokta şudur: Wallerstein, modern dünya sisteminin bütün sistemler gibi sonlu olduğunu ve bu sistemin yerini kendiliğinden başka bir sisteme bırakacağını belirtmiştir. Amin ise daha önceden belirtildiği gibi kapitalizmin kendiliğinden değil bir enternasyonalizmin inşası ile son bulacağını belirtmiştir.

Yukarıda Amin'in İkinci Dalga Kuramcıları ile ortak ve benzer yönlerine değinildi. Genel olarak Amin ile İkinci Dalga Kuramcıları şu ortak görüşlere sahiptir: Batı sermayesine bağımlı olan Üçüncü Dünya ülkeleri kapitalist yoldan gelişemeyecek ve ekonomik bağımsızlığa kavuşamayacaklardır. Bu görüşler, İkinci Dalga Kuramcılarının temel çerçevesini çizer. Amin de kapitalist üretimin çevre ülkelerde ilerleyici bir işleve sahip olmadığını ve tüm dünya ülkelerindeki işçilerin birleşerek bir devrim gerçekleştirmeleri gerektiğini savunmuştu.

Son Marksist Kuram olarak bilinen Üçüncü Dalga Kuramcılarının Amin'le taşıdığı ortak görüşleri mevcuttur. Bu kuramcılardan ilki Magdofftur. Magdoff'a göre (2006: 139) emperyalist dünya içerisinde bu dönemin en önemli bileşeni, İngiltere'nin finansal üstünlüğünün ABD tarafından ele geçirilmesidir. Magdoff

(1997: 40) İkinci Dünya Savaş'ından sonra ABD'nin önderliğinde uluslararası kuruluşların etkili olduğunu ifade etmişti. Bu görüşleri Wood da savunmaktadır. ABD'nin askeri ekonomisiyle dünyanın en önemli askeri gücü haline geldiğini ileri sürmüştür. Wood ve Magdoff'un ABD'yi emperyalizmin komutasını ele alan bir güç olarak görmüş olmaları, uluslararası kuruluşların küresel kapitalist sistemde önemli olduğunu ileri sürmeleri Amin ile ortak özellik taşır. Magdoff'un Amin'den ayrılan yönü Magdoff kapitalist sistemin işçi devrimi ile sona ereceğini, Amin ise sadece işçilerin ya da güney ülkelerinin değil kuzey ülkelerinin desteği ile bir enternasyonalizmin inşa edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yukarıda emperyalizm konusunda görüş belirten Marksist Kuramcılar ile Amin arasındaki benzerlik ve farklılıklara değinildi. Aşağıdaki tablolarda Amin ve Marksist kuramcıların emperyalizm tanımlamasında kullandıkları kavramlar ve emperyalizme yönelik çözüm önerileri karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacaktır.

Tablo 8: Amin İle Marksist Kuramcıların Emperyalizm ve Az Gelişmişlik Tanımlamasında Kullanılan Kavramların Karşılaştırılması

Kavram Kategorileri	Birinci Dalga Emperyalizm Kuramları	İkinci Dalga Emperyalizm Kuramları	Üçüncü Dalga Emperyalizm Kuramları	Samir Amin
Kapitalizm	+	+	+	+
Merkez-çevre	+	+	-	+
Çatışma-sömürü	+	+	+	+
Uluslararası kuruluşlar	-	-	+	+
Çok uluslu şirket	-	-	+	+
Tekelci kapitalizm	+	+	+	+
Ultra emperyalizm ⁴⁷	+	-	-	-
TRIAD	-	-	-	+
Dünya sistemi	-	+	-	+

⁴⁷Ultra emperyalizm kavramı Birinci Dalga Kuramcılar içinde sadece Kautsky tarafından kullanılmıştır.

Ulus devlet	+	+	+	+
Eşitsiz mübadele ⁴⁸	-	+	-	+
Finans kapital	+	-	-	-
Dünya sistemi	-	+	-	+
Mülksüzleştirme yoluyla birikim	-	+	+	+
Tek kutuplu dünya	-	-	-	+
Beş Tekel	-	-	-	+
İçe Dönük kalkınma	-	+	-	+
Kollektif emperyalizm	+	-	-	+

Yukarıdaki tabloda Amin ve Marksist kuramcılarının emperyalizm analizinde kullandıkları kavramlara yer verilmiştir. Üç dalga şeklinde verilen kuramcılarının kullandığı kavramlar arasında genel olarak vurgu farkı olmakla birlikte benzer görüşü savunurlar. (+) işareti ile gösterilenler kuramcılarının kullandığı (-) işareti ile gösterilenler ise kuramcılarının kullanmadığı kavramları gösterir. Aynı ekol içinde yer alıp da farklı şekilde düşünen kuramcılara yönelik bilgiler de tablodaki kavramlara yönelik açıklamalar kısmında ele alınacaktır.

Yukarıdaki tabloda tüm kuramcılar emperyalizm ile kapitalizmi ilişkisel bir şekilde açıklamışlardır. Amin ve İkinci Dalga Kuramcılar dünya kapitalizminin tarihsel gelişiminin bir sonucu olarak emperyalizmi tanımlamışlar ve kapitalizm başlangıcından beri emperyalist bir işleyişe sahip olduklarını ileri sürmüşlerdir. Diğer kuramcılar ise XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında şekillenen tekelci kapitalizm olgusu ile emperyalizm kavramını açıklamışlardır. Ortak noktaları kapitalizmin yapısı itibariyle doğayı tahrip etme, emeği sömürme özelliklerine sahip

⁴⁸ Eşitsiz mübadele kavramı İkinci Dalga Kuramcılar içinde sadece Emmanuel tarafından kullanılmıştır.

olmasıdır. Bu kuramcılara göre daha önce de değinildiği gibi kapitalizmin sermayenin genişletilmiş ölçekte yeniden üretimine bağlı olarak oluşan bir sistem olması, insan ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade değişim değerine bağlı olması, kapitalizmin ücretli emeğin sömürüsüne dayanması ve gelişmiş kapitalist ülkelerin rekabetçi, yayılmacı yayılmacı bir karaktere sahip olmaları kapitalizmin emperyalizm ile olan ilişkisini gösterir.

Bütün kuramcılar çatışma ve sömürü ilişkisine değinmiştir. Fakat Üçüncü Dalga kuramcılar hariç Amin ve diğer Marksist kuramcılar merkez ülkelerin çevre ülkeler ile çatışmasını emperyalizm çatısı altında değerlendirmişlerdir. Üçüncü Dalga kuramcılar ise ulus devletlerin birbirleri ile mücadelesine değinmişlerdir.

Amin ve Üçüncü Dalga kuramcılar uluslararası kuruluşların varlığının emperyalizmin iktisadi anlamdaki yeni politikaları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu kuramcılara göre Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası kuruluşların izlemiş olduğu politikalar merkez ülkelerin faydası doğrultusundadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra rol almaya başlayan çok uluslu şirketlerin varlığı yeni emperyalist kuramcılar ve Amin tarafından günümüz emperyalizminin başlıca özellikleri arasında ele alınmıştır. Bu kuramcılar günümüz emperyalizmini işgal ve sömürgeci yöntemlerden ayırarak ekonomik bir güç olan çok uluslu şirketlerin varlığı ile az gelişmiş ülkelerin denetim altına alınacağını belirtmişlerdir. Amin ve diğer Marksist kuramcılara göre XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan kapitalizm serbest rekabetçi evreden tekelleri evreye geçmiştir.

Kautsky ultra emperyalizm kuramı ile yeni emperyalizmin birbiriyle savaş halindeki güçlerden değil, birbiriyle anlaşılan kolektif güçlerden oluştuğunu ileri sürmüştür. Amin ise TRIAD kavramı ile ABD önderliğinde AB ülkeleri ve Japonya arasında gerçekleşen kolektif güçlerden oluştuğunu ileri sürmüştür. Amin'e göre 1945'ten bu yana emperyalist dünyanın önderliği ABD tarafından üstlenilmiştir. ABD ekonomik ve askeri gücü ile günümüzün emperyalist sistemini yönlendirme olanağına sahip olmuştur. Ultra emperyalizm ve TRIAD kavramı günümüz küresel sistemde emperyalist ülkelerin bir savaş halinde olmadığını aralarında uyumsuzluklar olsa dahi bu durumun bir çatışmaya dönmediğinin anlaşılması açısından önem taşır.

Amin ve diğerk Marksist kuramcılara göre günümüz küresel kapitalist sistemde ulus devlet önemini korumaktadır. Bu kuramcılara göre küresel şirketlerin arkasında onları ekonomik, askeri anlamda destekleyen bir ulus devlet daima olmuştur. Günümüz emperyalizmi ulus devletlerin egemenliğinde şekillenen finans sermayesinin emperyalizmidir.

Eşitsiz mübadele kavramı da Amin'in emperyalist sistemde ele aldığı kavramlardan bir tanesidir. Amin de Emmanuel gibi bugünkü emperyalist sistemin varlık nedeninin merkez ve çevre ülkelerde emeğin farklı ücretlendirilmesine bağlı olarak açıklamıştır.

Birinci Dalga kuramcılardan Hilferding tarafından kullanılan finans kapital kavramı banka sermayesi ile sanayi sermayelerinin kaynaşması ile mali sermayenin egemenliğinde oluşan günümüz emperyalizmini açıklaması açısından önem taşır. Günümüzde bankaların mali sermayeyi yöneten kurumlar haline dönüşmesi Hilferding'in analizinin önemini ortaya koyar. Amin Hilferding'in ele aldığı şekilde finans kapital kavramını kullanmamıştır. Fakat günümüz emperyalizmde hilferding gibi mali sermayenin, tekellerin egemenliğinin olduğu, dünyayı aralarında paylaşan çok uluslu şirketlerin egemenliğinde olan yeni emperyalizmin değişen niteliklerini ele almıştır.

Dünya sistemi kavramını Amin ile birlikte İkinci Dünya kuramcıları da kullanmıştır. Bu kuramcılara göre dünya sisteminin kökenleri XVI. yüzyıldadır. Dünya sistemi kavramı ile bu kuramcılar kapitalizmin bir dünya ekonomisi olduğunu belirtmişlerdir. Bu dünya ekonomisi sınırlı bir alanda var olmayan tüm yerküreyi kaplayacak bir sistemdir.

Mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramını üçüncü dalga kuramcılarında Harvey ve İkinci Dalga kuramcılarında Amin kullanmıştır. Harvey daha öne de ifade edildiği gibi yeni emperyalizmi el koyarak birikim ile açıklamıştır. El koyarak birikimin sadece emeğin sömürüsü ile ilişkili olmadığını günümüzde eğitim ve sağlık hizmetleri alanında yapılan özelleştirmelerin de el koyarak birikim kavramı içinde alınması gerektiğini belirtmiştir. Amin ise el koyarak birikimi özelleştirmeler

şeklinde değil de emeğin sömürüsü, merkez ülkenin çevre ülkenin hammadde kaynaklarını ele geçirmesi şeklinde tanımlamıştır.

Amin emperyalizm analizinde, günümüz emperyalizmini diğer kuramcılardan farklı olarak ABD'nin egemenliğinde var olan tek kutuplu dünya şeklinde açıklamıştır. Beş tekel kavramı Amin'in emperyalizminde diğer kuramcılardan farklı olarak kullandığı kavramlardan bir diğeridir. Beş tekel ile Amin bir ülkenin gücünün kitle iletişim sistemi, kitle imha silahları, para ve finans sistemi, teknoloji ve doğal kaynaklar olmak üzere beş güce sahip olması olarak açıklamıştır.

Tablo 9: Amin İle Marksist Kuramcıların Emperyalizme Yönelik Çözüm Önerilerinin Karşılaştırılması

Kavram Kategorileri	Birinci Dalga Emperyalizm Kuramları	İkinci Dalga Emperyalizm Kuramları	Üçüncü Dalga Emperyalizm Kuramları	Samir Amin
Kopuş	-	+	+	+
Devlet Destekli Sosyalizm	-	+	+	+
Enternasyonalizm	-	-	-	+
Sosyalist Devrim	+	+	+	-
Avrasya Projesi	-	-	-	+
BRICS ülkeleri	-	-	-	+

Amin ve Marksist kuramcılar günümüz emperyalist sisteme son vermek için farklı çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere İkinci ve Üçüncü Dalga Marksist kuramcılar ve Amin kopuş kavramını kullanmıştır. Kopuş kavramı ile bu kuramcılar üçüncü dünya ülkelerinin kapitalizmin etkisi altından çıkmaları gerektiğini bu ülkelerin egemenliği altında kaldıkça gelişmelerinin mümkün olmadığını vurgulamışlardır. Bu ülkeler, kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasına uyum sağlamak yerine kendi ihtiyaçlarını dikkate alarak ve kendi aralarında ticaret yaparak karşılıklı ilişkilerini geliştirmeleri gerekir. Amin'in kopuş

kavramının diğer kuramcılardan farkı, üçüncü dünya ülkelerinin dünya pazarından kopmamaları ve ticari ilişkilerin devam etmesi gerektiğini vurgulamasıdır. Amin'e göre kopuş ile küresel sistemden tamamen çıkılmaz. Küreselleşmenin tüm parametrelerinin kabul edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Amin kopuş kavramı ile ilerleyen ülke olarak Çin'i örnek olarak göstermiştir. Amin'e göre Çin ticaretin küreselleşmesine ve yatırımların küreselleşmesine, ancak devlet kontrolü ile en azından belirli bir ölçüde girmiştir. Ayrıca, küreselleşme içinde, serbest ticaret, serbest yatırım ve finansal küreselleşme yoluyla empoze edilen şartlılığı kabul eden ülkeler gibi de faaliyet göstermemiştir (Amin 2019). Amin diğer kuramcılar gibi kopuş ile tamamen küresel sistemin dışına çıkmayı ifade etmemiştir. Bu noktada Amin'in kopuş kavramı diğer Marksist kuramcılardan ayrılır.

Bu kuramcılara göre devlet kontrollü sanayileşme ile mali sermayenin devlet tarafından kontrol altına alınarak devlet gücünün müdahaleci yapısının güçlendirilmesi ile az gelişmişliğin önüne geçilebilir. Devletçi olan bir sanayileşme modeli eğitim, sağlık, ekonomiyi güvence altına almalıdır.

Emmanuel, Kautsky gibi kuramcılar dışında diğer kuramcılara göre kapitalizm sosyalist bir devrimle yıkılarak sosyalist aşamaya geçilecektir. Amin enternasyonalizm inşası ile bu kuramcılardan ayrı bir duruş sergilemiştir. Amin kapitalist sisteme son verirken sadece işçilerin olduğu bir sosyalist devrimi öngörmemiştir. Amin merkez ve çevre ülkelerin bir araya gelerek işçi ve dünya halklarının birleşimi ile bir sosyalist toplumun inşasını öngörmüştür. Sosyalist devrim ve enternasyonalizmin inşası ile küresel emperyalist sisteme son verilecektir.

Amin'in çözüm önerilerinin diğer kuramcılardan ayrılan bir diğer yönü Avrasya Projesinin inşası ve BRICS ülkelerinin konumuna yöneliktir. Amin yükselen Güney ülkelerine büyük bir önem atfetmiştir. Bu ülkelerin üçüncü dünya halklarının savunuculuğunu üstelenen ülkeler olarak ele almıştır. Bununla birlikte Avrupa, Rusya, Çin ve Hindistan'ın birleşiminden oluşan Avrasya birliği ile de ABD'nin emperyalist egemenliğinden çıkılabileceğini ileri sürmüştür.

Yukarıda Amin ve Marksist kuramcıların emperyalizm tanımlamasında kullandığı kavramlar ve emperyalizme yönelik çözüm önerileri verildi. Amin

Marksist kuramcıların ele aldığı kavramları kullanmakla birlikte Amin'in çağdaş emperyalizm konusundaki düşüncelerini Marksist kuramcılardan ayıran üç kavram vardır. TRIAD'ın egemenliğinde oluşan güçlerin varlığı, bir ülkenin gücünün sadece sanayileşmeye dayalı olmayıp beş tekel gücüne sahip olması, ABD'nin egemenliğinde var olan tek kutuplu dünyanın varlığıdır. Amin var olan emperyalizm ile mücadele ederken Marksist kuramcılardan farklı olarak merkez ve çevre ülke halklarının bir araya gelerek oluşturdukları enternasyonalizmin inşası ve TRIAD'a alternatif olarak sunduğu Avrasya Projesini önermiştir.

SONUÇ

Samir Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik teorisi, Marksist ve Yapısalcı yaklaşımın karışımından gelen, Kalkınma İktisadı Yaklaşımını karşısına alan, emperyalizm ve az gelişmişlik olgusunun XVI. yüzyılda beliren kapitalist üretim ilişkilerinin sonucu olduğunu vurgulayan bir yaklaşımdır. Bununla birlikte Amin, uluslararası ilişkileri merkez ve çevre yaklaşımıyla açıklayan, az gelişmişliği dışsal nedenlere, sömürü ilişkisi ile değerlendiren, çevre ülkelerin merkez ülkelere bağımlı kaldıkça gelişemeyeceğini ileri süren, devletin bir ülkenin gelişiminde önemli bir rolü yerine getirdiğini savunan Bağımlılık Ekol'ünün önemli kuramcıları arasında yer alır.

Emperyalizm ve az gelişmişlik kavramı birçok kuramcı tarafından ele alınmıştır. Yapılan açıklamalar bir bütünlük içinde ele alındığı takdirde bir anlam kazanır ve emperyalizm-az gelişmişlik sorunun anlaşılmasına katkı sağlar. Bu çalışmada amaçlanan, emperyalizm ve az gelişmişlik konusunda güncel gelişmeler dikkate alınarak, emperyalizm ve az gelişmişlik literatürüne katkı sağlamaktır. Bunun için de yapılması gereken şey emperyalizm ve az gelişmişlik alanına yönelik yapılan çalışmaların ciddi bir şekilde irdelenmesi olmalıdır. Bu tezde çalışmanın soruları ile Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik çözümlenmeleri dikkate alınarak bu görüşlerin günümüz dünyasındaki geçerliliği sorgulanmıştır.

Amin sömürülen ülkelerde emperyalizmin yol açtığı olumsuzluklara değinmiştir. Amin'e göre az gelişmişlik dışsal bir sürecin ürünü olan kapitalist sistemin bir sonucudur. Kapitalist yayılma az gelişmişliğin koşullarını yaratır. Bu düşünceleri ile Amin bağımlılık, dünya sistemi kavramı ile az gelişmişlik ve emperyalizm olgularını açıklayan üçüncü dünya kuramcılarının önemli temsilcilerinden biridir. Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik sorunsalını sömürgecilik, bağımlılık, kapitalist üretim biçimi bağlamında ele alması dışsal

süreçlerin anlaşılması açısından önem taşır. Bununla birlikte siyasal bağımsızlığın ekonomik, kültürel, ideolojik anlamda bağımsızlığı getiremeyeceğini ileri sürmesi günümüzde siyasal bağımsızlığını kazanan ülkelerde bu alanlarda bağımlılığın olması Amin'in kuramının güçlü yönüdür.

Fakat emperyalizm ve az gelişmişlik olguları bir bütün olarak değerlendirildiğinde Amin'in kuramı eksik kalmaktadır. Emperyalizm olgusu Amin'in ele aldığı şekilde kapitalist üretim şekli ile beliren yeni bir olgu değildir. Amin ve Marksist kuramcıların özgün tarafı kapitalizmle birlikte şekillenen emperyalizmin değişen özelliklerini ele almış olmalarıdır. Mali sermaye gruplarının ve dev tekellerin varlığı, yeni dev şirketlerin ulusal sınırları aşip küresel sistem üzerinde hakimiyetlerini sağlamaları, siyasal bağımsızlığını kazanmış, kendi devletini kurmuş ulusların ekonomik anlamda bağımlı olmaları, çok uluslu şirketlerin, neoliberal politikaların ve uluslararası kuruluşların varlığı gibi özelliklere vurgu yapmaları günümüz emperyalizminin değişen niteliklerinin anlaşılması açısından önem taşır. Fakat emperyalizm kavramı dikkate alındığında bu kuramcıların emperyalizm tanımlamaları eksik kalır. Emperyalizm 'imperial' ile ilişkili bir kavram ise kapitalist üretim biçiminden bağımsız bir şekilde ele alınması gerekir. Emperyalizmin olduğu tüm toplumlarda bir devletin şiddeti ve egemenliği söz konusudur.

Emperyalizm olgusu modern öncesi emperyalizm ve modern emperyalizm şeklinde ikili bir tasnife tabi tutulduğunda imparatorluklar dönemi, Avrupa sömürgeciliğinin olduğu dönem, serbest kapitalizm ve tekelleşme dönemini de içine alacaktır. Geçmişteki imparatorlukların ve Avrupa sömürgeciliğinin yayılmasını ele alan bir emperyalizm tanımlaması ile küresel kapitalizmin serbest ve tekelci yapılanmalarının dikkate alındığı bir emperyalizm tanımlaması ise farklı olacaktır. Burada önemli olan her dönemin şartları içerisinde emperyalizm olgusunun değerlendirilmesidir. Modern öncesi emperyalizm siyasal bağımlılığa, imparatorluk kurma eğilimine, zorla sömürüye dayanırken, modern emperyalizm ise siyasal bağımsızlığa, mali sermayenin egemenliğine, sömürünün insanların rızası doğrultusunda yapılmasına dayanır.

Amin kapitalizm içinde kalkınmanın olanaklı olmadığını belirterek kapitalizmin eleştirisini yapmıştır. Kapitalizm dünya sistemine bağımlılık ile bir tutulduğu için kalkınmanın sağlanabilmesi için kapitalist sistemin dışına çıkılması gerektiğini bu şekilde bağımsız olunacağını belirtmiştir. Az gelişmiş ülkeler için çözüm yolu sosyalist bir düzen oluşturmaktır. Günümüz dünyasındaki gelişmeler dikkate alındığında bu ülkeler ne sosyalist bir devrim yapabilmişlerdir ne de gerçek anlamda sosyalist bir düzene geçmişlerdir. Küresel kapitalist bir dünyada yaşadığımız için bu ülkeler kapitalist sistemin dışına çıkamazlar.

Amin'in kapitalist sistemin gelişme dinamiğini merkez-çevre sistemi ile açıklaması kapitalizmin kendi yapısında taşıdığı sermaye birikiminin yadsınması anlamına gelir. Kapitalizmin üretici güçleri oluşturma eğilimi kapitalizmin kendine özgü sınıfsal yapısından kaynaklanan sermaye birikimine bağlıdır. Amin'in kapitalizmin içindeki oluşumu görmeyip sadece merkez çevre ikiliği ile kapitalist üretim sistemini açıklaması kuramının bir diğer eksik yönüdür.

Amin'e göre kapitalist üretim biçimi çevre ülkelere merkez ülkeler tarafından aşılandığı için kapitalizm çevre ülkelere bağımlılık ve az gelişmişlikten başka hiçbir şey getirmeyecektir. Amin'in kapitalist üretimin şekillenmesi ile birlikte az gelişmişliğe değinmesi önemli. Bu doğrultuda merkez ülkelerin çevre ülkelere sanayi ürünleri satması, çevre ülkelerin hammadde, tarım, maden ürünlerini merkez ülkelere ithal etmesi, çevre ülkelerdeki geleneksel sanayilerin yıkılması tüm bu etkenler çevre ülkelerin az gelişmişliğinin anlaşılmasında önemli. Fakat kapitalizm gittiği ülkelere sadece sömürü değil birçok yenilik de götürmüştür. Örneğin bu ülkeler batı teknolojisiyle karşılaştıktan sonra kalkınmaya daha ağırlık vermişlerdir. Merkez ülkeler çevre ülkeler üzerinde baskı kurmaya çalışsalar da sonuçta merkez ülkeler çevre ülkelerin kalkınma amacıyla kullanabilecekleri teknolojiyi bu ülkelere sunmaktadır . Çevre ülkeler bu olanaklardan yararlanma yollarını bulduklarında belli birtakım dönüşümler gerçekleştirebilirler (Cirhinlioğlu, 1999: 173).

Amin'in ileri sürdüğü gibi kapitalist dünya sisteminde merkez ve çevre ülkeler arasında büyük bir uçurum söz konusudur. Merkez ülkeler gelişmiş, çevre ülkeler ise az gelişmiş ülkelerdir. Amin daha çok merkez ve çevre açısından az gelişmişlik sorununa yaklaşmıştır. Burada iki sorun mevcuttur. Birincisi çevre

lkeler içinde de gelişmiş ülkeler söz konusudur. Bütün evre ülkeler aynı ekonomik, teknolojik, kültürel, sosyal yapıya sahip değildir. Birçok evre ülkede toplam gelir artmış ve önemli sanayi yatırımları görülmüştür. İkincisi, sanayileşmiş ülkelerde de az gelişmişliğe rastlanılır. İşsizlik, yoksulluk, eğitim olanaklarından yoksunluk, gelir dağılımını eşitersizliği gibi az gelişmiş ülkelere has özelliklere de merkez ülkelerde rastlanılır. Az gelişmişlik sadece evre ülkelere has bir durum değildir. Az gelişmişlik toplumsal bir olgu olduğu için evre ve merkez ülkelerde de bu duruma rastlanılır.

Amin'in ie dönük sanayileşme kuramı ile bu ülkelerin sanayileşerek ,teknoloji üreterek gelişebileceklerini ileri sürmesi önem teşkil eden bir görüştür. Fakat bu donanımlara sahip olmayan ülkeler teknolojiyi ithal etmek zorundalar. Amin az gelişmiş ülkelerdeki sanayileşme sürecinin gelişmiş ülkelerden bağımsız olması gerektiğini belirtmiştir. O'na göre az gelişmiş ülkeler fabrika ithal ederek gelişemezler. Amin ie dönük bir model ile sanayileşerek, teknoloji üreterek bu ülkelerin kalkınabileceğini ileri sürmüştür. Amin'in bu düşüncesi gelişmişliğin sağlanması da önemlidir. Fakat bu donanımlara sahip olmayan ülkeler teknolojiyi ithal etmek zorundalar. Günümüzdeki gelişmeler dikkate alındığında Amin'in ileri sürdüğü ģekilde geri kalmış bölgeler dünya ekonomisine ayak uydurmadan içe kapalı bir ģekilde uluslararası yatırım olmadan kendi olanaklarıyla sanayileşmez ve ilerleyemezler. Çünkü bu ülkeler yeterli donanıma sahip değiller ve belirli teknolojileri ithal etmek zorundalar. Az gelişmiş ülkeler yeni teknolojileri ithal ederek mal üretilip ihraç edebilirler. Bu lkeler bu sürede dış ödeme problemleriyle karşı karşıya gelebilirler. Bu durum teknoloji ithalatını sorunlu bir durumu da getirebilir. Fakat bu ülkeler donanımsal olarak bu teknolojiyi üretme kapasitelerine sahip değiller. Bu alanda kapitalist ülkelere bağımlı durumdadır.

Bu lkeler aynı zamanda ticari ilişkilere katılarak gelişebilirler. Bugünkü dünyada teknolojik bakımdan ileri ülkeler az gelişmiş ülkeleri büyük ölçüde etkiler. Az gelişmiş ülkelerin çoğunda yabancı sermayenin kaçınılmaz bir yeri vardır. Amin'in bağımlılık altında gelişme olamayacağı tezi günümüz dünyasında tartışmaya açıktır. Yabancı sermaye etkili kullanılırsa verimlilikteki artış yeni teknik ilerlemelerin oluşumunu sağlayarak yeni yatırımların oluşumuna yol açabilir. Burada

önemli olan yabancı sermayenin az gelişmiş ülkelerin gelişimini sağlayacak şekilde kullanılmasıdır. Burada Cardoso'ya atıfta bulunarak bağımlılık ve gelişme çelişkili kavramlar değildir, bağımlılık ve gelişme kavramları bir arada varlıklarını sürdürebilir. Bu ülkeler kapitalist sistem altında kalarak da eşit ticari ilişkiler doğrultusunda ilişkilerini kurarak kalkınabilirler. Günümüzde az gelişmiş ülkelere bir tür bağımlı kapitalist gelişmenin olduğu düşüncesi günümüz gerçekliğine daha uygundur. Gelişmiş ülkeler sanayi teknoloji alanında yeterli donanıma sahip olduğu için az gelişmiş ülkeler üzerinde egemen bir yapıya sahipler. Teknolojik bakımdan çevre ülkelere yapılan transferler sanayinin işlemesi için zorunludur. Örneğin Kore, Tayvan gibi Güney Asya ülkeleri eskiden Japonya'nın kolonileri gibiydiler. Ancak hızlı bir kalkınmayı başardılar. Aynı şekilde hiç kimsenin yabancı sermayeyi önemsemediği dönemlerde Kanada yabancı sermaye ile donatılmıştı. Bu durum bu ülkelerde hayat standardının az gelişmiş ülkelere göre daha fazla artmasına neden olmuştu (Cirhinlioğlu, 1999: 178)

Bir diğer örnek ise XIX. yüzyılda Japonya Batı'dan devraldığı sınai üretim biçimlerini devlet yatırımlarıyla uygulamaya koyarak hızlı bir atılım yaratmıştır. Sermayenin işçi sınıfı üzerinde kurduğu özgül tipteki hegemonya Japon kapitalizmine XX. yüzyılda bir üstünlük kazandırmıştır (Savran, 2018: 281). Türkiye üzerinden örnek verilecek olunursa 1950'lerin ilk yarısında Türkiye'ye öncelikle ABD kaynaklı dış yardım ve kredi akımı olmuş ve bunlar bir yandan devlet yatırımlarının finansmanında, diğer yandan da tarımsal makine ve traktör ithalatında kullanılmıştır. Tarımda makinalaşma yeni alanların ekime açılmasını sağlayarak üretimin artışına katkıda bulunmuştur. Türkiye'nin bu dönemde tarımsal üretim ve ihracatı teşviki için dış konjüktür de elverişli olmuştur. Tarım ürünlerine olan talep ihracat gelirlerinde büyük artışlar sağlamıştır (Gülalp, 1983: 46).

Türkiye örneğinden hareket edilirse yeterli bir sanayi ve teknolojik donanıma sahip olmayan bir ülke bunları ithal ettiği zaman az gelişmiş bir ülke olmuyor. En azından ithal edilen teknolojik donanımla yeni ürünler üretilerek bu ülkenin ihracat satışlarında belirli gelirler elde edilir. Bu durum tamamen dış alımı serbest bırakma anlamına da gelmez. Az gelişmiş bir ülke bir ürünün ithalatını tamamen kıstak yerine parçalarının ithal edilip yurt içinde monte edilmesi ya da ürünün

hammadelerinin ithal edilip yurt içinde işlenmesi ile uğraşan sanayilerin oluşumunu sağlayabilir (Gülalp, 1983: 47). Burada vurgulanması gereken nokta küresel kapitalist dünyada az gelişmiş ülkelerin bağımlılık ilişkisinin koparılmadan kalkınmayacakları savı kadar, belirli düzeyde kalkınabileceklerinin de tartışılması gereken bir yaklaşım olduğudur. Bu ülkelerde sanayi, teknoloji alanında ithalat yapılmadığı takdirde bu ülkelerin üreteceği ürünler uluslararası rekabete de açılmayacaktır. Sonuç olarak az gelişmişlik olgusunu yabancı sermayenin varlığı ile sınırlı tutmamak gerekir. Dolayısıyla Amin'in ileri sürdüğü gibi yabancı sermaye bir ülkenin gelişimini tamamen olumsuz yönde etkilemez. Yabancı sermaye ile teknoloji, döviz ve pazarlama teknikleri ülkeye girer. Çevre ülkeye giren teknolojik ve modern yapılarla ülkenin gelişimi kısmen de olsa sağlanabilir.

Çalışmada ileri sürülebilecek görüşlerden bir diğeri de, Amin'in ele aldığı şekilde merkez ve çevre ülkeler arasında kendine yeterli olma ve içine kapanma düşüncesinin tartışmalı olduğuna yöneliktir. Dışa açılma, bağımlılık ilişkisi merkez-çevre, çevre-merkez, merkez-merkez arasında da söz konusudur. Amin'in ve diğer Bağımlılık kuramcılarının kullandığı bağımlılık kavramı da kendi içinde çelişki içerir. Dünya sistemi kavramı temel alındığında gelişmiş ülkeleri bağımsız olarak nitelemek olanaksızdır. Dünya sistemini kavramsallaştırırken merkez ülkelerin gelişmesinin uydu ülkelerin az gelişmişliği sayesinde olduğunu öne sürmek merkezin gelişmesinin uydulara bağımlı olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Eğer bir dünya sistemi söz konusu ise hiçbir ülke tek başına kendi kendine yeterli değildir. Metropolün gelişmesi uydudan aktarılan artığa dayalıdır. Burada merkez ülke de çevre ülkeye ihtiyaç duyar (Gülalp, 1983: 134).

Bağımlılığın bir diğer yönü de merkez-merkez arasında gerçekleşen bağımlılıktır. Örneğin ABD ile İngiltere arasında ekonomik ilişkiler mevcuttur. ABD İngiltere'de yaptığı yatırımlar aracılığıyla kendi ülkesine artı değer aktarabilmektedir. Ancak bu durum İngiltere'nin merkez bir ülke olmasını engellememektedir. Bağımlılık kavramı sadece az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasında değil, gelişmiş ülkeler arasında da devam etmektedir. Dolayısıyla bu tür ilişkileri sadece gelişmemişlik çerçevesinde ele almamak gerekir (Cirhinlioğlu, 1999: 180). Amin bağımlılık kavramını ele alırken sadece çevre ülkelerin bağımlılığından

söz eder. Bu durum da bağımlılık kavramının bir bütün olarak değerlendirilmesini zorlaştırır.

Amin'in az gelişmişlik analizinde kapitalizmin bir üretim tarzı olarak kapitalist olan ve olmayan toplumları açıklaması, dışsal süreçler, kapitalist dünya sistemi, bağımlılık, emperyalist olarak belirlediği TRIAD olarak kavramlaştırdığı başlıca güçler kuramının güçlü yönüdür. Fakat Amin'in dışsal süreçlere odaklanması az gelişmiş ülkelerin iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlara yeterince değinmemesine neden olmuştur. Dışsal koşullar olarak adlandırılan iktisadi olarak gelişmiş ülkelere bağlı olmak, bağımlılık, sömürülme olguları önemli olmakla birlikte sosyokültürel güçlükler, siyasal oluşumlar, ulusal sanayilerin, gelişmiş teknolojilerin bulunmaması, ülkedeki kaynakların yeterince kullanılmaması, gibi sebepler de az gelişmişlik sürecinin yaşanmasında etkilidir. Amin'in kuramının eksik yönü içsel süreçlere yeterli ilgiyi göstermeyip tamamen tüm ağırlığı dışsal süreçlere vermesidir. Gelişmiş ülke olabilmek için sadece ekonomi yönünden değil, teknoloji, eğitim, coğrafi konum, politik yapı, sosyal devlet gibi konularda da gelişmiş olmak gerekir. Az gelişmişlik olgusunu teknolojik olarak ileri toplumların iç dinamikleri ile gelişmemiş toplumların iç dinamiklerini ele almadan sadece merkezin çevreyi sömürdüğü bir emperyalizm çerçevesinde algılamak konuyu bir bütün olarak algılamaktan uzaklaştırır. Bu nedenle bu olgu gerek dış etkenlerin, gerekse de iç etkenlerin birlikte ve belli bir etkileşim çerçevesinde ele alınıp incelenmelidir.

Amin'in ulus devlet konusundaki düşünceleri günümüz emperyalizm tanımlamalarında hâlâ önemini korumaktadır. Ulus devletlerin sermaye sınıfının egemenliğini pekiştirmeleri, ulus ötesi şirketlerin varlığını sürdürmeleri için bir devlete ihtiyaç duymaları gibi nedenler günümüzde ulus devletin önemini yitirmediğini gösterir. Amin'in küresel emperyalist dönemde ulus devlet kavramını vurgulaması emperyalizm analizinin bir diğer güçlü yönüdür.

Amin Günümüzde ABD'yi küresel bir güç olarak görmüştür. Az gelişmiş ülkelerin ABD ile bağımlılıklarının devam ettiği müddetçe gelişemeyeceklerini belirtmiştir. Ancak günümüzde ABD'ye bağlı olmayan hiçbir ülke yok gibidir. Ortadoğu ülkeleri, Güney Asya, İngiltere dahi birçok açıdan ABD'ye bağlıdır. Burada ABD ile ilişkileri olan her ülke az gelişmiş ülke kategorisinde değildir.

Amin'in kuramının bir diğ er zayıf yönü küresel güç olarak belirlediğ i bir ÷lke ile ilişki kuran ÷lkeleri az gelişmiş olarak değ erlendirmesi ve diğ er ÷lkeleri bu kategoriye almamasıdır.

Değ inilmesi gereken bir diğ er nokta da küresel kapitalist sistemin etkilerinden kurtulmak için Marksist kuramcıların önerdiğ i proleterya devrimi ile Amin'in küresel kapitalist sistemin etkilerinden kurtulmak için sunduğ u merkez ve çevre ÷lkelerin bir araya gelerek oluşturacağı enternasyonalizmin inş ası arasındaki farklılığ a yöneliktir. Marksist kuramcılar genel olarak kapitalist sistemden çıkmak için ÷lke içinde yapılacak devrimleri öngörmüşlerdir. Yapılan devrimler sonucunda kapitalist toplum yerini sosyalist topluma bırakacaktır. Amin ise sadece bir ÷lkede yapılan devrimlerin yeterli olmayacağını, merkez ve çevre ÷lkelerin bir araya gelerek bu ÷lkelerin birleşimi ile oluşturulacak bir enternasyonalizmin inş ası ile kapitalizmin son bulacağını belirtmiştir. Günümüz dünyasına bakıldığında bugün için enternasyonalizm inş asının gerçekleşmesinin oldukça zor olduğ u görülür.

Daha önce de ifade edildiğ i gibi Amin de enternasyonalizmin inş asının zor olduğ unu belirtmişti. Fakat emperyalist sisteme son vermek için bunu bir çözüm önerisi olarak sunmuştur. Enternasyonalizmin inş asında Amin'in değ inmediğ i birtakım zorluklar bulunmaktadır. Öncelikle tüm merkez ÷lkelerin çevre ÷lkeleri desteklemesi söz konusu değildir. Öncelikle merkez ÷lkeler kendi çıkarlarını dikkate aldığı için bir merkez ÷lkenin desteklediğ i çevre ÷lkeyi diğ er merkez ÷lke desteklemez. Çevre ÷lkelerin dayanışma içinde olması da söz konusu değildir. Bu ÷lkelerdeki etnik, dinsel, ekonomik kültürel, yönetsel sorunlar çevre ÷lkelerin birleşmesinde büyük bir etkidir. Çevre ÷lkelerin sahip olduğ u problemlerin bir kısmı bölgenin dışında değil, içinde aranmalıdır. Bu sebeple çevre ÷lkelerin öncelikle kendi problemlerini çözmeleri gerekir ki, aralarında güçlü bir bağ oluşsun. Amin'in öne sürdüğ ü şekilde merkez- çevre birliğinden ziyade çevre ÷lkelerin öncelikle kendi aralarında bir ittifak oluşturmaları gerekir. Bir enternasyonalizmin inş ası yapılacaksa önce çevre ÷lkelerin bir araya gelmesi, birliktelik kurması, birlikte düşünmeleri, kendi içsel problemlerini merkez ÷lkeleri katmadan çözmeleri gerekir. Bu doğrultuda Latin Amerika, Afrika, Ortadoğ u ÷lkeleri öncelikle kendi içlerinde bir birlik kurmalı ve birbirlerini desteklemeliler.

Günümüzde Latin Amerika ülkelerinin bir araya gelerek oluşturduğu Latin Amerika'nın Bolivarcı Alternatifi (ALBA) projesi gibi diğer ülkelerde böyle bir yapılanmaya gidebilirler. Bu tür yapılanmalar ülke halkının birbirlerine yönelik dayanışmasını artırır, kendi içlerinde sorunlarını çözmelerini sağlayabilir. Amin'in enternasyonalizmi yerine çevre ülkelerin öncelikle kendi sorunlarını çözmeleri ve birbirlerini desteklemeleri gerektiği ileri sürülebilir.

Amin'e yönelik eleştirilerden bir diğeri de günümüz dünyasında çevre ülkelerin merkez ülkelere kopamayacağına ilişkindir. İkinci Dalga kuramcılar çevre ülkelerin kapitalist ülkeler ile ilişkilerini keserek, kendi ekonomik gelişmelerini sağlayarak, kendi içlerinde ticaret yaparak emperyalizmden çıkabileceklerini ileri sürmüşlerdi. Çevre ülkelere merkez ülkeler tarafından aktarılan sermayenin finansal amaçlı olduğunu ve bu ülkelerde hiçbir şekilde yatırımlara yönelme gibi bir amaç içersinde olmadığını, çevre ülkelerde gelişimi engellediklerini, bu nedenle tamamen çevre ülkelerin merkez ülkelere kopmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Amin de aynı şekilde çevre ülkelerin ekonomik yapılanmalarını oluşturması gerektiğini, merkez ülkelere bağımlı olmamaları gerektiğini belirtmiştir. Fakat Amin küresel finanslaşmadan kopmayı önermiştir. Küreselleşmenin ticari yönünün ise devam etmesi gerektiğini belirtmiştir. Amin, bu ulusların teknolojik, askeri, endüstri, tarım ve kültürel alanlarda bağımsız olmalarını ve bu ülkelerin merkez ülkelere karşı dış ticaret tekeli, sermaye kontrollerini, bankacılık sistemini kamulaştırmaları gerektiğini belirtmiştir.

Amin'in diğer bağımlılık kuramcılarından farkı kapitalist ülkeler ile ilişkilerin tamamen kesilmemesine yöneliktir. Daha öncede ifade edildiği gibi Baran ve Frank gibi bağımlılık kuramcılarının kalkınmanın batı kapitalizmi ile ilişkilerin tamamen kesilmesine bağlı olarak gerçekleşeceğini belirtmişlerdi. Amin ve Marksist kuramcılarının kopuş önerisinin günümüz dünyasında geçerliliğini koruduğu tartışma konusudur. Küresel güçler bu ülkelerin her yönden kendilerine bağımlı olmalarını istedikleri için üçüncü dünya ülkeleri sadece merkez ülkelere ile ticari yönlerini devam ettiremezler. Teknolojik, askeri, ekonomik alanda bağımsız olamazlar. Ya da Marksist kuramcılarının öne sürdüğü gibi sadece kendi aralarında ticaret yapamazlar.

Günümüz dünyasında merkez ülkeler çevre ülkelere her alanda üstünlüklerini sağlamışlardır.

Değnilmesi gereken bir diğler nokta ise Kautsky'nin ultra emperyalizm, Amin'in ise kollektif emperyalizm kavramlarının günümüz dünyasında merkez ülkeler arasındaki birliğı açıklamada önemli bir işlevselliğe sahip olmasıdır. Amin ve Kautsky'nin merkez ülkeler arasındaki iş birliğine vurgu yapması, yeryüzünü ortak bir şekilde sömürmeleri günümüz dünyasının anlaşılması bakımından önem taşır. İngiltere'nin Avrupa Birliğın'den çıkmayışı, ABD'nin Kudüs'ü başkent olarak kabul etmesi ile AB ülkelerinin de bu durumu kabul etmeleri, İsrail'in Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğinin ABD tarafından tanınması gibi örnekler merkez ülkeleri arasında bir birliğı göstermektedir. Küresel emperyalist sistemde bu ülkeler arasında fikirsel anlamda uyuşmazlıklar olsa dahi uygulamada bu ülkeler kendi çıkarlarını dikkate aldıkları için ABD'nin uygulamalarına karşı çıkmazlar. Amin ve Kautsky'nin merkez ülkelerin birliğı konusundaki düşünceleri günümüz dünyasında geçerliliğini korumaktadır.

Sonuç olarak Amin emperyalizm ve az gelişmişlik analizinde önemli tespitler yapmıştır. Amin'in emperyalizm ve az gelişmişlik yazınına yaptığı katkılar merkez-çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerinin kopmasına ışık tutacak niteliktedir. Fakat Amin'in çözümlemelerinin günümüz dünyasındaki gelişmeler de dikkate alınarak yeniden yorumlanması gerekir. Emperyalizm ve az gelişmişlik kuramlarının bütünsel bir şekilde ele alınması ile az gelişmiş ülkelerdeki emperyalizm ve az gelişmişlik sorunu anlaşılabilir.

KAYNAKÇA

- Altınbaş, D. (2011). İnsanlığa Karşı Suçlar ve Yeni-Sömürgecilik. Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi. Sayı 11/12. 33-77.
- Amin, S. (1992). Üçüncü Dünya'da Sosyalizm. Y. Bener ve F. Başkaya (Çev). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.
- Amin, S. (1993a). Büyük Kargaşa Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi. E. Akbulut (Çev). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Amin, S. (1993b). Kaos İmparatorluğu Yeni Kapitalist Küreselleşme. I. Soner (Çev). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Amin, S. (1997). Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme. S. Lim (Çev). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Amin, S. (2000a). Entelektüel Yolculuğum. U. Günsür (Çev). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Amin, S. (2000b). Değişim Halindeki Dünya Sistemi. F. Başkaya (Çev). Ankara: Maki Yayınları.
- Amin, S. (2007a). Avrupa Merkezilik Bir İdeolojinin Eleştirisi. M. Sert (Çev). İstanbul: Chiviyazıları Yayınları.
- Amin, S. (2007b). Yeni Emperyalizm. Ç. Gürer (Çev.) Erişim Tarihi: 01 Kasım 2018. <https://m.bianet.org/bianet/>.
- Amin, S. (2010). Kapitalizmden Uygarlığa. Y. Dönmez ve N. Atabağsoy (Çev). İstanbul: Maki Yayınları ,
- Amin, S. (2014). Sosyalizme Doğru Halk Hareketlerinin Birliği ve Çeşitliliği. F. Başkaya (Çev). Erişim Tarihi 20 Kasım 2018. www.birgun.net/haber-detay.
- Amin, S. (2015). Çağdaş Emperyalizm. S. Güneş (Çev). Erişim Tarihi. 11 Kasım 2018. dunyadanceviri.wordpress.com.
- Amin, S.(2016a). Liberal Virüs. F. Başkaya (Çev). İstanbul: Yordam Yayınları.

- Amin, S.(2016b). ABD-Batı-Japonya Kolektif Emperyalizmi Nasıl Yenilgiye Uğrattır? (Çev).Selim Sezer. Erişim Tarihi 10 Ocak 2018. <http://www.anafikir.gen.tr>.
- Amin, S. (2016 c). Mısırdaki Sosyalizm. B.Yav_(Çev). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Amin, S. (2017a). Ultra-Emperyalizm, Öncülük, Sosyalizm. T. Taş (Çev). Erişim Tarihi 02 Kasım 2018. <http://haber.sol.org.tr/sol-ceviri>.
- Amin, S. (2017b). İşçi Sınıfının ve Dünya Halklarının Enternasyonalini Yeniden İnşa Etmek Zorundayız. Ö. Girişen (Çev). Erişim tarihi 08 Eylül 2018,. <http://www.cumhuriyet.com.tr/>.
- Amin, S.(2018a). 170 Yıl Sonra Komünist Manifesto. Ö. Girişen (Çev). Erişim Tarihi 08 Aralık 2018. <http://gazetekarınca.com>
- Amin S. (2018b). O Zaman Ben Toplumu Değiştireceğim. S. Torlak (Çev). Erişim Tarihi 09 Aralık 2018. <http://sendika63.org>
- Amin, S. (2018c). Küreselleşmiş Değer Yasası. F. Başkaya (Çev)._İstanbul: Yordam Yayınları.
- Amin S. (2019). Küreselleşme ve Alternatifi. F. Yüksel (Çev). Erişim tarihi 29 Ocak 2019. <http://ozguruniversite.org>
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi. (1768). “Emperyalizm”. Cilt 11. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Andersson, J. (2004). Emperyalizm. İ.Kabran (Çev). Conatus Çeviri Dergisi. Sayı 2, 5-16.
- Arslan, Ü. (2006). Latin Amerika Ülkelerinde Bağımlılık. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı: 8, No: 3. 37- 56.
- Arslan F. (2011). Wallerstein’in Modern Dünya Sistemi ve Modeli Açısından Modernleşme Kuramı. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, A. (2018). Samir Amin den Bize Ne Kaldı? Erişim tarihi 15 Ocak 2019. <http://www.ekdergi.com>.
- Aslan, A. (2013). Küreselleşme Bağlamında Kalkınma Politikalarına Sosyolojik Bir Bakış. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı:1, No:1. 173-189.
- Avcılar, S. (2002). Asya Tipi Üretim Tarzı'na Veda. Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı 22, 1-28.
- Bagce, H. Emre (2003). Emperyalizm Kuramları ve Amerikan Kamu Diplomasisi. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Sayı 28, 63-78.

- Bahçe, S. (2014). John Atkinson Hobson: Sapkın, Haberci ve Unutulmuş. T.C. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Cilt 69, No. 1. 1– 41.
- Baloğlu, B. ve Erkal, M. (1997). Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü. İstanbul: Der Yayıncılık.
- Başkaya, F.(2015a). Az Gelişmişliğin Sürekliliği. İstanbul: Öteki Yayıncılık.
- Başkaya, F.(2015b). Kalkınma İktisadının Yükselişi. İstanbul: Öteki Yayıncılık.
- Boudon R. Sosyolojik Düşünce Sözlüğü (2011). “Emperyalizm”. İstanbul: (Çev). Bülent Arıbaş. İletişim Yayıncılık
- Boratav, K. (2017). Kapitalizmin Sonu Nasıl? Erişim Tarihi 29 Ocak 2019. <http://haber.sol.org.tr/yazarlar>.
- Bracking, S. ve Harrison. G. (2006). Afrika: Emperyalizm Çıplak Gidiyor. Monthly Review Dergisi. 5, 109-115.
- Brewer, A. (2011). Marksist Emperyalizm Teorileri Eleştirel Bir Analiz. C. Aksoy (Çev). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Bukharin, N.I. (2009). Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi. U.S.Akalm (Çev). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Büyük Larousse Sözlük Ansiklopedisi. (1992). “Emperyalizm”, Cilt7, İstanbul: Milliyet Gazetesi Yayınları.
- Büyük ve Lügat Ansiklopedisi. (1985). “Emperyalizm”. Cilt 2. İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Callinicos, A. (2009). Emperyalizm ve Küresel Ekonomik Politik. İ. Ata (Çev). Ankara: Phoenix Yayıncılık.
- Cirhinlioğlu, Z. (1999). Az Gelişmişliğin Toplumsal Boyutu. Ankara. İmge Yayıncılık.
- Çağlı, E. (2004). Kolonyalizmden Emperyalizme Ulusal Sorunda Tartışmalı Konular. İstanbul: Tarih Bilinci Yayıncılık.
- Çalık, Ü. (2011). Çin Ekonomisi (Mao ve Mao Sonrası Dönem). Liberal Düşünce Dergisi. Sayı:64. 185-206.
- Çelik, M. ve Dağ, M. (2017). Kapitalist İktisadi Düşüncenin Geçirdiği Dönüşümler Üzerine Bir Değerlendirme. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi. Cilt:2, Sayı :3, 50-70.
- Dembele, D. (2012). Samir Amin Ezilen Halkların Sömürülen Sınıfların Organik Aydını. F. Başkaya (Çev). İstanbul: Maki Yayınları.

- Dobb, M. (1981)._Kapitalizm sosyalizm, Azgelişmiş ülkeler ve İktisadi Kalkınma. M. Selik (Çev)._Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Doğan A. (1932). Büyük Türkçe Sözlük. “Emperyalizm” Ankara: Akça Yayınları.
- Durmuş, M. (2018). Bu Dünyadan Samir Amin Geçti. Erişim Tarihi 02 Ocak 2019. <http://www.avrupahaber.org>.
- Ercan, F. (2007). Meta ve Para Analizinde Finans Kapital. Ekonomik Yaklaşım Dergisi. Sayı :27, Cilt: 8, 157-186.
- Ercan, F. (2012) Modernizm Kapitalizm ve Az Gelişmişlik. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ersoy, M. (1995). Az Gelişmişlik ve Demokrasi Üzerine. Bilim ve Ütopya Dergisi. Sayı:12. 1-9.
- Ersoy, M. (2017). Bağımlılık Okulunun Eleştirisi. 23-34. Erişim Tarihi: 10 Aralık 2018, <http://www.melihersoy.com/>.
- Eyriçe, E. (2008). Cezayir’in Fransız Sömürgeciliğine Karşı Yürüttüğü Bağımsızlık Mücadelesi. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Foster, J. (2006). Emperyalizmin Yeniden Keşfi. Ç. Çıdamlı (Çev). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Frank, A.G. (1975). Az Gelişmişliğin Gelişmesi. Az Gelişmişlik ve Emperyalizm İçinde. Atilla Aksoy (Editör). İstanbul: Gözlem Yayıncılık. 103-119.
- Galtung J. (2004). Emperyalizmin Yapısal Teorisi.Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi. Sayı: 2, Cilt: 1, 25-46.
- Genel Bilgi Ansiklopedisi. (1981). “Emperyalizm”. Cilt 2, İstanbul: Serhat Dağıtım Yayınları.
- Görsel Dünya Ansiklopedisi. (1985). “Emperyalizm”. Cilt 4, İstanbul: Görsel Yayınları.
- Gülalp, H. (1979). Yeni Emperyalizm Teorilerinin Bir Eleştirisi. İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- Gülalp, H. (1983). Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri. Ankara: Yurt Yayıncılık.
- Gündüz, A. (2016). Sömürgecilik Kavramı ve Sömürgeci Devletlerin Uyguladıkları Taktikler Ortadoğu Örneği. Tarih Okulu Dergisi. Sayı : XXV, Yıl: 9. 763-784.

- Güngen, A.R. (2018). Kalkınma, Eşitsizlik ve Yoksulluk. Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler İçinde. E. Balta (Editör). İstanbul: İletişim Yayıncılık. 433-450.
- Gürgön Baran, A. (2012). Çağdaş Sosyoloji Kuramları. Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Harvey, D. (2004). Baskı Rejimine Rıza Göstermek. M. Çelik (Çev). Conatus Çeviri Dergisi. Sayı 2, 29-41.
- Harvey, D. (2008). Yeni Emperyalizm. H. Güldü (Çev). İstanbul: Everest Yayıncılık.
- Hilferding R. (1995). Finans Kapital. Y. Öner (Çev). İstanbul: Belge Yayıncılık.
- Hülagü, F. (2018). Marksizm ve Eleştirel Teoriler. Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler İçinde. E. Balta (Editör). İstanbul: İletişim Yayıncılık. 175-200.
- Işık, R. (2006). Azgelişmişlik Sorunu Demokrasi Krizi ve İnsani Kalkınma Endeksine Göre Azgelişmiş Demokrasiler. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İplikçi, A. (2017). Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı: 21, 1527-1540.
- İslamoğlu, H. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karagül, İ. (2007). Emperyalizm ve İlhak Ekonomisi. Erişim Tarihi: 18 Aralık 2018, <http://ibrahimokcuoglu.blogspot.com>.
- Katz, C. (2004). XXI. Yüzyılda Emperyalizm. E. Yıldız (Çev). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Kautsky, K.(2004). Ultra Emperyalizm. M. Çelik (Çev). Conatus Dergisi. Sayı 2, 161-166.
- Keyder, Ç. (1976). Emperyalizm, Az Gelişmişlik ve Türkiye. İstanbul: Birikim Yayıncılık.
- Koç, Y. (2014). Marksist Emek Değer Kuramı Ve Emperyalist Dönemde Kapitalist Sömürü. Bilim ve Ütopya Dergisi. Sayı: 239. 1-13.
- Kongar, E. (2018). Toplumsal Değişme Kuramlar ve Türkiye Gerçeği. İstanbul : Remzi Yayıncılık.
- Kul, G. ve Yüksel C. (2018). İktisat İle Siyaset Bilimini Birleştiren İki Farklı Sistematik Yaklaşım: Kamu Tercih Teorisi ve Bağımlı Gelişme Teorisi. Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. Sayı:3. Cilt: 16. 89-104.

- Lenin, V.I. (2014). Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması. F. Aydan (Çev). İstanbul: Agora Yayınları.
- Luxemburg, R. (2004). Sermaye Birikimi. T. Ertan (Çev). İstanbul: Belge Yayıncılık.
- Magdoff, H. (1997). Emperyalizm Çağı. D. Şafak (Çev). Ankara: Sosyalist Yayıncılık.
- Magdoff, H. (2006). Sömürgecilikten Günümüze Emperyalizm E. Usta (Çev). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Marksist Düşünce Sözlüğü. (2012). “Emperyalizm” M. Çulhaoğlu (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (2003). Sosyoloji Sözlüğü. “Emperyalizm” O. Akınhay ve D. Kömürçüoğlu (Çev). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (1978). Kapital. Alaattin B.(Çev). Ankara: Eriş Yayınları.
- Nkrumah, K. (1966). Emperyalizmin Son Aşaması Yeni Sömürgecilik. A. Sarıca (Çev). İstanbul: Gerçek Yayıncılık.
- Okçuoğlu, İ. (2011). Günümüzde Emperyalizm. İstanbul: Akademi Yayıncılık.
- Öztürk, N. (2005). Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım. Ankara: Roma Yayıncılık.
- Pak, A. (2014). Kuzey Güney Ayrımı. Erişim Tarihi, 16 Şubat 2019. <http://www.tuicakademi.org/kuzey-guney-ayrimi/>
- Parlak, Z.(2004). Sanayi Ötesi Toplum Teorilerinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı:2. 95-125.
- Santos, T. (1975). Bağımlılığın Yapısı. Az Gelişmişlik ve Emperyalizm İçinde. A. Aksoy (Editör). İstanbul: Gözlem Yayıncılık. 37-50.
- Saray O. ve Gökdemir L. (2007).Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları (1978-2005).Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 7, No: 2, 661-686.
- Sarıöz Gökten Y. (2018). Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme. Erişim Tarihi 20 Aralık 2018, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/414703>.
- Savran S. (2018) . Samir Amin: Bir Maoist'in Trajedisi. Erişim Tarihi 20 Ocak 2019, <https://gercekgazetesi.net/teori-tarih/samir-amin-bir-maoistin-trajedisi>
- Savran, S. (2011). Kod Adı Küreselleşme. İstanbul: Yordam Yayıncılık.
- Schumpeter, J. (2018). Emperyalizmlerin Sosyolojisi. C. Bico. (Çev). Ankara: Dipnot Yayınları.

- Selik, M.(1982). Marksist Değer Teorisi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Sayı: 26. 15- 66.
- Solmaz, E. (2008). İktisadi Kalkınma Kuramlarının Yoksulluk Konusuna Yaklaşımlarına Eleştirel Bir Bakış. Mevzuat Dergisi. Sayı 132.
- Sönmez, E. (2015). Kollektif Emperyalizm. İstanbul: Belge Yayıncılık.
- Szentes, T. (1975). Az Gelişmişlik ve Sosyalizm. Az Gelişmişlik ve Emperyalizm İçinde. Atilla Aksoy (Editör). İstanbul: Gözlem Yayıncılık. 19-36.
- Tayyar, A. ve Çetin, B.(2013). Liberal İktisadi Düşüncede Devlet. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Sayı: 1. Cilt: 14. 107-120.
- Türk Ansiklopedisi. (1968). “Emperyalizm”, Cilt 15 Ankara: Milli Eğitim Yayıncılık.
- Türkçe Sözlük. (2005). “Emperyalizm”, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayıncılık.
- Tütengil, C.O. (2013). Az Gelişmenin Sosyolojisi. İstanbul: Kültür Yayıncılık.
- Tüylüoğlu, Ş. (2004). Küreselleşme Sürecinde Kalkınma Politikaları ve Devletin Zayıflayan Rolü. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı: 1. 257-280.
- Uysal, M. (2014). Marksist Değer Kuramında Düşünme Gücü Sorunu ve Diferansiyel Değer. Erişim Tarihi: 24 Mart 2018, <http://www.anafikir.gen.tr/>.
- Wallerstein I. (2014). Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş. E. Abadoğlu ve N. Ersoy (Çev). İstanbul: Bgst Yayıncılık.
- Wallerstein, I.(2000). Geçiş Çağı. N. Ersoy (Çev). İstanbul: Avesta Yayıncılık.
- Wallerstein, I.(2005). Tarihsel Kapitalizm. N. Alpay (Çev). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Wood, E. (2016). Sermaye İmparatorluğu. S. Oğuz (Çev). İstanbul: Epos Yayıncılık.
- Wood, E.(2004). Küreselleşme ve Devlet, Sermayenin İktidarı Nerede. B. Can (Çev). Conatus Dergisi. Sayı: 2. 43-55.
- Yavilioğlu, C. (2002). Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi. Sayı:2. Cilt: 3. 49-70.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, K. (2006). Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru, Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek. Kapitalizm, Küreselleşme, Az Gelişmişlik İçinde. Ankara: Dipnot Yayıncılık. 121-152

Yüksel, C. (2013a). Yapısalcı İktisat ve Mali Uyum. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı.

Yüksel, C. (2013b). Az Gelişmişlik ve Kalkınma Tartışmalarında Neoyapısalcılık. http://www.cihanyuksel.org/makale_2013_1.pdf. Erişim Tarihi: 02.08.2019.

https://tr.sputniknews.com/guney_amerika/201901261037305991-venezuela-abd-petrol-ihracat/

<https://orsam.org.tr/tr/rusyanin-askeri-yayilmaciligi-gurcistan-ukrayna-ve-suriye-mudahaleleri>

